

พุทธศิลป์ ✦ พุทธธรรม

ทิฆนุโถก : มีนทุกธตาสตรฺ ปรวธฺฐุทุกธตติณฺ ธินทุกธตีกมา

พระครูสิริรัตนานุวัตร

พุทธศิลป์ <> พุทธธรรม

ถวายเป็นมอบ _____

<<<พิชณโลก>>>

ปิ่นพุทธศาสตร์ = พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาสิทธิ)

ปราชญ์พุทธศิลป์ = สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ถิ่นพุทธศึกษา = แผ่นดินพิชณโลก

ชื่อเรื่อง : **พุทธศิลป์ พุทธธรรม** (Buddhist Arts and Buddhaddhamma)
จำนวน ๒๔๔ หน้า

ผู้เขียน : พระครูสิริรัตนานวัตร, รศ.ดร. / All Right reserved by the author

บรรณาธิการ : พระครูอมรธรรมบัณฑิต (ศรีสุวรรณรงค์), พระครูสังฆรักษ์เชษฐา ปิยสาสโน,
ดร. เจริญ มณีจักร์, ดร. ภูวเดช สันทับศาล, ดร. พัททล เสวตวรรณ,
ดร. สมเกียรติ ติดชัย, กิตติศักดิ์ แห่งทอง, พระนิสิตปริญญาโท รุ่นปี ๒๕๖๕

ผู้ทรงคุณวุฒิ : พระครูรัตนสุตาภรณ์, ผศ.ดร.
พระครูพิพิธจารุธรรม, ผศ.ดร.
รศ.ดร. ปัญญา นามสง่า
รศ.ดร. สุทธิชัย ยิ่งสุข
รศ.ดร. วรภุต เกื้อนช้าง
ดร. พรหมพิสิฐ พันธุ์จันทร์

ที่ปรึกษา : พระครูสุเมธธรรมธาดา, ผศ.ดร.
พระครูปิยกิจบัณฑิต, ดร.
รศ.ดร. ประพันธ์ ศุภษร
ชัยรัตน์ ทองสุข
เสถียร สระทองให้

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand Cataloging in Publication Data
ISBN - 978-616-594-677-3

รูปเล่ม : พระปลัดดำรงค์ ภทฺทมนี, ดร. ศิรินรักษ์ สังสชาติ

พิสูจน์อักษร : พระสันต์ทัศน์ คมภีรปญโญ, วรรณมา ตั้งใจ,

แบบปก : สมปอง สีชมพู, พระสออด รุกขิตจारी

พิมพ์ครั้งแรก : ธันวาคม ๒๕๖๕

จำนวนที่พิมพ์ : ๕๐ เล่ม

ผู้จ่ายแจก : พระสมุห์อาทิตย์ อติภทฺโท, ดร., อนุรักษ์ศรี นิโรธรังสี, อุบาสิกาลำดวน พุดแซม

ผู้รับผิดชอบจัดการพิมพ์ : พระครูสิริรัตนานวัตร, รศ.ดร.

พิมพ์ที่ : Focusprinting co.,ltd. เลขที่ ๑๑๐/๒๑๒ ถ.พระองค์ดำ ซอยหลังวัดราชาบูรณะ
อ.เมือง จ.พิษณุโลก โทร. ๐๕๕-๒๒๕๐๓๗ / E-mail Focus_mp@hotmail.com
www.focusmasterprint.com

ภาพจากปก : หอไตร เสากลม ๑๖ ต้น วัดราชาบูรณะ อ.เมือง จ.พิษณุโลก

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

คำปรารภ

ตำราเอกสารที่เกี่ยวกับพุทธศิลปกรรมนั้น มีความสำคัญและจำเป็นต่อทุกคน เพราะเป็น เรื่องที่อยู่ใกล้ตัวโดยเฉพาะพระสงฆ์จะเป็นนักศึกษาในระดับใดหรือไม่ก็ตาม ก็ยังเป็นความคาดหวัง ของศาสนิกชนที่คิดว่าพระสงฆ์จะรู้ดีที่สุดทั้งลักษณะปฎิมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม รวมถึงวัตถุ ธรรมอื่น ๆ ซึ่งพุทธศิลปกรรมเหล่านี้อุดมสมบูรณ์ในวัดและราชวัง ตามคำกล่าวที่ว่า วัดกับราชวังเป็น แหล่งศิลปวัฒนธรรม เป็น Unseen / Amazing ของไทยที่ชาวต่างชาติเข้ามาเที่ยวเมืองไทยได้พบ เห็นและหาดูได้ยากในประเทศอื่น ๆ

การที่ท่านพระครูสิริรัตนานุวัตร อาจารย์ประจำหลักสูตรบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธ ชินราชและผู้สอนประจำรายวิชานี้ ได้เขียนตำรานี้ขึ้นมา นับว่าเป็นคุณูปการมิใช่แต่นิสิตนักศึกษา เท่านั้นหากยังมีต่อผู้สนใจทั่วไปด้วย ได้เข้าใจสัญญาะพุทธศิลปกรรมสื่อถึงธรรมนำจิตให้เกิดศรัทธา เสริมปัญญาและเกิดความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย พระพุทธ รู้ตื่น เบิกบาน พระธรรม นำพาปฏิบัติ กำจัด อวิชชา พระสงฆ์ชี้ทางดำเนินชีวิต ชีวศาสตร์ผ่านศิลปบนพุทธศิลปกรรมในปัญหาสามัญที่พบ บ่อยว่าทำไมพระพุทธรูปจึงมีพระพักตร์และปางต่างกัน ทำไมใช้ตราธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ของ พระพุทธศาสนาบนพื้นธงสีเหลือง ทำไมป้ายโรงเรียนหรือสถานศึกษามีสัญลักษณ์คล้ายหุ้มตรา เสมาธรรมจักรไว้ บริบทอะไรขององค์พระพุทธรูปศาสนาทุกที่ใช้องค์พระธรรมรังสี รวมถึงศาสตร์ผ่าน ศิลปวัฒนธรรมบนเทศกาล ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ เชื่อมโยงและสะท้อนคำสอนพระพุทธศาสนา ที่น่าศึกษาซึ่งอยู่ใกล้ตัวเป็นวิญญานาหารสร้างคุณภาพชีวิตต่อไป

ท้ายนี้ ขออนุโมทนาในความอุตสาหะวิริยะของผู้เขียนที่หวังสร้างข้อมูลการศึกษาแก่นิสิต นักศึกษาและผู้สนใจ เป็นแสงสว่างฉายส่องเกิดประกายการเรียนรู้พุทธศิลปกรรมอีกแนวทางหนึ่ง ขอให้ผู้ใช้ตำรานี้ เกิดมีสติปัญญาแก่กล้าพัฒนาตนสู่ผลสำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไปและขอให้ตำรานี้เป็น อนุสาวรีย์สถิตอยู่ในใจ เป็นบรรณาการคู่เคหาของท่านตลอดไป เทอญฯ

(ลงชื่อ).....

พระราชรัตนสุธี, รศ.ดร.

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

๒๓ ธันวาคม ๒๕๖๕

คำนำ

ตำราเอกสารนี้ จัดทำขึ้นตามหลักสูตรบัณฑิตศึกษา รายวิชา พุทธศิลป์ พุทธธรรม รหัส ๖๐๒ ๓๒๑ เป็นวิชาใหม่ของหลักสูตรปรับปรุง ปี ๒๕๖๕ หมวดวิชาเลือก กำหนดให้หนังสือปริญาโท ศึกษาปีที่ ๑ ภาคการศึกษาที่ ๒ มีเนื้อหาพุทธศิลป์ซึ่งสอดคล้องกับพระไตรปิฎกที่สื่อผ่านทัศนสัญลักษณ์ทางปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรม รวมถึงวัตถุธรรมต่าง ๆ แม้สมณศักดิ์พัดยศของพระสงฆ์ชั้นพระครูที่เป็นลักษณะวงกลมแฉกรูปใบพัดและสมณศักดิ์พัดยศของพระราชาคณะมี ยอดแหลมเปลวเพลิง ดอกไม้จันทร์จำลองเชื้อเพลิงร่วมเผาศพ ปริศนาธรรมจากเทศกาล ประเพณี พวงหรีด ด้ายสายสิญจน์ งานสมโภชสังเคลาพญา เป็นต้น

ตำราเอกสารนี้ ได้จัดหมวดเนื้อหาโดยขยายจากขอบข่ายรายวิชาใน มคอ. ๒ เป็น ๙ บท ซึ่งบทที่ ๑ ประวัติและพัฒนาการพุทธศิลป์ บทที่ ๒ ทัศนสัญลักษณ์ในงานพุทธศิลป์ทั้งแบบโบราณและร่วมสมัย บทที่ ๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรม บทที่ ๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับอภิปรัชญา บทที่ ๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับจริยศาสตร์ บทที่ ๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับสุนทรียศาสตร์ บทที่ ๗ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาล บทที่ ๘ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณี/พิธีกรรม บทที่ ๙ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านสังฆกรรมสงฆ์ มีเนื้อหาที่ครอบคลุมบริบทศาสนาและปรัชญา บทและหัวข้อใหญ่บางข้อจะมีข้อย่อยมากซึ่งจะขึ้นต้นด้วยประวัติ/พัฒนาการตามด้วยรายละเอียด แต่ละบทจะมีข้อสรุปในตัวจึงไม่จำเป็นต้องมีบทสรุปอีก

อนึ่ง เนื่องด้วยตำรานี้ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา ขอสงวนบางคำที่ต้องใช้คำที่เกี่ยวกับศาสนา เช่นคำว่า ปาติโมกข์ เป็นปาฏิโมกข์ ประติมากรรม เป็นปฏิมากรรมและคำอื่น ๆ ตามแนวของหนังสือจาริกบุญ จาริกธรรม ที่เขียนโดยนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาและตามคำแนะนำของอาจารย์สอนที่เกี่ยวกับพุทธศิลป์ บางคำต้องใช้หลายแบบ เช่น ศรัทธา สัทธา ทิฐิ ทิฐิตัวด้วยอำนาจของภาษา และผู้เขียนเห็นว่า ทุกบททุกตอนของตำราเอกสารนี้ มีความสำคัญและจำเป็นสำหรับชาวพุทธในแง่มุมมองที่ลึกซึ้งทั้งแนวศาสนาและปรัชญาบนศิลปะที่มีทั้งศาสตร์คือความรู้เรื่องศิลป์และธรรม ทั้งศิลป์ที่มุ่งให้เห็นความสวยงามสะท้อนความเป็นไทย เข้าใจภาษาและเอกลักษณ์ของศิลปกรรมตามแนวพระพุทธศาสนาในฐานะมรดกศิลปกรรมแบบไทย

ในการนี้ ขออนุโมทนาขอบคุณผู้อุปการะทุนจัดพิมพ์เป็นธรรมทานแก่นิสิตและผู้สนใจที่จะใช้เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนและขอให้ผู้สนใจใคร่รู้ทุกท่าน จงประสบผลสำเร็จในสิ่งที่พึงหวัง พึงปรารถนา มีปัญญาญาณทำลายอวิชชาลวงรู้สัจธรรม มุ่งมั่นใน อิหะวะนัง ปะสังสันติ เปงจะ สักเค ปะโมหะติ ประสบพบเห็นมรรค ผล นิพพาน เทอญ ฯ

พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.

๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำปรารภ	
คำนำ	
สารบัญ	
สารบัญภาพ	
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	
บทที่ ๑ พัฒนาการพุทธศิลปกรรม	๑
๑.๑ ความนำ	๑
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๑
๒) พุทธศิลป์บ่งชี้ถึงอารยวัฒนธรรม -----	๑
๓) เสอโศกหัวสิงห์-----	๓
๔) พุทธศิลป์/เมืองพุทธศิลป์-----	๕
๑.๒ ประวัติและพัฒนาการปฏิมากรรม	๕
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๕
๒) กำเนิดและพัฒนาการพระพุทธรูป-----	๖
๓) ลักษณะรูปร่างพระพุทธรูป/มหาปรีสลักษณะ -----	๑๑
๔) พระพุทธรูปในฐานะเจดีย์-----	๑๓
๕) วัสดุสร้างปฐมพระพุทธรูป/แก่นไม้จันทน์แดง-----	๑๔
๖) พุทธกิจผ่านปางพระพุทธรูป-----	๑๖
๑.๓ ประวัติและพัฒนาการสถาปัตยกรรม	๑๙
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๑๙
๒) ทางใหญ่สี่แพร่ง-----	๑๙
๓) สัณเฑาะฐสถาน-----	๒๐
๔) เจดีย์/สถูป ๔ ชนิด -----	๒๓
๕) มุลคันธกุฎี-----	๒๕
๖) มุลคันธกุฎีวิหาร-----	๒๖
๗) พระอุโบสถ-----	๒๘
๘) เจดีย์ทรงปราสาท-----	๓๐
๑.๔ ประวัติและพัฒนาการจิตรกรรม	๓๐
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๓๐

๒) กำเนิดจิตรกรรม / คำจารึก-----	๓๑
๓) ผากระดานเลข/ภาพจารึก -----	๓๒
๔) แนวคิดจิตรกรรมต่าง ๆ -----	๓๓
๕) จิตรกรรมฉัพรรณรังสี-----	๓๔
๖) แนวคิดจิตรกรรมที่สุนทรีย์-----	๓๕
๗) จิตรกรรมสุนทรีย์ของนางวิสาขา -----	๓๖
๘) พุทธจริยธรรมในจิตรกรรม-----	๓๗
๙) จิตรกรรมพระมาลัย : สวรรค์-นรก / บุญ-บาป -----	๓๘
๑.๕ ศาสนากับปรัชญา-----	๔๑
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๔๑
๒) ความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับปรัชญา	
๓) ความเชื่อกับความคิด (ศาสนา-ปรัชญา) -----	๔๒
(๑) ราไห้อัครุมวย-----	๔๓
(๒) ผีตาโชน-----	๔๔
(๓) การประเคนของพระ-----	๔๕
(๔) ลอยกระทง -----	๔๖
๑.๖ พิษณุโลก : ปันพุทธศาสตร์ ปราชญ์พุทธศิลป์ ถิ่นพุทธศึกษา-----	๔๗
บทที่ ๒ ทักษณัสัญลักษณ์ในพุทธศิลปกรรมทั้งในแบบโบราณและร่วมสมัย	๕๑
๒.๑ ความนำ-----	๕๑
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๕๑
๒) ทักษณัสัญลักษณ์-----	๕๒
๓) การแบ่งยุคสมัยพระพุทธรูป -----	๕๔
๒.๒ ทักษณัสัญลักษณ์ในพุทธศิลปกรรมแบบโบราณ-----	๕๖
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๕๖
๒) พุทธศิลปกรรมสมัยพุทธกาล-----	๕๖
๓) พุทธศิลปกรรมสมัยหลังพุทธกาลโบราณ-----	๕๙
๒.๓ ทักษณัสัญลักษณ์ในพุทธศิลปกรรมแบบใหม่-----	๗๔
บทที่ ๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรม	๗๘
๓.๑ ความนำ-----	๗๘
๓.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านพระพุทธรูป/พระพุทธรชินราช-----	๗๙
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๗๙
๒) การสะท้อนธรรมผ่านองค์พระพุทธรชินราช -----	๘๐
๓.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเจดีย์ทรงปรางค์-----	๘๗
๓.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเจดีย์/สถาปัตยกรรมหลัก-----	๙๒
สถาปัตยกรรม : เจดีย์ทราย (ต้นกำเนิดเจดีย์)-----	๙๒
สถาปัตยกรรม : องค์พระปฐมเจดีย์-----	๙๓

๓.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านธงธรรมจักร	๑๐๔
๓.๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านสมณศักดิ์ปัตตยศ	๑๐๖
บทที่ ๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับอภิปรัชญา	๑๑๔
๔.๑ ความนำ	๑๑๔
๑) ความหมายและขอบข่ายอภิปรัชญา-----	๑๑๔
๒) อภิปรัชญามองจากวัตถุภาพเข้าสู่กระแสธรรม-----	๑๑๗
๔.๒ พระพุทธรูป : ปฏิมากรรมสะท้อนพระปัญญาคุณ	๑๑๙
๔.๓ พระพุทธรูป : ปฏิมากรรมสะท้อนพระบริสุทธิคุณ	๑๒๑
๔.๔ พระพุทธรูป : ปฏิมากรรมสะท้อนพระกรุณาคุณ	๑๒๑
บทที่ ๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับจริยศาสตร์	๑๒๖
๕.๑ ความนำ	๑๒๖
๑) พัฒนาการ-----	๑๒๖
๒) จริยศาสตร์คู่กับสุนทรียศาสตร์-----	๑๒๗
๓) จริยศาสตร์ที่สัมพันธ์กับศีลธรรม คุณธรรม และสุนทรียธรรม-----	๑๒๙
๔) ผลการปฏิบัติตามแนวจริยศาสตร์เกิดความสุขสุนทรีย์-----	๑๓๓
๕) ผลของจริยศาสตร์เกิดความสุขสุนทรีย์กับวัฒนธรรม-----	๑๓๕
๕.๒ จริยศาสตร์ในปางพระพุทธรูป/ศีล/วินัยสงฆ์	๑๓๗
๑) พัฒนาการ-----	๑๓๗
๒) ปางมารวิชัย	๑๓๗
๓) ปางปฐมเทศนา	๑๓๘
๕.๓ จริยศาสตร์ในพุทธจักรวาลวิทยา : ไตรภูมิที่สะท้อนผ่านเจดีย์ปรางค์	๑๔๒
๕.๔ พระเจ้าอโศก/พระเจ้าอโศกมหาราช : คุณธรรม จริยธรรม	๑๔๓
๑) ประวัติพระเจ้าอโศกมหาราช-----	๑๔๔
๒) พระพุทธศาสนาเข้าสู่แผ่นดินสุวรรณภูมิ-----	๑๔๖
บทที่ ๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับสุนทรียศาสตร์	๑๔๘
๖.๑ ความนำ	๑๔๘
๑) พัฒนาการ-----	๑๔๘
๒) ความงามในพระพุทธศาสนา-----	๑๔๙
๓) จิตงามในพระพุทธศาสนา-----	๑๕๐
๔) หน้าที่ของสุนทรียศาสตร์-----	๑๕๑
เขาดีชั่วช่างปะไรไม่ใช่เรา-----	๑๕๑
๕) เป้าหมายของสุนทรียศาสตร์-----	๑๕๒
๖.๒ สุนทรียรูปชั้น : พระมหากัจจายนะ	๑๕๕
๑) ประวัติ/พัฒนาการ	๑๕๕
๒) อุปสมบท/กลับกรุงอุชเชนี-----	๑๕๕

๓) โปรดธิดาเศรษฐีและพระราชินี	๑๕๕
๔) พระมหากัจจายนะทูลขอปรับปรุงบัญญัติในการบวช	๑๕๖
๕) กลับเพศชายเป็นหญิง	๑๕๖
๖) พระมหากัจจายนะพุงใหญ่	๑๕๗
๖.๓ สุนทรียรูปชั้น : พระวิกกลี	๑๕๘
๑) ประวัติ/พัฒนาการ	๑๕๘
๓) พระวิกกลีถูกขับจากสำนัก	๑๕๘
๔) พระวิกกลีน้อยใจ คิดฆ่าตัวตาย	๑๕๘
๕) เอตทัคคะในทางศรัทธาวิมุตติ	๑๕๙
๖.๔ สุนทรียรูปธรรม : ชุ่มเรือนแก้วพระพุทธชินราช	๑๕๙
๖.๕ สุนทรียรูปธรรม : วิหาร/วิหารคด	๑๖๑
๑) ประวัติ/พัฒนาการ	๑๖๑
๒) วิหาร / พระวิหาร	๑๖๑
๓) วิหารคด	๑๖๓
๖.๖ สุนทรียรูปธรรม : ชุ่มประตู่/กำแพงวัด	๑๖๕
๖.๗ สุนทรียรูปธรรม : หอระฆัง / หอกลอง	๑๖๕
๖.๘ สุนทรียรูปธรรม : มณฑป	๑๖๖
๖.๙ สุนทรียนามธรรม : การแสดงธรรม	๑๖๘
๖.๑๐ สุนทรียนามธรรม : พระสุปฏิปันโน	๑๖๙
๑) บุคคลตัวอย่าง	๑๖๙
๒) หลวงพ่อชา วัดหนองป่าพง ต้นแบบ	๑๗๐
๓) แนวปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง	๑๗๐
๔) วิธีปฏิบัติสมาธิ สำนักปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง	๑๗๑
๕) พุทธธรรมสำนักปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง	๑๗๒
๖) จริตกับสมาธิ	๑๗๒
๗) จิตวิเคราะห์	๑๗๓
๘) บริหารอารมณ์	๑๗๓
๙) สุปฏิปันโนแผ่ไปในต่างประเทศ	๑๗๔

บทที่ ๗ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาล ๑๗๕

๗.๑ ความนำ	๑๗๕
๗.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลสงกรานต์/ปีใหม่ไทย	๑๗๗
๑) ประวัติ/พัฒนาการ	๑๗๗
๒) ตำนานสงกรานต์ในชมพูทวีป	๑๗๘
๓) ตำนานสงกรานต์ในไทย	๑๘๐
๔) ตำนานนางสงกรานต์	๑๘๐
๕) กิจกรรมเทศกาลสงกรานต์	๑๘๑

๖) ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี	๑๘๑
๗) คติธรรมจากปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี	๑๘๒
๘) คติธรรมจากเหตุการณ์ตัดศีรษะของกบิลพรหม	๑๘๓
๙) คติธรรมที่รู้มานะ (พาฉิบหาย)	๑๘๓
๑๐) คติธรรมจากพระพรหม	๑๘๔
๑๑) สะท้อนคติธรรมนางสงกรานต์	๑๘๔
๑๒) สะท้อนคติธรรมจากผีตาโขน-----	๑๘๕
๑๓) สะท้อนคติธรรมผ่านเจดีย์ทราย -----	๑๘๖
๑๔) สะท้อนคติธรรมการรดน้ำดำหัว-----	๑๘๗
๑๕) สะท้อนคติธรรมจากการนำศพเวียนรอบเมรุ/ดอกไม้จันทน์-----	๑๘๘
๑๖) คุณค่าของเทศกาลสงกรานต์	๑๘๙
๑๗) ประโยชน์ของเทศกาลสงกรานต์	๑๙๐
๑๘) การสะท้อนธรรมจากธรรมาธิษฐานสู่บุคลากร	๑๙๐
๗.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลสงกรานต์	๑๙๒
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๑๙๒
๒) ตำนานลอยกระทงในอินเดีย-----	๑๙๔
๓) ตำนานลอยกระทงมรดกในไทย -----	๑๙๔
๔) วัฒนธรรมกิจกรรมลอยกระทงในปัจจุบัน-----	๑๙๕
๗.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านปีใหม่สากล	๑๙๘
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๑๙๘
๒) ปฏิทิน/พุทธศักราช/คริสตศักราช -----	๑๙๙
๓) สวัสดีปีใหม่/Happy New year-----	๑๙๙
๗.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลออกพรรษา	๒๐๐
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๐๐
๒) นัยวันมหาปวารณาออกพรรษา-----	๒๐๑
๓) กิจกรรมออกพรรษา-----	๒๐๑
๗.๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลบุญบั้งไฟ	๒๐๓
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๐๓
๒) กิจกรรม/ความเชื่อบั้งไฟ -----	๒๐๔
๓) การมีส่วนร่วมของชุมชน -----	๒๐๕
๔) แห่นางแมว-----	๒๐๗
บทที่ ๘ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณี/พิธีกรรม	๒๑๐
๘.๑ บทนำ	๒๑๐
๘.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีงานฉลองวันเกิด	๒๑๑
๑) พัฒนาการวันเกิด -----	๒๑๑
๒) การสวดมนต์ฉลองวันเกิด -----	๒๑๒

๓) กิจกรรมฉลองวันเกิด -----	๒๑๒
๘.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง	๒๑๓
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๑๓
๒) สีสสามัญญดา/ทิวาสามัญญดา -----	๒๑๕
๓) จิตวิทยาประชาคม-----	๒๑๕
๔) คำว่าบาตร/หญาบาตร -----	๒๑๕
๕) แห่ปราสาทผึ้ง-----	๒๑๖
๘.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีฦาปนกิจศพ	๒๑๙
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๑๙
๒) การฦาปนกิจศพ-----	๒๑๙
๓) พวงหรีดงานศพ-----	๒๒๐
๔) การล้างหน้าศพ / รดน้ำศพ-----	๒๒๑
๕) ดอกไม้จันทน์-----	๒๒๑
๖) ด้ายสายโยง -----	๒๒๒
๗) ที่มาบทพิจารณาบังสุกุล-----	๒๒๒
๘) สายโยง - สายสิญจน์-----	๒๒๒
๙) ลอยอังคาร -----	๒๒๓
๘.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านงานประจำปี/สมโภช	๒๒๔
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๒๔
๒) กรุงราชคฤห์ : กำเนิดมรดกธรรม, ศูนย์กลางเผยแผ่ธรรม-----	๒๒๔
๓) อุทาน : สองสหาย/คนเหล่านี้อายุไม่ถึงร้อยปีก็จักตาย -----	๒๒๕
๔) บุญครบรอบ-----	๒๒๖

บทที่ ๙ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านสังฆกรรมสงฆ์ ๒๒๘

๙.๑ บทนำ	๒๒๘
๙.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านการอุปสมบท	๒๓๐
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๓๐
๒) รูปแบบอุปสมบท -----	๒๓๑
๓) รูปแบบอุปสมบทในปัจจุบัน -----	๒๓๑
๔) แบบอย่างผู้อุปสมบท-----	๒๓๒
๙.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านการกรานกฐิน	๒๓๓
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๓๓
๒) อุปโลกน์กฐิน/การสรรหา -----	๒๓๓
๓) อานิสงส์กฐิน -----	๒๓๔
๙.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านปวารณาออกพรรษา	๒๓๔
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๓๔
๒) ผลดีในการจำพรรษา -----	๒๓๕

๓) ตักบาตรเทโว-----	๒๓๖
๙.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านปาฏิโมกข์	๒๓๖
๑) ประวัติ/พัฒนาการ-----	๒๓๖
๒) เหตุเกิดปาฏิโมกข์-----	๒๓๗
๓) โอวาทปาฏิโมกข์-----	๒๓๗
๔) ปฏิปทาพระผู้เผยแผ่ธรรม-----	๒๓๘

บรรณานุกรม	๒๔๐
แผนการสอน	๒๔๓
เกี่ยวกับผู้เขียน	๒๔๔

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ ๑ เสאוโศกศิลาหัวสิงห์.....	๔
ภาพที่ ๒ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดต้นแบบสถาปัตยกรรม ต้นกรุงรัตนโกสินทร์	๕
ภาพที่ ๓ พระสมเด็จจิตรลดา/กำลังแผ่นดิน/รัชกาลที่ ๙ กรุงรัตนโกสินทร์	๘
ภาพที่ ๔ พระพุทธรูปामीยัน หน้าผา ประเทศอัฟกานิสถาน	๑๓
ภาพที่ ๕ พระพุทธรูปปางห้ามแก่นจันทน์ องค์แรกสมัยพุทธกาล	๑๕
ภาพที่ ๖ พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์แกะสลัก	๑๖
ภาพที่ ๗ ปางทูกกรกิริยา/อิตตภิณฑานุโยค/จิตนิยาม	๑๗
ภาพที่ ๘ ปางเสด็จดับขันธปรินิพพาน	๑๘
ภาพที่ ๑๑ ธรรมเมฆสลูบ/ที่สารนาถ	๒๑
ภาพที่ ๙ ลุมพินีสลูบ/ที่ประสูติ.....	๒๑
ภาพที่ ๑๒ ปรีนิพพานสลูบ/กุสินารา.....	๒๑
ภาพที่ ๑๐ พุทธคยาสลูบ / ที่แสดงปฐมเทศนา	๒๑
ภาพที่ ๑๓ มุลคันธกุฎี ยอดเขาคิชฌกูฏ.....	๒๖
ภาพที่ ๑๔ มุลคันธกุฎี พระวิหารเชตวัน	๒๖
ภาพที่ ๑๕ วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ	๒๗
ภาพที่ ๑๖ พระอุโบสถหลวงพ่อโต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก	๒๘
ภาพที่ ๑๗ จิตรกรรมยุทธหัตถีในพระอุโบสถ.....	๒๙
ภาพที่ ๑๘ เจดีย์ทรงปราสาท วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง	๓๐
ภาพที่ ๑๙ จารึกคาถา ว่า เย อัมมา.....	๓๑
ภาพที่ ๒๐ จารึกสลักหิน "ผากระดานเลข" น้ำตกชาติตระการ พิษณุโลก	๓๓
ภาพที่ ๒๑ ปางฉัพพรหมรังสี แบบที่นิยมในประเทศเมียนมาร์	๓๕
ภาพที่ ๒๒ การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์	๓๘
ภาพที่ ๒๓ จิตรกรรมพระมาลัย/กาเมสุมิจฉาจาร	๓๙
ภาพที่ ๒๔ รำไห่วัครุมวยไทย	๔๓
ภาพที่ ๒๕ ผีตาโขน (แบบโบราณ).....	๔๕
ภาพที่ ๒๖ พระสงฆ์ใช้รองรับสิ่งของประเคนจากสตรี.....	๔๖
ภาพที่ ๒๗ ไตรภูมิ/จักรวิद्याในพระพุทธรูป.....	๔๗
ภาพที่ ๒๘ วงล้อธรรมจักร/สัญลักษณ์ของพระพุทธรูป.....	๕๓
ภาพที่ ๒๙ พระพุทธรูปไม้จันทน์แกะสลัก พระราชวัง เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว	๕๗
ภาพที่ ๓๐ พระพุทธรูปไม้แกะสลักที่ปรากฏในวัดชนบทต่าง ๆ ของไทย	๕๘
ภาพที่ ๓๑ พุทธศิลป์ สมัยคันธาระ – อินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๔ (เริ่ม พุทธศตวรรษที่ ๓)	๕๙

ภาพที่ ๓๒ ลักษณะพุทธศิลป์สมัยคันธาระ	๖๐
ภาพที่ ๓๓ พระเศียรพระพุทธรูปสมัยมถุรา.....	๖๑
ภาพที่ ๓๔ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ.....	๖๒
ภาพที่ ๓๕ พระพุทธรูปศิลา สมัยทราวดี	๖๔
ภาพที่ ๓๖ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์แห่งสวนโมกข์ พุทธทาสภิกขุ เรียกสมัยศรีวิชัยว่า “ศรีวิชัย” ๖๔	
ภาพที่ ๓๗ พระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปะเขมรร่วมสมัยกับศรีวิชัย	๖๕
ภาพที่ ๓๘ พระพุทธรูปปางมารวิชัย หมวดลึงการ่วมกับหมวดพระพุทธรุชินราช	๖๖
ภาพที่ ๓๙ พระพุทธรุชินราช นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกัน.....	๖๗
ภาพที่ ๔๐ พระพุทธรุปลสมัยล้านนา.....	๖๘
ภาพที่ ๔๑ พระพุทธรุปลสมัยอุทอง.....	๖๙
ภาพที่ ๔๒ ปางห้ามสมุทรแบบเครื่องใหญ่.....	๗๐
ภาพที่ ๔๓ พระศรีสรรเพชญ วัฒนมหาธาตุ กรุงเทพฯ.....	๗๑
ภาพที่ ๔๔ ปางลีลา องค์ประธานพุทธมณฑล จ.นครปฐม	๗๒
ภาพที่ ๔๕ พระพุทธรุปรทรงเครื่อง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์.....	๗๓
ภาพที่ ๔๖ พระพุทธรุชินราช เอกลักษณะซุ้มเรือนแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕	๗๕
ภาพที่ ๔๗ พระพุทธรุชินราชจำลองแบบ ภปร. สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ถึง ๒๕๕๗ โดยวัดพระศรีฯ .๗๕	
ภาพที่ ๔๘ พระพุทธรุชินราชชนิดเหรียญ พิมพ์ดอกจำปาขาว สร้างเมื่อ ๒๕๖๕ โดยวัดพระศรีฯ	๗๖
ภาพที่ ๔๙ พระพุทธรุชินราช รุ่นอกเลา.....	๗๖
ภาพที่ ๕๐ ปางเปิดโลก แบบจิตรกรรม	๗๗
ภาพที่ ๕๑ พระพุทธรุชินราช พระพุทธรุปลต้นแบบ ปางมารวิชัย ศิลปะสมัยสุโขทัย	๘๐
ภาพที่ ๕๒ รัศมี/เปลวเพลิงบนพระเศียร : ปัญญา.....	๘๑
ภาพที่ ๕๓ พระกรรมที่ยาว ยาน: ตระหนัก ไม่หุเบา.....	๘๒
ภาพที่ ๕๔ รัตนฆรเจดีย์/ซุ้มเรือนแก้ว เอกลักษณะพระพุทธรุชินราช	๘๓
ภาพที่ ๕๕ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ นิ้วที่เสมอกัน	๘๔
ภาพที่ ๕๖ ท้าวเวสสุวรรณ มีตะบองเป็นอาวุธ	๘๕
ภาพที่ ๕๗ อาฬวกยักษ์ มีฝ้ายันต์เป็นอาวุธ	๘๖
ภาพที่ ๕๘ เจดีย์ปราสาท ส่วนบน.....	๘๘
ภาพที่ ๕๙ เจดีย์ปราสาท/ไตรภูมิ/จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา	๘๙
ภาพที่ ๖๐ เจดีย์ทราย ต้นกำเนิดเจดีย์.....	๙๒
ภาพที่ ๖๑ พระปฐมเจดีย์ หลักฐานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ	๙๓
ภาพที่ ๖๒ เจดีย์ ศิลปะย่อมุมไม้สิบสอง / สะท้อนอริยสัจ ๔ ในญาณ ๓	๙๕
ภาพที่ ๖๓ เจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซีย.....	๙๕
ภาพที่ ๖๔ บันไดพญานาค ท้าววิรูปักษ์ ประจำทิศตะวันตก.....	๙๘
ภาพที่ ๖๕ เมรุ วัดจุฬามณี อ.เมือง จ.พิษณุโลก	๙๙
ภาพที่ ๖๖ หอระฆัง/กลอง วัดรักไทย.....	๑๐๐
ภาพที่ ๖๗ ซุ้มประตุมงกุฎ วัดพระเชตุพนฯ.....	๑๐๒

ภาพที่ ๖๘ หอไตรเสาดเดียว วัดบ้านโคกผักหวาน	๑๐๓
ภาพที่ ๖๙ ธงธรรมจักร สัญลักษณ์องค์รวมพระพุทธศาสนา.....	๑๐๕
ภาพที่ ๗๐ ธงฉัพพรรณรังสี/ธงปัญญาสีละ/ธงพุทธศาสนาสากล	๑๐๕
ภาพที่ ๗๑ สมณศักดิ์พัตยศ เปลวเพลิง ๕ แฉกสำหรับพระราชอาคัน	๑๐๗
ภาพที่ ๗๒ พัดพุดตาน วงกลม ๑๖ แฉก.....	๑๐๙
ภาพที่ ๗๓ พัดเปรียญธรรม ๙ ประโยค ไม่มีตัวเลข	๑๑๐
ภาพที่ ๗๔ พัดหน้านาง เปรียญธรรม ๓-๕ พื้นสีแดง	๑๑๑
ภาพที่ ๗๕ พัดเปรียญธรรม ๖ ประโยค	๑๑๒
ภาพที่ ๗๖ พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๙ กรุงรัตนโกสินทร์ ถวายสมณศักดิ์พัตยศแด่พระสงฆ์	๑๑๓
ภาพที่ ๗๗ ธงถักดอกไม้ทรงแมลงมุม กำเนิดธงประจำชาติ	๑๑๖
ภาพที่ ๗๘ สมเด็จพระนางพญาองค์ปฐม (ซ้าย) เจริญพุทธปฏิมาแบบคล้องคอ	๑๑๗
ภาพที่ ๗๙ พระพุทธรูป ปางมารวิชัย วัดราชบูรณะ พิษณุโลก.....	๑๓๗
ภาพที่ ๘๐ ปางปฐมเทศนา/อริยสัจ ๔ / ทางสายกลาง.....	๑๓๙
ภาพที่ ๘๑ ศิลปะสื่อธรรมเหลี่ยมเจดีย์ย่อมนุม ย่อมุมไม้สิบสอง	๑๔๑
ภาพที่ ๘๒ จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา/ไตรภูมิ.....	๑๔๒
ภาพที่ ๘๓ หัวสิงห์ ตราแผ่นดินอินเดีย	๑๔๔
ภาพที่ ๘๔ เจดีย์พุทธคยา / พระเจ้าอโศกทรงสร้าง	๑๔๕
ภาพที่ ๘๕ พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม/จุดเริ่มต้นสุวรรณภูมิ	๑๔๖
ภาพที่ ๘๖ พระหัตถ์ขวาทือพระธรรมคัมภีร์	๑๔๗
ภาพที่ ๘๗ ขบวนเรือพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางชลมารค	๑๕๔
ภาพที่ ๘๘ พระมหากัจจายนะเถระ/พุงใหญ่	๑๕๗
ภาพที่ ๘๙ รัตนขมรเจดีย์ / ปราสาท/ที่เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ ๔	๑๖๐
ภาพที่ ๙๐ รัตนขมรเจดีย์/ซุ้มเรือนแก้วพระพุทธชินราช ต้นแบบ สมัยสุโขทัย	๑๖๐
ภาพที่ ๙๑ พระวิหารพระพุทธชินราช ทรงเรือสำเภา.....	๑๖๒
ภาพที่ ๙๒ พระพุทธรูปบริวารในวิหารคด	๑๖๓
ภาพที่ ๙๓ ประตูวัด/ประตูสวรรค์.....	๑๖๕
ภาพที่ ๙๔ หอระฆัง/หอกลอง / กาลัญญูตา.....	๑๖๕
ภาพที่ ๙๕ มณฑป/บรรจอรอยพุทธบาท	๑๖๗
ภาพที่ ๙๖ รอยพุทธบาทกอบปรัดด้วยมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐	๑๖๗
ภาพที่ ๙๗ ภาพ วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี – ภาพล่องหวงพ้อชาในประเทศตะวันตก.....	๑๗๔
ภาพที่ ๙๘ สรงน้ำพระสงฆ์ในเทศกาลสงกรานต์.....	๑๘๗
ภาพที่ ๙๙ ดอกไม้จันทร์ จำลอง	๑๘๘
ภาพที่ ๑๐๐ กระทง เครื่องสักการะรอยพุทธบาทริม้านิมมทา	๑๙๓
ภาพที่ ๑๐๑ บั้งไฟบูชาขอฝนกับพญาแถน	๒๐๔
ภาพที่ ๑๐๒ พิธีแห่บั้งไฟเพื่อฉลองก่อนจุดขอฝนจากพญาแถน จ. ยโสธร	๒๐๗
ภาพที่ ๑๐๓ แหนงนางแมว บ้านโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก.....	๒๐๘

ภาพที่ ๑๐๔ ปางปาลีไลยก์.....	๒๑๔
ภาพที่ ๑๐๕ ต้นปราสาทผึ้ง วัดท่ากกแก หล่มสัก เพชรบูรณ์ วันสงกรานต์ ปี ๒๕๖๐	๒๑๗
ภาพที่ ๑๐๖ ต้นปราสาทผึ้ง วัดท่ากกแก หล่มสัก เพชรบูรณ์ วันสงกรานต์ ปี ๒๕๖๕	๒๑๘
ภาพที่ ๑๐๗ ต้นปราสาทผึ้ง อนุสติพญาวานรถูกต่อตำตาย	๒๑๘
ภาพที่ ๑๐๘ พระเมรุมาศ รัชกาลที่ ๙ ณ พุ่มพระเมรุ กรุงเทพฯ	๒๒๐
ภาพที่ ๑๐๙ งานสมโภชพระพุทธรชินราชประจำปี	๒๒๔
ภาพที่ ๑๑๐ วันที่ ๑๒-๑๓ วันสถาปนาครบรอบ ๑๓๕ ปี มจร. ปี ๒๕๖๕.....	๒๒๗
ภาพที่ ๑๑๑ งานสมโภช ๑๙๒ วัดประยูรวงศาवास กรุงเทพฯ.....	๒๒๗
ภาพที่ ๑๑๒ วันเทโวโรหณะ/บันไดแก้ว (กลาง) บันไดทอง (ซ้าย) บันไดเงิน (ขวา)	๒๓๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในหนังสือใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ พ.ศ. ๒๕๓๙
ใช้รูปแบบการย่อของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรย่อ (ไทย) เล่ม/ชื่อ/หน้า

พระวินัยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ป. (ไทย)	= วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มัชฌิมปิณฑาสก (ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณฑาสก (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณฑาสก (ภาษาไทย)
ส. ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธาวารวรรค (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มัชฌิมปิณฑาสก (ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปถก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปถกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต (ภาษาไทย)

อภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ. กถา.	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

พัฒนาการพุทธศิลปกรรม

พุทธศิลปกรรม เป็นงานศิลปะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาสะท้อนธรรมผ่านบุคลาธิษฐานทั้งแนวปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ศิลปกรรมบางชนิดมาช้านานกัน อย่างเช่นเมื่อมีพระพุทธรูป ก็จะมีสิ่งรองรับคือพระวิหารในฐานะสถาปัตยกรรม มีพระไตรปิฎกแล้วก็ย่อมมีหอไตร พร้อมจัดภูมิทัศน์ที่เหมาะสม มีพื้นที่สื่อธรรมด้วยจิตรกรรมบนฝาผนังอาคารอุโบสถ วิหาร ศาลา ศิลปกรรมในรูปแบบต่าง ๆ นี้จะให้ความสวยงาม เหมาะสม มีเอกลักษณ์ สอดคล้องกับพระธรรมวินัย ใช้ศาสตร์สร้างความเข้าใจในศิลปกรรม เทศกาล ประเพณี ข้อวัตรปฏิบัติตามแนวศาสนา-ปรัชญา ความเข้าใจในศิลป-ศาสตร์ ทั้งแนวบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน มีความดังนี้

๑.๑ ความนำ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

พุทธศิลปกรรม ประเภทปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรมรวมถึงวัดพุทธธรรมต่าง ๆ พัฒนาการมาจากธาตุเจดีย์ บริโศกเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ ที่ครอบคลุมศิลปกรรมบางอย่างแยกกันได้ บางอย่างมาคู่กัน เช่นปฏิมากรรมจะมีสถาปัตยกรรมรองรับ คนกับปัจจัย ๔ เป็นต้น พระพุทธศาสนาจะมีศิลปกรรมมากกว่าศาสนาอื่น เพราะทุกอย่างที่เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาจะมีศิลปกรรมประกอบด้วยเสมอเพื่อสื่อธรรมคำสอน แม้แต่สัตว์บางชนิด เช่น สิงห์ ช้าง ต้นไม้บางชนิด เช่นต้นโพธิ์ ต้นสาละ ถ้าเรื่องนั้นเป็นรูปธรรมอยู่แล้วก็สามารถสร้างศิลปกรรมขึ้นมาได้ง่าย แต่ถ้าเป็นนามธรรมแล้วนายช่างก็จินตนาการสร้างขึ้นมาจากอิงประวัติศาสตร์สภาพแวดล้อมในความเป็นไปได้ ตัวอย่าง พระพุทธรูป ซึ่งเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้า นายช่างสร้างก็ขึ้นได้แม้ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปสมัยคันธาระแห่งอินเดียชั้นนั้น นายช่างจะสร้างเหมือนมนุษย์ตามรูปลักษณะชาวอินเดียในฐานะชาวเอเชียได้รวมถึงเอเชียเหนือที่มีภูมิศาสตร์โลกติดต่อกันโดยมีหนวด มีเครา ไม่มีเปลวเพลิงบนพระเศียร เมื่อต่อมาสมัยสุโขทัย รูปลักษณะพระพุทธรูปดั่งมนุษย์นั้นจะสาบไป จะเน้นศิลปะที่มุ่งสื่อธรรมแทนที่ เช่น เปลวเพลิงที่สื่อปัญญา พระกรรมที่ยาวนานสื่อธรรมความยุติธรรม นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ เสมอกัน สื่อความเสมอภาคแห่งการบรรลุดุธรรม จะรวม “ศิลป-ศาสตร์” (Arts and Science) ตั้งว่าอาณาจักรแห่งศิลปวิทยา

๒) พุทธศิลป์บ่งชี้ถึงอารยวัฒนธรรม

พุทธศิลปกรรม งานด้านศิลปะจะสัมพันธ์อยู่กับวัฒนธรรมเสมอ ซึ่งคำว่า ศาสนา ศิลปะ จัดอยู่ในกลุ่มของวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงการมีอารยธรรมทางความเชื่อ ความคิด มีการประดิษฐ์วัฒนธรรมที่สื่อธรรมมากมาย จะบ่งบอกถึงความเจริญทางความเชื่อ ความคิดนั้น ๆ การมีศิลปะ กลายเป็นอารย

ธรรมประจำชาติแม้วัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีธรรมชาติแหล่งน้ำ ชายเขา วิถีสังคมต่าง ๆ ถ้าเทียบแหล่งกำเนิดเกิดปรัชญาแล้ว ก็จะแบ่งจากตามภูมิศาสตร์โลก กล่าวคือ มีปรัชญาตะวันตก กับ ปรัชญาตะวันออก ๆ โดยปรัชญาตะวันตกถือประเทศกรีกเป็นศูนย์กลาง มีนักปรัชญากรีกโบราณที่เด่น ๆ มากมาย ดังในสำนักปรัชญาแรก ชื่อ ไมเลตุส (Milesian School) มีนักปรัชญาสำคัญ ๓ คน คือ ธาเลส (Thales) อานักซิแมนเดอร์ (Anaximander) และ อานักซิเมเนส (Anaximenes) ใน ๓ ท่านนี้ นักปรัชญาธาเลส ถือว่าเป็น “บิดาปรัชญาตะวันตก”^๑ มีอมตพจน์ทางปรัชญาว่า น้ำนี้ดีที่สุด (Water is best) ส่วนมากเราจะได้ยินคำของนักปรัชญาธาเลส ที่เริ่มวิธีการทางปรัชญาด้วยคำถามที่ว่า อะไรคือปฐมธาตุ (Arche) ของโลก โลกเกิดจากอะไร เขาได้เสนอทัศนะเรื่องปฐมธาตุของโลกว่า “น้ำเป็นปฐมธาตุของโลก” ต่อมาสมัยรุ่งเรืองในช่วงก็มีนักปรัชญาชื่อโสกราตีส (Sokrates) อริสโตเติล (Aristotle) ขึ้นมา มีผลงานทางปรัชญามากมายที่เราได้ศึกษาทุกวันนี้ สะท้อนถึงภูมิศาสตร์โลกกว่าอารยธรรมลุ่มน้ำ

อารยธรรมปรากฏตามลุ่มน้ำเกิดขึ้น เพราะการตั้งรกรากปักฐานของมนุษย์ทุกยุคสมัยมักตั้งอยู่ตามแม่น้ำ ดังนั้น นักคิดปรัชญาตะวันตกจึงปรากฏตามถิ่นฐานลุ่มน้ำ เช่นแม่น้ำไนล์ ไหลผ่านหลายประเทศ สิ้นสุดที่ประเทศอียิปต์ ก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เป็นที่มาของอารยธรรมลุ่มน้ำไนล์ (Nile Valley Civilization) ส่วนปรัชญาตะวันออกนั้น มีศูนย์กลางที่ประเทศอินเดีย แม่น้ำสายสำคัญ คือ แม่น้ำสินธุ (Indus River) ตามชื่อของศาสนาฮินดู ถ้าเขียนทับคำดั้งเดิม สินธุ ก็จะเป็น Shindhu คำว่า สินธุ หรือสินธุ นับเป็นแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ (Indus Valley Civilization) นับเป็นแหล่งอารยธรรมเริ่มแรกของอินเดีย เป็นชื่อของแม่น้ำสำคัญในชมพูทวีป ปัจจุบันอยู่ในประเทศอินเดียและปากีสถานอยู่ อาณาเขตลุ่มน้ำสินธุนี้จะครอบคลุมบริเวณกว้างกว่าลุ่มแม่น้ำไนล์ ซึ่งทุก ๆ ปีกระแสน้ำสินธุได้ไหลท่วมทันฝั่งทำให้ดินแดนลุ่มน้ำสินธุอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำกสิกรรม นักประวัติศาสตร์บางคนเรียกอารยธรรมในดินแดนนี้ว่า “วัฒนธรรมฮาร์ปปา” บ้าง ซึ่งเป็นชื่อเมืองโบราณที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำสินธุ เมื่อประมาณ ๓,๕๐๐ – ๑,๐๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช

คำว่า อินเดีย (India) สันนิษฐานว่า มาจากชื่อแม่น้ำสินธุนี้ ด้วยอิทธิพลทางภาษาที่แปรเปลี่ยนไปตามท้องถิ่น ทำให้เห็นร่องรอยที่มา ชื่อนี้เมื่อเขียนทับคำว่า สินธุ ก็จะเป็น Shindhu ต่อมาเขียนตามการออกเสียง ทำให้อักษรลดรูปไปบ้าง หรือไม่ออกเสียงที่อักษรตัวนั้นบ้าง ท้ายคำออกเสียงจากเสียงอุเป็นเสียงโอ เป็นเสียงอี เป็นเสียงเอีย กลายเป็น India ที่ตรงกับชื่อขึ้นมา คือคำว่า Hindu เป็นชื่อของศาสนาฮินดู ต่อมาเป็น Indu หรือ Indus พัฒนาการมาเป็นคำว่า India (Shindhu>S-Hindhu>Indo>>India) แม่น้ำอีกสายหนึ่งที่สำคัญของอินเดีย คือ แม่น้ำคงคา (Gangadhar) ไหลพาดผ่านจากเทือกเขาหิมาลัยผ่านเมืองสำคัญมากมาย ที่สำคัญยิ่งคือผ่านเมืองพาราณสีลงสู่อ่าว

^๑ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), ปรัชญากรีกโบราณ, (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๗.

เบงกอล ชาวอินเดียมีความเชื่อว่า แม่น้ำคงคาที่ไหลผ่านเมืองพาราณสีนี้เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ชำระล้างบาปได้และนำพาคนที่ได้อาบ ได้ดื่มก่อนตายไปสู่สวรรค์ จากความเชื่อดังกล่าว บรรดาชาวฮินดู (Hindu) ที่มีญาติพี่น้องใกล้จะเสียชีวิต ถือคติว่า ก่อนตายให้ได้นอนอยู่ใกล้ ๆ แม่น้ำคงคา ก่อนเพื่ออาบนำคงคาให้เอิบอิม หลังตายแล้วให้นำเถ้าอังคารไปลอยแม่น้ำคงคานี้เพื่อชำระวิญญาณของผู้ตายให้บริสุทธิ์และเข้าสู่โมกษะ ความหลุดพ้น เป็นพรหมสหายตาต่อไป

เรื่องแม่น้ำคงคาที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ ได้รับคำกล่าวขานกันมาว่า ครั้งหนึ่งเมื่อ ๒๐ ปีที่แล้ว สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (พระนามเดิม) เสด็จเยือนอินเดีย ได้เสด็จร้องเรือแม่น้ำคงคา มีชาวไทยทูลถามพระองค์ว่า “พระองค์เชื่อหรือไม่ว่าแม่น้ำคงคานี้ศักดิ์สิทธิ์จริง พระองค์ตรัสตอบว่า ถ้าชาวอินเดียเป็นล้าน ๆ คนเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ ข้าพเจ้าก็เชื่อตาม”

อารยธรรมเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่สำคัญคือ ความสงบสุข ความรัก สามัคคี เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ในการดำเนินชีวิตที่สุขสบาย ที่สำคัญคือปลอดภัยจากสงคราม เมื่อคนมีความสงบสุขแล้ว ความคิดความอ่านที่สุนทรีย์ย่อมเกิด มีอารมณ์เพลง อารมณ์การขับร้อง การเต้นรำ การศิลปะ การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ทำให้สังคมได้ประโยชน์ที่มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน กลายเป็นอารยธรรมลุ่มน้ำตามภูมิประเทศนั้นขึ้นมา ถ้าเป็นประเทศไทยใจกลางประเทศคือแม่น้ำสำคัญคือ แม่น้ำเจ้าพระยา ก็กล่าวได้ว่า อารยธรรมลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทำให้ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดทั้งด้านปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม มีวัฒนธรรมประเพณีที่อิงธรรม วัดที่สำคัญที่สร้างสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและมีวัดอื่น ๆ ที่สำคัญต่อมา มีวัดอรุณราชวราราม ซึ่งมีเจดีย์ปรางค์ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตรงกันข้ามกับพระศรีรัตนศาสดารามและมีอารยธรรมทางศาสนาในจังหวัดหัวเมืองอื่น ๆ มากมาย เช่น จังหวัดพิษณุโลกซึ่งมีพระพุทธชินราชที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้นแบบพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่มีได้มีเพียงศิลป์แต่มีศาสตร์และพ้องอารยวัฒนธรรมด้วย สร้างโดยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาสิทธิ) พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลการที่ ๖ แห่งกรุงสุโขทัย ที่ถือว่าพระองค์เป็นป็นพุทธศาสตร์ จึงสอดคล้องกับความที่ว่า “พุทธศิลป์ชินราชจะสื่อธรรมทางบุคลาธิษฐาน ซึ่งเด่นชัดในการผ่านสื่อไตรภูมิ เป็นเอกลักษณ์ของประเทศที่มีผู้นับถือพระพุทธศาสนา มีประวัติศาสตร์ด้านศิลปวัฒนธรรม เป็นตำนานสานพุทธศิลป์ที่บ่งชี้ว่า มีอารยธรรมในอาณาจักรสุโขทัยเรื่อยมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ถือได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมลุ่มน้ำน่านของไทย”^๒

๓) เสอโคกหัวสิงห์

เสอโคก ทำด้วยศิลาทรายชมพู ถือว่าเป็นอารยวัฒนธรรมทางศาสนาอย่างหนึ่ง พุทธศิลปกรรมที่เกิดในประเทศอินเดียนั้น ถือว่าเป็นต้นแบบมาทอดยาวถึงปัจจุบันก็ว่าได้ ปฏิมากรรมอีก

^๒ พระครูสิริรัตนานวัตร, **รวมบทความ**, บทความเรื่อง “นิราศเมืองพิษณุโลก” (พิษณุโลก : โรงพิมพ์โพธิ์สปรินทร์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๑.

แบบหนึ่งนอกจากพระพุทธรูปคือ เสาอโศกหัวสิงห์ จะมีอยู่ในพุทธสถานหลัก ๆ คือ ที่ลุมพินีวัน ที่พระพุทธรูปประดิษฐาน ที่เมืองสารนาถ ที่แสดงปฐมเทศนา และเมืองไพสาลี เมืองหลวงแคว้นวัชชี ที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ และที่แสดงรัตนสูตรเกี่ยวกับน้ำพุทมนต์ มีคำจารึกธรรมโอองการของพระเจ้าอโศก ในจารึกศิลาฉบับที่ ๑๐ ว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปิยทัสสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพไม่ทรงถือว่า ยศหรือเกียรติจะเป็นสิ่งมีประโยชน์มาก เว้นแต่จะทรงปรารถนายศหรือเกียรติเพื่อคามมุ่งหมายนี้ว่า ทั้งในบัดนี้และเบื้องหน้า ขอประชาชนทั้งหลายจงตั้งใจสดับฟังคำสอนธรรมของข้าฯ และจงปฏิบัติตามหลักความประพฤติทางธรรม^๓

กล่าวคือยศหรือความยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้น จะไม่มีความหมายเลย ถ้าไม่เป็นไปเพื่อช่วยให้ประชาชนได้ประพฤติธรรมนั่นเอง

เสาอโศกศิลาหัวสิงห์นี้ นิยมสร้างไว้พุทธสถาน ที่สำคัญของเสาอโศกบนคอเสาได้แสดงสัตว์หลายชนิด แต่ละชนิดนั้นเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ได้แก่ ช้าง โค ม้า สิงห์ โดยสื่อถึงว่า

ช้าง สื่อถึงการเสด็จลงสู่พระครรภ์ โดยพระมารดาสุบินเห็นช้างเผือก หมายถึงพระองค์จะมีปัญญาชาญฉลาด สุขุมเยือกเย็น ดังกิริยาของช้าง

โค สื่อถึงการได้ปฐมฌาน ขณะพระบิดาทรงทำพิธีแรกนาขวัญ หมายถึงความแข็งแรงอดทนท่ามกลางแดดที่ร้อน

ม้า สื่อถึงการเสด็จออกผนวช หมายถึง ม้าชื่อกัณทกะมีฝีเท้าอันรวดเร็ว

สิงห์ สื่อถึงการแสดงธรรม การเปล่งสีหนาท ดังคำรามของพญาราชสีห์แผ่ไพศาลไปทั่วทิศ หมายถึงพลังกำลังการเผยแผ่ธรรมอันมหาศาล ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑ เสาอโศกศิลาหัวสิงห์

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), จาริกบุญ จารึกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

เสาโอศกศิลาเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธรูป โดยเฉพาะหัวสิงห์บนยอดเสา เป็นสัญลักษณ์ การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นที่มาของสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎกชื่อ “มหาสีหนาทสูตร”^๔ ว่า ด้วยการบันลือธรรมอย่างองอาจดังพญาราชสีห์ สัตว์อีก ๔ ชนิดได้ฐานสิงห์นั้นจะเป็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับ พุทธประวัติทำหน้าที่เฝ้าพระธรรมจักรให้ดำรงอยู่ วงล้อธรรมจักรบนยอดเสานี้เป็นสัญลักษณ์ของ พระพุทธรูป ถือเป็นตราประจำพระพุทธรูปในประเทศไทย ประเทศใช้ใช้พื้นธงผ้าสีเหลือง สื่อ ธรรมถึงความสงบ รุ่งเรืองและสื่อถึงมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรค ๘ หรือสายทองคำ (Golden Mean) ตามที่นักปรัชญากรีกโบราณกล่าว

๔) พุทธศิลป์/เมืองพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ทุกชนิดย่อมมีสถานที่อาศัยตามเหตุการณ์ ภาระงาน โดยอาคารหรือสถานที่ใน ฐานะสถาปัตยกรรมตรงนั้นเป็นที่เหมาะสม สวยงาม มีความวิจิตรที่ทรงความเป็นศิลป์และบ่งบอกยุค สมัยชาติพันธุ์ ภูมิภาค ประเทศ องค์พระประธานในวิหารของวัด เช่น พระพุทธชินราช พิษณุโลก ถือ ว่าเป็นต้นแบบของพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย มีสถานะเป็นพระอารามหลวงเนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทรง สร้าง เป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุง รัตนโกสินทร์ ตามที่เคยกล่าวว่า “วัด กับ ราชวัง เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม” ดังภาพนี้

ภาพที่ ๒ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดต้นแบบสถาปัตยกรรม ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

๑.๒ ประวัติและพัฒนากการปฏิมากรรม

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธรูปสาวยเถรวาทอุดมสมบูรณ์ด้วยศิลปกรรมทาง ศาสนาที่เด่น ๆ เป็นต้นแบบของวัดต่าง ๆ คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยศิลป์-ศาสตร์ เป็นศาสนาที่พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมาสกและอยู่ในพระบรม ราชูปถัมภ์ ตั้งแต่เริ่มมีอาณาจักรไทย สมัยกรุงสุโขทัยที่มีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหาธรรม ราชาที่ ๑ (พระยาโลไทย) มีธรรมเนียมอยู่ว่า พระเจ้าแผ่นดินจะทรงสร้างวัดประจำรัชกาล โดยวัดที่

^๔ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑

พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างนั้นมีสถานะเป็นพระอารามหลวงจนถึงปัจจุบัน สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างวัดประจำกรุงรัตนโกสินทร์ชื่อวัดพระศรีรัตนศาสดารามและสร้างวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์เป็นวัดบวรวิวาร จวบถึงรัชกาลที่ ๙ ก็สร้างวัดประจำรัชกาล คือ วัดญาณสังวราราม นอกจากนี้ก็ยังมีพระสัณนิกรสร้างถวายในรัชกาลของพระองค์มากมาย เช่น วัดนวมินทราชูทิศ ทั้งในและนอกประเทศ และเมื่อสร้างเสร็จแล้ว สิ่งก็ตามมาคือการสร้างพระพุทธรูปองค์ประธานของวัดหรือสร้างพร้อมกัน ที่เด่นชัดสมัยกรุงสุโขทัย โดยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) ก็ได้สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหารพร้อมกับสร้างพระพุทธรูปชินราชเป็นองค์ประธานของวัดด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระองค์ที่ยังมั่นคงยั่งยืนให้เห็นถึงปัจจุบันนี้

ประติมากรรม มีต้นคำมาจากมหาปริณิพพานสูตร คัมภีร์ที่ขนิภาย มหาวรรค กล่าวถึง ฎุปรابطุคคล คือบุคคลที่ควรเคารพ กราบไหว้ เป็นต้นแบบแห่งการปฏิบัติตนต่อสังคม อย่างพระอรหันต์ทั้งหลายล้วนแต่เป็นคุณูปการต่อสังคมทั้งนั้น พระพุทธเจ้ามีคุณูปการต่อสังคมที่เด่นชัด ทรงมีพระปัญญาคุณ ด้วยการสอน ชี้แนะแนวทางพ้นทุกข์แก่ชาวโลก ทรงมีพระบริสุทธิคุณ ด้วยการเป็นทักขิณียบุคคล ทรงมีพระกรุณาคุณ ด้วยการสงเคราะห์ชาวโลก ยังมีพระอรหันตสาวกอย่างเช่นพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระอานนท์ และอื่น ๆ ดังปรากฏในคัมภีร์ที่ขนิภาย มหาวรรคแล้วพัฒนาการมาสู่ประติมากรรมในการสร้างฎุปรابطุคคลที่คงทนถาวรด้วยวัสดุเหล็ก หิน ปูน เพื่ออนุสติและเรียนรู้ถึงฎุปรابطุคคลเหล่านั้น คือ

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นฎุปรابطุคคล
๒. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นฎุปรابطุคคล
๓. พระสาวกของพระตถาคต เป็นฎุปรابطุคคล
๔. พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นฎุปรابطุคคล^๕

ฎุปรابطุคคลเหล่านี้ มีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวพุทธเพราะมีอานิสงส์รองรับผลการกระทำ คือ สวรรค์ จากคำที่ว่า ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า ‘นี่เป็นสฤปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์นั้น’ พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในฎุปรابطุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ลักษณะเดียวกันกับอานิสงส์แห่งสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

๒) กำเนิดและพัฒนาการพระพุทธรูป

พระพุทธรูปมีพัฒนาการมาแต่สมัยพุทธกาล พรรษาที่ ๗ ของพระพุทธเจ้าแล้ว โดยพระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นโกศลพระนามว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล นับว่าพระองค์นำพาประชากรราษฎร์ทางจิตวิญญาณด้านพระพุทธศาสนาดังสมัยปัจจุบันนี้ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นพุทธมามกะ ตามที่พระครู

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

สิริรัตนานูวัตร (ทิว ฐานวโร)^๖ กล่าวสาเหตุของการสร้างพระพุทธรูปว่า เมื่อครั้งพระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตวันมหาวิหาร แต่ไม่พบว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ที่นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเกิดความสลดพระทัย จึงตรัสว่า โลกนี้เว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ชื่อว่าว่างเปล่า ไม่มีที่พำนักที่พึ่งพิง ต่อมาในวันรุ่งขึ้นพระเจ้าปเสนทิโกศลไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จกลับมาจากเทวพิภพแล้วและกราบทูลว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่เสด็จไปที่อื่น ข้าพระองค์เมื่อไม่เห็นพระองค์ ย่อมเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง มีทุกข์ ก็เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว... สัตว์โลกนี้ จะพึงมีความสุขแต่ที่ไหนหามิได้... เพราะฉะนั้น ขอพระองค์ทรงอนุญาตเพื่อประโยชน์แก่การบูชา สักการะของนระและเทวดาแก่ข้าพระองค์นั้นเทียว แล้วพระองค์ก็ทรงอนุญาต

พุทธศิลป์ ปฏิมากรรมชนิดพระพุทธรูป ถือว่าเป็นอนุสาวรีย์อย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับอนุสาวรีย์วีรบุรุษระดับชาติหรือระดับโลก เป็นงานศิลปะทางพระพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นด้วยความศรัทธาเลื่อมใส ใช้พุทธปฏิมากรรมแทนศรัทธาและความเลื่อมใสของชาวพุทธ เป็นรูปธรรมที่สวยงามให้คุณค่าทางจิตใจ พระพุทธรูปถ้าองค์ไม่ใหญ่ ใช้เป็นองค์ประธานในอุโบสถของวัด ก็มักจะมีอาคารวิหารเป็นที่ประดิษฐานเสมอ เพราะพระสงฆ์ต้องนั่งใช้เวลานาน เช่น บวชพระ นั่งสวดปาฏิโมกข์ เว้นแต่ว่าองค์ขนาดใหญ่ตั้งตระหง่านบนยอดเขา หรือแนวเดียวกันนี้ อย่างอนุสาวรีย์วีรบุรุษวีรสตรีมักจะไม่มีการเป็นพื้นที่โล่ง เพราะผู้คนที่เข้ามาไหว้หรือวางพวงมาลานั้นใช้เวลาน้อย ถ้าว่าตามการเกิดก่อนหลังของ ๒ อย่างนี้ จะบอกว่า ปฏิมากรรมพระพุทธรูปมาก่อนสถาปัตยกรรมอาคารหรือสร้างพร้อม ๆ กัน ข้อมูลเอกสารพัฒนาการพุทธปฏิมากรรม ตามที่ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์หรือเอกสารประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ มีดังนี้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ^๗ กล่าวถึงเจดีย์ในฐานะพุทธศิลป์ว่า ในสมัยนั้นพุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนาแต่ถือพระไตรสรณคมน์เป็นเจดีย์ ต่อมาเจดีย์มีรูปทรงลักษณะต่างกันเจดีย์มี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์และอุทเทสิกเจดีย์ ซึ่งพระพุทธรูปก็อยู่กลุ่มอุทเทสิกเจดีย์นี้

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^๘ มีวรรณกรรมเรื่องพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปและพระเครื่องในหนังสือพระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนาไว้ เมื่อพระพุทธศักราช ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ ๙) ได้ทรงสร้างพระ

^๖ พระครูสิริรัตนานูวัตร (ทิว ฐานวโร), การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗, หน้า ๗๐.

^๗ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๕๓-๕๔.

^๘ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา”, พิมพ์ในคราวถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕, (กรุงเทพฯ : บ.๒๑เซ็นจูรี่จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

เครื่องขึ้นพิมพ์หนึ่ง เป็นส่วนพระองค์เรียกว่า “พระกำลังแผ่นดิน” หรือ “พระสมเด็จจิตรลดา” ด้วยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อพระราชทานแก่ผู้ทูลขอหรือพระราชทานตามพระราชอัธยาศัยเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้รับพระราชทานมีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบสมกับที่ได้รับพระราชทาน

๒. เพื่อเป็นกำลังของแผ่นดิน ช่วยส่งเสริมสนับสนุนภารกิจรัฐบาลทั้งทางกายภาพและจิตใจ ซึ่งการทางกายภาพกับจิตใจต้องไปพร้อม ๆ กัน ด้วยเหตุผลที่ว่า จิตใจจะผ่องใส ย่อมมาจากร่างกายที่สมบูรณ์ ปลอดภัยไร้โรค

๓. เพื่อให้เกิดความสามัคคีรวมกำลังกันรักษาแผ่นดินสืบไป พระสมเด็จจิตรลดานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชทรงดำริออกแบบและทรงสร้างขึ้นด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เอง ทุกองค์มีลักษณะพุทธศิลป์สวยงาม

พระสมเด็จจิตรลดา พระกำลังแผ่นดิน ตามที่พนมบุตร จันทรโชติ รองอธิบดีกรมศิลปากร ให้ข้อมูลว่า เป็นพระเครื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงสร้างด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๘ – ๒๕๑๓ พระราชทานแก่ทหาร ตำรวจ ข้าราชการ และพลเรือนด้วยพระหัตถ์พระองค์เอง มีเอกสารส่วนพระองค์ซึ่งแสดง ชื่อ นามสกุล วันที่รับพระราชทาน หมายเลขกำกับทุกองค์และภาพพระสมเด็จจิตรลดา โดยมีพระราชดำรัสแก่ผู้รับพระราชทานว่าให้ปิดทองที่หลังองค์พระปฎิมาแล้วเอาไว้บูชาตลอดไป ให้ทำความดีโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน หมายถึงว่าให้ทำงานตามหน้าที่ของตน มีความสันโดษ พอเพียง ยินดีตามที่มี ที่ได้ ที่เป็นดังภาพตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๓ พระสมเด็จจิตรลดา/กำลังแผ่นดิน/รัชกาลที่ ๙ กรุงรัตนโกสินทร์

สงวน รอดบุญ^๙ ได้อธิบายเรื่อง ศิลปกรรม สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรงทั้งในด้านจิตรกรรม ปฏิมากรรมและสถาปัตยกรรมในศาสนาพยานและเถรวาท

ทศพล จังพานิชย์กุล^{๑๐} กล่าวว่า “ศิลปวัฒนธรรม ความเป็นชาติหรือมโนคติบรรพชนไทย สามารถศึกษาได้จากพุทธรูป.....พระพุทธรูป เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของเมืองไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ แสดงออกซึ่งความสูงส่งด้านสุนทรียศิลป์และภูมิปัญญาเชิงช่างของบรรพบุรุษและยังแสดงถึงพลังศรัทธาบารมีของผู้อุปถัมภ์ในการสร้าง คือองค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้พระพุทธรูปยังเป็นสิ่งเชื่อมโยงชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์เข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวชาวพุทธในเมืองไทยให้มีความเป็นเอกภาพ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันด้วยแรงศรัทธาอันสูงส่งของคนไทยที่มีต่อองค์พระพุทธรูป พระพุทธศาสนา จึงยังคงดำรงอยู่ตลอดมาตราบถึงปัจจุบันนี้

ความข้างต้น ทศพล จังพานิชย์กุล กล่าวให้ความสำคัญในพุทธศิลปกรรมที่ครอบคลุมอุปารหุบุคคล บ่งชี้ถึงวัฒนธรรมของชาติ เป็นที่ยอมรับว่า เมืองไทยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยโบราณ มีความเจริญก้าวหน้าทางพุทธศิลป์ เจริญรุ่งเรืองด้วยศิลปวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ตลอดมาทุกยุคทุกสมัย พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในดินแดนสุวรรณภูมิ ล้วนแล้วแต่เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ ทรงสร้างพระพุทธรูป ศาสนสถานและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจหลักที่ทรงเล็งเห็นความสำคัญเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาเพื่อให้คนไทยได้มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจตลอดมา

ชรรค์ชัย บุนปาน และ สุจิตต์ วงษ์เทศ^{๑๑} กล่าวในหนังสือประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย ใกล้เคียง เช่นศิลปะเขมรว่า พระพุทธรูปในชั้นต้นทรงแสดงปางแต่เพียง ๖ ปาง คือปางปฐมเทศนา (จับนิ้วพระหัตถ์ขวาเป็นวงกลมคือธรรมจักร พระหัตถ์ซ้ายประคองทำท่ากำลังจะหมุน) ใช้เฉพาะทำประทับนั่ง แต่ในสมัยหลังก็ใช้สำหรับประทับยืนด้วย ปางวิตรรกะ ทรงสั่งสอนจับนิ้วพระหัตถ์ขวาข้างเดียว ใช้ได้ทั้งประทับนั่งและประทับยืน ปางมารวิชัย พระหัตถ์ขวาวางคว่ำลงที่พระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายหงายอยู่เหนือพระเพลลา ใช้เฉพาะประทับนั่ง ปางสมาธิ พระหัตถ์ขวาวางหงาย ซ้อนอยู่เหนือพระหัตถ์ซ้ายบนพระเพลลา ปางประทานอภัย พระหัตถ์ขวาดั้งตรงขึ้น หงายฝ่าพระหัตถ์ออกข้างนอก และปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายห้อยลง พระหัตถ์ขวายกขึ้น และหงายฝ่าพระหัตถ์ออกข้างนอกเช่นเดียวกัน สองปางหลังนี้ใช้ได้ทั้งประทับนั่งและประทับยืน สำหรับพระพุทธรูปรุ่นต้น ๆ เหล่านี้ เมื่อพระหัตถ์ขวาทรงแสดงปางแต่เพียงข้างเดียว พระหัตถ์ซ้ายก็มักจะยึดชายจีวรออกมา

^๙ สงวน รอดบุญ, **ศิลปกรรมไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๐.

^{๑๐} ทศพล จังพานิชย์กุล, **พระพุทธรูป**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอมมา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๑๑} ชรรค์ชัย บุนปานและสุจิตต์ วงษ์เทศ, **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖-๗.

อำนาจ เย็นสบาย^{๑๒} ได้กล่าวว่า “พุทธศิลป์” ตามทัศนะของอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ว่า พุทธศิลป์มิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาครั้งใหม่หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะล่าสุดหรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ แต่พุทธศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของความเป็นโลกตะวันออก มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเสมอ ไม่ว่าจะ เป็นภาพเขียนพุทธปฏิมาสถาปัตยกรรมและวรรณกรรมซึ่งศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการกล่าวขานว่า เป็นพุทธศิลป์โดยมีเหตุผลสำคัญ เพราะสร้างขึ้นในปริณทลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิเพราะศิลปะหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธาเพื่อเป็นพุทธบูชา

สุนทรีย์ในพุทธศิลป์ ในความหมายที่รู้กันทั่วไป คือศิลปะทุกประเภทที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พุทธศิลป์ จึงหมายเอาผลงานอันเป็นความภาคภูมิใจของมนุษย์ที่ได้พยายามสร้างขึ้นมามีมือและความคิด โดยประสงค์ให้เป็นเครื่องบูชาหรือเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งการระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้เกิดศิลปกรรมสำหรับเป็นสื่อศรัทธาที่สามารถเห็นได้เป็นรูปธรรมที่ปรากฏในศาสนสถานและศาสนวัตถุที่สร้างไว้เป็นอนุสรณียะแก่พุทธศาสนิกชนตียัง

พุทธศิลป์ ถ้ามองกำเนิดแล้ว ไม่ได้เป็นเพียงศิลปะเท่านั้น แต่ยังมีมองถึงความศรัทธาเลื่อมใส อยากพบเห็น อยากกราบไหว้ อย่างเช่นพระพุทธรูปแม้ไม่ใช่องค์จริงเป็นเพียงองค์แทนก็ตาม ก็ถือว่าเป็นองค์แห่งความเคารพ กราบไหว้ ที่ชาวพุทธได้สร้างเป็นอนุสาวรีย์เพื่ออนุสติและศึกษาเรียนรู้พระรัตนตรัยถือเป็นสิ่งที่พึงสรรณะที่จะช่วยฟื้นฟูจิตใจในสังสารวัฏได้ จะเห็นได้จากปราสาทเขาพระวิหารในประเทศไทย แม้ศาสนาปฏิมากรรมในปราสาทนครวัด-นครธม ประเทศกัมพูชาก็นำไปที่ศานาตริยะ

สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเน้นสอนไตรสรณคมน์ ต่อมานิยมสร้างเจดีย์พร้อมกับพระพุทธรูป มีการสร้างสถูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ จนเกิดวิวัฒนาการตามสกุลช่างของอินเดียเผยแพร่ออกไปในดินแดนทั่วโลก เกิดเป็นพุทธศิลป์มากมายซึ่งปรากฏในประเทศไทย แต่จะแยกกันระหว่างพุทธศิลป์ของปุถุชนกับแบบอริยสาวก ซึ่งพุทธศิลป์ของพวกปุถุชนยังยึดวัตถุที่ถือว่าเป็นวัตถุธรรม มีพระพุทธรูปเป็นต้น ส่วนพุทธศิลป์แบบอริยสาวกเน้นทางจิตใจ การตัดกิเลสคือจุดสูงสุดของพุทธศิลป์ ยิ่งถ้าศิลปกรรมที่สร้างในปัจจุบันด้วยแล้ว จิตรกรรม สถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมจะอ่อนช้อยสวยงามเสริมสร้างความประทับใจมิอาจหาย เมื่อมองเชิงศิลป์แล้ว พระพุทธรูปถือเป็นงานปฏิมากรรมอันล้ำค่า สมบูรณ์พร้อมทั้งศิลปะ-ศาสตร์ ก่อให้เกิดแรงศรัทธาที่สูงส่ง อย่างที่ชาวไทยนิยมไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่อินเดียมากมาย

ทุกจังหวัดในเมืองไทย มีพระพุทธรูปสำคัญประดิษฐานอยู่เสมอ เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองประจำจังหวัด เช่น จังหวัดพิษณุโลกมีพระพุทธรูปชินราช จังหวัดพิจิตรมีหลวงพ่อเพชญ์ จังหวัดหนองคาย มีหลวงพ่อคำใส จังหวัดฉะเชิงเทรา มีหลวงพ่อพุทธโสธร จังหวัดเชียงใหม่มีพระธาตุดอยสุเทพ

^{๑๒} อำนาจ เย็นสบาย, ศิลปะพิจารณา, (กรุงเทพฯ : แสงศิลปะการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า๙๕-๙๗.

ดอยสุเทพ พระธาตุดอยอินทนนท์ จังหวัดน่านมีพระธาตุข่อยแอ่ ดังนั้น พระพุทธรูปจึงถือว่าเป็นมรดกอันล้ำค่าของเมืองไทยที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกคน ให้ความเคารพสักการะและช่วยกันทำนุบำรุงรักษาไว้ให้คงอยู่คู่แผ่นดินไทยตลอดไป

๓) ลักษณะรูปร่างพระพุทธรูป/มหาปริสลักษณะ

พระรูปร่างของพระพุทธรูปเจ้าแท่งจริงนั้นเป็นอย่างไร ไม่มีใครเห็น เพราะไม่มีใครเกิดทันอย่างแน่นอน แต่อาศัยประวัติศาสตร์ บริบท ภูมิประเทศแล้วก็สมมติฐานได้ว่า มีรูปร่างอย่างนี้เนื่องจากพระพุทธรูปเจ้าเป็นชาวขมุพทวิป (อินเดีย) ตอนเหนือ ติดกับเทือกเขาหิมาลัย ประสูติ ณ อุทยานลุมพินีวัน ระหว่างกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทนะ ปัจจุบันคือแคว้นอูฐ ประเทศเนปาล ติดกับรัฐอุตตรประเทศ (U.P.) อินเดีย ดังนั้น เมื่อเทียบเคียงรูปร่างพระพุทธรูปเจ้าแล้วก็ใช้รูปร่างของชาวเมืองนี้ประกอบกับมีคุณสมบัติของพระพุทธรูปองค์กำหนดไว้ชัดเจนด้วยบุญญาบารมีให้มีรูปร่างสมบูรณ์ ไม่มีข้อตกบกพร่อง ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ลักษณะสูตร กล่าวถึงลักษณะพระรูปร่างของพระพุทธรูปเจ้าว่าจะเป็นไปตามมหาปริสลักษณะ ๓๒ ประการ ดังนี้

๑. มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี ข้อที่มหาบุรุษมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ ๒. ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาท ๒ ของพระมหาบุรุษ มีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้าข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระมหาบุรุษ มีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้าข้างละพัน มีกงมีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ๓. มีเส้นพระบาทยาว ๔. มีพระองคุลียาว ๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม ๖. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุดจตาข่าย ๗. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ ๘. มีพระขงฆ์รีเรียวดุจแข้งเนื้อทราย ๙. เสด็จสถิตยืนอยู่มีได้น้อมลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบลำได้ถึงพระขานทั้งสอง ๑๐. มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก ๑๑. มีพระฉวีวรรณดุจวรรณแห่งทองคำ คือมีพระตจะ ประดุจหุ้มด้วยทอง ๑๒. มีพระฉวีละเอียดย เพราะพระฉวีละเอียดย ธูลีละอองจึงมิตติดอยู่ในพระกายได้ ๑๓. มีพระโลมชาติเส้นหนึ่งๆ เกิดในขุมละเส้นๆ ๑๔. มีพระโลมชาติมีปลายช้อยขึ้นข้างบน มีสีเขียว มีสีเหมือนดอกอัญชัญ ขดเป็นกุนทลทักขิณาวัญ ๑๕. มีพระกายตรงเหมือนกายพรหม ๑๖. มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถาน ๑๗. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ ๑๘. มีระหว่างพระอังสะเต็ม ๑๙. มีปริมนชลดุจไม้นิโครธ วาของพระองค์เท่ากับพระกายของพระองค์ พระกายของพระองค์ก็เท่ากับวาของพระองค์ ๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน ๒๑. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารอันดี ๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ ๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน ๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง ๒๖. มีพระทนต์ขาวงาม ๒๗. มีพระชิวหาใหญ่ ๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังนกกรวิก ๒๙. มีพระเนตรดำสนิท ๓๐. มีดวงพระเนตรดุจตา

แห่งโค ๆ ๓๑. มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างพระขนง มีสีขาวอ่อน ควรเปรียบด้วยนุ่น ๆ
๓๒. มีพระเศียรดูจประดับด้วยกรอบพระพักตร์^{๑๓}

ประการสำคัญในข้อ ๓๒ สุดท้ายว่า มีพระเศียรดูจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้จึงมีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่นตามคำทำนายของโหราจารย์ ว่า ๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒. ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท้ายสุดพระองค์เลือกที่จะเป็นบรรพชิตเพื่อสงเคราะห์ชาวโลกบนฐานของกรุณาคุณ

พระพุทธรูปจัดตามยุคต่าง ๆ ยุคแรกเรียกว่า ยุคคันธาระหรือคันธารรัฐ ยุคนี้จะเป็นต้นแบบรูปกายมนุษย์ไว้โดยช่างจะปั้นหุ่นให้มีหน้าตาเหมือนคนจริง ๆ มีคิ้ว หนวดเครา โดยพระเศียรไม่มีปุ่มและเปลวเพลิงเช่นยุคปัจจุบันที่มุ่งเน้นให้เห็นศิลป์เข้าสู่ศาสตร์ ดังข้อความที่ว่า “พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระและพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว ส่งพระธรรมทูตออกไปประกาศศาสนา สายที่ ๑ โดยมีพระมัชฌันติกเถระ รับเป็นสมณทูตไปยังแคว้นคันธาระและกาศมีระ (แคชเมียร์) ในอาณาจักรคันธาระ (ต้นยุคพระพุทธรูปในอินเดีย) ยุคที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๖๐๐-๑๐๐๐ และประมาณ พ.ศ. ๗๐๐ ชนชาติกรีก ในสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช เข้ามาครอบครองอาณาจักรคันธาระ (คันธารรัฐ) ในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เกิดคตินิยมในการสร้างพระพุทธรูปไว้เป็นที่บูชาสักการะ พระพุทธรูปในยุคนี้ มีลักษณะเหมือนเทพเจ้าของกรีก มีพระพักตร์เหมือนเทพเจ้า "อพอลโล" พระนาสิกโด่งเป็นสันมวน พระเมลาลีเหมือนก้นหอย พระเกศาหยักศกคล้ายผมสตรี มีพระมัสสุ (หนวด) พระวรกายผึ่งผาย แต่ช่างโยนิก (กรีก) ประสงค์จะให้คนรู้จักว่า ‘รูปที่สร้างนี้เป็นพระพุทธรูป ไม่ใช่เทวรูป’ จึงถือเอาคติว่า ‘พระพุทธรูปเป็นกษัตริย์และเป็นสมณะ’ จึงทำพระพุทธรูปให้ส่วนองค์พระครองจีวรคลุมไหล่ทั้ง ๒ หรือห่มเฉียง ส่วนพระเศียรทำให้เหมือนพระเศียรกษัตริย์ ถ้าเป็นปางประทับนั่ง จะประทับบนฐานบัว นิยมสร้างปางชัตสมภาทิเพชร”^{๑๔} ด้วยคติของกษัตริย์ พระพุทธรูปจึงมีทรงสวมมงกุฎหรือชฎา เช่น พระพุทธมหาธรรมราชา

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ กล่าวด้วยว่า การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นเพราะวัฒนธรรมของชาติกรีก ข้อนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปและทำให้มีข้อสันนิษฐานได้อีกว่า แบบหรือพิมพ์ (Model) สำหรับสร้างเทวรูปของกรีกเป็นต้นแบบในการสร้างพระพุทธรูป แต่ต้องไม่ลืมว่าพระพุทธรูปเกิดขึ้นจากความต้องการของพุทธศาสนิกชน ช่างที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นชนชาติใดก็ตาม แต่คนที่กราบไหว้บูชาย่อมเป็นชาวพุทธแน่นอน เพราะฉะนั้น เมื่อจะให้ช่างปั้นพระพุทธรูป ต้องบอกลักษณะที่ตัวเองประสงค์จะให้เป็นที่ว่า ลักษณะของพระพุทธรูปต้องเป็นไปตามมหาบุรุษลักษณะนี้

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐-๓).

^{๑๔} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, บทความ เรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการพระพุทธรูป” [ออนไลน์] ที่มา <https://www.mcu.ac.th/article/detail/๕๐๒>, (สืบค้นเมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๖๔)

ปัจจุบันนี้ เราจะเห็นพระพุทธรูปมีพระพักตร์ต่าง ๆ กัน ถ้าเราเข้าไปในพระวิหารคดพระพุทธรชินราช จะเห็นพระรูปอรหันตสาวก จำนวน ๓๖๓ องค์ ประดิษฐานเรียงรายล้อมรอบองค์พระพุทธรชินราช เราจะเห็นพระพักตร์พระพุทธรูปเหล่านี้ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้อยู่ที่ช่างผู้ปั้นแบบ ถ้าเขามีลักษณะหน้าตาเป็นอย่างไร ก็จะปรากฏฝีมือช่างออกมาอย่างนั้น ถ้าชนชาติใดปั้นพระพุทธรูปจำลอง ก็จะมีลักษณะคล้ายคนชาตินั้น ช่างคนจีน ก็จะออกมาเหมือนคนจีน ที่เด่นชัด คือ พระพักตร์มนกลม พระนาสิกเล็ก แบน และหรือถ้าเป็นฝรั่งชาวตะวันตกปั้นหุ่นพระพุทธรูป ก็มีลักษณะพระพักตร์คล้ายคนตะวันตก ที่เด่นชัดคือ มีพระนาสิกโด่ง แต่ลักษณะอย่างนี้คล้ายกับว่า ไม่อิงอาศัยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการกระนั้นหรือ ตอบว่า อาจจะใช่ หรือไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ บริบท ลักษณะรูปร่างหน้าคนตามภูมิประเทศก็เป็นได้ แต่ด้วยเจตนารมณ์แห่งศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าในฐานะรูปเคารพแล้วเต็มเปี่ยมเสมอ แม้แต่หิน ภูเขา ก็สามารถแกะสลักสร้างพระพุทธรูปไว้เป็นอนุสติและสักการบูชาได้ ไม่แกะสลักคงเหมือนพระพุทธรองค์ยาก แต่ก็เพียงเป็นหุ่นให้รู้ว่าเป็นพระพุทธรองค์ก็เคารพสักการบูชาได้ อิ่มใจด้วยจิตวิญญานแล้ว ดังภาพตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๔ พระพุทธรูปามิยัน หน้าผา ประเทศอัฟกานิสถาน

๔) พระพุทธรูปในฐานะเจดีย์

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)^{๑๕} กล่าวถึงเจดีย์ว่า สถานที่ บุคคล สิ่งหรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาทางที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ ชนิด คือ ๑. ธาตุเจดีย์ คือเจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒. บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ คือสิ่งหรืออาคาร

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

บรรจุพระธรรม ได้แก่พุทธพจน์ และ ๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ พุทธปฏิมากรรม ชนิดหลัก ๆ ได้แก่ อุทเทสิกเจดีย์ แปลว่า เจดีย์ที่สร้างเพื่อน้อมถึงพระพุทธรูป เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธรูปผ่านองค์แทนนี้ จุดเริ่มต้นของการสร้างเจดีย์ทุกชนิดคือ ศรัทธา อนุสติ สอดคล้องกับกำเนิดพระพุทธรูปไม้จันทน์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลโปรดให้สร้างขึ้นทดแทนการที่พระพุทธรูปเสด็จไปยังเทวภิภพเพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา ๓ เดือน เพื่อบันเทาความคิดถึงพระพุทธรูปองค์ พระพุทธรูปองค์ที่ทรงอนุญาตให้มีรูปแทนพระองค์ได้

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ)^{๑๖} ได้กล่าวอีกนัยว่า เจดีย์ในยุคดั้งเดิมกว้างขวางครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ มี ๔ ประเภท หนึ่งในสี่นั้น คือ อุทเทสิกเจดีย์ พุทธศิลป์ประเภทปฏิมากรรม ให้เกิดอนุสติในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ ที่ปรากฏในปางต่าง ๆ รวมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง เช่น พระแท่นวัชรอาสน์ ต้นศรีมหาโพธิ์ อุทเทสิกเจดีย์ ไม่ระบุว่า จะให้เป็นลักษณะใด ๆ แต่ที่แน่นอนคือ พระพุทธรูป คือสิ่งแทนพระพุทธรูป ตามที่ปรากฏในธัมมเจติยสูตร (ธรรมเจดีย์) ส่วนปางต่าง ๆ นั้นเป็นการแสดงให้เห็นพุทธกิจในอิริยาบถต่าง ๆ นั้นเอง

สรุปได้ว่า คำว่าเจดีย์ มีเนื้อหาครอบคลุมคน สิ่ง วัตถุ สถานที่ที่ควรบูชาสักการะทุกอย่าง ไม่ได้หมายถึงสถูป อาคารที่บรรจุอัฐิธาตุอย่างเดียว ยังมีประเภทธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระธรรมคำสอน ได้แก่หอไตร ที่เป็นสัญลักษณ์พิเศษคือธาตุเจดีย์ ได้แก่ เจดีย์ทรงปราสาทสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปโดยเฉพาะและทำให้วัดที่มีเจดีย์ทรงปราสาทนั้นมีสถานะเป็นพระอารามหลวงและชื่อวัดมักจะมีคำว่า มหาธาตุ... หรือ ศรีรัตน... หรือศรีมหา... หมายถึง พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปนั่นเอง ตามที่เห็นวัดในเมืองไทยทุกวันนี้

๕) วัตถุประสงค์สร้างปฐมพระพุทธรูป/แก่นไม้จันทน์แดง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ใน "ตำนานพุทธเจดีย์" อ้างถึงหนังสือเรื่องตำนานพระแก่นจันทน์ว่า “ครั้งพระพุทธรูปองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นทำปฏิสนธิธารพระพุทธรูปด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธรูปตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์กลับไปยังที่เดิม เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป ซึ่งสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูปเมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว”^{๑๗} สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงตั้งข้อสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปแก่นจันทน์นั้นแหละ เป็นต้นแบบของพระพุทธรูปซึ่งสร้างต่อมา ภายหลังและคติการสร้างพระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระพุทธานุญาต

^{๑๖} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม, (กรุงเทพฯ : อาริการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๑-๒.

^{๑๗} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, บทความ เรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป”, [ออนไลน์] ที่มา <https://www.mcu.ac.th/article/detail/๕๐๒> (๒๕๕๖) (สืบค้นเมื่อ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๖๕).

ตามที่สมเด็จพระยาตำราธิราชเจ้าฟ้าเอกทัศได้บันทึกไว้ในตำนาน ยืนยันได้ว่า พระพุทธรูปแก่นจันทร์เป็นพระพุทธรูปองค์แรกในปาง “ห้ามแก่นจันทร์” มีตำนานเรื่องพุทธเนรมิตว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปจำพรรษาแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์วิมานเทวพิภพ ณ พระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระทัยทรงระลึกถึงพระพุทธองค์มิได้ขาด ด้วยพระองค์มีพระชนม์เป็นสหชาติด้วย จึงได้รับสั่งให้เจ้าพนักงานหาท่อนไม้แก่นจันทร์หอมอย่างดีมาแล้วโปรดให้ช่างไม้ที่มีฝีมือแกะเป็นรูปพระพุทธเจ้าปางประทับนั่งแล้วโปรดให้อัญเชิญพระไม้แก่นจันทร์นั้นมาประดิษฐานยังพระราชนิเวศน์ ที่พระพุทธองค์เคยเสด็จประทับมาแต่ก่อน พอได้สบายพระทัยยามเมื่อได้ทอดพระเนตร เมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับจากสรวงสวรรค์แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ เพื่อให้พระองค์ได้ทอดพระเนตรพระไม้แก่นจันทร์อันงามนั้นที่แม่นยำเหมือนพระรูปของพระพุทธองค์ตั้งเนรมิต เมื่อนั้นความอัศจรรย์ก็เกิดขึ้นแก่พระองค์ พระไม้แก่นจันทร์นั้น ก็ปฏิสนธิแล้วขึ้นถวายความเคารพพระพุทธองค์ โดยได้ขยับพระองค์เลื่อนลงจากพระแท่นที่ประทับ ครั้นนั้น พระพุทธองค์จึงได้ยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้ามพร้อมด้วยตรัสว่า “เอวํ นิสิตถ” ขอพระองค์จงประทับนั่งอยู่อย่างนั้นแล พระไม้แก่นจันทร์ก็ลีลาขึ้นประทับนั่งยังพระแท่นเดิม นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงประสบความอัศจรรย์ ก็ทรงโสมนัสเลื่อมใสอัศจรรย์ในพระบารมี ได้ทรงอาราธนาองค์พุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเสวยพระกระยาหารบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จอังคาสด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ครั้นเสร็จกิจตักแล้วพระพุทธองค์ก็ถวายพระพรลา เสด็จกลับพาพระภิกษุสงฆ์สาวกไปยังพระเชตวันาราม ด้วยกิริยาพุทธจริยาตอนทรงยกพระหัตถ์ห้ามพระไม้แก่นจันทร์ไม่ให้ลุกไปนั้นแล เป็นที่มาของปางพระพุทธรูปที่เรียกว่า “ปางห้ามแก่นจันทร์” ดังภาพนี้

ภาพที่ ๕ พระพุทธรูปปางห้ามแก่นจันทร์ องค์แรกสมัยพุทธกาล

เรื่องนี้ จะเห็นว่า วัดเก่าแกในหมู่บ้านตามชนบท ก็จะมีพระพุทธรูปไม้แกะสลักปางและอิริยาบถต่าง ๆ ประทับยืนบ้าง ไสยาสน์ ผู้เขียนไปเห็นพระพุทธรูปไม้แกะสลักมากที่สุดประดิษฐานอยู่ในวิหาร พระราชวังหลวงพระบาง เมืองหลวงพระบาง และอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ อำเภอด่านซ้าย อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ดังภาพตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๖ พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์แกะสลัก

๖) พุทธกิจผ่านปางพระพุทธรูป

พระพุทธรูปแสดงด้วยปางต่าง ๆ มากกว่า ๑๐๐ ปางนั้น เป็นอิริยาบถที่พระพุทธเจ้าแสดงกรุณาคุณต่อสรรพสัตว์ อย่างเช่นปางโปรดองคุลิมาล แสดงถึงความเมตตาโดยไม่มีประมาณแม้จะเป็นโจร ปางโปรดอาฬวกยักษ์ แสดงถึงความเมตตาต่ออัยักษ์ โดยไม่เลือกว่าเป็นยักษ์หรือเทพ ปางโปรดพุทธมารดา แสดงถึงความกตัญญูกตเวที ปางบำเพ็ญทุกกิริยา แสดงถึงเหตุการณ์บำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ด้วยความอดทนเพื่อสงเคราะห์ชาวโลก ปางแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ สื่อถึงการวางหลักการวางหลักปฏิบัติธรรมและวางหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์สาวก ปางปาลีไลยก์ แสดงการปรนนิบัติจากพญาช้างและพญาลิง ปางปรินิพพาน แสดงถึงไตรลักษณ์ของชีวิต

ความข้างต้นกล่าวได้ว่า อิริยาบถและพุทธกิจต่อชาวโลกของพระพุทธเจ้านั้น เป็นที่มาของปางต่าง ๆ การอนุเคราะห์สรรพสัตว์ของพระพุทธองค์นั้นมีกระบวนการที่เหมาะสมตามแนวพระพุทธศาสนาสายเถรวาทที่ตนเองต้องพึ่งตนเอง ฝึกตนให้ได้ผล ใช้ตนเองเป็นอุปัมา (อิตตานัง อุปะมัง กะเร) และเชื่อในกัมมสกาตาสัทธา กัมมทายาทา กัมมโยนิ กัมมปฏิสสรณา ไม่เลือกชั้นวรรณะ

ไม่ได้เป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด แต่เพราะการกระทำของตนเท่านั้น ศาสนาพระโคตมพุทธเจ้า เป็นแนวปฏิบัติสายกลาง ไม่สุดโต่งทางวัตถุนิยมหรือทางจิตนิยม ถ้าสุดโต่งไปทางจิตนิยม ข่มแต่จิตใจ แต่ละทิ้งสุขภาพกาย ก็ลำพังแต่จะตายเปล่า สังคมไม่ได้ประโยชน์อะไร

พระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยา (อัสติกลมณานุโยค) อยู่ในอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองซ้อนกันบนพระเพลา (ตัก) พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย มองเห็นพระวรกายซูบผอม จนพระอัฐิ (กระดูก) และพระนหารู (เส้นเอ็น) ปรากฏออกมา มุ่งบำเพ็ญเพียรแต่ทางจิตในลักษณะ ไม่สนใจสุขภาพร่างกาย ทรมาณตนเองด้วยการไม่นอน ไม่หลับ กลั้นลมหายใจ ลดอาหารลงทีละน้อย จนถึงดเสวย ร่างกายซูบผอม พระโลมา (ขน) มีรากเน่าหลุดออกมา แลเห็นพระอัฐิได้ชัดเจน ไปทั่วพระวรกาย จะลุกขึ้นก็เซล้มลงไป แทบสิ้นพระชนม์ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๗ ปางทุกรกิริยา/อัสติกลมณานุโยค/จิตนิยม

ปางเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นอิริยาบถนอน แสดงถึงการดับขันธชีวิตที่ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ พระพุทธองค์มีพระชนมายุ ๘๐ ปี ถ้าจะให้มากกว่านั้นก็ยอมได้ ดังพระอรหันตสาวกอื่น ๆ เช่น พระอุบาลี พระอานนท์ นางวิสาขา มีอายุถึง ๑๒๐ ปี ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘ ปางเสด็จดับขันธปรินิพพาน

อิริยาบถปางนี้ พระเศียรทาบไปตามพระวรกาย พระหัตถ์ขวาวางหงายอยู่ข้างพระเขนย พระบาทซ้ายทับซ้อนพระบาทขวา เหยียดปลายพระบาทเสมอกันทั้ง ๒ ข้าง ไม่ใช่แบบสีทไสยาสน์ที่พระหัตถ์จะค้ำพระเศียรไว้คล้ายหนุนหมอน เมื่อถึงวันเพ็ญเดือนวิสาขะพระพุทธรูปเจ้าทรงบรรทมด้วยพระอาการประชวรใต้ต้นสาละ ณ เมืองกุสินารา ได้ให้สุภทปริพาชกเข้าเฝ้าเป็นครั้งสุดท้าย เพื่อทูลถามปัญหา กระทั่งปริพาชกสุภททะ ได้ฟังธรรมจากพระองค์แล้วเกิดความเลื่อมใส จึงขออุปสมบทเป็นภิกษุ จนได้บรรลุพระอรหันต์ผลในวันนั้น จากนั้นพระองค์ตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งมอบมรดกธรรมว่า “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๑๘} (โย โว อานันทะ มะยา ธัมโม จะ วินะโย จะ เทสิโต ปัญญัตโต โส โว มะมัจจะเยนะ สัตถา

ปางนี้ เตือนสติให้ระลึกว่า ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สิ่งที่เราต้องรีบทำคือ ความดีในลักษณะต่าง ๆ ตามกำลังกาย-ใจของตน ประการแรกให้พัฒนาคุณภาพชีวิตให้อยู่ดีมีสุขก่อน เมื่อตนเองเป็นปกติดี คงที่ในเรื่องความรู้ การงาน อาชีพแล้วกระบวนการต่อไปคือ ทำหิตานุหิตะ ทำจิตอาสา เป็นลักษณะสันยาสีวิถิชีวิตของศาสนาพราหมณ์ที่เป็นช่วงชีวิตจาริกเพื่อสอนธรรมแก่ชุมชนสังคม แต่เมื่อถึงคราวที่ต้องตายแล้วก็ป็นอันทำใจได้ว่า ฝืนกฎอนิจจังไม่ได้ ไม่ต้องเสียใจกับการพริตพราวจากกัน ทรัพย์สินสมบัติใด ๆ ก็ถือว่าเป็นของนอกกายแม้เอาไปด้วยไม่ได้ก็ถือว่าเป็นทรัพย์ในดิน สินในน้ำ เป็นแหล่งความรู้สร้างเสริมสร้างภูมิปัญญาแก่นุชนต่อไป

^{๑๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

๑.๓ ประวัติและพัฒนาการสถาปัตยกรรม

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

สถาปัตยกรรม คืองานศิลปะทางพระพุทธศาสนาประเภท อาคาร สถานที่ มีโบสถ์ วิหาร ศาลา มณฑป หอระฆัง หอไตร ที่สร้างในเขตสีมาหรือบนพื้นที่ธรณีสงฆ์ ซึ่งมีชื่อเรียกไปตามหน้าที่นั้น อุโบสถหรือโบสถ์ ใช้ทำหน้าที่ประชุมทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ที่ต้องสวดด้วยญัตติกกรรมจากสงฆ์จตุรวรรค สงฆ์ปัญจวรรค มีกรานกฐิน อุปสมบท สวดปาฏิโมกข์ สมมติเสีมา ปวารณาออกพรรษา พระวิหาร ใช้สำหรับประดิษฐานพระองค์ประธานในวัดนั้น ศาลาการเปรียญ ใช้สำหรับประกอบศาสนพิธี ทำบุญหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ มณฑป ใช้สำหรับประดิษฐานรอยพุทธบาท หอระฆัง หอกลอง ใช้สำหรับตั้งกลอง แขนงระฆัง เพื่อตีบอกเวลาพระสงฆ์ทำกิจกรรมหรือฉันเพล หอไตร สำหรับบรรจุเก็บพระไตรปิฎก นอกจากนี้ยังมีซุ้มประตูวัดที่สื่อธรรม เป็นลักษณะปราสาทด้วยศิลปะ วิจิตรสวยงาม เป็นการจำลองประตูสวรรค์ (Gateway to Heaven) คือว่า เมื่อเข้าไปในวัดแล้วประหนึ่งว่าได้ไปสวรรค์ แม้แต่กำแพงวัด ก็สร้างด้วยรูปลักษณะที่สื่อธรรม จะเห็นว่าบางวัด มีโบสถ์มาติดตั้งตลอดแนว โดยภายในโบสถ์นั้นจะอุ้มวงล้อธรรมจักรไว้ เป็นที่มาของตรงจักรประจำพระพุทธศาสนาและเป็นตรากระทรวงศึกษาธิการของไทย (แรกชื่อว่า กระทรวงธรรมการ)

เจดีย์ เป็นหนึ่งในหลาย ๆ สถาปัตยกรรม แม้แต่พระธรรมคำสอนก็ยังถือว่าเป็นเจดีย์ เรียกว่า ธรรมเจดีย์ ไม่ได้หมายถึงสถูป อาคารที่บรรจุอัฐิธาตุอย่างเดียว ยังมีเจดีย์ที่มีความหมายเดียวกันกับ “สถูป” เช่นธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมธาตุ หรืออัฐิธาตุ ตามที่เห็นในปัจจุบัน ได้แก่ เจดีย์พระปรางค์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะและทำให้วัดที่มีเจดีย์ทรงปรางค์นั้นมีสถานะเป็นพระอารามหลวงประจำจังหวัดและชื่อวัดจะมีคำว่า มหาธาตุ... หรือ ศรีรัตน... หรือศรีมหา...หมายถึง พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้านั่นเอง มีประการต่าง ๆ อีกเจดีย์ที่พิเศษ คือ จุฬามณี พระธาตุเจดีย์บรรจุพระเกศธาตุของพระพุทธเจ้าอยู่ที่ดาวดึงส์ เรียกว่า จุฬามณีเจดีย์ หรือจุฬามณีเจดีย์ เป็นที่มาของชื่อวัดจุฬามณี ในประเทศไทยอยู่ในหลายจังหวัด เป็นต้น

๒) ทางใหญ่สี่แพร่ง

มหาปริณิพพานสูตร คัมภีร์ที่ขนิภาย มหาวรรค^{๑๙} พระอานนททุลลทามพระพุทธองค์ถึงการจัดพระสรีระศพของพระองค์ว่า ให้ปฏิบัติอย่างไร เก็บไว้อย่างไร เพื่อจุดประสงค์ใด ว่า

(พระอานนททุลลทาม) พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า พระพุทธองค์ตอบว่า พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตจงพยายาม ขวนขวายทำหน้าที่ของตนเองเถิด อย่าประมาทในหน้าที่ของตน มีความเพียร อุทิศกายและใจ อยู่เถิด กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต พรหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต คหบดีผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใสในตถาคต

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๕๒.

จะทำการบูชาสรีระของตถาคตเอง บัณฑิตเหล่านั้นพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่าง
ที่พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดินั้นแหละ โดยบัณฑิตเหล่านั้น ใช้ผ้า
ใหม่ห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่
อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น
แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำ
จิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระ
เจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง อานนท์ เหล่าบัณฑิตปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้า
จักรพรรดิ อย่างนี้แล เหล่าบัณฑิตพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เขาปฏิบัติ
ต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ **พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง** ชนเหล่าใดจัก
ยกกระเปียบดอกไม้อ่อนหรือจุกจก จักอภิวาทหรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น

คำว่า ทางใหญ่สี่แพร่ง (junction roads) เป็นภูมิทัศน์ชุมทางแยกของถนนหลายสาย ซึ่งเป็นจุดที่ถนนบรรจบกันโดยให้สร้างสถูปไว้ ณ ชุมทางเช่นนี้ก็เพราะเป็นจุดศูนย์รวมของการคมนาคม
ที่ใครผ่านมาจะเห็น ปัจจุบันนี้จะเห็นว่า บรรดาอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ก็จะมีสร้างไว้จุดที่ชุมนุมถนน
หนทางหรือชุมชน เช่น อนุสาวรีย์รัชกาลที่ ๕ พระปิยมหาราช จะประทับยืนชุมทางรถยนต์จากพระ
ปิ่นเกล้า จากท้องสนามหลวง จากคอกวัวออกไปยังถนนหน้าทำเนียบรัฐบาล ก็จะมีอนุสาวรีย์
ประทับตระหวาน หันพระพักตร์ไปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ถ้าเราเดินทางไปสาย
อีสานจากพิษณุโลก ผ่านหล่มสักเพชรบูรณ์ เข้าสู่ขอนแก่น จะเห็นอนุสาวรีย์พ่อขุนผาเมืองประทับยืน
ตระหง่านสี่แยก อีกสถานที่หนึ่งคือ อุทยานที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานอนุสาวรีย์โดยเฉพาะ เช่น
อุทยานสวนหลวง ร. ๙ อุทยานราชภักดิ์ ประจวบคีรีขันธ์ หรือพระบรมรูปฉายาลักษณ์ตามป้ายขนาดใหญ่
อย่างนี้ นับว่าเป็นวิสัยทัศน์อันอัศจรรย์ของพระพุทธองค์ที่รับสั่งให้เหล่าบัณฑิตปฏิบัติต่อ
สรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เขาปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ **พึงสร้างสถูปของ
ตถาคตไว้ที่ทางใหญ่ “สี่แพร่ง”** ชนเหล่าใดจักยกกระเปียบดอกไม้อ่อนหรือจุกจก จักอภิวาทหรือจัก
ทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น

๓) สังเวชนียสถาน

พุทธพจน์ข้างต้นนี้ กล่าวถึงคำว่า สถูป ชุมที่มีรูปทรงเป็นเจดีย์ เป็นเจดีย์ทั่วไปบ้าง
ทรงปิรามิดบ้าง ทรงโดมบ้าง เน้นสถูป อีกนัยหนึ่ง คำว่า สถูป จะเป็นลักษณะปราสาท เรือน อาคาร
เป็นที่มุงที่บังเพื่อบรรจุสิ่งสำคัญภายในนั้น ต่างจากอนุสาวรีย์ซึ่งมักจะสร้างโล่ง ๆ ซึ่งสถูปนั้น ต้นแบบ
จริง ๆ คือ สถูปในสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล สถานที่ยังใจให้สังเวชโดยธรรม ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐ ลุมพินีสถูป/ที่ประสูติ

ภาพที่ ๑๒ พุทธคยาสถูป / ที่แสดงปฐมเทศนา

ภาพที่ ๙ ธรรมเมฆสถูป/ที่สารนาถ

ภาพที่ ๑๑ ปรีนิพพานสถูป/กุสินารา

มหาปรีนิพพานสูตร คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค^{๒๐} ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาหรือพุทธบริษัททั้ง ๔ ควรมาดู เพื่อระลึกนึกถึงพระพุทธองค์ สถานที่เหล่านั้นเรียกว่า สังเวชนียสถานมี ๔ ตำบล ที่มีสถูป/เจดีย์ มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมล้ำค่าด้วย ว่า

พระอานนท์กราบทูลถามพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อน ภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาในทิศทั้งหลายมาเฝ้าพระตถาคต ข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมได้พบ ได้ใกล้ชิด ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไป ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่ได้พบ ไม่ได้ใกล้ชิด ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ (อีก)” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ สังเวชนีย

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐.

สถาน ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ

๑. สังเวชนียสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติในที่นี้’
๒. สังเวชนียสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้อุฏฺฐตถสัมาสัมโพธิญาณในที่นี้’
๓. สังเวชนียสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’
๔. สังเวชนียสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้’

สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้ เป็นที่ควรแก่การสักการบูชาและเห็นความสังเวชในธรรม พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจตีย์ จักมีจิตเลื่อมใส ชนเหล่านั้นทั้งหมด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติ โลกสวรรค์”^{๒๑} นี้เป็นเครื่องรับรองความเคารพสักการะด้วยจิตศรัทธาแท้ คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก^{๒๒} กล่าวถึงเจตีย์ในธัมมเจตียสูตรกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ปกครองแคว้นโกศลว่า “.....เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศลพระองค์นี้ตรัสว่า “ธรรมเจตีย์”^{๒๓} ทรงลุกจากที่ประทับแล้วเสด็จจากไป เธอทั้งหลาย จงเรียนธรรมเจตีย์ จงศึกษา จงทรงจำธรรมเจตีย์นี้ไว้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจตีย์ประกอบด้วยประโยชน์เป็น “อาทิพรหมจรรย์”^{๒๔} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า.....”

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘.

^{๒๓} ธรรมเจตีย์ หมายถึง พระวาจาเคารพธรรมเพราะเมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่งก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพรัตนะทั้งสามฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาคก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุททวงศ์ คำว่าธรรมเจตีย์หมายถึง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ที่ประดับด้วยแผ่นผ้าหมายถึงประดับด้วยอริยสัจ ๔

^{๒๔} อาทิพรหมจรรย์ ในที่นี้ หมายถึง ธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ได้แก่ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องอบรมกายวาจาใจ ในสิกขาบทปาฏิโมกข์ เรียกว่า อาทิพรหมจรรย์การศึกษา

๔) เจดีย/สถูป ๔ ชนิด

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๕} กล่าวถึงเจดียในฐานะสถูปอย่างหนึ่งที่เคารพนับถือบุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามี ๔ อย่าง คือ

๑. ธาตุเจดีย คือ เจดียสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
๒. บริโภคเจดีย คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย
๓. ธรรมเจดีย คือ สิ่งหรืออาคารบรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์
๔. อุทเทสิกเจดีย คือ พุทธปฏิมากรรม เช่น พระพุทธรูป

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ)^{๒๖} ได้กล่าวเรื่องประเภทของเจดียว่า เจดียในยุคดั้งเดิม สร้างขึ้นใช้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ มี ๔ ประเภท ซึ่งมีขอบเขตหน้าที่ดังนี้

๑. ธาตุเจดีย คือ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ
๒. บริโภคเจดีย คือสังเวชนียสถาน อันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าสถานที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนาและสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน หรือที่เรียกว่าสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

๓. ธรรมเจดีย คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ได้แก่คัมภีร์พระไตรปิฎก อีกนัยหนึ่งคือหอธรรม หรือหอไตรปิฎก ทรงปราสาท

๔. อุทเทสิกเจดีย คือพุทธปฏิมากรรม สิ่งที่สร้างขึ้นให้เกิดอนุสติต่อพระรัตนตรัย สิ่งก่อสร้างเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออนุสติในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณผ่านพระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวมถึงพระแท่นวัชรอาสน์ พระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ)^{๒๗} บทความทางวิชาการเรื่อง กำเนิดและ พัฒนาการแห่งพระพุทธรูป ตอนว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปในอินเดียว่า “ในสมัยพุทธกาล มีการสร้างปูชนียสถานปูชนียวัตถุไว้เป็นที่บูชาสักการะบ้าง เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์บ้าง แต่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างพระพุทธรูป อาจเป็นเพราะความเชื่อดั้งเดิมที่ว่าไม่ควรสร้างรูปบุคคลไว้บูชา อาจเป็นเพราะไม่มีช่างผู้เชี่ยวชาญหรืออาจเป็นเพราะพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นาน จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องสร้างรูป

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๔๐.

^{๒๖} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), **พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม**, (กรุงเทพฯ : อารการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๑-๒.

^{๒๗} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), กำเนิดและ พัฒนาการแห่งพระพุทธรูป เรื่อง การสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent>>, (สืบค้นเมื่อ ๒ ก.ค. ๖๔).

แทนพระพุทธรูป พุทธศาสนิกชนในยุคหลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าปริณิพพาน ด้วยความอนุสตรระลึกถึงพระพุทธรูปแล้ว ต้องการสร้างวัตถุเป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธรูป จึงนิยมสร้างรูปต่าง ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป ดังนี้

๑. สร้างรูปมามีฉัตรกางกั้น เป็นสัญลักษณ์แทนการเสด็จออกบวช
๒. สร้างรูปปลัดขิกและต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการตรัสรู้
๓. สร้างรูปธรรมจักรและกวางหมอบ เป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงปฐมเทศนา
๔. สร้างรูปพระสถูป เป็นสัญลักษณ์แทนการปรินิพพาน

คำข้างต้นนี้จะเห็นว่าเจดีย์ มีความหมายที่ครอบคลุมสิ่งที่ควรบูชาสักการะทุกอย่าง ไม่ได้หมายถึงสถูป อาคารที่บรรจุอัฐิธาตุอย่างเดียว ซึ่งเจดีย์ที่มีความหมายเดียวกันกับ “สถูป” คือ ประเภทธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมธาตุหรืออัฐิธาตุ” พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส ภิกขุ) ^{๒๘} ได้กล่าวเรื่องเจดีย์ ในฐานะพุทธศิลป์ได้กล่าวว่า ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นศิลปะของชาวพุทธในการช่วยกันปลดเปลื้องความทุกข์ทางจิตใจหรือปัญหาสังคมในปัจจุบัน เลยกลายเป็นเรื่องโบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูปองค์งดงาม ข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า พุทธทาสภิกขุ ให้ความสำคัญในอุปการะบุคคลและถือว่าเป็นศิลปะที่แสดงถึงวัฒนธรรมทางจิตใจ ความสงบสุขของบ้านเมือง ซึ่งถึงความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพุทธมามกะตามแนวคุณสมบัติของอุบาสก รัตนะหรืออุบาสกปทุมหรือและอุบาสกบุณฑริก ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มีศีล ๓. เป็นผู้ไม่ถ่อมลงคนดีน่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมนต์คนดีน่าว ๔. ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา ๕. ทำอุปการะในศาสนา ^{๒๙}

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กัลยาณธมโม) ^{๓๐} ได้กล่าวเรื่องสถูป/เจดีย์ในหนังสือพุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ ตอนว่าด้วยการสร้างพระสถูป (เจดีย์) ๘๔,๐๐๐ องค์และพระบรมสารีริกธาตุพร้อมการกับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในพระสถูปของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ด้วยศรัทธาอันแรงกล้า ว่า

เมื่อพระพุทธศาสนามีอายุกาลล่วงได้ ๒๑๘ พรรษา อโศกราชกุมารได้รับการอภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติ ณ กรุงปาฏลิบุตร ทรงพระนามว่า “พระเจ้าธรรมมาโคกราช” พระองค์ทรงเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่ และต่อมาได้พบสามเณรในพระพุทธศาสนานามว่า “นิโครธ” ได้สนทนาปราศรัยไถ่ถามข้อสงสัยข้อใจต่าง ๆ จนทำให้พระองค์กลับมีพระทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

^{๒๘} กวีวงศ์ (รวบรวม), ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๒๙} อ.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๖/๒๕๓.

^{๓๐} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กัลยาณธมโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๙๐-๒๙๑.

อาการที่เคยโหดร้ายก็กลับสงบเยือกเย็น พระหัตถ์ที่เคยถือดาบอาบด้วยเลือดมนุษย์ก็กลับถือดาบดอกไม้ม้วนเทียนเครื่องสักการะ กิริยาอาการที่เคยแสดงออกดูเข้มแข็งเหยียดเกรี้ยว ก็กลับกลายเป็นสงบเสงี่ยมเรียบร้อย จนเป็นที่ประหลาดใจแก่ผู้ใกล้ชิดทั้งหลาย พระองค์ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างเคร่งครัด บริจาคพระราชทรัพย์สร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนามากมาย ได้สร้าง“พระสถูป” ทั่วชมพูทวีปถึง ๘๔,๐๐๐ องค์

เมื่อสร้างเสร็จแล้วได้ตรัสถามพระสงฆ์ว่า “โยมจะได้พระบรมสารีริกธาตุจากที่ไหน เพื่อนำมาบรรจุในพระสถูปเหล่านี้” (พระสงฆ์ตอบว่า) มหาบพิตร อาตมาภาพได้ทราบข่าวต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่อดีตว่า มีการฝังพระบรมธาตุไว้ แต่ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ใด”ในที่สุดก็ได้รู้เบาะแสจากพระเถระผู้เฒ่ารูปหนึ่ง อายุได้ ๑๒๐ ปี พระเจ้าอโศกราชกุมาร จึงได้อาราธนาให้พระเถระนั้นนำทางเสด็จไปยังสถานที่ดังกล่าวนั้น แล้วรับสั่งให้ถากถางป่าออกให้หมด ก็ได้พบพระสถูปหิน รับสั่งให้เคลื่อนย้ายสถูปนั้นออกไปไว้ที่อื่นแล้วขุดลงไปจนพบ**พระบรมธาตุ**และอักษรจารึกที่พระมหากัสสปะอธิษฐานไว้ว่า “สืบต่อไปภายภาคหน้า เมื่อพระอโศกราชกุมารได้ครองราชย์สมบัติทรงพระนามว่า พระเจ้าอธรรมาโคกราชแล้ว พระองค์จะได้รู้พื้นพระบรมสารีริกธาตุเหล่านี้แจกจ่ายประดิษฐานทั่วแผ่นดินชมพูทวีป

๕) มูลคันธกุฎี

คำว่า มูลคันธกุฎี แปลว่า ที่อยู่อันมีกลิ่นหอมต้นแบบ ไม่มีแปรเปลี่ยน เฉพาะที่ประทับของพระพุทธเจ้า ถ้าเป็นของพระอรหันตสาวกหรือภิกษุสงฆ์ไม่เรียกว่ามูลคันธกุฎี เรียกอาสนะบ้าง กุฎีบ้าง ความหมายพจนานุกรมพุทธศาสตร์ว่า “มูลคันธกุฎี คือพระคันธกุฎีเดิม” เป็นคำที่ไม่มีในคัมภีร์มาแต่เดิม ทานผู้ใช้เริ่มแรก หมายถึงพระคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้าที่สารนาถ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่มาของชื่อมูลคันธกุฎีวิหาร ซึ่งอนาคตริกรรมปาละชาวศรีลังกาสร้างขึ้นที่สารนาถ มีพิธีเปิดใน พ.ศ. ๒๔๗๔ และถือได้ว่าเป็นวัดแรกที่เกิดขึ้นในถิ่นพุทธสถาน หลังจากพระพุทธศาสนาได้สูญสิ้นไปจากชมพูทวีปด้วยอิทธิพลการรุกรานจากศาสนาอื่น เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๔๐”^{๓๑}

สมัยพุทธกาล ปรากฏว่ามีมูลคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธองค์โดยตรงคือ มูลคันธกุฎีบนยอดเขาคิชฌกูฏ มีลักษณะเป็นลานสนามบาสนยอดเขา มีคันอิฐล้อมเป็นห้องสี่เหลี่ยม ซึ่งเขาคิชฌกูฏนี้เป็นหนึ่งในภูเขา ๕ ลูก ปัญจสิรินครได้แก่ ภูเขาคิชฌกูฏ อสิสิริ เวภาระ เวปุลละ ปันทวะ ล้อมรอบเมืองหลวงกรุงราชคฤห์ กล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ใด ที่ตรงนั้นเรียกว่า มูลคันธกุฎี ดังภาพนี้

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๒๓.

๖) มุลคันธกุฎีวิหาร

ภาพที่ ๑๓ มุลคันธกุฎี ยอดเขาชัชฌกูฏ

ภาพที่ ๑๔ มุลคันธกุฎี พระวิหารเชตวัน

คำว่า มุลคันธกุฎีวิหาร คือ วัดที่ประทับของพระพุทธเจ้า เป็นอีกชื่อหนึ่งจากมุลคันธกุฎี ซึ่งเป็นอาคารที่ประทับเฉพาะ แต่นี้เป็นลักษณะวิหาร แปลว่าวัดหรืออาราม ตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “มุลคันธกุฎีวิหาร เป็นวัดที่สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์แห่งพระคันธกุฎีเดิมของพระพุทธเจ้าที่สารนาถ”^{๓๒} วัดเวฬุวันมหาวิหาร เป็นอาราม (วัด) แห่งแรกในพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ใกล้เชิงเขาเวภารบรรพต บนริมฝั่งแม่น้ำสรัสวดีซึ่งมีตโปธาราม (บ่อน้ำร้อนโบราณ) คั่นอยู่ระหว่างกลางนอกเขตกำแพงเมืองเก่ารราชคฤห์ (อดีตเมืองหลวงของแคว้นมคธ) รัฐพิหาร ประเทศอินเดียในปัจจุบัน (หรือแคว้นมคธ ชมพูทวีป ในสมัยพุทธกาล) คำว่า เวฬุวัน แปลว่าสวนไม้ เดิมอารามแห่งนี้ เป็นพระราชอุทยานของพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แคว้นมคธ ตั้งอยู่นอกเมืองราชคฤห์ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยข้าราชการเข้าไปเฝ้า ทรงเลื่อมใสในพระองค์จึงถวายสวนเวฬุวันเป็นพุทธบูชา พระพุทธองค์เห็นว่าเป็นที่สงบร่มรื่น เหมาะสำหรับอยู่บำเพ็ญธรรมของพระสงฆ์ ถือกันต่อมาว่า สถานที่นี้เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา เรียกว่า วัดเวฬุวันมหาวิหาร นอกจากนี้วัดนี้ยังเป็นสถานที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ที่มีพระสงฆ์สาวกจำนวน ๑,๒๕๐ องค์เข้าฟังโอวาทปาฏิโมกข์นี้โดยมิได้นัดหมาย เป็นที่มาของวันสำคัญทางศาสนา ชื่อ “วันมาฆปุรณมีบูชา” แปลว่า การบูชาในวันเพ็ญเดือน ๓

มุลคันธกุฎีวิหาร ที่สารนาถ เมืองพาราณสี สถานที่ประทับจำพรรษาของพระพุทธเจ้า ในพรรษาแรกและพรรษาที่ ๑๒ สร้างขึ้นตรงบริเวณที่เป็นกระท่อมน้อยของเศรษฐีใจบุญที่ได้อุทิศสถานที่แห่งนี้เพื่อสร้างเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ หลังจากที่ได้ทรงแสดงปฐมเทศนา ธรรมจัก

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๒๓.

กับปวัตตสูตร ตรงจุดธัมมเมกขสถูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีแล้ว ลักษณะของพระมุลคันธกฐินี่เป็นอาคารปลูกสร้างแบบอินเดียโบราณ ปัจจุบันสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ได้ปรักหักพังไปหมดสิ้นแล้วเหลือให้เห็นเป็นเค้าโครงของอิฐก่อขนาดใหญ่ที่มีลานหญาด้านหน้ากว้างขวาง ต่อมาท่านอนาคาริกธรรมปาละได้สร้างวัดขึ้นตั้งชื่อว่าวัด มุลคันธกฐินวิหาร เป็นวัดแรกของยุคปัจจุบันที่สร้างขึ้นในเขตสังเวชนียสถาน ถึงแม้คัมภีร์ทั้งหลายจะไม่กล่าวถึง ท่านสร้างขึ้นด้วยเหตุผล ๒ ประการคือ ประการที่ ๑ เรียกตามความหมายหลวม ๆ ที่ว่า พระพุทธเจ้าเคยประทับค้างแรมที่ใด ก็เรียกที่นั้นว่าเป็น พระคันธกฐิ ประการที่ ๒ หลังจากบำเพ็ญพุทธกิจระยะหนึ่งแล้ว ได้เสด็จมาประทับที่อิสิปตนะอีก จึงมีวัดใหญ่เกิดขึ้นที่นั่นและได้ตรัสพระสูตรหลายสูตร ว่า “มุลคันธกฐิ” ถึงแม้จะไม่มีมาเดิมในคัมภีร์แต่ก็ได้เกิดขึ้นนานแล้วเพื่อใช้เรียกพระคันธกฐิที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนี้ ในฐานะเป็นที่ประทับจำพรรษาแรกตามพุทธกิจ ถือได้ว่าเป็นโบราณมตอย่างหนึ่ง ซึ่งมุ่งให้ความสำคัญแก่พุทธสถานที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการประกาศพระศาสนา

๕) วัดไทยในปัจจุบัน

ภาพที่ ๑๕ วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ

วัดอรุณราชวรารามฯ เป็นวัดโบราณสร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเรียกว่า “วัดมะกอก” แล้วเปลี่ยนมาเป็น “วัดแจ้ง” ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่แล้วพระราชทานชื่อใหม่ว่า “วัดอรุณราชธาราม” แสดงให้เห็นความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์สมัยโบราณ ดังที่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ให้พระราชนิพนธ์ไว้ในราชทำดินแดงที่ ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันเขตชั้นธสีมา รักษาประชาชนและมนตรี

๗) พระอุโบสถ

พระอุโบสถ เป็นสถาปัตยกรรมประเภทอาคารที่สำคัญของวัดนั้น นอกจากนี้ยังบอกสถานะของวัดนั้นว่า เป็นวัดโดยสมบูรณ์ เมื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว ทำการสมโภชด้วยเฉลิมฉลอง จัดงานปิดทองฝังลูกนิมิต สถิตสีมา ปักเขตแดนสีมาให้เป็นเขตทำสังฆกรรมสมบูรณ์ วัดที่ยังไม่มีอุโบสถ ไม่มีเขตสีมาก็ทำสังฆกรรมสงฆ์ บวชพระ รับกฐิน ฟังปาฏิโมกข์ไม่ได้ และวัดที่มีอุโบสถมีเขตสีมาแล้ว ไม่เรียกว่าสำนักสงฆ์หรือที่พักสงฆ์ แต่เรียกว่า วัด.....ตัวอย่างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นพุทธศิลป์ต้นแบบของตำราฯ มีประวัติการสร้าง ดังภาพตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๑๖ พระอุโบสถหลวงพ่อโต วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก

พระอุโบสถหลังนี้ มีชื่อว่าพระอุโบสถหลวงพ่อโต รูปทรงคล้ายเรือสำเภา สำหรับข้ามพ้นจากห้วงแห่งวัฏสงสาร มีศิลปกรรมแห่งพุทธศิลป์ประกอบครบถ้วนสมบูรณ์ กล่าวคือ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงษ์ ไบเสมาคู่ที่บอกถึงสถานะของวัดว่า เป็นพระอารามหลวง บันไดพญานาค หันหน้าไปทิศตะวันออก ฝาผนังภายในพระอุโบสถนี้เป็นจิตรกรรมประวัติศาสตร์ยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่ออนุสติถึงการกอบกู้เอกราชของชาติไทย ตามที่ทางการกำหนดให้วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันประกาศอิสรภาพของชาติไทย วันที่ ๑๘ มกราคม เป็นวันยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดังภาพตัวอย่างนี้ องค์พระประธานของพระอุโบสถนี้ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่ หน้าตักกว้าง ๘ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว ศิลปะสุโขทัยมีลักษณะพระพักตร์ตรงงาม มีพระอุณาโลมคล้ายพระพุทธรูปชินราช ตามพงศาวดารเหนือแล้วก็สันนิษฐานว่าทั้งวัดและองค์พระนั้นสร้างขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพระยาสิทธิแห่งกรุงสุโขทัย พระอุโบสถนี้บูรณะมาแล้วหลายครั้ง และมีครั้งหนึ่งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เป็นแม่กองบูรณะบำรุงขึ้นใหม่เพื่อถวายพระราชกุศลแด่พระเจ้าลิไท ผู้ริเริ่มสร้างพระพุทธรูปชินราช และพระอุโบสถหลวงพ่อโตก็เป็นสถานที่ปฏิบัติพิธีกรรมสวดพระคาถาศาตราวุธ เช่น ดาบ หอก ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทำศึกรักษาปกป้องบ้านเมือง

ประเทศไทยสมัยของพระองค์ท่านที่รับผิดชอบอนาคตลูกหลานไทยจนถึงรุ่นเราในวันนี้อีกด้วย ดังภาพพุทธหัตถ์นี้

ภาพที่ ๑๗ จิตรกรรมพุทธหัตถ์ในพระอุโบสถ

จิตรกรรมตอนหนึ่งในพระอุโบสถ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยสมเด็จพระนเรศวรได้บูรณะขึ้นหลังจากที่พระองค์ได้ทรงรับชัยชนะสงครามยุทธหัตถีโดยได้จำลองพระพักตร์หลวงพ่โตให้มีลักษณะคล้ายกับพระกริ่งจีน ที่พระองค์ทรงได้รับการถวายจากสมเด็จพระนเรศวรวัดป่าแก้ว ซึ่งพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระกริ่งองค์นี้มาก ทรงได้นำติดพระองค์ไปด้วยทุกครั้งที่ยกทัพออกศึกจึงทรงให้ช่างปั้นพระพักตร์หลวงพ่โตให้อุ่มเอิบอิม พระโขนงเชิดขึ้นบน ผิดจากพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและอยุธยา ทรงสร้างขึ้นหลังจากสร้างพระอุโบสถเสร็จแล้วหรือพร้อมบูรณะพระอุโบสถยังไม่แน่ชัด เพราะเป็นพระพุทธรูปใหญ่กว่าประตู

พระอุโบสถเป็นอาคารหลักสำคัญของวัดนั้น เป็นสถานที่ที่พระสงฆ์ทำหน้าที่ในสังฆกรรมตามพระวินัย มีอุปสมบท กรานกฐิน การสวดพระปาฏิโมกข์ที่เป็นคำสอนหลักที่สำคัญ เป็นการปฏิบัติตามศีล เพื่อชำระกาย วาจาให้บริสุทธิ์ เป็นกิจที่พระสงฆ์จะพึงปฏิบัติในทุก ๆ กิ่งเดือน เพื่อเป็นการมาทบทวนข้อปฏิบัติและมาพิจารณาว่าตนเองได้กระทำอะไรที่เป็นการฝ่าฝืนพระวินัยบ้างจะได้แก้ไข เป็นการเตือนสติตนเองและตั้งใจจะปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น เป็นการได้พบปะกันระหว่างพระสงฆ์ภายในวัด ทำให้เกิดกายสามัคคีในหมู่คณะสงฆ์มากขึ้น ดังนั้น การลงอุโบสถถือว่าเป็นสังฆกรรมที่สำคัญ

สรุปได้ว่า พระอุโบสถเป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาตามหลักพระวินัยสงฆ์ในฐานะอาคารที่ชำระศีลให้บริสุทธิ์ เป็นอาคารประดิษฐานองค์ประธานของวัด เพราะเหตุว่า ศีลนั้นสำคัญที่ต้องปฏิบัติไม่เว้นระยะ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์”^{๓๓} อนึ่ง แม้จะปฏิบัติธรรม สมาธิกรรมฐานก็ยังต้องรับศีลเพื่อชำระกาย วาจา ก่อน เพราะสมาธิต้องอบรมด้วยศีล จะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก (มะหัพพะโล มะหานิสังโส)

๘) เจดีย์ทรงปราสาท

เจดีย์ทรงปราสาท เป็นเจดีย์พิเศษกว่าเจดีย์ธรรมดา บ่งชี้ถึงสถานะของวัดว่า เป็นพระอารามหลวงโดยพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง เป็นวัดสำคัญในพระนคร เช่น พระปราสาทคู่วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ ฝั่งธนบุรี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ ฝั่งพระนคร และเป็นวัดประจำหัวเมืองในจังหวัดต่าง ๆ ชื่อวัดจะมีคำลงท้ายว่า มหาธาตุ หรือ รัตนมหาธาตุ หรือ พระศรีรัตนมหาธาตุ เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ต. ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย และ อ.เมือง จ.พิษณุโลก ดังภาพตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๘๘ เจดีย์ทรงปราสาท วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง
สุโขทัย (ซ้าย) และ พิษณุโลก (ขวา)

๑.๔ ประวัติและพัฒนากิจการกรรม

๑) ประวัติ/พัฒนากิจการ

กิจการกรรม คือภาพวาดบนฝาผนัง เน้นเรื่องราวพระเวสสันดรชาดก พระมาลัย พุทธประวัติ หรือชาดกเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในการบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ มีลักษณะกำเนิดและพัฒนากิจการมาคล้ายปฏิมากรรม เป็นการใช้พื้นที่ฝาผนังวิหาร โบสถ์ ศาลาให้เป็นเกิดประโยชน์ เกิดคุณค่าทางจิตใจและ

^{๓๓} ชู.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๑๒/๔๔๕.

มูลค่าทางเศรษฐกิจต่อสังคมประเทศชาติต่อไป สถาปัตยกรรมที่เป็นประเพณีอุปารหบุคคลถือเป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง โดยมีเจตนารมณ์สร้างขึ้นเป็นอนุสติในพระรัตนตรัย เป็นภาพวาดด้วยวัสดุสีประเภทต่าง ๆ ที่อาศัยต้นเสา ฝาผนัง เพดานเป็นที่แสดงจิตรกรรมนี้ สามารถอธิบายได้ภาพได้อย่างละเอียด เช่น พระเวสสันดรชาดก ภาพการผจญภัยในการค้าขายทางเรือสำเภา กลางทะเล ภาพแผ่นดิน แผ่นดินสองพี่น้องบนฝาผนังอุโบสถวัดราชบูรณะ จ. พิษณุโลก

๒) กำเนิดจิตรกรรม / คำจารึก

จิตรกรรมเกิดจากความปรารถนาแสดงเรื่องราวของพระพุทธศาสนาบนพื้นที่ฝาผนังที่กว้าง โปร่ง โลงของพระวิหาร โบสถ์ ศาลา นอกจากพุทธประวัติแล้ว ก็ยังมีจิตรกรรมในลักษณะอื่น ๆ เช่น พระมาลัย แรก ๆ นั้นเป็นนามธรรม เมื่อมีบัณฑิตที่ศรัทธาเลื่อมใสเกิดอารยธรรมแล้วก็จินตนาการสร้างรูปธรรมให้ปรากฏแก่สายตาผู้คนมากขึ้น เพื่อให้เกิดอนุสติในพระรัตนตรัย ตัวอย่างคำจารึกที่เกี่ยวกับธรรม (เย ธัมมา....) สร้างจิตรกรรมในรูปการแกะสลักอักษร ลายเส้นบนก้อนหิน ดังภาพดังนี้

ภาพที่ ๑๙ จารึกคาถา ว่า เย ธัมมา.....

หินก้อนนี้ เลขทะเบียน ๗๖/ ๒๕๑๙ สร้างสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒) หินยาว ๖๓.๕ เซนติเมตร สูง ๓๐ เซนติเมตร หนา ๑๕ เซนติเมตร นายเชอเม แก้วคล้าย ได้อ่าน แปลและวิจารณ์ไว้จากอักษรที่เหลืออยู่ สรุปได้ว่าเป็น คาถา เย ธัมมา จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี อายุของตัวอักษรราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มีคำเต็ม ๆ ภาษาบาลีไทย ว่า "เย ธัมมา เหตุปปะภะวา เตสัง เหตุง ตะถาคะโต อาหะ เตสัณจะ โย นิโรโธ เอวังวาที มะหาสะมะโณ"^{๓๔} แปลว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติ ทรงสั่งสอนอย่างนี้ พระคาถา เย ธัมมาฯ มักพบว่า

^{๓๔} ขุ.อป. (บาลีสยามรัฐ) ๓๒/๓/๓๖

ปรากฏอยู่ในศิลปกรรมทางพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคแรกๆ เช่นในศิลปะทวารวดีและศิลปะศรีวิชัย นอกจากนี้ที่จารึกอยู่บนแท่นพิมพ์แล้ว ยังพบบนศาสนวัตถุอื่นๆ เช่น เสาศิลาจารึก ฐานธรรมจักร หรือ ภาพสลักพระพุทธรูปหรือฐานเจดีย์ที่สำคัญอีกด้วย

ความเป็นมาของพระคาถา เย ธัมมา...นี้ ปรากฏอยู่ในประวัติของพระสารีบุตร พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระอัสสชิ ซึ่งเอกสารกล่าวไว้หลายที่ โดยย่อคือ เมื่อพระอัสสชิเดินบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ระหว่างทาง พระสารีบุตรซึ่งเดินทางมาจากสำนักปริพพาชกได้พบเห็นพระอัสสชียังมีกริยาอาการอันสงบสำรวม น่าเลื่อมใส จึงถามว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน บวชในสำนักใคร ชอบใจในธรรมของใครและมีคำสั่งสอนเช่นไร พระอัสสชிகล่าวว่า ตนบวชแล้วไม่นาน ไม่พร้อมที่จะแสดงธรรมได้ ขอให้ไปยังสำนักของเรา เมื่อถึงสำนักแล้ว พระอัสสชิได้กล่าวด้วยคำว่า “เย ธัมมา....”^{๓๕} นี้

คาถาว่า “เย ธัมมา ...”นี้มีนัยเดียวกับที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ตอนที่ปัญจวัคคีย์ ปลื้มปีติและโกณฑัญญะบรรลุโสดาบันที่ว่า “อิหะมะโวจะ ภะคะวา อตตะมะนา เต ปัญจะวัคคิยา ภะคะวะโต ภาสิตัง อะภินันทุง, อิมัสมิญจะ ปะนะ เวยยากระณะสมิง ภัญญะมาเน อายัสมะโต โภณทัญญัสสะ วิระชัง วิตะมะลัง ธัมมะจักขุง อุทะปาติ **ยังกิญจิ สะมุทยะธัมมัง สัพพันตัง นิโรธะธัมมันติ**”^{๓๕} แปลว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวทยากรณะอยู่ ธรรมจักขุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๓๖} ด้วยความว่า “ยังกิญจิ สะมุทยะธัมมัง สัพพันตัง นิโรธะธัมมันติ” นี้ โภณทัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม (Dhamma Vision) เป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน (โสดาบันนะ) ผู้เข้าถึงกระแสธรรม ลักษณะของกระแสธรรมนี้ คือการมาถูกทางตามธรรมแล้ว เจกเช่นปรับลูกศรให้ตรงฉาก ด้วยเหตุนี้ มรรคมงคล ๘ จึงเริ่มด้วยสัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง ไม่มีความเสี่ยงที่จะผิดพลาด เหมือนจะทำบุญใส่ซองผ้าป่า ถ้าเรายังสงสัยว่าที่ไหน ทำอะไร ใครเป็นเจ้าของ เราจะใส่ซองผ้าป่าไม่ลง แต่ถ้าเรารู้พื้นฐานผ้าป่านั้นดี มีวัตถุประสงค์นำเงินไปสร้างสิ่งนั้นที่แน่นอน เราก็มีศรัทธายากใส่ซอง ฉะนั้น

๓) ผากระดานเลข/ภาพจารึก

แหล่งโบราณคดีทั้งที่ขุดค้นแล้วและที่ยังไม่ได้ขุดค้น ตั้งอยู่อุทยานน้ำตก ๗ ชั้น บ้านปากรอง อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก ลักษณะของผานี้ เป็นโพรงถ้ำริมหน้าผา ปากโพรงกว้างประมาณ ๒.๕ เมตร สูงประมาณ ๓.๓ เมตร แผ่นหินที่มีภาพสลักตั้งเอียงประมาณ ๔๕ องศา ขวางปากถ้ำทำให้แบ่งโพรงถ้ำออกเป็น ๒ คูหา แผ่นหินหรือกระดานหินนี้เป็นหินทรายสีเทาอมแดง ผากระดานเลขเป็นชื่อของหน้าผาทางด้านทิศตะวันตกของผาแดง ภาพสลักที่ขุดเป็นรูปรอยลึกประมาณ ๐.๗-๑ ซม. เป็นการสลักหินของศิลปะถ้ำ นับเป็นแหล่งศิลปะถ้ำแบบภาพแกะสลักที่พบแห่งแรกในประเทศไทย ดังภาพนี้

^{๓๕} ที.ปา (บาลีสยามรัฐ) ๑๑/๒๒๐/๒๒๑.

^{๓๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕.

ภาพที่ ๒๐ จารึกสลักหิน "ผากระดานเลข" น้ำตกชาติตระการ พิษณุโลก

ลักษณะภาพและความหมาย เป็นภาพเกิดจากการตอกสกัดลงไปบนเนื้อหินทรายด้วยเครื่องมือทำด้วยโลหะปลายแหลม เมื่อเป็นภาพตามต้องการแล้ว จึงขัดฝนผิวหน้าหินให้เรียบเสมอกัน ภาพสลักที่ได้เป็นเส้นตรง เส้นโค้ง หรือ ทำเป็นหลุมกลม ๆ มีหลายขนาดเรียงเป็นแถว ๑๒ หลุม มีบางท่านคิดว่า ภาพที่เห็นนั้นน่าเป็นภาพคน ประมาณ ๑๕ คน แสดงอาการเคลื่อนไหว ภาพสัตว์ ส่วนหลุมกลม ๆ เหล่านั้น จะมีความหมายถึงอะไร ? เป็นสัญลักษณ์แทนอะไร ? นั้นยังไม่สามารถแปลความหมายได้ ซึ่งอาจแสดงถึงความคิดในการรู้จักการนับ ? ก็อาจเป็นไปได้

๔) แนวคิดจิตรกรรมต่าง ๆ

พุทธจิตรกรรม ภาพวาดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องปลูกศรัทธา พัฒนาปัญญาสู่ธรรมได้ ใช้พื้นที่อาคารภายในอย่างคุ้มค่า ส่วนใหญ่ก็เป็นพุทธประวัติในเหตุการณ์ใหญ่ คือ ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา ปรีชาญาณ หรือจิตรกรรมเกี่ยวกับเทพไท้เทวาที่ปั้นไม่ได้ จิตรกรรมประเภทพระพุทธรูปที่มีปางต่าง ๆ ๑๐๐ กว่าปางนั้น ก็สามารถใช้พื้นที่ตามฝาผนังภายในอุโบสถ วิหาร ศาลา วาดภาพได้อย่างวิจิตรพิสดาร โดยมุ่งสื่อธรรมหลายลักษณะเช่นนี้ มีเหตุการณ์หนึ่งที่พระพุทธเจ้าโปรดพระญาติทั้ง ๒ ฝ่าย โดยฝ่ายโกถิยะของพระมารดาและศากยะของพระบิดา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ ระหว่างนั้นพระญาติทั้ง ๒ ฝ่ายกำลังทะเลาะกันเรื่องน้ำแย่งน้ำกันทำนา เนื่องจากว่าน้ำทำนามีน้อย พระพุทธเจ้าตรัสห้าม พระองค์ยกพระหัตถ์ขวาแบออกหันไปข้างหน้า พระหัตถ์ซ้ายนั้นเป็นท่าห้ามการทะเลาะกัน นำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปปางห้ามญาติ นอกจากนี้ ปางที่เด่น ๆ อีกมากที่สะท้อนให้เกิดจริยธรรมที่แน่ชัด เช่น ปางเปิดโลก ปางอุ้มบาตร ปางปาลิไลยก์ ปางประทานพร ปางประทานพระเกศาแก่พ่อค้าพณิช ๒ พี่น้องนามว่า ตปุสสะและภัลลิกะปฐมอุบาสิกค์แรกที่ถือ ๒ รัตนะเป็นที่พึ่งที่สละต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ ๆ ณ ต้นศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา เป็นต้น

๕) จิตรกรรมฉัพพรรณรังสี

บทสวดที่ปรากฏในมงคลจักรวาลใหญ่ที่ว่า “ฉัพพัฒน์ฉัพพรรณรังสียานุภาวณะ” พระรัศมีหกสี เปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า สร้างแรงศรัทธาให้คนที่ติดในราคะจริตให้มาศรัทธาแล้วนำสู่ธรรม ตามที่ตั้งคำถามก่อนนี้ พระพุทธชินราชนั้นมีสุนทรีย์อย่างไร ข้อนี้ให้เราย้อนไปถึงว่า ฉัพพรรณรังสีเป็นความงามอย่างหนึ่ง เป็นหนึ่งในมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ คือ มหาปุริสลักษณะที่ ๑๑ ของพระพุทธเจ้า ความว่า พระฉวีวรรณดุจวรรณแห่งทองคำ มีพระตจะ ประดุจหุ้มด้วยทอง เป็นจุดเลื่อมใสทางจิตใจที่ดีเลิศ ส่วนฉัพพรรณรังสี คือ สีที่เป็นพระรัศมีออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ๖ ชนิด มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีแสด สีประภัสสร สีทั้งหมดนี้ มีลักษณะอุปมาว่า สีนี้ละ เยี่ยวเหมือนดอกอัญชัน สีปีตะ เหลืองเหมือนทรดาล สีโลหิตะ แดงเหมือนตะวันอ่อน สีโาทา ตะ ขาวเหมือนแผ่น เงิน สีมัญเชฐะ สีหงสบาท เหมือนดอกหงอนไก่และสีประภัสสร เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก แผ่ชานออกจากพระวรกาย ฉัพพรรณรังสีนี้ จะปรากฏเมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาธรรมอันละเอียดสุขุมตามความสบายด้วยพระสัพพัญญุตญาณซึ่งมีโอภาส แผ่พวยพุ่งออกจากพระพุทธรูปนั้น

อนึ่ง ฉัพพรรณรังสี พระรัศมีปาฏิหาริย์นานับการ เกิดขึ้นงดงาม เปล่งออกจากพระพุทธรูประพวยพุ่งไปรอบด้าน กระทบปราสาทและเรือนยอดเป็นต้นให้เป็นดุจสีเหลืองเหมือนทองคำ เป็นจุดแววววดด้วยผ้าอันวิจิตร สัตว์ทั้งหลายมีช้างม้าและนกเป็นต้น ที่อยู่ในที่ของตน ๆ ก็เปล่งเสียงไพเราะ บัณเฑาะว์ก็บรรเลงดนตรี ประเด็นที่ว่า ฉัพพรรณรังสี จะแสดงถึงพระรัศมีแห่งวรกายสามารถสร้างศรัทธาได้อย่างไร ข้อนี้มีตัวอย่างอดีตชาติของพระตติยภิกษุการุณยปุณฺณเถระ ได้ยกประวัติของตนเองขึ้นได้ด้วยฉัพพรรณรังสีที่ยังจิตของตนให้เลื่อมใส ความว่า “ข้าพเจ้าเห็นพุทธรังสี มีสีคล้ายเปลวไฟ ที่ไหม้ไม่อ้อ พวยพุ่งออกจากป่า จึงทำจิตให้เลื่อมใส”^{๓๗} พระวักลีผู้ติดตามอยู่ในรูปอ้อนงดงามของพระพุทธเจ้าก็รับฟังธรรมจากพระองค์ก็เข้าถึงสุข ว่า “ภิกษุผู้มากด้วยความปรามอภัย เลื่อมใสในพุทธศาสนา พึงบรรลุสันตบถ อันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขาร เป็นสุข”^{๓๘}

เรื่องจิตรกรรมนี้ เขียวชนหรือคนทั่วไปรู้และเข้าใจว่ามีสุนทรีย์เป็นอย่างดี ความสุนทรีย์นี้จะเกิดคุณค่าเป็นปัจจัยพัฒนาชีวิต สามารถพัฒนาให้เข้าถึงธรรมได้อย่างเช่นพระวักลีหรือพระตติยภิกษุการุณยปุณฺณเถระ ดังนั้น องค์พระพุทธชินราชมีสุนทรีย์ มีศาสตร์ มีศิลปะที่น่าศึกษา มีตำนานการสร้างที่ไม่มีพระพุทธรูปองค์ใดเหมือนที่เทวดาร่วมสร้าง บุรพกษัตริราชเจ้ามีพระราชศรัทธาเสด็จมาถวายเครื่องสักการะทุกพระองค์ เป็นแหล่งศรัทธาของสาธุชน เป็นแรงบันดาลใจให้ประพาศสุจริต มั่นในคุณธรรม จริยธรรม ศึกษาเรียนรู้พัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักไตรสิกขา พัฒนากาย วาจาด้วยศีล พัฒนาจิตด้วยสมาธิ มีภาวนาปัญญาแก้ทุกขในวัฏสงสาร พระพุทธรูปปาง

^{๓๗} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕/๑๘๔.

^{๓๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๐/๑๕๑.

ฉัพพรรณรังสีนี้นิยมสร้างที่สุด คือประเทศเมียนมาร์ จะมีฉากวงกลมคล้ายวงล้อธรรมจักรอยู่ด้านหลังของพระเศียรพร้อมติดไฟกระพริบ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๒๑ ปางฉัพพรรณรังสี แบบที่นิยมในประเทศเมียนมาร์

๖) แนวคิดจิตกรรมที่สุนทรีย์

จิตกรรมสุนทรีย์ศาสตร์ทำให้เจริญตาเจริญใจ สร้างศรัทธาสู่ปัญญาให้ถึงธรรมได้ ดังคำว่า “ความงามสร้างแนวคิดให้มนุษย์ได้รับความงามจากสิ่งนั้น ๆ ๒ ทางคือ ความงามที่เป็นรูปทรงและความงามที่เป็นแนวคิด ความงามทางรูปทรงเป็นความทางตา ส่วนความงามทางความคิด เป็นความทางจิตวิญญาณ”^{๓๙} เป็นสุนทรีย์เชิงรูปธรรมกับนามธรรม โสกราตีส (Socrates) มองความงามเชิงรูปธรรมว่า “ความงามเป็นความเหมาะสมของสัดส่วนรูปทรง” โฮเมอร์ (Homer) มองความงามเชิงนามธรรมว่า “ความงามเป็นความมหัศจรรย์แห่งชีวิต ความแปลกใหม่”^{๔๐}

ตามแนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle) เรื่องความงามที่ว่า “ความงามมีอยู่ในสรรพสิ่งและไม่พ้นวิสัยการรับรู้ของมนุษย์ แต่จะต้องเป็นสิ่งที่มิทั้งประโยชน์ใช้สอยและความงามควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้ต้องเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากจินตนาการควบคู่ไปกับธรรมชาติ แนวคิดนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่

^{๓๙} ประสบ ลีเหมือดภัย, ศิลปะนิยม, (กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒.

^{๔๐} สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, สุนทรีย์ศาสตร์ของชีวิต, (กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒.

ส่งให้ชาวกรีกแสดงความเป็นเทพเจ้าในเรือนร่างของมนุษย์ในขณะที่ปฏิมากรรมแสดงความเป็นเทพเจ้าในเรือนร่างที่สร้างขึ้นจากการผสมระหว่างมนุษย์กับสัตว์”^{๔๑} นักปรัชญาชาวกรีกคนหนึ่ง ที่ถือเป็นครูด้านสุนทรียศาสตร์คือโสกราตีส (Socrates) กล่าวความงามว่า “ความงามก็คือความที่มีปัญญา คุณธรรม เกียรติชื่อเสียง ความกล้าหาญ ความบริสุทธิ์ ความยุติธรรม และความเชื่อมั่นในสิ่งดีงามของตนเอง”^{๔๒} แสดงให้เห็นว่า เป้าหมายความงามนั้น สร้างสรรค์แนวคิดของมนุษย์ให้รู้จักความงามในเบื้องต้นในทุกสรรพสิ่งและพยายามก้าวต่อไปในปัญญาเพื่อให้เข้าถึงความงามที่มีอยู่อีกในระดับหนึ่งในหลาย ๆ ระดับ ความงามสูงสุดคือ ปัญญา

๗) จิตรกรรมสุนทรียของนางวิสาขา

ความสุนทรีย์ด้านจิตรกรรมสอดคล้องกับแนวคิดของโสกราตีสกับอริสโตเติล ซึ่งเกียรตินิยม ความกล้าหาญ ความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ความเชื่อมั่นในคุณความดีนี้ จะเป็นสื่อชักนำให้ผู้คนที่ทั้งหลายได้ประพฤติสุจริตดียิ่ง ความงามตามแนวพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นความงามตามธรรมวินัยคือกายกรรม วาจกรรม มโนกรรมที่สุจริต คำว่า สุนทรีย แปลตามพยัญชนะว่า งดงาม สวยงาม ดีงาม ทั้งตามรูปร่างและตามเนื้อหา จะเป็นความงามทั้งที่เป็นรูปธรรมหรือวัตถุธรรมและนามธรรม จิตรกรรมที่สุนทรีย ที่แสดงผ่านจิตรกรรมความงามรูปธรรม ดังความงามของนางวิสาขามหาอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นตัวแทนความงามทางจิตวิญญาณที่เป็นห่วงพระภิกษุหนุ่มและสามเณรที่จะมองดูที่มีอายุน่าถืออะไรมาถวายบ้าง นางจึงมักถือเครื่องคั้นน้ำปานะมาถวายด้วยเสมอ และนางมีความต้นแบบงามทางรูปร่าง ๕ อย่าง ได้แก่ “ผมงาม เนื้องาม ริมฝีปากงาม ฟันงาม ผิวงาม”^{๔๓} **ผมงาม** มีลักษณะผมเหมือนหางนกยูง เมื่อสยายออกทั้งตัวลงมาถึงชายผ้า **เนื้องาม** มีริมฝีปากแดงเหมือนลูกตำลึงสุก เรียบสนิทมีดัดดี **ฟันงาม** ขาวเหมือนสังข์และเรียบเสมอเหมือนเพชรเรียง **ผิวงาม** ถ้าผิวดำก็ดำสม่ำเสมอเหมือนดอกอุบล ถ้าขาวก็ขาวเหมือนกลีบดอกกรรณิการ **วัยงาม** งามทุกวัย แม้คลอดบุตรมาแล้ว ๑๐ ครั้งก็ยังดูสาวพริ้งอยู่

อีกประการหนึ่ง สุนทรียนามธรรม ที่เป็นการเรียกหาวัตถุธรรมผ่านสุนทรียออกมา ตัวอย่าง ตามที่ปรากฏในอุดมคติในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ตรัสเป็นปฐมพจน์ในการส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ องค์ ไปประกาศศาสนา ณ เมืองสาธนาท กรุงพาราณสี อินเดียว่า “...เธอทั้งหลาย จงแสดงธรรมให้ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง”^{๔๔} คำว่า ไพเราะ มาจาก

^{๔๑} พระมหาปพน กตสาโร, **สุนทรียศาสตร์**, เอกสารประกอบการสอน, (วิทยาลัยเขตขอนแก่น, ๒๕๖๒), หน้า ๔๐.

^{๔๒} พ่วง มีนอก, **สุนทรียศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๕๔.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๔.

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๗/๔๗

คำว่า กัลยาณะ (โสภณะ สุนทร จารุ) งามเบื้องต้น (อาทิกัลยาณะ) งามท่ามกลาง (มัชฌิมกัลยาณะ) งามในที่สุด (ปรีโยสานกัลยาณะ) นอกจากนี้ยังหมายถึงความงามในการสำรวมในพระปาฏิโมกข์ว่า... ปาฏิโมกข์ จะ สังวะโร ข้อนี้กำหนดพระภิกษุสงฆ์สำรวมในเวลาเดินทาง เวลาฉันบิณฑบาต เวลานั่ง เวลายืน เวลาเจรจาปราศรัย แม้แต่ขณะเดินบิณฑบาตก็ให้งดงาม

ความสุนทรีย์แห่งธรรมนี้ จะเสริมสร้างจริยธรรมในศาสนา ย่อมมีความเคารพและนับถือในเบื้องหลังแห่งศิลปกรรมนั้นด้วย เพราะศิลปกรรมนั้นสัมพันธ์กับธรรม เป็นนิมิตแห่งความดี ความงาม ทำให้คนเข้าถึงธรรมได้ เพราะบางคนศึกษาธรรมซาบซึ้งผ่านพุทธศิลป์ (Dhamma-study through fine arts) เรื่องนี้ ให้ศึกษาเปรียบเทียบได้จากพระพระสารีบุตรขอฟังธรรมกับพระอัสสชิ เพราะพระอัสสชิมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส พระมหากัจฉายนะ มีรูปงาม ทำให้กุมารโสโรยยะนี้รัก ต่อมากลายเป็นสตรี พระวัคกลีผู้ติดตามชมรูปศิริโฉมงามของพระพุทธองค์ในทุกที่ที่พระองค์เสด็จไปในที่สุดก็มาเข้าถึงคำว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”^{๔๕}

๘) พุทธจริยธรรมในจิตรกรรม

ศิลปกรรม ต้องมีจริยธรรมกำกับด้วยจึงจะงาม ผู้สร้างศิลปะต้องเข้าใจเป็นอย่างดีว่า ต้องสร้างไม่ขัดแย้งกับธรรมวินัยหรือขัดแย้งต่อความรู้สึกที่ควรจะเป็น เช่น สร้างพระพุทธรูปที่แสดงถึงเพศสัมพันธ์ของชายหญิงหรือเพศเดียวกันทำการปฏิสัมพันธ์ในท่าที่ไม่เหมาะสมในสายตาของศาสนิกเถรวาท ลักษณะเดียวกันกับพฤติกรรมของพระสงฆ์ที่ผิดแผกแหวกแนวตามที่สาธณะหรือในวัดอารามที่สุดแต่ ย่อมยังศรัทธาไทยให้ตกไป พระสงฆ์รับอาหารบิณฑบาตมากมายเกินเสขียวัตรที่กำหนดให้ ภาพลักษณะปัจจุบันที่เห็นบ่อย ๆ คือ ผู้เข้าบวชจะสีกลายหรือสีกยันต์เกือบเต็มตัว แขนขา หน้าผากสีกเต็ม อันนี้ไม่ผิดอะไรมากมาย แต่ไม่เหมาะสม ดังนั้น จะเพ้นท์ จะสีกลายหรือยันต์ก็ควรดูให้เหมาะสม ในฐานะชาวพุทธ ให้อธิวว่าพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันประเสริฐแล้ว มอบมรดก พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณให้ครบ หากใคร ๆ ทำได้ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมพ้นทุกข์ได้ ดังจิตรกรรมพระเวสสันดรชาดก ตำนานแห่งการบำเพ็ญทานของพระพุทธเจ้า ในเชิงพุทธศิลป์ ทำให้เราได้อารมณ์สุนทรีย์ สร้างแรงบันดาลใจให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยยิ่งขึ้นจากความพยายามเพื่อทำดี ดังภาพตัวอย่างนี้

^{๔๕} ส. ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

ภาพที่ ๒๒ การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์

๙) จิตรกรรมพระมาลัย : สวรรค์-นรก / บุญ-บาป

พระมาลัย เปนตำนานท้องถิ่นของไทยทุกภาค มีอิทธิพลต่อความเชื่อในนรก สวรรค์ เป็นมรดกของชาติให้ดำรงไว้ทั้งยังมีผลต่อเนื่องไปถึงการศึกษาเป็นตำนานในวงวรรณกรรมของชนรุ่นหลังอีกด้วย คุณชฎาลักษณ์ สรรพานิช ได้สรุปไว้อีกว่า “วรรณกรรม เรื่องพระมาลัยสำนวนต่าง ๆ รวมถึงพระมาลัยแบบคำหลวง มีโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกัน คือ กล่าวถึงพระมาลัยเทวดาเจ้า ซึ่งเป็นพระอรหันตผู้มีฤทธิ์ไต่ลงไปในรก ไปพบเห็นสภาพของเปรตและได้ขึ้นไปบนสวรรค์ ได้พบพระศรีอารียเมตไตรย เมื่อกลับลงมายังเมืองมนุษย์ก็ได้นำเรื่องราวต่าง ๆ มาเล่าให้คนทั้งหลายฟัง เพื่อให้รู้ถึงความลำบากในนรก รู้ความสุขในสวรรค์ อบรมสั่งสอนให้คนกระทำความดี หมั่นทำบุญทำทาน จะได้มีอายุยืนทันสมัยพระศรีอารียเมตไตรย”^{๔๖} ดังภาพพระมาลัยนี้

^{๔๖} ชฎาลักษณ์ สรรพานิช, “พระมาลัย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๙.

ภาพที่ ๒๓ จิตรกรรมพระมาลัย/กามเมสุมิฉาจาร

ตำนานกล่าวว่า พระมาลัยเถรเจ้า มีอิทธิปาฏิหาริย์คล้ายกับมหาโมคคัลลานะ ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าที่ท่านมักจาริกไปในโลกนรกและนำเอาข่าวสารของสัตว์นรกขึ้นมาบอกกล่าวแก่ชาวชมพูทวีป ผู้เป็นมาตร บิดา ญาติ และมิตรสหายโยคีตามคำฝากบอกของผู้ตกนรกผ่านพระมหาโมคคัลลานะนั้น ญาติมิตรสหายโยคีของผู้นั้นว่า คนที่เคยทำบาปกรรม ความชั่วช้าไว้ในตอนมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ หลังจากตายจากโลกนี้ไปก็ได้ไปเกิดในนรก ได้รับทุกขเวทนาอย่างสาหัสอยู่ สอดคล้องกับพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร ว่า “จากความเชื่อที่ว่า เมื่อผานกึ่งพุทธกาลจะเสื่อมลงโดยลำดับจนสูญสิ้นไปเมื่อครบ ๕,๐๐๐ ปี โลกจะเกิดมโหฬารภัยและภัยพิบัติ สังคมจะเต็มไปด้วยการรบราฆ่าฟัน เตือดรอนไปทั่ว จึงทำให้ผู้คนเริ่มคิดถึงโลกในอนาคต ซึ่งก็คือโลกยุคพระศรีอาริยนั้นเอง แนวคิดเรื่องโลกยุคพระศรีอาริยก็ได้โยงมาถึงเรื่องพระมาลัย พระมาลัยเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือมาก เพราะท่านเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์ เช่นเดียวกับพระโมคคัลลานะ ในสมัยพุทธกาลสามารถไปโปรดสัตว์ได้ทั้งในนรกและสวรรค์ ในคราวที่เดินทางไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อไปนมัสการพระจุฬามณีเจดีย์ (ที่บรรจุพระเกศาของพระพุทธองค์) ในเวลานั้น พระศรีอาริยโพธิสัตว์ก็ได้เสด็จมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อนมัสการพระจุฬามณีเจดีย์ เช่นเดียวกัน ท่านทั้งสองได้พบกันและสนทนาเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเรื่องปฏิบัติตนเพื่อให้ได้พบพระศรีอาริยในอนาคต โดยการสดับตลับฟัง

พระธรรมเทศนา เรื่อง “มหาเวสสันดรชาดก” เมื่อพระมาลัยกลับมายังโลกมนุษย์ จึงนำขานี้มาประกาศให้ชาวโลกได้ทราบ”^{๔๗}

ความข้างต้นนี้ เป็นจริยธรรมต่อมนุษย์ว่า ผู้ได้ทำบุญไว้มากมาย ครั้นตายจากโลกมนุษย์นี้ไปแล้ว ด้วยกุศลที่ได้ทำไว้ก็ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรเทพธิดาและเสวยทิพยสมบัติอยู่ในโลกสวรรค์ เมื่อประชาชนได้ฟังคำกล่าวเล่าดังนั้นแล้ว ต่างก็พากันรำลึกถึงบุคคลนั้นและต่างก็พากันหวาดกลัวต่อบาปพากันละบาปหันมาบำเพ็ญกุศล เพื่อจะได้เป็นเครื่องอุทิศบุญกุศลให้ตนได้พ้นจากการตกนรกและได้บำเพ็ญกุศลเมื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ที่ได้ตกนรกไปแล้วด้วย ทั้งจะช่วยตนเองให้ได้ขึ้นสู่สวรรค์ พระมาลัยเถรเจ้าก็ฉนั้น คือเมื่อพระมหาโมคคัลลานะได้เข้าสู่ปรินิพพานแล้ว พระมาลัยเถรเจ้าผู้เป็นอรหันต์และมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ ก็ได้ปฏิบัติตนตามแบบอย่างของมหาโมคคัลลานะ โดยเข้ามาสมานสมบัติแล้วได้ลดบันดาลให้พระมาลัยเถรเจ้าได้ไปเมืองนรกและได้ขึ้นไปเมืองเทวโลกและได้นำข่าวสารของพวกสัตว์นรกและข่าวสารของเทพบุตรเทพธิดาในสวรรค์มาบอกกล่าวแก่ชาวชมพูทวีปให้ได้รับรู้ทั่วกัน

การที่พระมาลัยเถรเจ้ากระทำเช่นดังกล่าวนี้ ก็เพราะท่านประกอบด้วยเมตตาคุณ กรุณาธิคุณอันประเสริฐสุดโดยหวังให้มนุษย์นรกทั้งปวงได้ละเว้นทำบาปกรรม ความชั่วทั้งปวงและพร้อมทั้งบำเพ็ญกุศลและคุณงามความดีทั้งปวง เพราะโลกนี้ได้ตกอยู่ในอำนาจของกฎแห่งกรรม คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วตามหลักพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมูสัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถที่แล่นไปมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้”^{๔๘} หรือว่า “คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๔๙}

ตำนานพระมาลัยนี้ สามารถรองรับการปฏิบัติตนที่ดีในพระพุทธศาสนาได้ ลดข้อวิตกกังวลได้ ตามที่คัมภีร์หรือปราชญ์บัณฑิตกล่าวว่า ถ้าพุทธบริษัทมีศรัทธามั่นคง มีความรู้ เข้าใจในพระรัตนตรัยดีแล้ว ศาสนาก็จะมั่นคงตราบนั่น ดังนั้น การมีพระมาลัยเกิดขึ้นก็เป็นฐานรองรับกรรมได้อย่างดี ดังที่ธนิธ อัญโพรธี^{๕๐} กล่าวว่า

เปนที่กล่าวขานกันมานาน จนเกิดคติความเชื่อต่อจิตใจของสังคมไทยให้ยึดมั่นในการทำบุญให้ทาน รักษาศีล หมั่นภาวนา เพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ได้เกิดในสมัยของพระศรีอารียเมตไตรย ซึ่งเป็นความหวังของมนุษย์แทบทุกคน สืบเนื่องจากก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงพิจารณาพระธรรมวินัย ตามกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

^{๔๗} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรธรรณา), “การศึกษาวิเคราะห์หยาบหยาบและความสำคัญของสัมมาทิฐิในการพัฒนาชีวิต ตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระสูตรต้นตอปฏิปทา”, *ปริญาญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔),* หน้า ๔๕ – ๔๖.

^{๔๘} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๐/๖๕๔.

^{๔๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๓/๑๐๓.

^{๕๐} ธนิธ อัญโพรธี, *ตำนานเทศนามหาชาติ, (พระนคร :โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑),* หน้า ๓๒.

ธรรมดาของกฎข้อบังคับและคำแนะนำสั่งสอน เมื่อประกาศใช้ในครั้งแรก ๆ ย่อมมีผู้ปฏิบัติ
อย่างเคร่งครัด แต่พอนาน ๆ ไปก็ยอหย่อนจิตจางลงจนถึงไม่เอาใจใส่และเลิกวางสูญเสียไปใน
ที่สุด ด้วยกฎไตรลักษณ์ดังกล่าว เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วพุทธศาสนาก็จะ
เสื่อมอย่างรวดเร็ว ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิษฐานให้ศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ถาวร
หาพันปี นับแต่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

คำอธิษฐานของพระพุทธเจ้าข้างต้นนี้ ปรากฏคล้ายการจารึกที่ศาลพระเจ้าตากสิน
มหาราช วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ ว่า

อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาตาก	ทนทุกข์ยากกู้ชาติพระศาสนา
ถวายแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา	แต่พระศาสนาสมณพุทธโคดม
ให้ยืนยงคงถาวรห้าพันปี	สมณพราหมณ์ซึ่งปฏิบัติให้พอสม
เจริญสมณะวิปัสสนาพ่อชื่นชม	ถวายบังคมรอยบาทพระศาสดา
คิดถึงพ่อพ่ออยู่คู่กับเจ้า	ชาติของเราคงอยู่คู่พระศาสนา
พุทธศาสตร์อยู่ยงคู่องค์กษัตรา	พระศาสดาฝากไว้ให้คู่กัน

๑.๕ ศาสนากับปรัชญา

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

หัวข้อนี้ เกิดขึ้นเนื่องจากเนื้อหาวิชาพุทธศิลป์ พุทธธรรมนี้มีประเด็นเกี่ยวกับปรัชญาอยู่
ด้วยที่ว่า พุทธธรรมที่แฝงอยู่ในผลงานการสร้างแนวความคิดทางศิลปะที่ลุ่มลึก รวมถึงมุมมองทางด้าน
สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญา แม้จะเน้นสุนทรียศาสตร์แต่ก็เป็นเหตุเป็นผลมาจากปรัชญาสาขาอื่น ๆ
ด้วย ที่เน้น ๆ ในที่นี้คือ สาขาอภิปรัชญา และสาขาอรรถศาสตร์ที่แยกเป็นเรื่องจริยศาสตร์
สุนทรียศาสตร์ ตรรกศาสตร์เพราะเรื่องนี้จะเสริมสร้างแนวความคิดทางพุทธศิลป์ที่ลุ่มลึกมากขึ้นแทนที่
เราจะว่าเป็นศิลปะสมัยนั้นสมัยนี้ งดงามอย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อพุทธศิลป์เป็นเรื่องศาสนาอยู่แล้วอย่างไร
เสียเราก็ต้องเชื่อตามหลักศาสนาถ้ามองอย่างปรัชญาอาจจะมองต่างกันอาจเน้นไปที่ความความเป็น
เหตุปัจจัย มองในแง่ประโยชน์นิยม สุขนิยม แม้ในแง่จิตวิทยาสังคม ตามที่ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์
(Albert Einstein)^{๕๑} กล่าวว่า

ศาสนาในอนาคต จะต้องเป็นศาสนาสากล ศาสนานั้นควรอยู่เหนือพระเจ้าที่มีตัวตน และ
ควรจะเว้นคำสอนแบบลัทธิธันด์ (แบบสำเร็จรูปที่ให้เชื่อตามเพียงอย่างเดียว) และ แบบเทว
วิทยา (คือพึ่งเทวดาเป็นหลักใหญ่) ศาสนานั้นเมื่อครอบคลุมทั้งธรรมชาติและจิตใจ จึงควรมี
รากฐานอยู่บนสามัญสำนึกทางศาสนาที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่อสิ่งทั้งปวง คือ ทั้งธรรมชาติและ

^{๕๑} ไอน์สไตน์ชอบพระพุทธศาสนา วัดเขาแก้ว [ออนไลน์] ที่มา <https://sites.google.com/site/watkaokaew>
(สืบค้น ๒ มกราคม ๒๕๖๔)

และจิตใจอย่างเป็นหน่วยรวมที่มีความหมาย พระพุทธศาสนาตอบข้อกำหนดนี้ได้...ถ้าจะมีศาสนาใดที่รับมือได้กับความต้องการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ปัจจุบัน ศาสนานั้นก็ควรเป็นพระพุทธศาสนา

๒) ความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับปรัชญา

(๑) พระพุทธศาสนามุ่งศึกษาและปฏิบัติตามศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงเพื่อเขาถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ส่วนปรัชญา มุ่งศึกษาให้เกิดความเข้าใจในเหตุและผลอันเป็นไปเพื่อการตอบสนองความต้องการของตน คือจะศึกษาให้เกิดความรู้ว่าอะไร ทำไม อย่างไร

(๒) พระพุทธศาสนาไม่ถือพระไตรปิฎกว่าเป็นคำประศาสน์ของผู้ตรัสรู้อย่างจริงจัง ไม่มีบทพร่องและไม่มองในแง่ผิดหรือบกพร่อง บางศาสนาจะมองว่าผู้ใดสงสัยคำประศาสน์ของพระศาสดาที่ตนนับถือและวิพากษ์วิจารณ์คำประศาสน์นั้นจะถูกประณามว่าเป็นมิฉฉาทธิ ส่วนปรัชญายอมรับว่าสิ่งใดจริงก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นมีเหตุผลพอ หรือทนต่อการพิสูจน์ตามหลักเหตุผล

(๓) พระพุทธศาสนามีองค์ประกอบคือ ศาสดา คัมภีร์ ศาสนิก ศาสนสถาน และศาสนพิธี เป็นศาสนาที่สมบูรณ์ ต่างจากบางศาสนาที่ไม่มีศาสดาบ้าง ไม่มีศาสนพิธีบ้าง ไม่เชื่อว่าเป็นศาสนาแต่เป็นลัทธิ ส่วนปรัชญาไม่จำเป็นต้องมีองค์ประกอบนี้ครบ แต่เน้นเรื่องแนวคิด ทฤษฎีหลักการเพื่อให้เกิดความรู้ว่า อะไร ทำไม อย่างไร

(๔) พระพุทธศาสนาเมื่อศึกษาแล้วไม่อาจแยกจากการปฏิบัติได้ คือต้องลงมือปฏิบัติได้จริง ๆ จนเป็นอเสขบุคคล แต่ถ้าไปไม่ถึงจุดหมายนี้ก็จัดอยู่ในชั้นเสขบุคคล เพียงเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตต่อไป ส่วนปรัชญาเน้นที่รู้และทฤษฎี

อย่างไรก็ตาม ปรัชญากับศาสนามาคู่กันบ้าง แยกกันบ้าง ต่างที่การยึดถือ เรื่องนี้ผู้เขียนกล่าวไว้หลายเรื่องของเอกสารวิชาการตามที่คณะของตนที่ได้ศึกษา กรณีที่ปรัชญากับศาสนามาคู่กันเป็นการสร้างความดุลยภาพทางความเชื่อและความคิด ถ้าเชื่อตามหลักศาสนามากไปก็ขาดปัญญา แต่ถ้ามองตามหลักปรัชญามากไปก็ขาดความเชื่อ กล่าวคือ เป็นการมองด้านใดด้านหนึ่ง จะเป็นศรัทธาวิปยุต ถ้ามาคู่กันจะเป็นศรัทธาสัมปยุต เปรียบเทียบว่า ถ้ามองด้านเดียวจะเป็นศรัทธาตาบอด ถ้ามองสองด้านจะเป็นศรัทธาตาดี เรื่องนี้พระพุทธศาสนาให้สนับสนุนให้มองสองด้าน เพราะเป็นศาสนาแห่งเหตุผล เป็นลักษณะวิภาษวาท มีหลักความเชื่อตามหลักกาลามสูตร เป็นคำสอนที่เป็นเอหิพัสสโก พิสูจน์ให้เป็นสัมมาทิฐีก่อนแล้วจึงปฏิบัติตาม

๓) ความเชื่อกับความคิด (ศาสนา-ปรัชญา)

คำนี้เป็นไวพจน์ของคำว่าศาสนามากับปรัชญาตัวเอง ที่ใช้คำนี้เพราะข้างหน้าจะเปรียบเทียบให้เห็นในเรื่องที่อยู่ใกล้ตัวซึ่งใคร ๆ ทำตามกันมาเป็นประเพณีที่แฝงความเชื่ออยู่เสมอ แต่ละกรณีนั้นจะมีอย่างย่อ ๆ เป็นการเปิดหัวข้อเท่านั้น เพราะบางกรณีอาจมีรายละเอียดอยู่ข้างหน้าในหนังสือนี้แล้ว ณ ที่นี้ยกตัวอย่าง ๔ กรณีที่สำคัญ คือ

(๑) รำไหว้ครูมวย

มีกีฬาชนิดหนึ่งคือการชกมวยที่มีทั้งมวยสากลอาชีพหรือสมัครเล่นและมวยเฉพาะของประเทศ เช่น มวยไทย ซึ่งมวยไทยนี้เป็นชื่อศิลปะการต่อสู้ที่เป็นมรดกของไทย แม้ประเทศอื่นนำไปจัดการแข่งขันกันก็ยังชกมวยไทย เช่นประเทศกัมพูชา จัดการชกมวยไทยนี้ชื่อรายการว่า ขุนเขมรหรือขุนขเมอ (Kun Khmer) ประเทศลาวนำไปจัดการแข่งขันก็ชื่อว่ามวยไทย ชาวฝรั่งเศสนำไปจัดการแข่งขันมวยไทยโดยใช้กติกามวยไทยทุกอย่าง จะใช้ชื่อสากลว่า คิกบ็อกซิ่ง (Kick Boxing) โดยไม่มีคำว่าไทย ไม่ได้ กลุ่มอนุรักษ์ไทยไม่เห็นด้วยจึงมีการเรียกร้องไปให้ใช้ไทยบ็อกซิ่ง (Thai Boxing) เท่านั้น

การแข่งขันชกมวยไทยมีพิธีอย่างหนึ่งก่อนชก คือ รำไหว้ครูทำนองฟ้อนรำไปรอบ ๆ มุมเวทีมวยนั้น ทำนองรำด้วยเท้า คอกแซน บ้างก็จำลองการแต่งตัวของสาวน้อยปะแป้ง บ้างก็จำลองหุ่นนางรำละคร พิธีไหว้ครูนี้ มีองค์ประกอบคือ มงคลมวยไทย ผ้าประเจียดคือผ้ายันต์ ชั้นตอนคือครูมวยจะสวม “มงคลมวยไทย” ให้นักมวยเพื่อรำไหว้ครูประกอบเพลงมวยไทย เมื่อรำเสร็จแล้ว นักมวยเข้ามุมของตนเพื่อให้ครูมวยถอดมงคลมวยให้ จากนั้นให้สัญญาธรรมะซึ่งชก ปัญหาคือว่า ทำไมต้องมีพิธีรำไหว้ครูก่อนชก

การรำไหว้ครูมวย ถ้ามองเชิงศาสนาที่มีความเชื่อเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเพราะการมีพิธีกรรมก่อนชกนั่นเอง แม้มวลที่ชื่อว่ามงคลก็มีสี่ที่เป็นมงคล คือสีแดงบ้าง สีขาวบ้าง หรือสีผสมกัน ทำนองด้วยผูกแขนมงคลที่ผสมสีกันนี้เองและที่เป็นความเชื่อยิ่งไปกว่านี้คือ การเสกคาถาพร้อมกับประพรมน้ำมงคลลงกระท่อมนักมวยเพื่อให้ได้ชัยชนะ ประเด็นที่เป็นความเชื่อคือ ครูมวย คือผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชากรรมวย เป็นวิชาของครูที่ออกแบบไว้ด้วยท่าชกต่าง ๆ เช่น ท่าจรเข้ฟ้าตหาง ท่าม้าตีตะโกโลก หักวงไอยรา และครูมวยเป็นสื่อนำวิชาของครูมวยให้นักมวยผ่านคาถาและน้ำมงคลที่ครูมวยเสกลงบนศีรษะนักมวยนั้นเป็นมงคลที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบกับเชื่อว่ามีเทพสถิตย์อยู่ด้วย ดังนั้น การรำไหว้ครูมวย ก็คือทำพิธีบูชาสักการะครูมวยนั่นเอง

การรำไหว้ครูมวย ถ้ามองในเชิงปรัชญา ไม่ใช่แนวความเชื่อตามที่กล่าวข้างต้น หากแต่เป็นการอุ่นร่างกาย (warming) ตามแนววิทยาศาสตร์ ที่เรียกกันติดปากว่า วอร์มเครื่องก่อนชกนั่นเอง

ภาพที่ ๒๔ รำไหว้ครูมวยไทย

เพราะก่อนชกนั้นนักมวยจะรอชกในห้องพักนานถึงนานมาก หรืออาจดื่มน้ำเย็น อากาศเย็นหรืออุณหภูมิลดลงในร่างกายนักมวยยังไม่เข้าที่จึงต้องวอร์มร่างกายก่อน ถ้าไม่อย่างนั้น ประสาทอาจสั่งงานช้า ในช่วงแรก ๆ เช่นเดียวกับการที่เราตื่นจากหลับเพราะมีคนมาเปิดไฟฟ้าในห้องสว่างจ้า จะเกิดการเคืองตา ยังลืมตาไม่ได้ จ้วเจีย ๆ อาการเช่นนี้เป็นอันตรายแก่นักมวยไม่ทันตั้งตัว วินาทีแรกอาจถูกน็อกเลยก็ได้ ดังภาพไหว้ครูตัวอย่างนี้

(๒) ผีตาโขน

ความเชื่อเรื่องผีตาโขนของชาวบ้าน กล่าวกันว่า ธรรมดามีเทพ พรหม แล้วก็ต้องมีภูติผี ปีศาจ มีสวรรค์ก็จะมีนรกมาคู่กัน มีดีก็มีชั่วสร้างความสมดุลในชีวิต เชื่อว่า ผีตาโขน ก็เช่นเดียวกับเปรต อสุรกายที่ต้องอาศัยญาติ ๆ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ทั้งน้ำทั้งข้าว ถ้าเปรตไร้เสื้อผ้าถุงห่มก็สร้างปรากฏการณ์ผ่านพระสงฆ์เช่นพระมหามาลย์เถระเจ้าในตำนานพระมาลัย เมื่อคิดตามแนวปรัชญาแล้วก็จะเห็นว่า เป็นกุศโลบาย คือจิตวิทยาที่ฉลาดด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านนี่เอง

เรื่องผีตาโขนเป็นการแสดงอย่างหนึ่งที่มักับงานบุญ เช่น บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟของบางพื้นที่ในประเทศไทย ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเป็นแบรนด์เนมได้ คือ ผีตาโขน อ.ด่านซ้าย จ.เลย ที่เจดีย์พระธาตุสี่สองรักนั้นจะมีพิธีภรณ์ผีตาโขนอยู่ด้วย กรณีนี้กล่าวไว้ในข้อที่ ๗.๒ บทที่ ๗ ในที่นี้จะกล่าวถึงสั้น ๆ ว่า ผีตาโขน เบียนมาจากผีตามคน หรือ ผีหัวโขน กล่าวคือ คนที่สวมหน้ากากคล้ายผีซึ่งหน้ากานั้น วัตถุประสงค์คือ หวดนึ่งข้าวเหนียวแล้วนำมาเจาะตา ทาคิ้ว ทาปาก ทำเขา แต่งแต้มสีให้มีลักษณะหน้าเกลียดน่ากลัวที่สุดเพื่อออกแสดงหลอกคนที่กำลังเล่น เต็นรำ สนุกสนาน จนลืมเป็นลืมตาย ไม่มีการเตรียมตัวหาทางหนีที่ไล่ไว้ บางที่อาจตกใจจนขาดสติ ตามขาดกเมื่อครั้งพระเวสสันดรเสด็จกลับจากป่าหิมพานต์สู่พระนครนั้น มีผีตามเสด็จมากมาย จึงเป็นที่มาของผีตามคน

การแสดงของผีตาโขนนี้จะออกแสดงตอนกลางคืนเพราะประกอบกับความมืดที่จะพรางตัวหลอกใคร ๆ ให้ตกใจกลัวได้ง่าย และผีตาโขนจำนวนมากที่แสดงผ่านเข้าไปในฝูงชนแห่กองผ้าป่า แห่ต้นดอกไม้หรือต้นปราสาทผึ้ง มีคนเฒ่าคนแก่ ลูกเล็กเด็กแดงในท่ามกลางความมืดมัว เมื่อผีตาโขนนี้ปรากฏตัว ผู้คนทั้งหลายก็จะตกใจ หลบหนี ร้องกรี๊ดกร๊าดยกใหญ่ แต่ไม่ได้ร้องเสียงขรม ไม่ใช่ร้องแบบหนีตาย (มะหาวิระวัง ระวิ/ร้องแล้ว ร้องดัง ๆ) ดังภาพนี้

ภาพที่ ๒๕ ฝิตาโขน (แบบโบราณ)

เรื่องฝิตาโขนนี้สะท้อนธรรมว่า มีสติ ระวังระไวหาทางหนีที่รอดเมื่อฝิตาโขนออกมาจากที่มีดแบบที่ใคร ๆ ไม่ทันตั้งตัว การมีสติคือความไม่ประมาท เป็นมาตรวัดความเป็นปกติของคนด้วย ถ้าคนนั้นผิดเพี้ยนไป จับต้นชนปลายไม่ถูก อ่านสัญญาอะไรไม่ออก หรืออาจหลง ๆ ลืม ๆ ที่เรียกว่า สติวิปลาส นั่นคือเสียคนแล้ว ระดับพระอรหันต์ผู้มีสติสมบูรณ์ เรียกว่า สติวิปุลโกล ผู้ปฏิบัติสมาธิ ปฏิบัติธรรมก็คือฝึกการสร้างสติให้คงที่ เพราะการปฏิบัติสมาธิจะใช้สติปัญญาเป็นทฤษฎี มีด้านกายานุปัสสนา สติปัญญา เวทนา จิตตา ๆ และธรรมานุปัสสนาสติปัญญา (สติปัญญาสูตร ๔) เรียกสั้น ๆ ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม

(๓) การประเคนของพระ

เรื่องนี้ เป็นการปฏิบัติต่อพระสงฆ์โดยเฉพาะ ซึ่งพระสงฆ์ก็จะปฏิบัติตามวินัยสงฆ์ เป็นวัตรของพระสงฆ์เท่านั้น การประเคนนี้มี ๒ ลักษณะคือ ผู้ประเคนของแด่พระสงฆ์เป็นบุรุษ กับผู้ประเคนที่เป็นสตรี โดยพระสงฆ์จะปฏิบัติต่างกัน ถ้าบุรุษประเคนสิ่งของใด ๆ พระสงฆ์ก็จะรับมือเปล่า ไม่ต้องมีอติเรกผ้ารองรับสิ่งนั้น ๆ ถ้าเป็นสตรีประเคน พระสงฆ์ก็จะมีผ้ารองรับประเคนด้วย

ว่าตามแนวศาสนาแล้ว การประเคนสิ่งของแก่พระสงฆ์ ก็คือการมอบให้ด้วยเจตนา หรือเต็มใจที่จะถวายด้วย ถ้าสิ่งนั้น ๆ ไม่มีใครยกถวาย พระสงฆ์จะไปหยิบยกมาใช้เองไม่ได้ อาจจะมีเจตนาลักขโมย ภาษาพระเรียกว่า โภยจิต จิตคิดที่จะขโมย เมื่อมีโภยจิตอันนี้ก็เข้าข่ายอาบัติร้ายแรง อาทิกัมมิกะข้อ ๒ คือ ลักทรัพย์ แต่ถ้าไม่มีโภยจิตแม้แต่เราหยิบยกของสิ่งนั้นไปก็เข้าไม่ข่ายลักทรัพย์ สิ่งของที่ไม่ต้องประเคนนั้นมีข้อยกเว้นคือ อาหารที่ได้จากการบิณฑบาต เพราะเป็นการประเคนมาแต่ตอนใส่บาตรแล้ว หรือสิ่งของที่เขารู้กันอยู่แล้วว่าสิ่งนั้นไม่มีเจ้าของ เป็นของกลางหรือไร้เจ้าของหรือคิดว่าเจ้าของทอดผ้าป่าแล้ว เช่น ผ้าห่อศพสมัยโบราณที่นำออกก่อนเผาศพแล้วไปพาดไว้ตามกิ่งไม้ ต้นไม้ พระสงฆ์ก็จะไปพิจารณาเป็นผ้าบังสุกุลไปย้อมน้ำฝาดใช้ต่อ เป็นที่มาของผ้าบังสุกุลนี้เอง

การที่สตรีประเคนสิ่งของแก่พระสงฆ์ที่พระสงฆ์ต้องใช้ผ้ารองรับนั้น มีเหตุผลว่าเพื่อป้องกันการแตะถึงกายสตรีของพระสงฆ์ เวลาพระสงฆ์รับประเคนของจากสตรีโดยตรง มือพระสงฆ์อาจไปแตะถูกมือด้วยความกำหนดก็ได้ เป็นเหตุให้พระสงฆ์ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ข้อ ๒ เรื่องจับต้องกายหญิงด้วยความกำหนด จึงป้องกันเรื่องนี้ด้วยการที่พระสงฆ์ต้องใช้ผ้ารองรับประเคน ปัญหาสังคมก็จะหมดไป ปัจจุบันนี้เมืองไทย พระสงฆ์จะใช้ผ้ารองรับของจากสตรี กลายเป็นธรรมเนียมไปแล้ว แม้แต่ผู้สตรีที่เก็บค่าตัวรถยนต์จากพระสงฆ์ก็ยังฝากให้บุรุษที่นั่งข้าง ๆ ส่งตัวให้ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๒๖ พระสงฆ์ใช้รองรับสิ่งของประเคนจากสตรี

(๔) ลอยกระทง

เรื่องนี้จะกล่าวโดยละเอียดข้อที่ ๗.๒ บทที่ ๗ ณ ที่นี้จะกล่าวโดยสังเขปว่า การลอยกระทงนั้นเป็นการบูชาสักการะรอยพุทธบาท ริมฝั่งแม่น้ำนิมมทา (นัมมทา) ประเทศอินเดีย กล่าวคือเมื่อถึงเพ็ญเดือน ๑๒ หลังออกพรรษา ๑ เดือนและเป็นสิ้นสุดอานิสงส์รับผ้ากฐินของพระสงฆ์แล้ว ช่วงนี้เป็นช่วงน้ำนอง ปลาถ่องน้ำเพื่อวางไข่ ประชาชนเคารพศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า ทำการสักการะบูชารอยพระบาทนั้นประจำ บังเอิญว่าช่วงเพ็ญเดือน ๑๒ นี้ น้ำท่วมรอยพุทธบาทริมฝั่ง เข้าไปสักการะไม่ได้ จึงเย็บกระทงด้วยวัสดุที่ทำได้ง่ายแล้วปักดอกไม้ ธูปเทียนลงไปลอยน้ำแล้ววิดน้ำให้กระทงเข้าไปใกล้รอยพระบาทนั้น

ว่าตามความเชื่อ ก็คือชาวบ้านมีความเชื่อ ศรัทธาต่อพระรัตนตรัยตามหลักอริยธรรมาภา ว่า ยัสสะ สัทธา ตถาคะต..... สังฆะ ปะสาโท ... แม่น้ำท่วมรอยพุทธบาทนั้นจะลำบากยากเข็ญเพียงไรก็พยายามเข้าไปสักการบูชาให้จงได้ เพราะความศรัทธาในพระตถาคต ความมีปสาทะต่อพระสงฆ์นี้จะทำให้ผู้นั้นไม่ยากจน ไม่เป็นโมฆะบุรุษ (อะทะลิตโทติ ตัง อาหุ อะโมฆันตัสสะ ชีวิตัง) นั่นเอง ต่อมาว่าเป็นการบูชาพระแม่คงคาเทพแห่งน้ำ เพื่อเป็นการกตัญญูต่อพระแม่คงคาคด้วย เมื่อว่าตามปรัชญาแล้วความเป็นกระทงมาจากการนำวัสดุใบตอง หรือ กาบกล้วยเย็บเป็นกระทงแล้วปักเครื่องสักการะลงไปแล้ววิดน้ำไปใกล้ ๆ นี้เอง เป็นที่มาของเทศกาลลอยกระทง เป็นเทศกาลแห่งแหล่งจริยธรรมต่อธรรมชาติ แม่น้ำลำธาร ดินฟ้า อากาศ

๑.๖ พิชณฺ์โลก : ปิ่นพุทธศาสตร์ ปราชญ์พุทธศิลป์ ถิ่นพุทธศึกษา

ปิ่นพุทธศาสตร์ หมายถึง พระยาไล้ไท่ที่ได้รับการถวายสมัญญานามว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก หรือ พระมหาธรรมราชาลิไท รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงสุโขทัย ผู้ได้รับถวายให้เป็นปิ่นพุทธศาสตร์ โดยพระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน จึงได้รับการถวายสมัญญานามว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก คาดว่าสมัยนั้น พระไตรปิฎกน่าจะเป็นอักษรขอมหรือไม่ก็อักษรสิงหล เพราะพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากศรีลังกาที่ใช้ภาษาสิงหล หรือได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรศรีวิชัยที่ ๒ ที่อาจใช้อักษรขอม และเข้าใจว่า พระไตรปิฎกน่าจะเป็นภาษาบาลี อาณาจักรนี้คาบเกี่ยวกันโดยสมัยศรีวิชัยหรือหริภุญชัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘ และสมัยศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ ในการนี้พระองค์ได้อานิสงส์จากการศึกษาไตรปิฎกทำให้พระองค์แตกฉานในธรรม โดยเฉพาะเรื่องไตรภูมิ มีกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ มีภูมิย่อย ๓๑ ภูมิ กล่าวเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า

เรื่อง สวรรค์ นรก พรหมโลก ได้รับสมัญญานามว่า พระมหาธรรมราชาลิไท และมีผลงานพระราชนิพนธ์ชื่อว่า เตภูมิกถา (ภาษาบาลี) กล่าวถึงเรื่องภูมิทั้ง ๓ ดังกล่าว ต่อมาเมื่อชื่อเป็น ไตรภูมิ พระร่วง เพิ่มคำว่า พระร่วง ซึ่งเป็นชื่อพระราชวงศ์ของพระยาไล้ไท่ด้วย เพื่อเป็นถวายเกียรติแก่พระองค์จึงได้ใช้ชื่อวรรณกรรมนี้ใหม่ว่า ไตรภูมิพระร่วง ดังภาพแผนผังนี้

ภาพที่ ๒๗ ไตรภูมิ/จักรวิทยาใน
พระพุทธศาสนา

ปราชญ์พุทธศิลป์ หมายถึงพระราเมศวร ผู้ได้รับการถวายสมัญญานาม ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่พึงของโลกทั้ง ๓ ได้แก่ มนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลก พระองค์มีพระชนมายุเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๔-๒๐๓๑ รวม พระ ๕๗ ชันษา เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พระองค์เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าสามพระยาและมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งราชวงศ์สุโขทัย เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๔ แห่งราชวงศ์สุโขทัยสวรรคตในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ พระบรมไตรโลกนาถเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระราเมศวร มีพระชันษาเพียง ๗ ปี ได้ถูกส่งขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักรสุโขทัยในขณะนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงครองราชย์อยู่ต่อไปที่เมืองพิษณุโลก ๒๕ ปี เมื่อพระบิดาสวรรคต พระองค์จึงทรงขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ของอยุธยา พระองค์ทรงสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ พระองค์มีพระราชดำริริเริ่มและทรงพระราชกรณียกิจสำคัญอันเป็นคุณประโยชน์ยิ่งนานาประการแก่การบริหารราชการ ภาวะบวรการยุติธรรม ความมั่นคงของรัฐ การบำรุงรักษาศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีประวัติศาสตร์ในแผ่นดินของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมากมายที่มีต่อพระพุทธศาสนา คือ

๑. พระองค์สร้างขุ้มเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธชินราช ซึ่งขุ้มเรือนแก้วนี้ ถือว่าเป็นเอกทางศิลปะของช่างโบราณ ขุ้มจึงถูกจำหลักขึ้นเป็นครีบบองมั่งกรและสื่อให้เห็นถึงการแปลง "ฉัพพรรณรังสี" ออกจากพระวรกายของพระพุทธองค์เป็นที่ประจักษ์อีกด้วย ฉัพพรรณรังสี ประกอบด้วยรังสี ๖ ชนิดตามที่กล่าวแล้ว

๒. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมมหาชาติคำหลวง ครบ ๑๓ กัณฑ์ที่วัดจุฬามณีจังหวัดพิษณุโลก อันเป็นมรดกพระพุทธศาสนาชิ้นสำคัญที่ตกทอดมาจนปัจจุบัน และพัฒนาการมาเป็นมหาชาติคำราษฎร์ มหาชาติ ประยุกต์ ตำนานการบำเพ็ญทานบารมีของพระสิทธัตถโภทิสัตว์ที่ใคร ๆ ทำได้โดยยากยิ่ง โดยเฉพาะปรมัตถบารมี มหาชาติพระเวสสันดรนี้ มีอานิสงส์มากมาย ถ้าใคร ๆ ได้ฟังครบ ๑๓ กัณฑ์จบในวันเดียว ผู้นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ปิดประตูสู่อบาย นั้นเทียว

๓. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จออกผนวชที่วัดจุฬามณี (ชื่อเจดีย์บนสวรรค์ดาวดึงส์ที่ประดิษฐานพระเกศาของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสด็จออกบวช) ที่เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๗ เวลานานถึง ๘ เดือน ๑๕ วัน ในการนี้มีข้าราชการบริวารตามเสด็จในการผนวชของพระองค์ด้วย จำนวน ๒,๓๔๘ คน เป็นประเพณีบวชหมู่ของวัดจุฬามณีมาถึงทุกวันนี้ มีผู้ศรัทธาสมัครเข้าบวชหมู่ บางปี มีจำนวน ๑๐๐-๒๐๐ รูป

๔. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้สร้างพระวิหาร วัดจุฬามณี วัดนี้มีโบราณสถานสำคัญตามแบบวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง มีพระปรารักษ์ ก่อด้วยศิลาแรง ด้านหน้าเป็นตรีมุข ฐานสูงซ้อนกัน ๓ ชั้น แต่ละชั้นย่อมุมไม้ ๒๐ มุม มีปูนประดับสลวดลายตามชั้น ตอนล่างแถบหน้ากระดานและหน้ากระดานเป็นลายหงษ์ ไกลกันนั้นมีมณฑปประดิษฐานพระพุทธบาทจำลองซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งศรีอยุธยาโปรดให้สร้างขึ้น แผ่นจารึกหน้ามณฑปมีความว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๑ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีพระบรมราชโองการให้ใช้ผ้าทาบรอยพระพุทธบาท สลักลงบนแผ่นดินพระราชทานไว้เป็นที่กราบไหว้ของสาธุชน

ถิ่นพุทธศึกษา หมายถึงเมืองพิษณุโลก ที่นับว่าเป็นเมืองประวัติศาสตร์ทางพุทธหัตถิ พระราชวังจันทน์ที่ประดิษฐานสมเด็จพระนเรศวร แหล่งศิลปวัฒนธรรม ศาสนา ศูนย์กลางการคมนาคม การพาณิชย์ เศรษฐกิจ สมัยโบราณแต่กรุงสุโขทัยเป็นต้นมา พ.ศ. ๑๘๐๐ เริ่มจัดว่าเป็นสมัยการศึกษา ตามหลักประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ด้านศาสนา พระพุทธชินราชสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ ห่างกัน ๑๐๐ ปี แต่ก็อยู่ในระหว่างนี้ โดยพระยาสิทธิ ผู้ได้รับการถวายพระสมัญญานามว่า พระเจ้าศรีไตรปิฎก พระองค์แตกฉานในพระไตรปิฎกและแตกฉานในธรรมเป็นอย่างดี พระองค์สร้างเมืองพิษณุโลกโดยโปรดให้จ่านายข่าง ๒ นาย มาสร้างเมืองสองฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อจ่านกร้องและจำการบุญ โดยจ่านกร้อง สร้างฝั่งตะวันตกและให้จำการบุญสร้างฝั่งตะวันออก เมื่อสร้างเสร็จแล้วพราหมณาจารย์ทั้งหลายก็ กราบพูลพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เพื่อเสด็จมายังเมืองที่สร้างใหม่โดยพระองค์เสด็จมาตรงกับยาม วิษณุฤกษ์ ฤกษ์ของพระวิษณุ (หนึ่งในเทพ ๓ องค์ของศาสนาพราหมณ์) จึงได้ชื่อว่า พิษณุโลก แปลว่า โลกของพระวิษณุ นอกจากนี้พิษณุโลกยังมีชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ชื่อเมืองทวิสาขะ เมืองโฆฆบุรี เมืองจันทบูรณ และมีเขาสมอแครง ตำนานกล่าวว่าพระพุทธเจ้าเสวยอาหารใต้ต้นสมอแครง ที่ชื่ออย่างนี้เพราะมีรอยพุทธบาทตะแคงอยู่บนหน้าผา เขาสมอแครง จึงได้ชื่อเขาสมอแครง และเมืองพิษณุโลก เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราช สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ได้เสด็จมากราบนมัสการ เป็นเมืองที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จผนวชที่มีบริวารบวชตามเสด็จ ถึง ๒,๓๔๘ คน และเป็นเมืองที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมมหาชาติคำหลวงได้สำเร็จครบ ๑๓ กัณฑ์ นอกจากนี้ยังเป็นเมืองประวัติศาสตร์โดยเป็นเมืองที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประสูติ ณ พระราชวังจันทน์ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงบูรณะพระอุโบสถหลวงพ่อโต วัดพระศรีฯ และอุโบสถหลังนี้มีจิตรกรรมฝาผนังตำนานพุทธหัตถิของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในฐานะถิ่นพุทธศึกษา จังหวัดพิษณุโลกมีอารยธรรมลุ่มน้ำน่าน เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองสอดคล้องกับคำ ๓ คำว่า ปินพุทธศาสตร์ คือความรู้และผู้รู้เรื่องราวพระพุทธศาสนา หมายถึงพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก หรือ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) ปราชญ์พุทธศิลป์ หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้สร้างวัดจุฬามณี ผู้นิพนธ์มหาชาติคำหลวงครบ ๑๓ กัณฑ์ ผู้เสด็จผนวชที่วัดจุฬามณี พ.ศ. ๒๐๐๘ เป็นเวลา ๘ เดือน ๑๕ วัน และผู้สร้างซุ้มเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช และถิ่นพุทธศึกษา หมายถึงเมืองพิษณุโลก เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม โดยมีพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงธรรมครองเมืองพิษณุโลกนานถึง ๒๕ ปี ที่สำคัญคือเป็นจังหวัดที่ประสูติของพระสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปัจจุบันเป็นที่ตั้งค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและที่ตั้งทัพภาคที่ ๓

สรุปว่า ปินพุทธศาสตร์ ผู้ได้รับคุณสมบัตินี้คือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (ยาสิทธิ) พระเจ้าแผ่นดินผู้ล่วงรู้พระไตรปิฎกและแตกฉานในพระธรรม ได้รจนาวรรณกรรมชั้นเอกชั้นแรกขึ้นอาณาจักร คือ เถภูมิกถา/ไตรภูมิพระร่วง พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์แรกที่เสด็จผนวช ปราชญ์พุทธศิลป์ ผู้ได้รับคุณสมบัตินี้ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้แตกฉานล่วงรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้โปรดให้แต่งมหาชาติครบ ๑๓ กัณฑ์ โปรดให้ช่างสร้างซุ้มเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช เป็นเอกลักษณ์ทางพุทธศิลป์ และถิ่นพุทธศึกษา สถานที่ที่ได้รับคุณสมบัตินี้ คือจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นแผ่นดินของพระยาสิทธิ พระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งพระองค์ทรง

ประสูติ และกู่ชาติบ้านเมืองจนได้รับอิสรภาพด้วยการทำยุทธหัตถีกับทัพศัตรูเพื่อนบ้านที่รุกรานตลอดเวลาและที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช พุทธศิลป์กรรมชิ้นเลิศ พัฒนาการถึงบัดนี้ นับได้ว่าเป็นแผ่นดินประวัติศาสตร์ทางศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การทหาร เศรษฐกิจ การเมือง การคมนาคม

นกแร้งรอคอยซากศพลอยมา / แม่น้ำคงคา / พาราณสี

บทที่ ๒

ทัศนสัญลักษณ์ในพุทธศิลป์ทั้งในแบบโบราณและร่วมสมัย

การศึกษาทัศนสัญลักษณ์ของพุทธศิลป์ทั้งที่เป็นแบบปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม การแบ่งยุคสมัยตามสายพัฒนาการตามกาลเวลา (timeline) ของศิลปกรรม เห็นพระพุทธศาสนานี้ทรงคุณค่าต่อจิตใจและสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจต่อสังคม แม้เหตุการณ์บางเรื่องจะห่างกันเป็นร้อยปี เช่น สังคายนาก็ยังคงหลักฐานอยู่ได้ ต่อยอดถึงคนรุ่นหลัง ก่อเกิดสถูปหรือเจดีย์ พระพุทธรูปที่แยกเป็นยุคต่าง ๆ ว่า ยุคคันธาระ มุฑรา คุปตะ ทราวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย อุทอง ออยุธยา รัตนโกสินทร์ รวมพุทธศิลป์กรรมด้านอื่น ๆ ทำให้ทราบที่มา (อุปาทะ) การคงอยู่ (ฐิติ) และการสลายไป (ภังคะ) ณ ที่นี้จะศึกษาการแบ่งยุคสมัยให้เห็นคุณลักษณะที่สะท้อนธรรม ไม่นับถึงประวัติศาสตร์การต่อสู้ในสนามรบอื่น ๆ มีความดังนี้

๒.๑ ความนำ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

องค์ประกอบพระพุทธศาสนาประกอบด้วยศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี ทุกอย่างย่อมมี “สัญลักษณ์” เสมอ บางอย่างเป็นสัญลักษณ์โดยธรรมชาติ บางอย่างเป็นสิ่งประดิษฐ์โดยมนุษย์ สัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้แทนบางอย่างที่เป็นนามธรรมหรือคล้ายว่าเป็นนามธรรม ตัวอย่างประเทศไทยซึ่งใช้สีธงชาติ ๓ สี เป็นสัญลักษณ์แทนประเทศโดยองค์รวม คือ สีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน แต่ละสีนั้น กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ว่าตามพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๖ ได้ให้ความหมายสีธงชาติไว้ว่า

ขอรำรำพรรณบรรยาย ความคิดเครื่องหมายแห่งสีทั้งสามงามถนัด

ขาว คือ บริสุทธิ์ศรีสวัสดิ์ หมายพระไตรรัตน์และธรรมคัมภีร์ไทย

แดง คือ โลहितเราไชวี ซึ่งยอมสละได้ เพื่อรักษาชาติ ศาสนา

น้ำเงิน คือ สีโสภณ อันจอมประชา ๓ โปรดเป็นของส่วนพระองค์

จัดริ้วเข้าเป็นธงไตรรงค์ จึงเป็นสีธงที่รักแห่งเราชาวไทย ทหารอวดร่านำไป ынยุทธวิชัย
วิชิตก์ ขูเกียรติสยาม

(จากหนังสือดุสิตสมิต ฉบับพิเศษ พ.ศ. ๒๔๖๑)

สีขาว หมายถึงพระไตรรัตน์ของพระพุทธศาสนา ซึ่งศาสนาอื่นไม่มีพระไตรรัตน์ สื่อถึงความบริสุทธิ์ ความโปร่งใสด้วยความสุจริต ยุติธรรม เป็นสีแต่งกายของอุบาสกอุบาสิกา จะเห็นว่า

บุคคลผู้เป็นชีพรามณ์ อุบาสก อุบาสิกา จะแต่งกายชุดสีขาว บางครั้งเรียกผู้บวชไม่โกนผมว่าบวชชีพรามณ์ ผู้บวชชาวหม่มขาว เรียกเทวดาผู้แปลงตัวมาร่วมหล่อพระพุทธรูปชินราชว่า เทพตาปะขาว (คนผู้บวชผ้าขาว) เมื่อหล่อเสร็จแล้วเดินไปทิศเหนือ ห่างประมาณสิบสองกิโลเมตรแล้วก็หายตัวไป จุดที่หายนั้น เรียกหมู่บ้านว่าบ้านตาปะขาวหาย วัดตาปะขาวหาย ตั้งชื่อสถานที่ ตำบล อำเภอ จังหวัดหรือบุคคลนี้ ตั้งตามเหตุการณ์ ตามภูมิศาสตร์ ตามประวัติศาสตร์นั้น ๆ เช่น จ.นครปฐม แปลว่า จังหวัดแรกของประเทศไทย เป็นการตั้งตามเหตุการณ์ที่พระโสณะกับพระอุตระเข้ามาตั้งหลักเผยแพร่พระพุทธศาสนาและถือเป็นศูนย์กลางดินแดนสุวรรณภูมิ อีกประการหนึ่ง หัวหน้าเทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีชื่อว่า ท้าวสักกเทวราช มีคุณสมบัติสีขาวและเทพตนเดียวกันนี้ถ้าเรียกกันในศาสนาพราหมณ์ว่า พระอินทร์ มีคุณสมบัติสีเขียว เป็นเทพองค์แรกของชาวอินเดีย ทำหน้าที่รบ ป้องกันประเทศ มีอวตารคือ ทหาร ดังนั้น ชุดสนามของทหารจึงเป็นสีเขียว ตอนสุดท้ายของพระราชนิพนธ์จึงมีคำว่าทหารอวตารนำไป อยุธยาวิชัย วิชิต์ก็ชูเกียรติสยาม.....ส่วนสีแดง หมายถึงการป้องกันเอกราชประเทศชาติด้วยความเข้มแข็ง สีน้ำเงิน เป็นสีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดปราน เพราะเป็นสีที่เหมาะสมไม่ก้าวร้าวมาก ไม่คล้ำดำมาก จะเสริมความสง่าราศีของพระองค์ยิ่งขึ้น

๒) ทศนสัญลักษณ์

สัญลักษณ์ที่ทศนาเห็นและอยู่ใกล้ตัวคือ ศิลปกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาคู่มา กับชนชาติไทย แทนด้วยสีธงไตรรงค์มี สีขาว หมายถึงศาสนาที่มีพระไตรรัตน์ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งมีเฉพาะของพระพุทธศาสนาเท่านั้น มีสัญลักษณ์องค์รวมของพระพุทธศาสนา คือ “วงล้อธรรมจักร” มี ๘ ซี่ หมายถึงมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด ย่อลงในไตรสิกขา โดย มรรค ๒ องค์แรกจัดเป็นปัญญาสิกขา มรรค ๓ องค์ต่อมาจัดเป็นศีลสิกขา มรรค ๓ องค์สุดท้ายจัดเป็นสมาธิสิกขา และคำสอนของพระพุทธเจ้าก็รวมลงในไตรสิกขานี้ ตามคำที่ Junjiro Takusu กล่าวว่า “It is well known that Buddhism lay stress on the Threefold Learning of Higher Morality, Higher Thought, and higher Insight”^๑ สีพื้นผ้าธงคือสีเหลือง หมายถึงความสงบ ปฏิบัติสายกลาง ดังภาพวงล้อธรรมจักรนี้

^๑ Janjiro Takakusu, *The Essentials of Buddhist Philosophy*, (New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, edition 2, 1975), p. 10.

ภาพที่ ๒๘ วงล้อธรรมจักร/สัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา

ความสำคัญกับเรื่องโครงสร้างของภาษาและระบบสัญลักษณ์ ตามที่ปुณณดา สายยศ^๒ ว่างานศิลปะซึ่งเป็นอีกหนึ่งในวาทกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ กระแสแนวคิดใหม่ ๆ การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การสื่อสาร สิ่งเหล่านี้เปรียบได้กับการเข้าสู่โลกของสัญลักษณ์ในทัศนะของ ฌาคส์ ลากอง (Jacques Lacan) การมีส่วนทำความเข้าใจโลกและอธิบายโลกผ่านกลไกของภาษา ดังนั้น ภาษาของงานศิลปะที่ถูกสื่อสารออกมา ย่อมไม่พ้นจากสัญลักษณ์ที่ก่อร่างสร้างโดยสังคมได้ จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ศิลปินหญิงซึ่งเปรียบได้กับผลิตผลของสังคมและงานศิลปะที่สร้างสรรค์ ก็เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น มีการทำงานที่สอดคล้องกับกระบวนการทำงานของจิตในกรอบทฤษฎีจิตวิเคราะห์และมีความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมอย่างดี

พระมหาสากล สุภรเมธี (เดินชาบัน) และพระราชปริยัติวิมล (ศรีสุระ)^๓ กล่าวในบทความเรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการพุทธศิลป์วัตถุสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย” มีทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม ปฎิมากรรม และ จิตรกรรม พุทธศิลป์เหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาผ่านอินเดียในช่วงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ได้จัดส่งพระสมณทูตออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากชมพูทวีป โดยเฉพาะปฎิมากรรมนั้น พระพุทธรูปถือว่าเป็นองค์เปรียบหรือสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า เป็นหลักฐานสำหรับให้คนรุ่นหลังทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นปูชนียบุคคลที่มีพระองค์อยู่จริง ความโดดเด่นของพุทธศิลป์ในแต่ละแบบที่เกิดขึ้นในระยะเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เช่น พุทธศิลป์แบบหริภุญชัย ถูกผนวกลงในพุทธศิลป์แบบทวารวดี พุทธศิลป์แบบเชียงแสน-ล้านนา อาจจะถูกผนวกรวมไว้กับ

^๒ ปุณณดา สายยศ, บทความเรื่อง “การใช้สัญลักษณ์ภาพแทนร่างกายในงานศิลปกรรมของพินรี สันต์พิทักษ์ และวัชรภาพ อยุธยา”, วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, (ฉบับมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และ ศิลปะ) ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (เดือนกันยายน – ธันวาคม ๒๕๕๗) : ๑๓๙-๔.

^๓ พระมหาสากล สุภรเมธี (เดินชาบัน) และพระราชปริยัติวิมล (ศรีสุระ), บทความเรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการพุทธศิลป์วัตถุสมัยต่างๆ ในประเทศไทย” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๒) : ๑

ศิลป์แบบสุโขทัย ส่วนพุทธศิลป์แบบสุพรรณภูมิและอโยธยาหรืออุทอง ก็อาจจะนำมารวมไว้กับศิลปะแบบอโยธยา อิทธิพลของการสร้างสถาปัตยกรรมในอินเดีย มีบทบาทต่อการสร้างสถาปัตยกรรมไทย ดังที่ปรากฏอยู่ทั่วไป ดังจะกล่าวจะแต่ละประเภทต่อไป

พระมหาประภาส ปรีชาโน (แก้วเกตุงษ์) พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน (ด้วงวงศ์)^๔ กล่าวว่า “พระพุทธรูปถือว่่าเป็นปฏิมากรรมที่สำคัญและสร้างสรรค์เป็นจำนวนมากที่สุด สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาสายเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมาจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเหมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา เพราะเป็นอุทเทสิกเจดีย์วัตถุประสงคที่สร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงองค์พระพุทธเจ้าและเพื่อน้อมนำใจให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในพุทธประวัติ จึงได้กำหนดลักษณะอิริยาบถหรือพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีวัตถุประสงคเพื่อสะท้อนเรื่องราวอันเป็นบุคลากริฐานและเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ ได้รับการกำหนดรูปแบบเป็นรูปธรรม มีอิริยาบถมหาบุรุษลักษณะมากมาย ความงดงามทางด้านศิลปะในพระพุทธศาสนายังสื่อถึงปรัชญาของพระพุทธเจ้า เพราะเป็นการเสริมสร้างความรู้สึก ความนึกคิด ความเข้าใจ และรู้จักการปล่อยวาง สามารถเป็นสื่อการเข้าถึงธรรมะที่ลึกซึ้งเหนือคำบรรยายใด ๆ

๓) การแบ่งยุคสมัยพระพุทธรูป

ธรรมดาพุทธประวัติก็จะมี ๓ สมัย คือ สมัยบุริมกาล สมัยพุทธกาล สมัยปัจฉิมกาล โดยสมัยแรก เป็นสมัยก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็จะมีเรื่องราวการเสวยชาติเป็นพระเวสสันดร การประสูติ การขนานนาม การทำนายทายทักของโหราจารย์ปโรหิตาจารย์ การอภิเษกสมรส การเสด็จประภาสพระนคร การพบเห็นเทวทูต ๔ การทรงม้ากัณฐกะออกผนวช จนถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี และการตรัสรู้ สมัยพุทธกาล ได้แก่การเทศนาธรรม การบัญญัติวินัยสงฆ์ การโปรดเทวดาและมนุษย์ตามพุทธกิจทั้ง ๕ เป็นเวลา ๔๕ พรรษา ในระหว่างนี้มีเหตุการณ์สำคัญ คือ พรรษาที่ ๗ ของพระพุทธเจ้าที่ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลา ๑ พรรษา ในระหว่างพรรษานั้นพระองค์ไม่ได้เสด็จไปทุกวันแต่มีการแสดงธรรมทุกวันเพราะคราวใดที่ไม่ได้เสด็จไปพระองค์ได้แสดงพุทธนิมิตแทนพระองค์ ดังนั้น พระพุทธรูป ก็ถือว่่าเป็น **พุทธนิมิต**อย่างหนึ่ง สมัยปัจฉิมกาล ได้แก่กาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นที่จะบ่งชี้ถึงอนาคตของพระพุทธศาสนา คือการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังพระองค์ปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน ครั้งที่ ๒ หลังปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี ครั้งที่ ๓ หลังปรินิพพานแล้ว ๒๓๔ ปี โดยครั้งที่ ๓ นี้เป็นสังคายนาาระดับนานาชาติ พระเจ้าอโศกมหาราชผู้อุปถัมภ์ โปรดให้มีคณะพระธรรมทูตเพื่อส่งไปประกาศพระพุทธศาสนา ๙ สาย ดังนี้

^๔ พระมหาประภาส ปรีชาโน (แก้วเกตุงษ์)พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน (ด้วงวงศ์) บทความเรื่อง “วิวัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศอินเดีย”, วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๒) : ๑

สายที่ ๑ พระมหามัชฌันติกะ เป็นหัวหน้าไปเผยแผ่ ณ แคว้นกัมพูชาและแคว้นคันธาระ ปัจจุบันคือแคชเมียร์

สายที่ ๒ พระมหาทเวะ เป็นหัวหน้าไปเผยแผ่ ณ แคว้นมทิสสมณะ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๓ พระรักขิตเถระ เป็นหัวหน้า ไปเผยแผ่ ณ วนวาสีประเทศ ทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๔ พระธรรมรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าไปเผยแผ่ ณ อปรันตคชนบท ปัจจุบันอยู่ทางเหนือของเมืองบอมเบย์ ประเทศอินเดีย

สายที่ ๕ พระมหาธรรมรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าไปเผยแผ่ ณ แคว้นมหาราษฎร์ ปัจจุบันอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศอินเดีย

สายที่ ๖ พระมหารักขิตเถระ เป็นหัวหน้าไปเผยแผ่ในภูมิภาคเอเชียกลาง

สายที่ ๗ พระมัชฌิมเถระ เป็นหัวหน้าไปเผยแผ่ในดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย

สายที่ ๘ พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่ ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ปัจจุบันคือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน ได้แก่ พม่า ไทย ลาว กัมพูชา

สายที่ ๙ พระมหินเถระ (โอรสพระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่ ณ ลังกาทวีป ปัจจุบัน คือประเทศศรีลังกา

สมัยหลังพุทธกาลมาหลายปี ราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๓ ก็มีพระพุทธรูปปรากฏ คือ ยุคคันธาระ ซึ่งสร้างพุทธรูปให้มีรูปร่างคล้ายมนุษย์ที่มีหนวด เครา ทรงเครื่องนุ่งห่มที่เป็นผืนผ้ามีรอยจีบ ไม่ใช่แบบจีวรพระสงฆ์ปัจจุบัน จากนั้นมา ก็เข้ายุคต่าง ๆ ของไทย มีทราวดี ศรีวิชัย สุวรรณภูมิ จวบถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันนี้ ดังนั้น การแบ่งยุคพุทธศิลปกรรมนั้น จำเป็นต้องมี เพราะแต่ละยุคสมัยจะมีอัตลักษณ์ต่างกันไป โดยจัดแบ่งยุคพุทธศิลปกรรมของพระพุทธรูปตามกาลานุกรม ดังนี้

๑. สมัยพุทธกาล (เริ่มมีพระพุทธรูป พรรษาที่ ๗)

๒. สมัยหลังพุทธกาล

๒.๑ พระพุทธรูปแบบโบราณ

๑) สมัยคันธาระ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๓)

๒) สมัยมถุรา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘)

๓) สมัยคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๓)

๔) สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖)

๕) สมัยศรีวิชัยหรือหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘)

๖) สมัยศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘)

๒.๒ พระพุทธรูปแบบร่วมสมัย (กลาง)

๗) สมัยสุโขทัย (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐)

๘) สมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓)

๙) สมัยอุททอง (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๙)

๑๐) สมัย อยุธยา (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔)

๒.๓ พระพุทธรูปแบบใหม่

๑๑) สมัย รัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ปัจจุบัน)

ตอนต้น รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓

ตอนกลาง รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๗

ตอนปลาย รัชกาลที่ ๗ คาบเกี่ยวรัชกาล ๘ ถึงรัชกาลปัจจุบัน

สมัยพุทธกาลอาจจะมีศิลปกรรมน้อยแต่เป็นต้นกำเนิดของศิลปกรรมในทุกวันนี้ อย่างพระพุทธรูป มุลคันธกฐิ แต่ยุคสมัยนั้นก็มีการแตกต่างกันไป เช่นพระพุทธรูปสมัยคันธาระจะยังทรงรูปแบบของมนุษย์ปกติโดยมีหนวดเครา รัศมีเปลวเพลิงก็ไม่แหลม แต่มาสมัยสุโขทัย จะมีรัศมีเปลวเพลิงที่แหลมพวยพุ่งขึ้นดังเปลวไฟ

๒.๒ ทิศนสัญลักษณ์ในพุทธศิลปกรรมแบบโบราณ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

ศิลปกรรมทางศาสนา มีต่อเนื่องกัน มีทั้งแบบปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม ประการแรกแบบปฏิมากรรมที่หลัก ๆ คือ พระพุทธรูป ซึ่งเป็นแบบไม้จันทน์ ที่กล่าวมาแต่ต้น ต่อมาเป็นเจดีย์ซึ่งอาจจัดอยู่ในกลุ่มสถาปัตยกรรม ส่วนจิตรกรรมนั้นน่าจะปรากฏภายหลัง เพราะเจดีย์ ๔ ชนิดนั้นไม่ปรากฏว่ามีจิตรกรรม ดังนั้น ถ้าถือว่าเป็นแบบสมัยโบราณจริง ๆ ก็ต้องถือมาแต่สมัยพุทธกาล ดังที่จะกล่าวแบ่งยุคพระพุทธรูปต่าง ๆ ต่อไป

๒) พุทธศิลปกรรมสมัยพุทธกาล

พระพุทธรูปไม้จันทน์ ปรากฏขึ้นสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนอยู่ ตามหนังสือพุทธประวัติในหนังสือปฐมสมโพธิ ลำดับการเสด็จจำพรรษาของพระพุทธเจ้าไว้ว่า ในพรรษาที่ ๗ เป็นพรรษาที่พระองค์เสด็จแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามคัมภีร์อรุณกถา (คัมภีร์ชั้นหลังพระไตรปิฎก) กล่าวว่าเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น มีพระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งนครสาวัตถี แคว้นโกศลทรงล้าลึกถึงพระพุทธองค์มาก ด้วยความเคารพรักและศรัทธา จึงสั่งให้ช่างหลวงทำพระพุทธรูปลักษณะคล้ายองค์พระพุทธเจ้าด้วยไม้แก่นจันทน์หอมอย่างดี ประดิษฐานไว้ในพระราชนิเวศน์เพื่อสักการบูชา พระไม้แก่นจันทน์องค์นี้ถือว่าเป็นพระพุทธรูปองค์แรก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากสวรรค์ ได้มาทรงเยี่ยมพระเจ้าปเสนทิโกศล พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์องค์ดังกล่าวก็ได้แสดงปาฏิหาริย์ลอยจากพระแท่น เพื่อให้พระพุทธเจ้าประทับนั่ง แต่พระ

พุทธองค์ก็ตรัสเรียกให้กลับมา นั่งตามเดิม พระองค์ยังได้ทรงบอกถึงอานิสงส์ในการสร้างรูปเปรียบของ พระพุทธองค์ให้พระเจ้าปเสนทิโกศลรับฟังอีกด้วย ดังภาพพระพุทธรูปไม้จันทน์หอมแกะสลักนี้

ภาพที่ ๒๙ พระพุทธรูปไม้จันทน์หอมแกะสลัก พระราชวัง เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว

เมื่อ ๑๙ มกราคม ๒๕๖๑ ผู้เขียนเคยเดินทางไปทัศนศึกษาเมืองมรดกโลก หลวงพระบาง สปป.ลาว ได้เข้าไปชมวิหารเก่าแก่ในพระราชวังนี้ เห็นพระพุทธรูปไม้มากมายและอีกวัดหนึ่งคือ วัดวิชุนราช วัดนี้คนที่เคยไปชมสิม (โบสถ์) คงได้เห็นพระพุทธรูปแกะสลักไม้สักทอง ลงรักปิดทอง ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปยืน เป็นปางลีลาบ้าง ปางห้ามญาติบ้าง ข้อที่น่าสังเกตก็คือ พระพุทธรูปเหล่านี้แกะสลักได้วิจิตรงดงาม ตามรูปแบบพุทธศิลป์ ที่บ่งบอกถึงสกุลช่างตามยุคสมัย ดูแบบธรรมดาที่รู้ว่าฝีมือช่างชั้นครูหรือช่างหลวง แต่ปัจจุบันถูกนำมาเก็บรวมไว้รอบ ๆ องค์กรพระประธานในสิม (โบสถ์) ของพระราชวังหลวงพระบาง

พระพุทธรูปไม้แกะสลักนี้ ปัจจุบันยังพบเห็นอยู่ตามวัดเก่าแก่ในชนบทไทยภาคอีสานหรือภาคเหนือ ที่เห็นคือ วัดบ้านบ่อภาค อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก ซึ่งได้ใช้พระพุทธรูปไม้แกะสลักนี้เป็นองค์พระประธานในกิจกรรมทางศาสนา ส่วนใหญ่เป็นพระประธานในโบสถ์มาก่อน ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง โดยเฉพาะชุมชนภาคอีสานหลายแห่งสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวหลวงพระบางหรือล้านช้าง ฝีมือช่างในท้องถิ่น บางแห่งเป็นช่างพื้นบ้านที่ไม่มีทักษะความชำนาญ จึงมีลักษณะผิดรูป ผิดสัดส่วน หยาด ดิบ แต่ยังพอมองออกว่า มีทักษะในการแกะสลักและความรู้ในคตินิยมการสร้างพระพุทธรูป

อย่างไรก็ตาม ถ้าหากไม่ติดยึดในรูปแบบพุทธรูปมาก ซึ่งอ้างอิงคตินิยมการสร้างจากลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ (มหาบุรุษลักษณะ) ...พระพุทธรูปไม้แกะสลักอาจไม่ประณีตมากนัก ก็จะมีพอมองเห็นแรงศรัทธาที่ชื่อบริสุทธิ์ มีเอกลักษณ์เฉพาะที่แฝงไว้ในพุทธปฏิมากรรมนั้น แล้วทำใจต่อไปว่า ดีกว่าคนรุ่นใหม่ จะไม่มีโอกาสได้เห็น ดังภาพนี้

ภาพที่ ๓๐ พระพุทธรูปไม้แกะสลักที่ปรากฏในวัด
ชนบทต่าง ๆ ของไทย

ความสำคัญของพระพุทธรูปนั้นมีมาก เพราะเป็นสัญลักษณ์องค์แทนพระพุทธเจ้า ผู้กราบไหว้ จิตต้องไม่ติดอยู่ที่ว่าเป็นอิฐ หิน ปูน ทอง สำริด นาก ไม้ อะไร หากแต่ควรมองผ่านองค์พระแล้ว น้อมระลึกถึงพระปัญญาคุณพระวิสุทธิคุณ พระกรุณาธิคุณ ในองค์พระพุทธเจ้าเกิดพุทธานุสติที่ทรงค้นพบสัจธรรมแล้วนำมาโปรดเวไนยสัตว์ ให้เห็นทางดำเนินชีวิตที่เป็นสัมมาชีพ พิสูจน์ได้โดยการปฏิบัติด้วยสติปัญญาของแต่ละบุคคลอย่างมนุษยนิยมหรือปฏิบัตินิยมจนเห็นธรรมที่สำคัญกว่ารูปลักษณะภายนอก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระวัชกาลว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา” ‘ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม’^๕ ข้อนี้สอนให้เรามองผ่านวัตถุภาพเข้าหาสัจธรรมในลักษณะเดียวกับศึกษาพุทธศิลป์เข้าหาธรรมนี้เอง

^๕ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

๓) พุทธศิลป์กรรมสมัยหลังพุทธกาลโบราณ

(๑) พระพุทธรูป สมัยคันธาระ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๓)

พระพุทธรูปสมัยคันธาระ (คันธารราชู) สร้างก่อนพระพุทธรูปจีนราชถึง ๑,๕๐๐ ปี โดยพระพุทธรูปจีนราชสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ ส่วนสมัยคันธาระ ตามการแบ่งยุคอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๓ เมื่อ พุทธศตวรรษที่ ๔ มีการสร้างพระพุทธรูป มีพุทธลักษณะที่แตกต่างจากสมัยต่าง ๆ ต่อมา ดังนี้

ภาพที่ ๓๑ พุทธศิลป์ สมัยคันธาระ - อินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๔ (เริ่ม พุทธศตวรรษที่ ๓)

ภาพที่ ๓๒ ลักษณะพุทธศิลป์สมัยคันธาระ

ลักษณะสำคัญทางศิลป์ของพระพุทธรูปสมัยคันธาระ คือ พระพักตร์คล้ายเทพพอลโล มีเส้นพระเกศาหยิกสลาย (ยังไม่เป็นก้อนหอยเหมือนในยุคหลัง) มีรัศมี (Halo) อยู่หลังพระเศียร ตามความเชื่อของกรีกที่ทำรูปปั้นเทพต่างๆ ห่มผ้าคลุมแบบวีรบุรุษชาติ มีอุณาโลมระหว่างคิ้ว มีอุษณิษะศีรษะโป่งเป็นพุ่ม พระกรรณยาว มีลักษณะคล้ายมนุษย์แถมมีหนวดเครา

พระพุทธรูปสมัยคันธาระ ต้นกำเนิดพระพุทธรูปในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้า การสร้างรูปพระพุทธรูป (ที่เป็นรูปมนุษย์) เกิดขึ้นครั้งแรก โดยฝีมือของช่างแห่งแคว้นคันธารรัฐ เกิดขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๓๗๐ ที่ได้รับอิทธิพลจากกรีกและโรมัน เพราะเคยอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ซึ่งเคยกรีธาทัพมาโจมตี ตั้งแต่ในราว ๒ ศตวรรษก่อนคริสตกาล พวกเขาได้ถือรูปแบบเคารพเดิมที่เป็นเทพเจ้าของตนที่เคยทำมา ประดิษฐ์สร้างพระพุทธรูปขึ้น เมื่อพวกเขาหันมานับถือศาสนาพุทธ การสร้างพระพุทธรูปนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างกรีกโรมัน (Greco-Roman) และอินเดียโบราณ ที่สัมพันธ์กับมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ของพระพุทธเจ้าอย่างลงตัว พระพุทธรูปคันธาระจึงได้รับการยอมรับจากทั่วโลกว่า มีพุทธศิลป์งามที่สุดและเก่าแก่ที่สุด มีอายุราว ๒,๐๐๐ ปี จนได้รับความนิยมเป็นสากลจากนักสะสมและพิพิธภัณฑสถานนานาชาติ

พระพุทธรูปสมัยคันธาระ มีหลายปาง ที่นิยมกันคือ ปางสมาธิ ปางปฐมเทศนา ปางประทานพร ปางมหาปาฏิหาริย์ ปางลีลา และปางทุรกิรียา พระเจ้ามิลินท์ ทรงเลื่อมใส

พระพุทธศาสนาและทำนุบำรุงให้รุ่งเรืองอย่างมาก หลังการล่มสลายของราชวงศ์เมาริยะ (โมริยะ/นวกยุง) เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูป จำหลักหินขึ้นอย่างมากมาย เป็นศิลปกรรมแบบกรีกผสมอินเดีย เรียกตามเมืองที่ตั้งว่า ศิลปะคันธารราฐ พระเจ้ามีลินท์ได้โปรดให้ช่างสร้างพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ขึ้น ส่วนใหญ่สลักจากหินเทอมเซียว (Schist stone) โดยยึดรูปแบบศิลปะกรีกและเฮเลนนิค ซึ่งมีความสวยงามไม่แพ้ศิลปะใด ๆ ในยุคหลังต่อมา จึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๔ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ที่มีอิทธิพลต่อถึงศิลปะของสมัยมถุรา ในแคว้นอุตรประเทศ

(๒) พระพุทธรูป สมัยมถุรา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘)

ภาพที่ ๓๓๓ พระเศียรพระพุทธรูปสมัยมถุรา

ปฏิมากรรมพระพุทธรูปแบบมถุรา ซึ่งอยู่ในระยะเวลาเดียวกันสมัยคันธาระ ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบคันธาระ ผสมกับลักษณะพื้นเมือง พระเศียรพระพุทธรูปเกลี้ยง พระพักตร์กลม จีวรเป็นริ้วห่มเฉียงดูนุ่มนวล มีฉัพพรรณรังสี นอกจากนี้ ยังมีปฏิมากรรมรูป ยักษ์ ยักษ์ณี นาคและนาคี ท้าว กุเวร พระโพธิสัตว์ รูปกษัตริย์ ราชวงศ์กุษาณะ และรูปตฤถังกรของศาสนาเชน

มถุรา (Mathura) เป็นชื่อเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์และศาสนาของอินเดีย อยู่ระหว่างทางจากกรุงเดลีไปเมืองอัครา เมืองนี้เป็นถิ่นกำเนิดพุทธศิลป์รุ่นแรก ๆ ของอินเดีย เป็นพระพุทธรูปแบบอินเดียแท้เจือปนอิทธิพลกรีกของศิลปะคันธาระเพียงบางส่วน โดยเฉพาะพระพักตร์

ที่เป็นแบบอินเดีย ห่มจีวรบางแนบพระวรกาย เป็นริ้วเป็นระเบียบเรียบร้อย แม้จะไม่เหมือนมนุษย์อย่างศิลปะกรีก-คันธาระ แต่มีความงามเป็นรูปธรรมก้ำกึ่งความเป็นทิพย์มากขึ้น ในสมัยคุปตะนี้ ได้มีพระภิกษุของอินเดียที่มีชื่อเสียงได้เดินทางไปเอเชียกลางเข้าสู่ประเทศจีน จนเป็นที่เคารพศรัทธาของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดัง

(๓) พระพุทธรูป สมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓)

ภาพที่ ๓๔ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ

ยุคนี้เรียกว่า "พุทธศิลป์สมัยคุปตะ" มีลักษณะพระเศียรเปลวรัศมีแบบมวยผม พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย พระเนตรมองต่ำ ดูสงบ เป็นยุคที่ ๓ ของการทำพระพุทธรูปต่อจากสมัยคันธาระ และสมัยมถุราอันเป็นยุคศิลปะอินเดียแท้ ยุคนี้เป็นศิลปะที่งดงามเป็นฝีมือของอินเดียเองไม่ได้รับอิทธิพลจากกรีก-โรมันเหมือนสมัยคันธาระ สมัยคุปตะนี้ที่เห็นชัดเจนที่สุดคือ ที่เมืองสารนาถ อินเดีย ปางปฐมเทศนา นับเป็นยุคทองของศิลปะอินเดีย พระพุทธรูปมีพระเกศาขมวดเป็นก้นหอย เช่นเดียวกับสมัยมถุรา พระเกตุมาลาเป็นต่อม พระพักตร์เป็นแบบอินเดีย ห่มจีวรบางแนบติดพระองค์ ไม่มีริ้ว พระอังสะกว้าง บั้นพระองค์เล็ก ปางประทับนั่งเป็นที่นิยมมากที่สุด ฐานล่างนิยมแกะรูปกวาง รูปพระธรรมจักร พระสาวกติดไว้ด้วย หินที่นิยมนำมาแกะสลักคือหินทรายแดงเพราะง่ายต่อการแกะ ส่วนสมัยคันธาระนิยมหินดำเรือหินสบู่ซึ่งจะดูเรียบและง่ายต่อการแกะสลักมากกว่าหินทราย

สารานุกรมไทย ฉบับเยาวชน^๖ กล่าวถึงลักษณะพระพุทธรูปจากศิลปะอินเดียที่มีอิทธิพลมากที่สุด ได้แก่ ศิลปะคุปตะ มีลักษณะการครองจีวรห่มคลุม จีวรเรียบไม่มีริ้ว ยืนเอียงตนแบบตริภังค์ คือ การยืนเอียงตน ทั้ง ๓ ส่วน ได้แก่ พระอังสา (ไหล่) พระโสณี (สะโพก) และพระขงฆ์ (ขา) ต่อมาได้พัฒนาให้เป็นรูปแบบพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น เช่น พระพักตร์กลมแบน พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนาแบน พระพุทธรูปประทับยืนตรง ไม่ทำตริภังค์และนิยมแสดงปางวิตรรกะ อันเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นในศิลปะทวารวดีโดยเฉพาะ นอกจากนั้น ยังได้พบพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิ ที่นิยมนั่งขัดสมาธิราบอย่างหลวม ๆ (พระบาทขวาทับพระบาทซ้าย เห็นฝ่าพระบาทเพียงด้านเดียว) มาจากอิทธิพลของศิลปะอมราวดี ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศิลปะปาละเข้ามา เช่น การทำพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร (การนั่งขัดสมาธิที่เห็นฝ่าพระบาททั้ง ๒ ข้าง) ในช่วงสุดท้ายของศิลปะทวารวดีมีอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาปะปนอยู่ด้วย ก่อนที่ศิลปะทวารวดีจะค่อยๆ เสื่อมไป และมีอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาแทนที่

อาจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชิตี กล่าวถึง พุทธศิลป์ในศิลปะอินเดีย ตอนที่ ๒ ว่า “สมัยราชวงศ์คุปตะ ถือว่าเป็นยุคทองในบรรดายุคต่าง ๆ ของอินเดียทั้งด้านการเมือง (รวมประเทศได้) + ด้านวัฒนธรรม (วรรณคดี ศาสนา ศิลปกรรม) ราชวงศ์คุปตะ ถือศาสนาฮินดู แต่ก็อุปถัมภ์พุทธมหายาน (พุทธศาสนาเถรวาทเสื่อมสูญไปจากอินเดีย) พระพุทธรูปสมัยคุปตะ มีลักษณะพระพักตร์สงบ จีวรบางแนบองค์เหมือนผ้าเปียกน้ำ-ยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปที่งดงามที่สุดในศิลปะอินเดีย มีสุนทรียภาพสูงสุดแต่เทคนิคเสื่อมลงตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นไป ช่างไม่สามารถทำพระพุทธรูปลอยตัวได้อีกแล้ว”^๗

^๖ ผิดพลาด! การอ้างอิงไฮเปอร์ลิงก์ไม่ถูกต้องที่ ๒๙ เรื่องที่ ๒ พระพุทธรูป) [ออนไลน์] ที่มา <https://www.saranukromthai.or.th> (สืบค้นเมื่อ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๕)

^๗ เชษฐ ติงสัญชิตี, บทความเรื่อง “พุทธศิลป์ในศิลปะอินเดีย ตอนที่ ๒” [ออนไลน์] ที่มา <https://welovemuseum.files.wordpress.com> (สืบค้นเมื่อ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๕)

(๔) พระพุทธรูป สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) เริ่มสมัยหลังพุทธกาลของไทย

ภาพที่ ๓๕ พระพุทธรูปศิลา สมัยทวารวดี

พระพุทธรูปศิลาทรายขาวหรือหินทรายสีขาว เป็นปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกมูทรา) ด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา ประทับนั่งห้อยพระบาท ทั้งท่านั่งและการครองผ้าได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบมาจากศิลปะอินเดีย สมัยคุปตะและสมัยปาละ ส่วนลักษณะพระพักตร์สร้างเป็นแบบพื้นเมือง

(๕) พระพุทธรูป สมัยศรีวิชัยหรือหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)

ภาพที่ ๓๖ พระอวโลกิตศวรรโพธิสัตว์แห่งสวนโมกข์
พุทธทาสภิกขุ เรียกสมัยศรีวิชัยว่า “ศรีวิชัย”

ศิลปะสมัยศรีวิชัยร่วมสมัยกับศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ หลักฐานที่ปรากฏว่ามีความรุ่งเรืองของศรีวิชัยคือ ซากศาสนสถานทั้งพระพุทธรูปและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และวัตถุโบราณอย่างพระพุทธรูป ธรรมจักรและเทวรูป เป็นศิลปะที่พบทางภาคใต้ ซึ่งในสมัยศรีวิชัยมีการนับถือพระพุทธรูปแบบมหายานเป็นส่วนใหญ่ อย่างปฏิมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นพระโพธิสัตว์ในคติพระพุทธรูปนามมหายานและวัชรยาน เป็นสัญลักษณ์และบุคลาธิษฐานแห่งความเมตตา พระสูตรมหายานกล่าวว่า พระองค์เกิดจากความเมตตาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต ด้วยความเมตตาที่เป็นส่วนหนึ่งของพระองค์จึงทำให้ทรงช่วยเหลือสรรพสัตว์จนกว่าจะเข้าถึงฝั่งพระนิพพานทั้งหมดแล้วพระองค์จึงจะยอมตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นผู้ปิดประตูแห่งสังสารวัฏ

(๖) พระพุทธรูป สมัยศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘)

พระพุทธรูปรุ่นแรกๆ ที่พบมีอิทธิพลของศิลปะอมราวดีและศิลปะคุปตะจากอินเดียปะปนอยู่ ต่อมาจึงมีลักษณะพื้นเมืองมากยิ่งขึ้นและในตอนปลายช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ได้มีอิทธิพลของศิลปะเขมรเข้ามาปรากฏ เช่น พระพุทธรูปปางนาคปรก พบที่เมืองไชยา สุราษฎร์ธานี ดังภาพนี้

ภาพที่ ๓๗ พระพุทธรูปปางนาคปรก ศิลปะเขมรร่วมสมัย

ภาพข้างต้น เป็นศิลปะที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ทางภาคใต้ของไทย ที่เด่น ๆ คือพระพุทธรูปปางปรก สมัยศรีวิชัย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๖ จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เป็นศิลปะขอมสมัยบาปวน สมัยนครวัดและสมัยบายน แบบที่พบมากได้แก่ พระพุทธรูปปางนาคปรก พระพุทธรูป

ในสมัยบาปวนั้น มีลักษณะพิเศษ คือมีพระหนุ (คาง) เป็นร่อง มีขมวดพระเกศาเล็ก ขอบสบง ด้านหน้าเว้าอยู่ใต้พระนาภี (สะดือ) ส่วนด้านหลังโค้งขึ้นมาถึงกึ่งกลางหลัง ส่วนในสมัยนครวัด

พระพุทธรูปมีพระพักตร์สี่เหลี่ยม แสดงสีพระพักตร์มิ่งทึ่ง พระเนตรเบิกกว้าง นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูป ทรงเครื่อง มีเทริด (กระบังหน้า) และมงกุฎทรงกรวย ประดับกรองคอและหากเป็น

พระพุทธรูปนาคปรก นาคจะมีรัศมีเป็นนาคทรงเครื่องด้วยเช่นกัน ในสมัยบายนซึ่งเป็นยุค รุ่งเรืองช่วงสุดท้ายของอาณาจักรขอมนั้น พระพุทธศาสนาแบบมหายานเจริญรุ่งเรืองมาก พระพุทธรูป มีลักษณะพิเศษของศิลปะสมัยบายนโดยเฉพาะ คือ แสดงอาการยิ้ม พระเนตรปิดเหลือบลงต่ำ แสดง ถึงสมาธิ และความสงบ นิยมเรียกว่า “ยิ้มแบบบายน”

(๗) พระพุทธรูป สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐)

๘ พระพุทธรูปปางมารวิชัย หมวดลังการ่วมกับ พุทธชินราช

เนื่องในสมัยสุโขทัยพระพุทธศาสนาเถรวาทได้เข้ามา ดังนั้น พุทธศิลปกรรมสมัยสุโขทัยได้อิทธิพลมาจากลังกาและพม่า โดยแบ่งพระพุทธรูปสมัยนี้ ๔ หมวด แต่ละหมวดถือว่าเป็นการร่วมสมัยของพระพุทธรูปสมัยนี้ คือ

หมวดศิลปะปาละ ได้รับอิทธิพลซึ่งรับผ่านมาจากอาณาจักรพุกามในประเทศพม่า มีลักษณะพระพักตร์กลม พระโอษฐ์ยิ้ม พระวรกายอวบอ้วน ชายสังฆาฏิสั้นอยู่เหนือพระถัน

หมวดศิลปะลังกา ถือว่าเป็นหมวดใหญ่เพราะมีการสร้างกันอย่างแพร่หลาย ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกาและพัฒนารูปแบบจนมีลักษณะเฉพาะของตัวเองเกิดขึ้น ซึ่งถือกันว่างามที่สุดของศิลปะในประเทศไทย ลักษณะที่สำคัญของพระพุทธรูปหมวดใหญ่คือ นิยมแสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง มีพระพักตร์รูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ยิ้ม ชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี (คล้าย ๆ สมัยสุโขทัย)

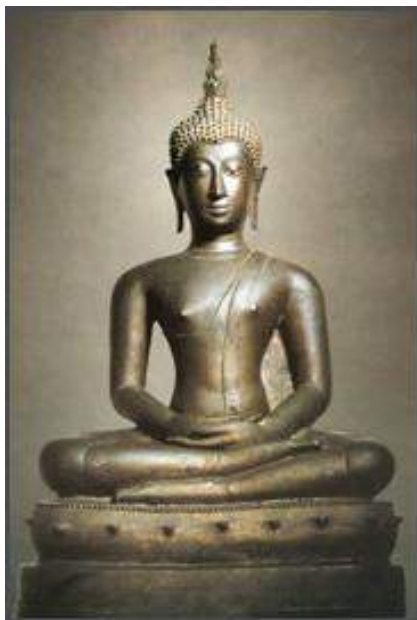
หมวดศิลปะกำแพงเพชร พบมากแถบเมืองกำแพงเพชร มีลักษณะคล้ายหมวดใหญ่ แต่มีส่วนที่ต่างกัน ได้แก่ พระนลาฏ (หน้าผาก) กว้าง พระหนูเสี่ยม ขมวดพระเกศาเล็กมาก พระรัศมีเป็นเปลวสูง

หมวดศิลปะพระพุทธรูปชินราช ซึ่งมีลักษณะที่ต่างจากหมวดลังกาเล็กน้อยคือ พระพักตร์อวบอ้วนมากกว่าและที่สำคัญคือ การทำปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกัน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในหมวดนี้ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๓๙ พระพุทธรูปชินราช นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกัน

(๘) พระพุทธรูป สมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๓)

ภาพที่ ๔๐ พระพุทธรูปสมัยล้านนา

พระพุทธรูปในสมัยล้านนามีวิวัฒนาการอยู่ ๒ สาย มีพุทธลักษณะเทียบกัน ดังนี้

สายที่หนึ่ง	สายที่สอง
อิทธิพลศิลปะปาละผ่านพุกาม พม่า	อิทธิพลปะสุโขทัย ผ่านพุกาม พม่า
ชื่อเรียกกลุ่มนี้ว่าแบบ เชียงแสน สิ่งหนึ่ง	เรียกกลุ่มนี้ว่า แบบเชียงแสน สิ่งสอง
ขัดสมาธิเพชร	ขัดสมาธิราบ
พระพักตร์กลม	พระพักตร์รูปไข่
พระโอษฐ์ยิ้ม	พระโอษฐ์ยิ้ม
พระเกศาขมวดใหญ่	พระเกศาขมวดเล็ก
รัศมีบัวตูม	พระรัศมีเป็นเปลว
พระวรกายอวบอ้วน	พระวรกายเพรียวบาง
ชายสังฆาฏิเหนือถัน	สังฆาฏิเป็นแผ่นเล็กยาวลงมาจรดพระนาภี
	บันพระองค์เล็ก
	หน้าตักกว้าง
	พระโขนงโค้ง
	ริมฝีพระโอษฐ์เป็นคลื่นเหมือนสมัยสุโขทัย
	พระอังสะใหญ่

(๙) พระพุทธรูป สมัยอุทอง (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙)

ภาพที่ ๔๑ พระพุทธรูปสมัยอุทอง

พระพุทธรูปสมัยอุทองร่วมสมัยกับสมัยล้านนา ในช่วงก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา นั้นนักวิชาการอนุโลมเรียกศิลปะนี้ว่าแบบ “อุทอง” เมืองอุทองเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่ร้างไปแล้วตั้งแต่ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยาประมาณ ๓๐๐ ปี เพราะมีอิทธิพลของศิลปะแบบอุทองปรากฏในล้านนา ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ด้วย ได้แก่กลุ่มพระพุทธรูปแข่งคม มีต้นแบบคือ พระเจ้าแข่งคม ที่วัดศรีเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพระเจ้าติโลกราช (กษัตริย์ล้านนา พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๓๑) โปรดให้หล่อพระพุทธรูปแบบอุทองแบ่งเป็น ๓ รุ่น คือ

อุทองรุ่นแรก มีอิทธิพลของศิลปะทวารวดีและขอมปะปนกัน มีลักษณะพระพักตร์สี่เหลี่ยม ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นตุ่มเล็ก ๆ ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ปลายตัดตรง

อุทองรุ่นที่ ๒ มีอิทธิพลของศิลปะขอมชัดเจนที่สุด ลักษณะพระพักตร์สี่เหลี่ยม สีพระพักตร์ถมึงทึง ขมวด พระเกศาเล็ก มีไรพระศก (แนวที่ปรากฏอยู่ระหว่างพระนลาฏและขมวดพระเกศา) พระรัศมีเป็นเปลว ชายสังฆาฏิเป็นแผ่นใหญ่ปลาย ตัดตรง นิยมทำพระพุทธรูปที่มีพระขงฆ์เป็นสันที่เรียกว่า “พระ แข่งคม” ประทับนั่งเหนือฐานที่เ้าเป็นร่อง

อุ่ทองรุ่นที่ ๓ มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย มีลักษณะโดยรวมคล้ายกับรุ่นที่ ๒ มีไรพระศก พระชงฆ์เป็นสัน ประทับนั่งเหนือฐานที่เว้าเป็นร่อง แต่มีพระพักตร์รูปไข่ อันเป็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย และพระรัศมีเป็นเปลวสูงอย่างมาก ดังภาพนี้

(๑๐) พระพุทธรูป สมัยอยุธยา (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔)

ภาพที่ ๔๒ ปางห้ามสมุทรแบบเครื่องใหญ่

ปางห้ามสมุทร เป็นพระพุทธรูปอยู่ในอิริยาบถยืน ยกพระหัตถ์ทั้งสองตั้งขึ้นยื่นออกไป ข้างหน้าเสมอพระอุระ (อก) เป็นกิริยาห้าม บางแบบเป็นพระทรงเครื่อง มีลักษณะคล้ายกับปางห้ามญาติ พระพุทธรูปในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้เป็นศิลปะที่สืบต่อจากพระพุทธรูปแบบอุ่ทองทั้งรุ่นแรก และรุ่นที่ ๒ ส่วนที่ศิลปะอยุธยาได้เพิ่มเข้ามาคือ การสร้างรูปเล่าเรื่องประดับ ส่วนฐานพระพุทธรูป มีเรื่องตอนมารผจญ หรือประดับด้วยพระสาวก ครั้นถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย มีมงกุฎ กรองศอ สังวาล ทับทรวง ทองพระกร สมัยอยุธยาตอนปลาย มีเครื่องทรงอย่างมาก เรียกว่าทรงเครื่องใหญ่ มีรูปแบบใหม่เกิดปางขึ้นใหม่ คือ การแสดงปางประทานอภัย โดยยกทั้ง ๒ พระหัตถ์ระดับพระอุระ เรียกว่า ปางห้ามสมุทร

(๑๑) พระพุทธรูป สมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ปัจจุบัน)

ภาพที่ ๔๓ พระศรีสรรเพชญ์ วิกรมมหาธาตุ กรุงเทพฯ

การแบ่งยุคสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ปัจจุบัน มีการแบ่งเป็นสมัยย่อยโดยยึดตามการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองและการปกครองร่วมกัน โดยแบ่งได้ ดังนี้

๑. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔ อยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๓ เป็นช่วงฟื้นฟูอาณาจักรในทุกด้านต่อจากสมัยธนบุรี

๒. สมัยรัตนโกสินทร์ยุคกลางปรับปรุงประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๙๕ อยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔- รัชกาลที่ ๗ เป็นช่วงที่มีการติดต่อกับต่างชาติ มีการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

๓. สมัยประชาธิปไตย รัชกาลที่ ๗ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน เป็นช่วงที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง บ้านเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว

รัชกาลกับศิลปะพระพุทธรูป

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒) พระพุทธรูปจะร่วมสมัยสมัยอยุธยา โดยมีพระพักตร์สี่เหลี่ยมเคร่งขรึม ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว สังขมาภิ เป็นแผ่นใหญ่ ตัวอย่างเช่น พระประธานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร ในรัชกาลที่ ๓ ได้มีพระพุทธรูปแบบใหม่เกิดขึ้น ลักษณะพระพักตร์คล้ายกับหุ่น

ละคร รวมทั้งพระราชนิยมในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ พระพุทธรูปที่สำคัญ ได้แก่ พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำนภากาศ ที่ประดิษฐานภายในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

ในรัชกาลที่ ๔ นิยมสร้างพระพุทธรูปให้เหมือนจริงมากขึ้น มีลักษณะพระเกตุมาลาและการครองจีวรมีริ้วแบบสมจริง แต่ในรัชกาลที่ ๕ ได้ย้อนกลับไปสร้างพระพุทธรูปแบบมีพระเกตุมาลาตามเดิม จนเข้าสู่สมัยแห่งงานศิลปกรรมร่วมสมัย จึงได้นำรูปแบบพระพุทธรูปที่เคยมีมาก่อน มาสร้างใหม่หรือปรับเปลี่ยนบางอย่างที่เป็นความนิยมสมัยใหม่เพิ่มเข้าไป รูปแบบที่มีการนำกลับมาสร้างเป็นอย่างมาก ได้แก่ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เช่น พระพุทธรูปลีลา ซึ่งเป็นพระประธานที่พุทธมณฑล มีชื่อว่า พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ ซึ่งออกแบบโดย ศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี นามเดิมคือ คอราโด เฟโรจี (Corado Feroci) ดังภาพนี้

ภาพที่ ๔๔ ปางลีลา องค์ประธานพุทธมณฑล จ.นครปฐม

พระพุทธรูปปางลีลา เป็นศิลปะสุโขทัยที่งดงามมาก แต่ด้วยการสร้างพระพุทธรูปปางนี้ค่อนข้างยาก คือสร้างให้มีลักษณะดังพระพุทธเจ้าที่ยังมีพระชนม์ชีพอยู่และอยู่ในอิริยาบถของการย่างก้าว ต้องสร้างให้มั่นคงทำให้มีโครงสร้างขององค์พระพุทธรูปมีความมั่นคงแข็งแรงไม่ล้มง่าย เนื่องจากจุดถ่ายน้ำหนักขององค์พระพุทธรูปต้องสมดุลกัน

พุทธลักษณะของพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นพระพุทธรูปแบบทรงเครื่องใหญ่ ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปสำริดหรือหล่อด้วยสำริดแล้วจะหุ้มด้วยทองคำ ลงยาราชาวดี ประดับด้วยนวัตน์ โดยลักษณะของพระพุทธรูปฉลองพระองค์ส่วนใหญ่จะมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ในอดีต จึงไม่ค่อยเป็นที่นิยมนัก เนื่องจากความเก่าแก่เกินไปเหมือนสมัยสุโขทัย อุทอง หรือทวารวดี แต่ในปัจจุบันพุทธศาสนิกชนหันมาให้ความนิยมสะสมกันอย่างกว้างขวาง อาจสืบเนื่องจากพระพุทธรูปเก่าแก่ในยุคสมัยอื่น ๆ นั้นหาได้ยาก กอปร

กับพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์นั้นมีพุทธศิลปะและสีอันสวยสดงดงาม จากการสร้างสรรค์งานศิลปะแห่ง 'พระพุทธรูปทรงเครื่อง' ที่นิยมกันอย่างกว้างขวางในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๔๕ พระพุทธรูปทรงเครื่อง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เป็นที่ทราบดีว่า พระพุทธรูปสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มักทรงเครื่องเป็นเอกลักษณ์ จะเห็นว่า มีลักษณะเด่นของรัชกาลต่าง ๆ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ว่า รัชกาลที่ ๑ สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานพระแก้วมรกต สร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการรอบพระนคร สร้างเสาชิงช้า รัชกาลที่ ๒ ถือว่าเป็นยุคทองแห่งต้นกรุงรัตนโกสินทร์เพราะได้ทรงฟื้นฟูและส่งเสริมศิลปกรรมและงานสถาปัตยกรรม วรรณคดี รัชกาลที่ ๓ ยุคบำรุงพระพุทธศาสนา ได้เปิดประเทศสู่การค้าขายต่างประเทศ รัชกาลที่ ๔ สนับสนุนด้านวิทยาศาสตร์และสร้างรากฐานทางการศึกษา รัชกาลที่ ๕ สมัยปฏิรูปประเทศทุกอย่าง โดยเฉพาะการศึกษสร้างมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ทรงเลิกทาส สร้างสาธารณูปโภค รัชกาลที่ ๖ ยุคริเบอรัล (Liberal) มีแนวคิดก้าวหน้า สร้างเมืองจำลองดุสิตธานีแบบทดลองและเรียนรู้อระบบประชาธิปไตย รัชกาลที่ ๗ เริ่มการปกครองแบบประชาธิปไตย รัชกาลที่ ๘ ยุคแห่งความปองดองระหว่างชาวไทยกับชาวจีน รัชกาลที่ ๙ ยุคพบปะประชาชน สร้างปรัชญาแนวเศรษฐกิจพอเพียง

เรื่องนี้ ผู้เขียนได้แบ่งยุคสมัยพระพุทธรูปเป็นสมัยใหญ่ ๆ ๒ สมัย คือ สมัยพุทธกาล กับ สมัยหลังพุทธกาล โดยสมัยพุทธกาลได้แก่พระพุทธรูปไม้แก่นจันทร์ เป็นปางห้ามไม้จันทร์ จากนั้นเป็นหลังพุทธกาลทั้งนั้น โดยมีสมัยที่เกิดในอินเดีย ได้แก่ สมัยคันธาระ สมัยมถุรา สมัยคุปตะ สมัยที่เกิดในประเทศไทย ได้แก่ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยล้านนา สมัยสุโขทัย สมัยอู่ทอง สมัยรัตนโกสินทร์

พุทธศิลป์แบบโบราณ ผู้เขียนได้แบ่งตามความน่าจะเป็น ไม่ได้อิงจากเอกสารใด แต่ยึดถือตามการแบ่งยุคพระพุทธรูป ฉบับสารานุกรมไทย ฉบับเยาวชน เล่มที่ ๒๙ ผู้เขียนได้มาก บางส่วนไม่ค่อยได้อ้างอิงนัก เพราะว่าได้สังเคราะห์ออกส่วนมาก พระพุทธรูปสมัยโบราณนั้น ได้ให้รายละเอียดมาว่า เริ่มจากพรรษาที่ ๗ ของพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนเทวภิภพดาวดึงส์ เป็นเวลา ๓ เดือน ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลอาวรณ์ถึงพระองค์จึงโปรดให้ช่างแกะสลักไม้แก่นจันทร์จำลองพระรูปพระพุทธรูป ต่อมาพระพุทธรูปก็ทรงอนุญาตให้มีรูปเหมือนเพื่ออนุสติและสักการบูชาได้ ต่อมาก็มีพระพุทธรูปสมัยคันธาระ โดยเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช เห็นประชาชนให้เคารพ สักการะรูปปั้นของพระเจ้ามากมาย จึงโปรดให้ช่างปั้นรูปพระองค์ขึ้นซึ่งมีลักษณะเหมือนมนุษย์ตามชาติพันธุ์ของพระองค์ มีหนวด เครา นุ่งห่มจีวรเรียบ ๆ ณ วันนั้นคิดเสียว่า พระพุทธรูปสมัยโบราณจะถือเอาว่า ถ้าเกิดสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลในอินเดียแล้วก็ถือว่าเป็นแบบโบราณ พอมาถึงศิลปกรรมที่เกิดในไทยแต่สมัยทวารวดี ศรีวิชัย อุทอง สุโขทัย ล้านนา รัตนโกสินทร์ ก็ถือว่าเป็นสมัยใหม่ หรือว่าร่วมสมัยของบางสมัย

๒.๓ ทิศนสัญลักษณ์ในพุทธศิลป์แบบใหม่

พุทธศิลป์แบบโบราณ ได้กล่าวมาก่อนข้างละเอียดในข้อ ๒.๒ ดังนั้น ในข้อนี้จะเน้นที่เป็นโมเดลหลัก ๆ เพื่อให้ทิศนทางสัญลักษณ์ชัดเจน ส่วนมากจะเป็นประเภทปฏิมากรรม รองลงมา เป็นสถาปัตยกรรม ส่วนจิตรกรรมนั้นจะน้อยมาก จะคิดเป็นสมัยคงยาก แต่จะเน้นจิตรกรรมที่ปรากฏ ดากตื่นตามวัดวาทั่วไป เช่น พระเวสสันดร พระมาลัย เป็นต้น

ณ ที่นี้ จะแสดงพระพุทธรูปแบบใหม่ พระพุทธรูปชินราช สร้างสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๙๐๐ โดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) สร้างพร้อมกับพระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดา พร้อมกับการสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (วัดใหญ่) ที่ประดิษฐานองค์พระพุทธรูปชินราช และปลายสมัยอยุธยา สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้สร้างซุ้มเรือนแก้วถวาย เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปชินราชถึงทุกวันนี้ ดังนั้น ใครนำพระพุทธรูปชินราชที่มีซุ้มเรือนแก้วและสร้างรูปจำลองขนาดหน้าตักต่าง ๆ ต่อมา ดังนั้นภาพนี้

ภาพที่ ๔๖ พระพุทธชินราช เอกลักษณ์ซุ้มเรือนแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้ทรงเป็นปราชญ์พุทธศิลป์ เสด็จมาประทับที่พิษณุโลก พ. ศ. ๒๐๒๕ ขาลศก ท่านให้เล่นมหรสพ ๑๕ วัน ฉลองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้ว พระองค์ได้พระราชนิพนธ์ “มหาชาติคำหลวง” จบบริบูรณ์และได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่พร้อมทั้งซ่อมแซมตัดแปลงพระมหาธาตุให้เป็นปราสาทแบบอยุธยาและทรงสร้างเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช เป็นเอกลักษณ์จนถึงปัจจุบัน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสวรรคต ณ เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ ๒๐๓๑ รวมเสด็จประทับเสวยราชเมืองฉนโลก นาน ๒๕ ปี นับว่าเป็นเกียรติภูมิของชาวเมืองพิษณุโลกที่ปรากฏแล้วในประวัติศาสตร์บนแผ่นดินเมืองพิษณุโลกแห่งนี้ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๔๗ พระพุทธชินราชจำลองแบบ ภปร. สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ถึง ๒๕๕๗ โดยวัดพระศรีฯ

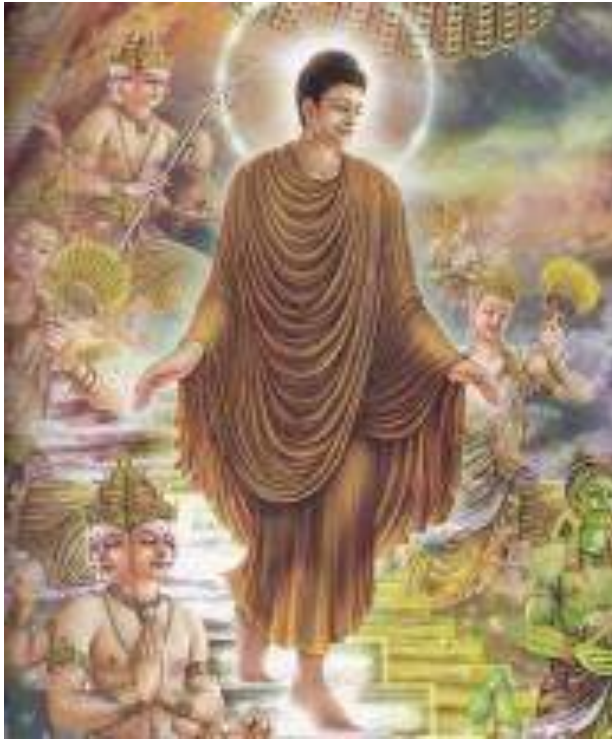

ภาพที่ ๔๘ พระพุทธรูปราชเหรียญ พิมพ์ดอกจำปาขาว
ด้านหลังยันต์ดอกเลา สร้างปี ๒๕๖๕ โดยวัดพระศรีฯ เนื้อทองแดง

ภาพที่ ๔๙ พระพุทธรูปราช รุ่นอกเลา

ผู้เขียน ประเมินการว่า พระพุทธรูปปางเปิดโลกไม่ค่อยปรากฏตากตื่นต่อสังคมมากนัก ไม่นิยมสร้างเป็นองค์พระประธานในโบสถ์หรือในวิหารเหมือนปางมารวิชัยหรือปางสมาธิ เมื่อเทียบกับอายุพระพุทธรูปอื่น ๆ ปางเปิดโลกนี้จำลองพุทธกิจเมื่อทรงเปิดโลกปรารถนาเหตุที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์หลังจากโปรดพุทธมารดาครบ ๓ เดือน พระองค์ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้หมู่สัตว์ทั้งสามโลกคือ โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกนรก ได้เห็นสภาพของกันและกันตามความต้องการตลอดหนึ่งวัน จึงเรียกว่าพระพุทธเจ้าเปิดโลก ภายหลังออกพรรษา ๑ วัน วันนั้นก็ทำบุญตักบาตรเนื่องในวันเทโวโรหณะ วันเสด็จลงจากเทวโลกลงสู่เมืองสังกัสสะ กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล อินเดีย

ภาพที่ ๕๐ ปางเปิดโลก แบบจิตรกรรม

สรุปว่า พระพุทธรูปปางนี้ สร้างขึ้นเพื่อจำลองพุทธกิจและการเผยแผ่ธรรมของพระอรหันตสาวก แต่ละยุคสมัยจึงเน้นต่างกัน เพราะบางยุคเน้นศาสตร์มุ่งให้เรียนรู้ เกิดอนุสติ และสักการบูชา บางยุคเน้นศิลป์ มุ่งสื่อธรรมด้วยศิลปะตามสถานการณ์และตามศรัทธาของผู้สร้าง อยู่ในขอบเขตอิริยาบถใหญ่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ครอบคลุมพุทธกิจ ทำให้คนรุ่นหลังได้รับทราบว่ พระพุทธเจ้านั้นมีพระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ พระปัญญาคุณต่อชาวโลกโดยแท้

กำแพงเมืองจีน / ส้อมังกร / สัตว์นำโชค

บทที่ ๓

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรม

ศิลปกรรม เป็นงานศิลปะภาคบุคลาธิษฐาน จะเห็นว่า พระพุทธรูปไม่ว่ายุคใดสมัยใดจะปฏิบัติที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือโอวาทปาฏิโมกข์ที่เป็นคำสอนหลักและครอบคลุมแนวปฏิบัติ และหน้าที่ของพุทธศาสนิก เป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาเรียนรู้พระธรรมคำสอนตามจริตอุปนิสัยแต่ละคน เช่น พระจุลป็นถกจากคนที่ว่าโง่งกลายเป็นคนฉลาดได้ และศิลปกรรมนี้สามารถสร้างแรงดลใจใฝ่ธรรมเมื่อซึ่งในเปลวรัศมีบนพระเศียรพระพุทธรูปสุปฏิญญา พระกรรมที่ยาวนาน จะสร้างตราซึ่งสู่ความยุติธรรมแก่สังคม บทนี้ จะยกเอาพุทธศิลป์พุทธชินราชเป็นต้นแบบ สะท้อนธรรมผ่านศิลปกรรมในรูปแบบต่าง ๆ มีความดังนี้

๓.๑ ความนำ

ธรรมที่สอนผ่านสื่อรูปธรรมเรียกว่า บุคลาธิษฐาน พุทธศิลปกรรมเป็นลักษณะรูปธรรมงานศิลปะเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาปรากฏทั้งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ที่เป็นรูปธรรมปรากฏผ่านปฏิมากรรมที่เกี่ยวกับการปั้น การหล่อ เน้นพระพุทธรูป ศิลปะสมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ หรือย้อนไปสมัยคันธารรัฐ สมัยคุปตะซึ่งมีศิลปะที่ต่างกันไป สถาปัตยกรรมหลักทางพระพุทธรูปศาสนา มีพระวิหาร อุโบสถ ศาลา หอไตร จะเป็นแนวทรงไทย โดยส่วนบนอาคารวิหาร เน้นช่อฟ้า ใบระกาทางหงษ์ โดยช่อฟ้ามีรูปลักษณะคล้ายสัตว์ปีกหรือนกครุฑ มีจะงอยปากตรงส่วนกลาง ส่วนปลายทำเป็นรูปเรียวยาวโค้งปลายสะบัดออก มีเค้าโครงคล้ายรูปนกหรือพญานาค ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐในวรรณคดี ใบระกา คือขนนกหรือเกล็ดพญานาค ตัวอาคารก็จะสื่อถึงเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสตั้งเรือสำเภานำสรรพสัตว์ข้ามพื้นวิญสงสาร ส่วนพื้นของอาคาร ทางเข้าบันได จะเป็นบันไดพญานาคบริวารของท้าววิรูปักษ์สองข้างทำหน้าที่อารักขาประจำทิศตะวันตก บางที่มีสิ่งที่มีสื่อการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เส้าหัวบัว สื่อถึงดอกไม้ประจำพระพุทธรูปศาสนา ภายในอาคารมีจิตรกรรมแสดงการบำเพ็ญธรรม จิตรกรรมที่หลัก ๆ เน้นพุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก พระมาลัย พุทธศิลป์ที่เป็นรูปแบบนามธรรม มีนัยแห่งธรรมที่แฝงอยู่ ศิลปกรรมนั้นตามแนวอภิปรัชญาจะสื่อผ่านเจดีย์ปราสาทส่วนลำต้น คือ สวรรค์ ๖ ชั้น ใบเพกาขึ้นไปในทิศทั้ง ๔ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ไปเพกาที่ชี้ขึ้นคือ นิพพาน ซึ่งศิลป์แนวนี้จะมีได้ในวัดกับพระราชวังเท่านั้น จึงเกิดแนวคิดเรื่องนี้ว่า วัด กับ วัง คือแหล่งศิลปวัฒนธรรมสร้างคุณธรรมจริยธรรมแก่สังคม

วัดต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก ประดิษฐานองค์พระพุทธรูปชินราชที่สำคัญทางศิลปะ-ศาสตร์ มีศิลปวัฒนธรรมทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมสื่อถึงพระรัตนตรัย พระสงฆ์เป็นผู้สื่อจริยธรรมคุณธรรม เป็นที่คาดหวังด้านศีลธรรมด้วยอำนาจแห่งศิลปะที่ควบคุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา ใจ ดังนั้น ถ้าเราได้เห็นวัด เห็นองค์พระแล้วทางกายภาพที่จะแสดงออกคือยกมือไหว้ จิตใจเลื่อมใสอยากจะถวายอาหารบิณฑบาต น้ำดื่ม ต้อนรับเป็น อามุเนโย ปาหุเนโย

ทักษิณโย เพราะท่านควรแก่เครื่องสักการะ ควรแก่การต้อนรับ และควรแก่การทำทักษิณา นอกจากนี้เวลาเข้าไปในวัดหรือผ่านวัด ย่อมทำให้สงบกาย สงบวาจา สงบใจ เกรงกลัวต่อบาปทุจริต เป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องไปถึงการช่วยวัด ช่วยศาสนาอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรม ช่วยงานสาธารณกุศล ต่าง ๆ ตามคำกล่าวเล่ากันว่า รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อเสด็จผ่านวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระองค์ได้ยืมพระสงฆ์สวดมนต์ เสียงท่องหนังสือ พระองค์จะทรงยกพระหัตถ์พนมไม่ว่างทุกครั้ง

๓.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านพระพุทธรูป/พระพุทธรูปชินราช

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

พระพุทธรูปทุกปางสะท้อนพุทธกิจที่พระเจ้าทรงบำเพ็ญพระกรุณาธิคุณต่อชาวโลกเพื่อกำจัดปัดเป่าทุกข์ทั้งปวง ส่วนว่าจะเป็นอย่างใดนั้น ถือเอาตามเหตุการณ์ ความเหมาะสม ความสบาย เช่น ปางปฐมเทศนา ปางนี้จะประทับนั่ง มีพระปัญญาธิคุณนั่งล้อม ณ เบื้องหน้า ปางประทานพร จะประทับยืน ปางปราบราหูจะประทับไสยาสน์ จึงมีหลายคนถามว่า พระพุทธรูปทำไมจึงมีหลายปางมากมายไปหมด ขอให้เราคิดว่า ถ้าเราเกิดมาอายุ ๒๐ ปีจะมีประสบการณ์ชีวิตน้อย ทำงานน้อย ถ้าเทียบกับคนอายุ ๕๐ ปี ๘๐ ปี มีประวัติชีวิตเป็นตำนาน บางคนเป็นนักรบที่นั่นที่นี่แม้ต่างประเทศหรือบางคนไปเที่ยวอินเดียมา ไปพบเห็นอะไรที่ตื่นเต้น แปลกหูแปลกตาก็นำมาเล่าเป็นซีรีส์

ผู้เขียนเคยไปอเมริกาผ่านมา ๑๐ กว่าปีนี้ ถ่ายภาพมาก็ยังได้ใช้ภาพนั้นลงเฟซบุ๊กสื่อธรรม ได้หลายอย่าง พระพุทธเจ้าพระองค์มีพระชนมายุ ๘๐ พรรษาที่ย่อมมีประวัติศาสตร์ชีวิตที่บางครั้งต้องผจญมารต่าง ๆ ที่มาจากมนุษย์เองทั้งจากเพศ มาร พระพุทธองค์เผยแผ่ธรรมเป็นเวลา ๔๕ ปีนับแต่ตรัสรู้ ได้บำเพ็ญพุทธกิจแก่มนุษย์และเทวดาตามพุทธกิจ ๕ ประการ จึงมีการจำลองพุทธกิจผ่านปางตามอิริยาบถหลากหลายเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางต่าง ๆ แม้หลังพุทธปรินิพพานเพียง ๓ เดือนเท่านั้น ก็ยังมีเหตุการณ์ร้ายแรงจ้วงจาบพระธรรมวินัยจากสุภทัชวุฒฒบรพชิต เป็นเหตุให้ทำสังคายนา พัฒนาการต่อมา กระทั่งมีพระไตรปิฎก จารึกคำสอน ปัจจุบันนี้จะมีภาษาบาลีบ้าง ภาษาไทยบ้าง ฉบับที่สร้างขึ้นระยะหลัง ๆ มีจำนวน ๔๕ เล่ม ได้แก่ฉบับหลวง ฉบับสังคายนา ฉบับมหาจุฬาฯ ถ้ามีฉบับต่อมาก็จะคงจำนวนนี้ไว้ เพราะถือตามจำนวนปีที่พระพุทธเจ้าเผยแผ่ธรรม ๔๕ ปี ณ ที่นี้ จะเสนอการสะท้อนธรรมของปางพระพุทธรูป โดยมีองค์พระพุทธรูปชินราช ศิลปะสมัยสุโขทัยเป็นต้นแบบ อธิบายสื่อธรรมในองคัพพตต่าง ๆ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๕๑ พระพุทธชินราช พระพุทธรูปต้นแบบ
ปางมารวิชัย ศิลปะสมัยสุโขทัย

๒) การสะท้อนธรรมผ่านองค์พระพุทธชินราช

พระพุทธชินราช : ศิลป์-ศาสตร์

พระพุทธชินราช ถือเป็นสื่อแทนพุทธศิลป์เข้าสู่ธรรม ดังความว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา / ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”^๔ คำว่า เรา คือ พระพุทธเจ้า ต้นเรื่องนี้คือพระวัชกัณฐ์ที่ติดตามดูรูปกายของพระพุทธเจ้า แม้พระพุทธองค์จะตำหนิเท่าไรก็ไม่ถอย ในที่สุดพระพุทธองค์ก็ใช้รูปกายนี้ นำเข้าสู่ธรรมด้วยการแสดงเทศนาธรรมให้เห็นไตรลักษณ์ เข้าถึงธรรมในที่สุด การเห็นธรรม เป็นศาสตร์ เห็นรูปโฉมงามเป็นศิลป์ ซึ่งพระพุทธชินราชที่งดงามมีลักษณะเด่นในรูปลักษณะที่สมส่วน ปั้น/หล่อจากเหล่าช่าง ๓ เมือง ก่อปรด้วยเทพร่วมสร้าง ที่เด่น ๆ ทางรูปธรรม คือ ชุ่มเรือนแก้ว ซึ่งผู้สร้างถวายเป็นของขวัญแด่พระพุทธเจ้าที่เสวยวิมุตติสุข สัปดาห์ที่ ๔ เรียกว่า รัตนฆรเจดีย์ เจดีย์ที่เป็นเรือนแก้ว ณ ที่นี้พระองค์ได้พิจารณาอิทธิธรรมหาปัญญาตลอด ๗ วัน จนฉัพพรรณรังสีฉายออก จึงเป็นที่มาของฉัพพรรณรังสี ๖ สี ซึ่งเป็นสีธงพระพุทธศาสนาสากล นิยมใช้กันในประเทศศรีลังกา มังคลาเทศ อินเดีย เนปาล ภูฏาน ธิเบต

พระพุทธชินราช ขนาดหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว สูง ๗ ศอก มีสุนทรียภาพอย่างไร ข้อนี้ตั้งใจจะให้มองเรื่องสุนทรียศาสตร์ในฐานะพุทธศิลป์มีเป้าหมายถึงความสวยงามที่สื่อธรรม เรื่องนี้จะให้ศึกษาถึงลักษณะศิลป์ตามยุคสมัยเข้าสู่พุทธศาสตร์ เรียกได้ว่า เป็นศิลป์และศาสตร์ของพระพุทธชินราช พุทธศิลป์พุทธชินราช มีความสวยงามทางกายภาพที่สมดุลงามที่สำคัญคืองดงามทางคุณภาพ งดด้วยคุณความดี มีคุณค่า สร้างประโยชน์แก่สรรพสัตว์ที่ได้ฟังพาศึกษาเรียนรู้ และปฏิบัติตามในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาธิคุณ ซึ่งมีลักษณะสุนทรีย์ทางศิลป์-

^๔ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

ศาสตร์ ส่วนศาสตร์ จะทำหน้าที่สื่อธรรมเพราะพุทธชินราชหรือพระพุทธรูปทั่วไปนั้นมุ่งจะสื่อธรรมตามพระวินัยสงฆ์และพุทธกิจ เช่นเปลวเพลิงบนพระเศียรที่สื่อถึงปัญญาในไตรสิกขา เปลวเพลิงที่ส่องสว่างทางปฏิบัติธรรม เป็นคำตอบปัญหาของเทวดาว่า อะไรเป็นแสงสว่างในโลก ได้รับคำตอบว่า “ปัญญา เป็นดังแสงสว่างในโลก” ^๙ (ปัญญา โลกัสสะมิ ปชโชโต)

พระพุทธรชินราช : ปางมารวิชัย

ปางนี้เรียกตามภาษาชาวบ้านว่าปางสะดุ้งมาร เรียกตามอาการที่ปรากฏโดยแรก ๆ ก็นั่งสมาธิ เมื่อมารมาผจญก็ตกพระทัย ยกพระหัตถ์ขวาขึ้น โดยพระหัตถ์ซ้ายยังวางบนตักที่เดิม เมื่อมารกลับไปแล้วก็วางพระหัตถ์ขวาที่ยกขึ้นนั้นวางบนพระชานุ พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในอิริยาบถประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลลา (ตัก) พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุ (เข่า) นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงพื้นธรณี บางแห่งทำรูปแม่พระธรณีนั่งบีบมวยผมประกอบ นิยมสร้างเป็นพระประธานในพระอุโบสถมีความเป็นมาว่า ขณะที่พระบรมโพธิสัตว์ประทับ ณ โพธิบัลลังก์ พญามารร่วสัตว์ประทับบนหลังช้างคีรีเมขลาสูง ๑๕๐ โยชน์ยกทัพมาหมายจะทำลายความเพียรของพระองค์ พญามารเนรมิตร่างสูงใหญ่มีมือนับพันถือศาสตราวุธพร้อมนำเหล่าเสนามารมากมายมีดฟ้ามีวดีนมาจะประหารประหาร เหล่าเทวดาทั้งหลายหนีไปหมดแต่พระบรมโพธิสัตว์มิได้หวาดกลัว พวกมารชดศาสตราวุธเข้าใส่พระบรมโพธิสัตว์ แต่ศาสตราวุธเหล่านั้นกลายเป็นบุปผามาลัยไปสิ้น พญามารยังกล่าวทีกักกว่า รัตนบัลลังก์เป็นของตน พระบรมโพธิสัตว์ตอบได้ว่า รัตนบัลลังก์นี้ เกิดมาด้วยบุญบารมีที่ตนสั่งสมมาแต่ปางก่อนโดยมีแม่พระธรณีเป็นพยาน แม่พระธรณีแสดงกายโดยปล่อยมวยผมบีบน้ำกรวดอุทิศผลบุญจากการทำทานของพระบรมโพธิสัตว์ให้ไหลพัดพาเหล่ามารไปจนสิ้น เพื่อให้พุทธบริษัทได้อนุสติ ระลึกนึกถึงเหตุการณ์แห่งการต่อสู้กับหมู่มารของพระพุทธเจ้านี้ จึงได้รวบรวมเป็นตอนพุทธประวัติด้วยการสร้างพระพุทธรูป ปางมารวิชัยขึ้น

พระพุทธรชินราช : เปลวเพลิงบนพระเศียร

ภาพที่ ๕๒ รัศมี/เปลวเพลิงบนพระเศียร : ปัญญา

^๙ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

สกุลช่างศิลป์สมัยสุโขทัยนิยมสร้างพระพุทธรูปมีเปลวหรือรัศมีบนพระเศียร พระพุทธรูปยุคต้น ๆ ก่อนหน้านั้น มีพระเศียรเป็นขมวด หนุนให้เห็นเท่านั้น แต่พระพุทธรูปชินราชที่มีเปลวเพลิงบนพระเศียร จะบ่งชี้ถึงพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย รัศมีเป็นลักษณะเปลวไฟที่กำลังลุกโชติช่วง เป็นสื่อธรรมสำคัญ ธรรมดาไฟที่ลุกนั้นย่อมสว่างในที่มืด เปลวไฟที่พวยพุ่งบนเศียร สื่อถึงปัญญาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง จากพุทธพจน์ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๑๐} (ปัญญา โลกัสสะมิ ปิซโชโต) แต่ปัญญาในที่นี้คือวิชา คือความรู้ ในระดับสูงที่จะไปกำจัดอวิชชา คือความไม่รู้ที่เปรียบด้วยความมืด บริเวณพระเศียรที่มีปุ่มกันหอยนั้น หมายถึง ศิล สมาธิ เป็นฐานที่หนาแน่น ศิลเป็นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นฐานของปัญญา (สมาธิปริภาวิตา ปัญญา) ดังภาพนี้

พระพุทธรูปชินราช : พระกรรมที่ยาว ยาน

ภาพที่ ๕๓ พระกรรมที่ยาว ยาน: ตระหนัก ไม่หุเบา

พระพุทธรูปชินราช จะสร้างให้มีพระกรรมเรียวยาวกว่าหูของมนุษย์ธรรมดาโดยมุ่งหมายทางพุทธศิลป์ที่จะสื่อถึงธรรม จากการศึกษาลักษณะของพุทธรูปชินราชที่พระกรรมเรียวยาวนั้น มีนัยว่า หนักแน่นในการรับฟังปัญหา คำฟ้อง ร้องเรียน และไม่โอนเอียง ส่ายไปมาไปตามกระแสนิยมหนักแน่นด้วยการชั่งตวงให้ความสมดุล ตั้งอยู่ในคติแห่งธรรม หลีกเลียงความไม่เสมอภาค มีคติ ๔ กล่าวคือ ๑. ลำเอียงเพราะชอบ ๒. ลำเอียงเพราะชัง ๓. ลำเอียงเพราะหลง ๔. ลำเอียงเพราะกลัว”^{๑๑} ในลักษณะเดียวกันนี้คือ ปลายพระหัตถ์กับพระบาทจะเสมอกัน ซึ่งหมายถึงเมตตาและกรุณาต่อ

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

^{๑๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๖๐.

สรรพสัตว์ที่เสมอกันแม้แต่ศัตรูผู้ปองร้าย มีพระเทวทัต พระองคุลิมาล เป็นต้น โดยไม่ถือโทษโกรธเคือง ตามแนวกรรมฐานจึงให้แก่โทษด้วยความเมตตา ดังภาพนี้

พระพุทธรูป : ชุ่มเรือนแก้ว

ชุ่มเรือนแก้ว เป็นการจำลองอาคารพิเศษ เป็นลักษณะเป็นหลังคาบ้าน ทรงปราสาท มีกำเนิดจากการเสวยวิมุตติสุขในสัปดาหที่ ๔ ที่รัตนฆรเจดีย์หลังตรัสรู้ พระองค์เสด็จขึ้นประทับนั่งขัดสมาธิ ณ เรือนแก้วที่เทวดาเนรมิตถวายทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณาอิทธิกรรมหาปฏิฐาน ตลอดเวลา ๗ วัน จนโอภาสแผ่ซ่านเป็นฉัพพรรณรังสี สถานที่นั้นเรียกว่า "รัตนฆรเจดีย์" แปลว่าสถูปหรือชุ่มเรือนแก้ว ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปที่สร้างถวายโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา บนฐานชุ่มเรือนแก้วข้างซ้าย-ขวานั้นจะมีองค์ท้าวเวสสุวรรณกับองค์มารอาฬวกยักษ์ผู้สถิตในชั้นจาตุมหาราช ผู้คุ้มครองทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ

ชุ่มเรือนแก้วองค์พระพุทธรูปนี้ นับเป็นมรดกทางพุทธศิลป์ที่งดงามและมีเอกลักษณ์เฉพาะ เป็นงานศิลป์สมัยอยุธยาซึ่งผสมผสานฝีมือช่างชั้นครูทางเหนือ ที่เรียกว่างานจำหลักไม้ ปิดทองตัวเรือนทำจากไม้สักทอง ยอดบนเป็นปลายหางตัว "มังกร" ประทับกันคล้ายช่อฟ้า ก่อนจะทอดยาวเป็นลายอ่อนช้อยครอบองค์ประกอบของเครื่องสูง ไม่ว่าจะเป็นการขยักลำตัวในลักษณะวงไอยรา การจำหลักครีบทั้งขึ้นมาเป็นใบระกา ก่อนจะกระดกหัวเป็นมังกรคายพวงอุบะโค้งขึ้นด้านบน ส่วนด้านล่างคายนสัตว์หิมพานต์ที่มีลำตัวยาวคล้ายนาค แต่ท่อนหัวซึ่งอยู่สองฟากองค์พระกลับทำเป็นรูปตัวสัตว์ที่มีวงคล้ายคชสาร มีขาค่ายราชสีห์ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๕๔ รัตนฆรเจดีย์/ชุ่มเรือนแก้ว เอกลักษณ์พระพุทธรูป

พระพุทธรูปชินราช : นิ้วพระหัตถ์-พระบาท ที่เสมอกัน

พระพุทธรูปชินราช ในฐานะองค์แทนพระพุทธเจ้ามีมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ โดยลักษณะประการที่ ๔ คือ องคฺุเลียว (ที่ข้งคฺุลี) พระองคฺุลีพระหัตถ์ พระบาทยาวงาม นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ และนิ้วพระบาททั้ง ๕ มีประมาณเสมอกัน ไม่เหลื่อมยาว ไม่เหลื่อมสั้นดังสามัญมนุษย์ ดังนั้น พระพุทธรูปชินราช ในฐานะพุทธศิลป์มีศาสตร์ที่สื่อธรรมอย่างหนึ่งคือ ความเสมอภาคแห่งการเข้าถึงธรรมของหญิงชายทุกเพศทุกวัยไม่มีวรรณะ นั่นคือ ใครก็ตามปฏิบัติตามธรรมแห่งองค์มรรคได้ครบถ้วนแล้ว ย่อมเข้าถึงการพ้นทุกข์ได้เท่ากันและมีความเสมอภาคในกรรม ผลกรรมดี กรรมชั่ว ย่อมตอบสนองผู้กระทำเสมอภาคกัน แม้แต่พระมหาโมคคัลลานะก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ถูกทุบตีจากกรรมที่ทำให้ปีติขมาตฺุฆาน พระองค์ตรัสว่า “สัตว์โลก ย่อมเป็นไปตามกรรม”^{๑๒} หรือกรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวทรามและประณีต คนไม่ได้เป็นพราหมณ์หรือเป็นคนถ้อยเพราะชาติกำเนิด แต่เป็นเพราะการกระทำ สื่อแทนด้วยนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ที่เสมอกัน ดังภาพดังนี้

ภาพที่ ๕๕ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ นิ้วที่เสมอกัน

พระพุทธรูปชินราช : ท้าวเวสสุวรรณ / ท้าวเวร

ท้าวเวสสุวรรณ/ท้าวเวร เป็นเทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เป็นหัวหน้าเหล่าอสูรผู้ปกครองมารทิศเหนือของเขาวงกตสุเมรุ มีเหล่าผี ยักษ์ รากษส คุหยัก กิณร กิณรี เป็นชื่อของเทพแห่งความมั่งคั่ง ตามคติพระพุทธศาสนานับถือกันว่า เป็นเทพประจำทิศเหนือผู้คุ้มครองโลก

^{๑๒} ชุ.ส. (ไทย.) ๒๕/๖๖๐/๖๕๔.

(โลกบาล) เป็นหนึ่งในบรรดาท้าวจตุโลกบาล สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช โดยท้าวเวสสุวรรณ เป็นยามเฝ้าให้ความปลอดภัยถวายพระพุทธชินราช มีอาวุธประจำกายคือไม้ตะบอง ประจำอยู่ด้านซ้ายด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่มาของไม้ตะบองตำรวจ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๕๖ ท้าวเวสสุวรรณ มีตะบองเป็นอาวุธ

ทำหน้าที่อารักขา | ณ เบื้องซ้าย

พระพุทธชินราช : อาฬวกยักษ์

อาฬวกยักษ์หรือสุรยักษ์ เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ เทพชั้นจาตุมหาราช ฐานซุ้มเรือนแก้วข้างขวาของพระพุทธชินราชนั่นคือ อาฬวกยักษ์ ทำปางโพกศีรษะ ถวายความปลอดภัย มีอาวุธประจำกายคือฝ้ายันต์หรือโพกศีรษะ ซึ่งฝ่าโพกนี้เป็นฝ้ายันต์ศักดิ์สิทธิ์ลงเลขยันต์กันผี ปิศาจ มารร้ายอันตรายทั้งปวง จึงเป็นที่มาของฝ้ายันต์ เลื่อยยันต์ เลื่อยเกาะ โดยธรรมดาแล้วถ้าเป็นยักษ์เป็นมารจะเป็นศัตรูทำร้ายรบกวนพระพุทธเจ้า แต่กลับมาทำหน้าที่อารักขา ทั้งนี้เพราะด้วยพลังอำนาจความ

เมตตาของพระพุทธองค์ ทำให้สัตว์มีพิษ ดุร้ายนั้นต้องกลับมาเป็นมิตร เข้าทำนองว่า แกँคนราคจริต ด้วยอสุภะ แกँคนโทสจริตด้วยเมตตา แกँคนโมหจริตด้วยปัญญา แกँคนตระหนี่ด้วยการทาน ดังภาพนี้

ภาพที่ ๕๗ อาหวกยักษ์ มีผ้ายันต์เป็นอาวุธ ทำหน้าที่อารักขา ณ เบื้องขวาพระพุทธชินราช

พระพุทธชินราช : มหาปุริสลักษณะที่สี่ธรรม

พระพุทธชินราช มีพุทธลักษณะที่ตรงตามมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ว่าโดยองค์รวมองค์พระพุทธชินราชที่เป็นประธานในพระวิหารขนาดใหญ่ มีขนาดพอเหมาะแก่สาธารณชนมาเคารพกราบไหว้ มีหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว สูง ๗ ศอก ได้ศึกษารวบรวมเป็นหลักคิดถอดสลักปริศนาธรรมในส่วนที่เด่น ๆ และสำคัญ โดยพระมหาจิริวัฒน์ กนตวณฺโณ^{๑๓} ว่า

พระเกตุมาลา มีพระรัศมีเป็นเปลวเพลิงอยู่เหนือพระเศียร สื่อถึงพระปัญญาคุณ ประยุกต์ใช้กับชีวิตทางปัญญา กำจัดอวิชชา หักกรรมแห่งสังสารวัฏสิ้นไป

^{๑๓} พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณฺโณ, พุทธศิลป์พุทธชินราช, (พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

เส้นพระเกศา มีเส้นพระเกศาที่เวียนขวาขมวดเป็นก้นหอย เปรียบดังปัญหาที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือจากตัวเราที่ขมวดไว้ที่ตัวเราสร้างขึ้น สู่ถึงสติปัญญาที่จะนำมาแก้ไขปัญหาเหล่านั้นด้วยความถูกต้องตามธรรม ยุติธรรม ดุจเส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวรรต

พระกรรณ มีใบเรียวยาว และยาน สะท้อนถึงการฟังปัญหาจากโจทย์และจำเลย ไม่หุบเอาส่วนตัดสินเพื่อความยุติธรรม และพระองค์จะตัดและบัญญัติวินัยสงฆ์ในท่ามกลางสงฆ์

พระพักตร์ มีพระพักตร์ที่สงบเย็น อิมเอม ทรงอำนาจ ไม่บึ้งตึง สู่ถึงสติว่า การกระทำสิ่งใด ๆ ให้ตั้งอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาและตัดความขุ่นมัวในสิ่งไม่ดีไม่งามไม่ถูกต้องออกไปเสีย ภายในสงบนิ่งใสสะอาด

พระสีหนุ มีพระหนุประดุจคางราชสีห์ มีลักษณะโค้ง ดังวงพระจันทร์ สู่ถึงว่า ให้อยู่ในกรอบความถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบแบบแผนและกฎหมาย อย่าหวังผลให้ได้ดังอุดมคติเกินไป จะทำให้ชีวิตตกอยู่ในความโลภและการตัดสินใจเรื่องใดขอให้ระลึกถึงความยุติธรรม พยายามให้ทุกฝ่ายมีความชื่นชมพอใจให้มากที่สุด ผู้ที่แพ้ก็เป็นไปโดยธรรมตามเหตุผล

พระอุณาโลม มีระหว่างคิ้วเป็นทักษิณาวรรตตามเข็มนาฬิกา ตั้งอยู่ตำแหน่งตาที่สามของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เป็นแบบอย่างที่ดี ตามทำนองคลองธรรมมีความบริสุทธิ์ ยุติธรรม มีความเมตตา กรุณา **พร้อมกับพระนาสิก** มีนาสิกนูนเป็นสัน เตือนสติให้หายใจด้วยจมูกของตนเอง

พระโอษฐ์ มีการยิ้ม (ไม่ใช่คำว่ายิ้ม) เตือนสติว่า ให้ประพฤติชอบด้วยวจีสุจริต รู้จักสงบปาก เพื่อความสงบสุขให้ตนเองและผู้อื่น รู้จักประมาณในการบริโภคด้วยการรู้ตัว รู้คิด ตรวจสอบที่จะผ่านลำคองลงไป เพื่อดำรงชีวิตและสุขภาพที่ถูกต้องและไม่เบียดเบียนด้วยความโลภ มีธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ๔ ประการ คือ เมตตา ความรัก กรุณา ความสงสาร มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข และอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง รู้จักวางใจเฉยมอง ไม่เฉยเมิน

สรูป พระพุทธชินราช ศิลปะสมัยหลังพุทธกาล พุทธศิลป์สมัยสุโขทัย ปางมารวิชัย มีเอกลักษณ์ขุ่มเรือนแก้ว ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ โดยพระยาสิทธิ พระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาศึกษาพระไตรปิฎกจนแตก ได้รับสมัญญานามว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก และแตกฉานธรรมในพระไตรปิฎกนั้น ได้รับสมัญญานามว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) ลุถึงปลายกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้สร้างขุ่มเรือนแก้วถวาย อีกประการหนึ่ง คือ วิหารคด ซึ่งเป็นพระวิหารที่อยู่ล้อมรอบองค์พระพุทธชินราช เป็นการจำลองการฟังโอวาทปาฏิโมกข์และจำลองรูปแบบการทำปฐมสังคายนา มีพระสงฆ์เป็นพยานร่วมรับฟังการปุจฉา การวิสัชนาพระวินัย วิสัชนาพระสูตร จากการปรารภเหตุแห่งสังคายนาที่เป็นห่วงพระธรรมวินัยจะกลายเป็นพระสัทธรรมปฏิรูป ประยุกต์ใช้เกินไปจนผิดแนวทางแห่งคำสอน

๓.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเจดีย์ทรงปราสาท

เจดีย์ทรงปราสาท/สถูปทรงปราสาท/เจดีย์ปราสาท อยู่ในกลุ่มของธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ชนิด เฉพาะเจดีย์ทรงปราสาทนี้ใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ อาจจะมีชื่อเรียกต่างกันว่า พระธาตุเจดีย์ พระบรมธาตุเจดีย์ พระเจดีย์ศรีมหาธาตุ พระมหาธาตุเจดีย์ บาง

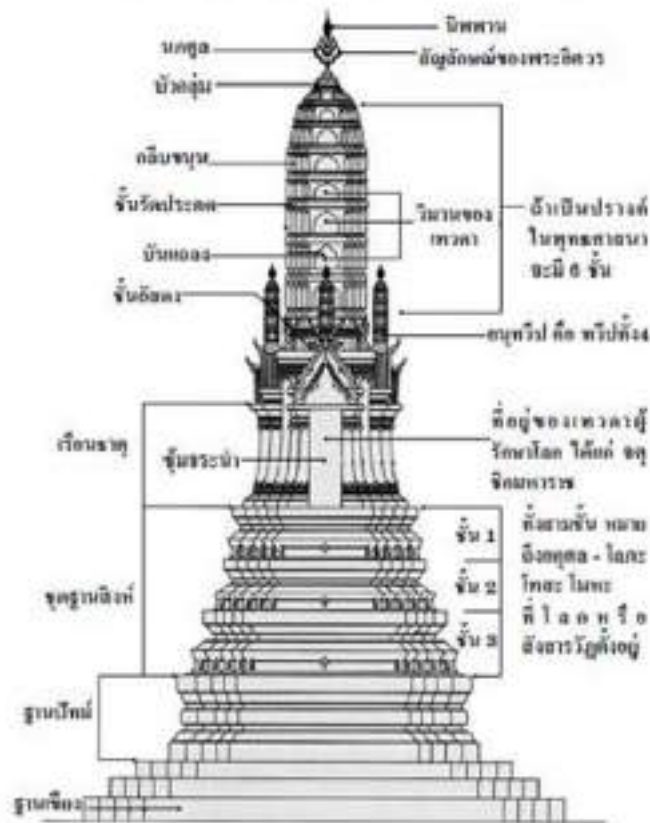
แห่งเป็นชื่อของวัดโดยปริยาย เช่น วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ วัดในต่างจังหวัดมีเกือบทุกจังหวัดเพราะเป็นวัดประจำจังหวัดที่มีคำว่า มหาธาตุ เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดพระปรางค์) จ. สุโขทัย จ. พิษณุโลก ต่างแต่ชนิดหรือชั้นของวัดที่ลงท้ายชื่อวัดว่า วรหามวิหาร วรวิหาร ราชวรวิหาร และเจดีย์ปรางค์นี้ส่วนใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้มักสร้างแต่โบราณ สมัยสุโขทัย อโยธยา รัตนโกสินทร์ตอนต้นและผู้จะที่สร้างได้ ต้องมีพระบุญญาบารมีสูงยิ่งระดับพระเจ้าแผ่นดิน เจดีย์ทรงปรางค์นี้สร้างขึ้นตามหลักไตรภูมิซึ่งถือว่าเป็นองค์แทนศูนย์กลางจักรวาลและอยู่สูงสุด เรียกว่าเขาไกรลาสหรือเขาพระสุเมรุ ทั้งองค์เจดีย์เต็มไปด้วยศิลป-ศาสตร์ โดยสังเขปคือ ฐานเขียง ฐานปัทม์ ฐานสิงห์ จุดตรงกลางด้านใน เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เรียกจุดนั้นว่า คัพภธาตุ รอบนอกของคัพภธาตุมีซุ้มจารณา ๔ ซุ้ม ที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล มีป้าหิมพานต์ สัตว์ป้าหิมพาน เช่น นกครุฑ คนธรรพ์ กินรี เหนือขึ้นไปลักษณะกลมมนมี ๖ ชั้น สู่ถึงสวรรค์ ๖ ชั้น เหนือขึ้นไปคือรูปพรหม ๑๖ ชั้น อรูปพรหม ๔ ชั้น สูงสุดใบเพกา ๘ ใบขึ้นไปรอบทิศและชี้ฟ้าหมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ สอดคล้องกับการที่พระพุทธเจ้าจัดเป็นอุปารหุบุคคล หนึ่งในอุปารหุบุคคล ๔ จำพวก พระองค์เป็นอุปารหุบุคคลทั้งยังทรงพระชนอยู่ทั้งปรินิพพานแล้วที่ควรมีธาตุเจดีย์ไว้ในทาง ๔ แพร่ง (ที่สาธารณะ) ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่กล่าวมา จึงนับว่าเจดีย์เป็นพุทธศิลป์สำคัญ ดังภาพนี้

องค์จริงเจดีย์ปรางค์/สถูป

โครงสร้างเจดีย์ปรางค์เต็มองค์ ซึ่งเป็นปรางค์ผสมระหว่างพระพุทธรูปกับพราหมณ์ โดยพราหมณ์จะมุ่งเป็นที่สถิตของเทวดา แต่พระพุทธรูปมุ่งแสดงถึงผลการกระทำของมนุษย์ เจดีย์จึงมีชั้น ๆ สูง-ต่ำ ตามผลการกระทำ โดยสามารถแยกคุณลักษณะจากกันได้ตามส่วนประกอบ ขององค์ปรางค์ลายเส้น จะเห็นอย่างชัดเจนว่า องค์ปรางค์นี้เกี่ยวข้องกับอย่างไรกับธรรม ดังภาพดังนี้

เจดีย์ทรงพระปรางค์

ภาพที่ ๕๙ เจดีย์ปรางค์/ไตรภูมิ/จักรวาลวิทยาในพระพุทธรูป

โครงสร้างองค์เจดีย์ปรางค์นี้ มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง ๘ วา ๒ ศอก (๑๗ เมตร) ยาว ๒๑ เมตร มีฐานย่อมุมไม้สิบสองรับกับเรือนธาตุขององค์เจดีย์ปรางค์ สูง ๑๘ วา (๓๖ เมตร) ตรงกลางองค์ปรางค์ทั้ง ๔ ด้าน มีซุ้มจระนำ ๔ ทิศ ซุ้มจระนำทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติ ส่วนซุ้มจระนำทางด้านทิศตะวันออกมีคูหาสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๒.๕๐ เมตร เป็นที่ประดิษฐานเจดีย์บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวประมาณ ๑.๓๓ เมตร ฐานเจดีย์สี่เหลี่ยมนี้ซ้อนกัน ๓ ชั้น สูง ๑.๕๐ เมตร องค์เจดีย์เป็นทรงรูปกลม ศิลปะแบบลังกา สูง ๑.๕๐ เมตร จากฐานถึงยอดเจดีย์ ๓ เมตร เจดีย์องค์นี้ประดับลวดลายศิลป์ทั้งองค์ มีชั้นบันได ๒๕ ชั้นจากฐานถึงเรือนธาตุ

บนโลกมนุษย์ องค์เจดีย์ปรางค์จะตั้งอยู่ ณ ศูนย์กลางของวัด เป็นองค์ประธานตามคติการสร้างวัดสมัยกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาโดยคติทางพุทธศาสนาเชื่อว่ามีเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) เป็นศูนย์กลางจักรวาล แต่ตามคติของพราหมณ์นั้น จะเป็นที่สถิตของเทพ จึงถูกนำมาใช้ได้กับแนวความคิดเรื่องศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะประธานของวัดในวัฒนธรรมของไทยได้อย่างกลมกลืน จัดเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปภายใน ทั้งเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธรูปปรางค์”

การก่อสร้างเจดีย์ปรางค์ของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) ได้ทำตามคตินิยมของหัวเมืองราชธานีแห่งอาณาจักรสุโขทัยในสมัยนั้น คือมีพระประสงค์ให้เจดีย์ปรางค์เป็นประธานของวัด และเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ รูปแบบของพระปรางค์สันนิษฐานว่า เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม โดยสร้างครอบเจดีย์ที่สร้างในรัชสมัยของพ่อขุนศรีนาวนำถอม เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นปกครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก ได้โปรดให้บูรณะเจดีย์ปรางค์โดยดัดแปลงเจดีย์ให้เป็นรูปแบบเจดีย์ปรางค์แบบขอมตามพระราชนิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

เจดีย์ปรางค์ เป็นหนึ่งในเจดีย์สี่ชนิด ได้แก่ “ธาตุเจดีย์ สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เจดีย์อื่น ๆ ที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มีบริโศกเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอย ธรรมเจดีย์ สำหรับบรรจุพระธรรม และ อุทเทสิกเจดีย์ คือพระพุทธรูป”^{๑๔} องค์ปรางค์ มองอย่างหนึ่งเห็นว่า คล้ายปราสาทที่มียอดสูงขึ้นไป มีฝักเพกาแยกเป็นกิ่งๆ อยู่ข้างบน ส่วนสำคัญของเจดีย์ปรางค์ คือส่วนกลางเจดีย์ที่บรรจุพระสารีริกธาตุภายใน เรียกว่าคัพภธาตุหรือเรือนธาตุ ในส่วนวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก พระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุในคัพภธาตุนั้น ชื่อ *พระทันตสุคันธธาตุ* วัดอื่น ๆ อาจเป็นพระบรมสารีริกธาตุต่างกันไป พระอารามหลวงสมัยเก่าแก่จะลงท้ายด้วยคำว่ามหาธาตุฯ นี้ ในประเทศไทยจะมีวัดหลวงประจำจังหวัดเกือบทุกจังหวัดซึ่งมีชื่อที่ลงท้ายว่า ธาตุหรือมหาธาตุบางจังหวัดมีมากกว่า ๑ วัด เช่น จังหวัดสุโขทัย

การสะท้อนธรรม

จุดประสงค์ของการสร้างเจดีย์ปรางค์ เพื่อบรรจุสิ่งเคารพบูชาสูงสุดได้แก่พระบรมสารีริกธาตุ (ของพระพระพุทธเจ้า) มิได้สื่อธรรมเท่านั้นแต่มีทรงศิลปะที่อุดมสมบูรณ์ อลังการงานศิลป์ คู่ควรแก่การสักการบูชาสมพระเกียรติในฐานะพระพุทธองค์เป็นศาสดา เป็นผู้ค้นพบพระพุทธศาสนาและสอนธรรมแก่ชาวโลกเพื่อพ้นทุกข์ด้วยพระบริสุทธิ์คุณ พระมหากรุณาคุณ พระปัญญาคุณ การเคารพบูชานั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในกรรมตามที่เคยกล่าวว่า ไตรภูมิคือที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ จึงสรุปได้ว่า การนำพระบรมสารีริกธาตุเข้าบรรจุไว้ ณ อาคารสถานที่อันสูงสุดและงดงามนั้น เพื่อแสดงถึงความเคารพสูงสุดในพระรัตนตรัยและผู้อยู่ในฐานะพรหมของบุตร กอปรด้วยพุทธธานุสติการระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าดังพระเจ้าปเสนทิโกศลอาลัยถึงพระ

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,

พุทธองค์ในคราวที่เสด็จไปโปรดพระมารดาบนสวรรค์จนสร้างหุ่นจำลองพระพุทธรองค์ขึ้นมากลายเป็นพระพุทธรูปต้นแบบถึงทุกวันนี้

ว่าตามคติการสร้างพระปรารค์ของไทยนั้นนิยมที่ถือกันว่า “เจดีย์ปรารค์คือสัญลักษณ์ของ เขาพระสุเมรุอันเป็นแกนของจักรวาล อีกนัยหนึ่งคือ การที่เจดีย์ปรารค์มีลักษณะเป็นยอดแหลมนั้น ต้องการที่จะสื่อถึงธรรมอันเป็นยอดสุด คือนิพพานโดยเฉพาะองค์เจดีย์ปรารค์ในภาพข้างต้นนั้น ก่อนที่เป็นจุดสูงสุด จะมีรูปรัศมีเรียกว่าวนพศุกลมี่แกนเป็นรูปดาบตั้งตรง ทางพระพุทธรศาสนาหมายถึงนิพพาน”^{๑๕} หรือสื่อถึงโลกุตตรธรรม โดยมีกิ่งบริวาร ๓ ชั้นขึ้นไปตามทวีปทั้ง ๔

ข้อสรุปขององค์ปรารค์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะเป็นถิ่นพุทธศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคติทางพระพุทธรศาสนา มีดังนี้

๑. องค์ปรารค์เป็นศิลปะย่อมุมไม้สิบสองสื่อถึงญาณ ๑๒ (ทวาทสาการัง) (อริยสัจ ๔ ที่พิจารณาด้วยญาณ ๓ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ)

๒. ปลายยอดสุดของพระปรารค์เป็นรูปดาบทรงมงกุฎ สื่อถึงนิพพานที่ได้จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ส่วนกิ่งของมงกุฎนั้น ๓ ชั้น ขึ้นไปทางตามทวีปทั้ง ๔ สื่อมรรค ๔ ผล ๔

๓. บริเวณตัวเรือนยอดของพระปรารค์ ถ้าเป็นศิลปะทางพุทธรศาสนาจะมีลำดับชั้นอยู่ ๖ ชั้น หมายถึงสวรรค์ ๖ ชั้น (ถ้าเป็นทางศาสนาพราหมณ์ เรือนยอดก็จะมี ๗ ชั้น อันหมายถึงเขาสัตตะบริภันท์ ๗ แนวเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุเท่านั้น)

๔. ชุ่มประตู่เข้าสู่เรือนธาตุนี้ มีเทพชั้นจตุรหาราชิกมหาราช สถิตอยู่ในชุ่มจรนำ ๔ ทิศ

๕. ชั้นชุกฐานสิงห์มี ๓ ชั้น หมายถึงอกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภ โกรธ หลง

๖. เชนงันไดนาค ๗ เศียร ๒๕ ชั้น ขึ้นสู่เรือนธาตุขององค์มีเทพและพญานาคคุ้มครองทั้ง ๒ ข้างแสดงถึงอำนาจพระบารมีแห่งความเมตตาของพระพุทธเจ้า

๗. องค์ปรารค์ สื่อถึงไตรภูมิที่รองรับผลการกระทำของมนุษย์ตั้งแต่แรก สวรรค์ พรหม โลก

๘. องค์ปรารค์ เป็นการจำลองภพหรือภูมิในชาติทางพุทธรศาสนา โดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนฐานได้แก่ กามภูมิ ส่วนกลาง ได้แก่รูปภูมิ ส่วนยอด ได้แก่ อรูปภูมิ เมื่อเทียบส่วน ๓ ส่วนของเจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซียที่สร้างขึ้นตามคติของไตรภูมิ (ที่จะกล่าวต่อไป)

๙. ส่วนฐานล่างสุด เรียกว่า ฐานเขียง เป็นปฏิมากรรมรูปสัตว์หิมพานต์ การประดับภาพสัตว์หิมพานต์ ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นการเปรียบเทียบส่วนฐานของพระปรารค์ว่าเป็นเชิงเขาพระสุเมรุอย่างสมบูรณ์

สรุป เจดีย์ปรารค์หรือสถูปทรงปรารค์ เป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ชนิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎก บรรจุสิ่งเคารพบูชาในทาง ๔ แพร่ง หนึ่งในนั้นคือพระพุทธเจ้า เจดีย์ทรงปรารค์นี้มีปรากฏชัดเจนในสมัยกรุงสุโขทัย มีการสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุหรือวัดพระปรารค์และมีอารามหลวงมากกว่า

^{๑๕} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๔/๓๓๗.

จังหวัดอื่น ๆ ในฐานะที่เป็นปฐมาณาจักรไทย ณ ที่นี้ กล่าวได้ว่า วัดสำคัญที่สร้างประจำรัชกาลโดยพระเจ้าแผ่นดินนั้นมักจะมีเจดีย์ทรงปราสาท จะมีมากในกรุงเทพฯ เช่น วัดอรุณราชวราราม (สมัยรัชกาลที่ ๒) และวัดตามหัวเมืองจะถือเป็นวัดประจำจังหวัดที่มีชื่อลงท้ายว่า ธาตุ มหาธาตุ รัตนมหาธาตุ คือ วัดที่มีพระเจดีย์ทรงปราสาทบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนี้เอง

๓.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเจดีย์/สถาปัตยกรรมหลัก

สถาปัตยกรรมหลักของพุทธศิลป์ถือเอาเจดีย์เป็นแบบ มีหลายชนิด หลายทรง ตามที่กล่าวข้อ ๓.๓ เน้นเฉพาะเจดีย์ทรงปราสาท แต่ข้อนี้เน้นเจดีย์ทั่วไปที่เป็นศิลปะแบบไทย ไม่ใช่เจดีย์ที่เป็นศิลปะแบบลังกาหรือเมียนมาร์ พร้อมโครงสร้างเจดีย์นี้เป็นต้นแบบ ดังภาพนี้

สถาปัตยกรรม : เจดีย์ทราย (ต้นกำเนิดเจดีย์)

ภาพที่ ๖๐ เจดีย์ทราย ต้นกำเนิดเจดีย์

องค์เจดีย์ทราย ว่าตามวัสดุสร้างก็ถือว่าเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายตามสภาพแวดล้อม แต่ที่สำคัญอยู่ที่การเป็นนิมิตทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานแห่งการปฏิบัติศาสนกิจของพระพุทธเจ้าและพระสาวก เป็นองค์สำหรับบรรจุสิ่งเคารพที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ นัยหนึ่งเป็นสื่อถึงความสามัคคีของชุมชนที่มีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกันตามเทศกาล ประเพณีต่าง ๆ เช่น เทศกาลสงกรานต์ นัย+หนึ่งเป็นสื่อที่เป็นสิริมงคล เป็นโชคลาภที่จะให้ความสุขความเจริญ เงินทองไหลมาเทมาดุจทรายที่ขนเข้าวัดนี้ กุศโลบายแห่งบุญบาปคนโบราณถือว่า คนที่เดินเข้า-ออกวัดในรอบหนึ่งปีนั้นไม่รู้ว่าดินที่ติดเท้าออกจากวัดไปเท่าไรแต่จะมากหรือน้อยก็ตามการขนทรายเข้าวัดถือว่าเป็นการใช้หนี้สงฆ์ ทดแทนดินที่ติดเท้าออกไปจะได้ไม่เป็นบาปในขณะที่เดียวกันก็ได้บุญสิ่งเหล่านี้เป็นความละเอียดอ่อนทางจิตใจของคนโบราณซึ่งเกรงกลัวต่อบาปและกลัวผลของบาปที่จะตามมาลงโทษในชาตินี้

องค์เจดีย์ ตามนัยที่เป็นพยานหลักฐานที่พระโสณะกับพระอุตตระ นำพระพุทธรูปมาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ณ จุดนี้ กล่าวกันว่าเป็นมณฑลจังหวัดนครปฐม สันนิษฐานว่า พระเถระทั้ง ๒ รูปนี้ได้ทำการเผยแผ่ธรรมในดินแดนแห่งนี้นาน เกรงว่ากาลนานไป ประวัติศาสตร์จะขาดตอนไม่ต่อเนื่อง ก็จะไม่มื่ออะไรเป็นพยานแห่งการเผยแผ่ศาสนาได้ จึงคิดนำดินทรายมาก่อเป็นเจดีย์แบบสาญจี นักปราชญ์ทางโบราณคดีเห็นพ้องกันว่า พระโสณเถระและพระอุตตระเถระเป็นสมณทูตและมาตั้งหลักฐานประกาศธรรมคำสอนที่นครปฐมเป็นครั้งแรกในพุทธศตวรรษที่ ๓ และได้สร้างเจดีย์ทรงบาตรคว่ำแบบเจดีย์สาญจีในประเทศอินเดียไว้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ขณะผนวชได้เสด็จจุดธูปเทียนนมัสการ ทอดพระเนตรเห็นเจดีย์ เมื่อทรงลาผนวชได้เสวยราชสมบัติแล้ว ในราว พ.ศ. ๒๓๙๖ ได้โปรดให้ก่อเจดีย์ใหม่ห่อหุ้มองค์เดิมไว้ สูง ๑๒๐ เมตร กับ ๔๕ เซนติเมตรพร้อมสร้างวิหารคดและระเบียงโดยรอบตามรูปแบบสังคายนาที่พระอรหันต์นั่งล้อมรอบเพื่อฟังคำปุจฉา-วิสัชนา ดังภาพเจดีย์นี้

สถาปัตยกรรม : องค์พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ ๖๑ พระปฐมเจดีย์ หลักฐานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ

การสะท้อนธรรม

ด้วยความเชื่อการก่อเจดีย์ทรายเป็นการถวายเป็นการถวายเป็นบุญกุศลอธิษฐานด้วยการขนทรายเข้าวัด ใช้หนี้สงฆ์ เป็นธรรมาธิษฐานในคำว่า “อโหสิกรรม” ว่าตามประวัติศาสตร์ สรุปได้ว่า

- เป็นสัญลักษณ์โดยศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ศาสนาอื่นไม่มี
- เป็นหลักฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิลักษณะไม่ปัก
- เป็นที่บรรจุสิ่งเคารพบูชาสักการะ ตามตำนานการสร้างเจดีย์จากพี่น้องสองพานิชได้รับ

เส้นพระเกศาจากพระพุทธเจ้าแล้วสร้างที่บรรจุไว้ ณ ที่อันสมควร และลักษณะเดียวกับพระธาตุอินแขวน ประเทศเมียนมาร์ ที่บรรจุพระเกศาธาตุโดยพระอินทร์เนรมิตก้อนหินมาตั้งตระหง่านหน้าผา

- เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุโดยมีตำนานการได้รับแจกพระบรมสารีริกธาตุจากโถณะพราหมณ์ให้แก่เจ้าเมืองต่าง ๆ ๘ เมืองแห่งชมพูทวีป มีการสร้างเจดีย์บรรจุไว้อย่างสมพระเกียรติ

การบรรจุพระสารีริกธาตุของเจ้าเมืองต่าง ๆ นี้ มิได้มีตำนานการบรรจุในโลกมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมีตำนานการบรรจุไว้ในสวรรค์ด้วยว่า “พระเขี้ยวแก้วบนด้านขวา (บน+ขวา) และพระรากลขั้วด้านขวา ประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพระรากลขั้ว (ไหปลาร้า) ด้านซ้าย และพระอุณห์สี (หน้าผาก) ประดิษฐานอยู่ในทุสสเจดีย์ ณ พรหมโลก” ^{๑๖}

สถาปัตยกรรม : เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง

เจดีย์ที่มีศิลปะย่อมุมนี้ เป็นศิลปะสวดลายของรูปทรงองค์เจดีย์อีกแบบหนึ่ง ที่นิยมสร้างกันสมัยโบราณปรากฏอยู่เกือบทุกวัด เป็นลักษณะเรียวยอดแหลม มีเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนสูงชันจะมีกิลบซ้อนกันเป็นชั้น ๆ

การสะท้อนธรรม

เจดีย์ทั่วไป เป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตรงมุมของสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้นจะย่อมุมออกไปอีก ๓ มุม (หยัก) การแยกมุมใหม่ให้เป็นมุมย่อย ๓ มุมของ ๔ จัตุรัส รวมทุกด้านของเจดีย์นั้นแล้ว เป็น ๑๒ มุม เจดีย์ เรียกว่าศิลปะไม้สิบสองหมายถึงอริยสัจ ที่เป็นกระบวนการพิจารณาธรรมของพระพุทธเจ้า คือ ทุกข์ ความเป็นทุกข์ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ การดับทุกข์ และมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ อริยสัจทั้ง ๔ นี้ คือเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้สิ้น พระองค์ได้ไตร่ตรองข้อที่ ๑ คือ ทุกข์จนครบ ๓ รอบ ด้วยการพิจารณา คือ

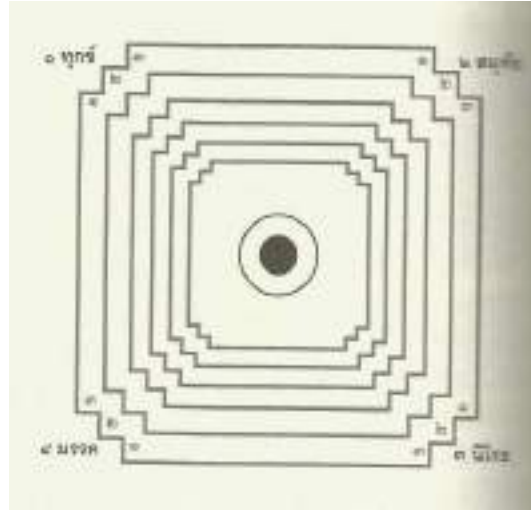
รอบที่ ๑ พิจารณาสังขญาณ คือหยั่งรู้อริยสัจ ๔ ว่าเป็นจริงตามสภาพที่เป็น

รอบที่ ๒ พิจารณากิจจญาณ คือรู้จักในอริยสัจ ๔ ว่าควรรู้ ละ ทำให้แจ้ง ภาวนา

รอบที่ ๓ พิจารณาगतญาณ คือรู้ว่ากิจในอริยสัจ ๔ นั้นว่า ได้รู้ ได้ละ ได้ทำให้แจ้งและได้ ภาวนาแล้ว

^{๑๖} พระมหาสมจินต์ สมมาปณฺโณ, บทความเรื่อง “พระธาตุและพระบรมสารีริกธาตุกับคนไทย”

[ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=๒๖๓&articlegroup_id=๔๐>, (สืบค้นเมื่อ ๑๑ พ.ค. ๖๕)

ภาพที่ ๖๒ เจดีย์ ศิลปะย่อมุมไม้สิบสอง / สะทอนอริยสัจ ๔ ในญาณ ๓

การพิจารณาด้วยญาณทั้ง ๓ นี้ ข้อละ ๓ รอบ เป็นการพิจารณา ๑๒ อาการ หรือพิจารณา ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างละ ๓ ครั้ง ซึ่งพระพุทธเจ้ามี “ญาณทัศนะ ตามเห็นอริยสัจที่เป็นจริง หมดจด ครบรอบ ๓ อาการ ๑๒”^{๑๗} ดังบาลีที่ปรากฏในบทสวดธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่าติปะริวัฏฐัง ทเวทาสาการัง ยะถาภูตัง ญาณะทัสสะนัง สุวิสุทัง อะโหสิ ด้วยเหตุนี้ จึงมีศิลปกรรมสะท้อนคำสอนเรื่องญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ ด้วยศิลปกรรมเจดีย์ว่า ย่อมุมไม้สิบสอง

สถาปัตยกรรม : เจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซีย (Borobuddho)^{๑๘}

ภาพที่ ๖๓ เจดีย์บุโรพุทโธ
ประเทศอินโดนีเซีย

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

^{๑๘} พระเจดีย์บุโรพุทโธ [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.tripdeedee.com/>>, (สืบค้นเมื่อ ๒ เม.ย. ๕๖).

เจดีย์บุโรพุทโธนี้ เป็นนวัตกรรมการมหาสถาปัตยกรรมชั้นยอด มีลักษณะสถาปัตยกรรมอันเลิศ ตั้งอยู่บนกองพีระมิดทรงชั้นบันได มีความสูงกว่า ๔๒ เมตร มี ๑๐ ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นจะมีภาพสลักนูนต่ำแสดงคำสอนทางพุทธศาสนาตามหลักเนื้อหาของไตรภูมิว่าด้วยกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ส่วนชั้นที่ ๖ มีซุ้มจารนำคล้ายพีระมิด ชั้นที่ ๗ เป็นฐานวงกลมขนาดใหญ่ ขึ้นไปอีก ๓ ชั้น จะประดับเจดีย์ทรงระฆังโปร่งฉลุกลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ครอบองค์พระพุทธรูปองค์เล็กข้างใน ส่วนนี้ มีความเชื่อกันว่า จะมีโชคใหญ่ หากยื่นมือไปสัมผัสพระพุทธรูปภายในได้พร้อมอธิษฐาน เจดีย์เหล่านี้มีจำนวน ๗๒ องค์ เรียงเป็นแนวล้อมรอบสถาปัตยกรรมของชั้นที่ ๑๐ ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานวงกลมใหญ่ของเจดีย์องค์ประธานสูง ๑๕๐ ฟุต เดิมเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ข้างใน แต่ปัจจุบันว่างเปล่าเจดีย์นี้เปรียบเสมือนศูนย์กลางของจักรวาล ตามตำนานกล่าวว่า ภูเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาสเป็นสะดือจักรวาล เขาพระสุเมรุนี้มีถ้ำชื่อคันธูลีสำหรับบรรจุพระเศียรของท้าวกบิลพรหม

การสะท้อนธรรม

เจดีย์พิเศษนี้ สร้างขึ้นตามคติของภพภูมิ ๓ เรียกว่า ไตรภพ ได้แก่ “กามภพ รูปภพ และ อรูปภพ”^{๙๕} โดยเทียบภพกับชั้นของเจดีย์ ๓ ชั้นดังนี้

ชั้นที่ ๑ ส่วนฐานของเจดีย์เป็นชั้นบันไดใหญ่ ๔ ชั้น โดยรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมกำแพงรอบฐานมีภาพสลักนูนต่ำราว ๑๖๐ ภาพ อยู่ในส่วนกามาฐานหรือชั้นที่มนุษย์ยังผูกพันอย่างใกล้ชิดกับความสุขทางโลกและถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา

ชั้นที่ ๒ ส่วนบนของฐาน (ส่วนกลาง) ที่มีชั้นบันไดรูปกลม ฐาน ๖ ชั้นที่มีรูปสลักนูนต่ำเกือบ ๑,๔๐๐ ชั้น/ภาพ ที่แสดงพุทธประวัติ ถือเป็นชั้นรูปธาตุ หรือ ชั้นที่มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสทางโลกมาได้บางส่วน

ชั้นที่ ๓ ส่วนของฐานกลมที่มีเจดีย์เล็ก ๆ ๓ ชั้นล้อมรอบสถาปัตยกรรมที่ใหญ่ที่สุด หมายถึงจักรวาล คือ ชั้นอรูปธาตุ ที่มนุษย์ไม่ผูกพันกับทางโลกอีกต่อไป ในชั้นอรูปธาตุนี้สร้างเป็นฐานระเบียงวงกลม ๓ ชั้น

ภพภูมิที่ปรากฏในศิลปกรรม ซึ่งกำหนดเอาเจดีย์บุโรพุทโธ ที่มีลักษณะสอดคล้องกับภพภูมิใน ๓ ส่วน/ภพภูมิ สรุปได้ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ ส่วนกามาฐาน เป็นชั้นที่มนุษย์ยังผูกพันอย่างใกล้ชิดกับความสุขทางโลกและถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา (มีลักษณะที่บ)

ส่วนที่ ๒ ส่วนรูปธาตุ เป็นชั้นที่มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสทางโลกมาได้บางส่วน เป็นชั้นสรวงสวรรค์ เป็นอาณาจักรของเทพ (มีลักษณะโปร่ง-เงา)

ส่วนที่ ๓ ส่วนอรูปธาตุ เป็นชั้นที่มนุษย์ไม่ผูกพันกับทางโลกอีกต่อไปคือหลุดพ้นว่างจากกิเลสตัณหาอันเป็นของมนุษย์ที่มีกิเลสเท่านั้น (มีลักษณะโปร่งใส-ว่าง)

^{๙๕} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๒/๔๑๐.

เรื่องนี้ ผู้เขียนตั้งใจจะเสนอพุทธศิลปกรรมเจดีย์บุโรพุทโธ ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเทียบภาพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ เทียบกับชั้นของเจดีย์ ๓ ชั้น คือ กามธาตุ รูปธาตุ และอรุณธาตุ ตามตารางดังนี้

ภูมิ ๓	ลักษณะ	ธาตุ ๓	ลักษณะ
กามภาพ	ผู้ติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ (ปุถุชน) ลักษณะ ทึบ หนา	กามธาตุ	ชั้นที่มนุษย์ยังผูกพันอย่างใกล้ชิดกับความสุขทางโลกีย์และถูกรอบงำด้วยกิเลสตัณหา ลักษณะทึบ-หนา
รูปภาพ	ผู้อยู่ในรูปฌานมีกายและจิต ลักษณะโปร่ง-เงา	รูปธาตุ	ชั้นที่มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสโลกีย์มาได้บางส่วน ลักษณะ เงา-โปร่ง
อรุณภาพ	ผู้อยู่ในอรุณฌาน มีแต่จิต ไม่มีรูป ลักษณะสว่าง-ว่าง	อรุณธาตุ	ชั้นที่มนุษย์ไม่ผูกพันกิเลสอันเป็นโลกีย์อีกต่อไป ลักษณะ สว่าง-ว่าง

แสดงให้เห็นว่า การสร้างเจดีย์บุโรพุทโธนั้น เป็นการสร้างตามคติของไตรภูมิ สอดคล้องกับชาดกซึ่งเกี่ยวข้องกับภาพภูมิ ประกอบด้วยเทพ พรหม ซึ่งชั้นฐานล่างนั้นเป็นชั้นกามาวจรภูมิ เป็นที่สถิตของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง ๖ ชั้น เป็นภพที่มีอารมณ์เลิศ โลกที่มีแต่ความสุข แต่ยังเกี่ยวข้องกับกาม โดยเฉพาะชั้นจามตุมหาราชิกา มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ สถิตประจำทิศ คือ

- ท้าวธตรฐ จอมแห่งหมู่คนธรรพ์ ทำหน้าที่ปกครองทิศตะวันออก
- ท้าววิรุฬหก จอมแห่งหมู่กุ่มภันต์ ทำหน้าที่ปกครองทิศใต้
- ท้าววิรูปักษ์ จอมแห่งหมู่นาค ทำหน้าที่ปกครองทิศตะวันตก
- ท้าวเวรหรือเวสวัณ จอมแห่งหมู่ยักษ์ ทำหน้าที่ปกครองทิศเหนือ^{๒๐}

สถาปัตยกรรม : บันไดพญานาค

ภาพดังกล่าวนี้ น่าสนใจอยู่ว่า ท้าววิรูปักษ์ จอมเทพแห่งหมู่นาค ปกครองหมู่นาคทางทิศตะวันตกประทับนั่งอยู่ทางทิศตะวันตก พระอุโบสถทิศตะวันตกจะมีบันไดนาค ๕ หัก ส่วนทางพาดจากข้างบนส่วนหัวเลี้ยวลงมาถึงเชิงบันได นี้คือบริวารของท้าววิรูปักษ์ เป็นหนึ่งในสี่ของท้าวจตุโลกบาล ทำหน้าที่อารักขาพระพุทธเจ้าในทิศตะวันตก

ความสัมพันธ์ของเทพกับพระพุทธศาสนาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นชาดกที่อิทธิพลต่อศิลปกรรม ซึ่งช่างคนไทยทำศิลปกรรมขึ้นอย่างวิจิตรพิสดาร จะเป็นเทพ พรหม ยักษ์ มารที่มาทำการเคารพพระพุทธเจ้า จึงไม่แปลกที่แบบก่อสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ องค์

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๒.

พระพุทธรูปที่มีรูปทรงต่าง ๆ ก่อปรด้วยศิลปกรรมอันวิจิตรงดงาม เพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนา
แท้ ๆ ดังภาพตัวอย่างพญานาคนี้

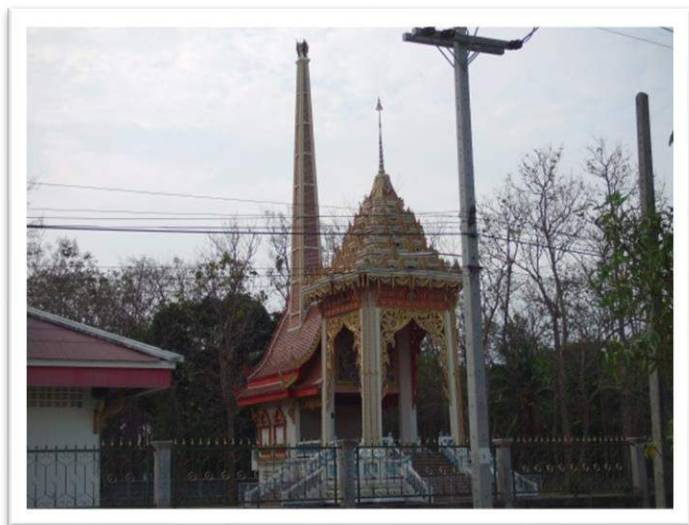

ภาพที่ ๖๔ บันไดพญานาค ท้าววิรูปักษ์
ประจำทิศตะวันตก

สถาปัตยกรรม : เมรุ/เมรุมาศ

เมรุเผาศพ ที่ตั้งอยู่ตามวัดต่าง ๆ อาจจะตั้งนอกวัดบ้าง แต่ก็เป็นที่ธรณีสงฆ์วัดใดวัดหนึ่ง
เสมอ มีลักษณะอาคารเปิดแบบเตี้ยประกอบด้วยเตาไฟ ปล่อยไฟ มีชานที่ตั้งศพรอเข้าเตาเผา ที่
สำคัญคือมีลวดลายเป็นอาคารหลังหนึ่งเอกเทศจากการอาคารอื่น ๆ ก่อนเผานั้นจะมีพิธีสงฆ์สวด
มาติกาหน้าไฟ และมีพิธีทอดผ้าบังสุกุล จากนั้นพิธีสุดท้ายคือ การวางดอกไม้จันทน์ของญาติพี่น้อง
ร่วมกันเผาศพนั้น

เมรุ เป็นชื่อของเขาพระสุเมรุ ตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งเมืองสวรรค์ชั้น
ดาวดึงส์ซึ่งพระอินทร์สถิตอยู่ เตาเผาศพนี้ เดิมผูกหุ่นทำเป็นภูเขาตั้งที่เผาขึ้นบนนั้น ถ้าเป็นพิธีหลวง
ทำเป็นเรือนโถง เครื่องยอดหรือมณฑปครอบที่เผา เรียกว่า พระเมรุ ต่อมาเรียกที่เผาศพทั่วไปทั้งมี
ยอดและไม่มียอดว่า “เมรุ” ดังภาพนี้

ภาพที่ ๖๕ เมรุ วัดจุฬามณี อ.เมือง
จ.พิษณุโลก

คำว่า เมรุ เป็นชื่อภูเขาพระสุเมรุหรือภูเขาไกรลาส มีอีกชื่อว่า เมรุมาศ หมายถึงภูเขาพระสุเมรุ ตั้งตระหง่าน ซึ่งเมรุนี้เป็นลักษณะหนึ่งในสี่ของปราสาท ชื่อปราสาททรงศิขร แปลว่า ภูเขา กล่าวคือปราสาททรงศิขร มีลักษณะรูปทรง “จำลองภูเขา” และ “สวรรค์ชั้นฟ้า” บนภาพความคิดของภูเขาพระสุเมรุ มีรูปทรงที่เน้นมวลอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเสมือนขุนเขาและให้รายละเอียดลำดับขั้นสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาประจำตามลำดับชั้นทิศและฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด เช่น ปราสาททรงศิขรปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

การสะท้อนธรรม

คำว่า เมรุ เป็นชาติกษนิคทีฆนิกาย เรื่องยาว เป็นชาติกสัมปยุตด้วยธรรม กล่าวคือ เมรุหรือเมรุมาศนี้ เป็นตำนานจากเหตุการณ์ตัดศีรษะของกบิลพรหมตามที่กล่าวไว้ในวัดอุตรธรรมประเภทปริศนาธรรมเกี่ยวกับปัญหา ๓ ราศี คือสืบเนื่องมาจากปัญหา ๓ ราศี ที่กบิลพรหมนำไปทายเป็นปัญหาจริยธรรมกับธรรมบาลกุมาร โดยเดิมพันด้วยศีรษะคือถ้าธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ ต้องตัดศีรษะของตนบูชาความรู้เรา แต่ปรากฏว่าธรรมบาลกุมารตอบปัญหานั้นได้ ทำให้กบิลพรหมต้องยอมตัดศีรษะของตนบูชาความรู้ธรรมบาลกุมาร เมื่อตัดแล้วก็มีปัญหาตามมาว่า ศีรษะของกบิลพรหมจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย ถ้าทิ้งในน้ำ จะทำให้น้ำแห้ง ถ้าทิ้งบนบก จะทำให้ไฟไหม้ ถ้าทิ้งในอากาศ จะทำให้ฝนแห้ง แล้วจะให้ทำอย่างไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรม ไม่ได้หมายความว่า ศีรษะของกบิลพรหมนี้เสียดจัญไรอะไรหรอก หากแต่ว่า จะต้องไม่ตกอยู่ในลักษณะของคำว่าทิ้งไป แต่ต้องอยู่ในคำว่ายกไว้ ถือไว้ ณ ในที่สูง หมายถึงนำขึ้นไว้ในฐานะที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่ในฐานะยกไว้ที่สูงด้วยเคารพ เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า “พระหมาติ มาตาปิเตโร / มารดาบิดาท่านกล่าวว่าเป็นพรหม”^{๒๑}

^{๒๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

นอกจากได้คติธรรมคำว่า เมรุ ในฐานะที่ถือเป็นของสูงและคำว่าพระพรหมที่หมายถึงพรหมวิหาร ๔ แล้ว ยังได้คติธรรมจากการนำศพเวียนรอบเมรุอีกด้วย ข้อนี้จะตอบปัญหาที่หลายคนถามว่า ทำไมก่อนจะนำศพขึ้นเชิงตะกอนที่เมรุเผาศพจึงต้องเวียนซ้ายก่อน ก็ตอบแบบสันนิษฐานว่า เพื่อให้ญาติพี่น้องที่มาพร้อมพิธีเผาศพนั้นได้เกิด “มรณานุสติ” ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มรณานุสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะมือนมตะเป็นที่สุด”^{๒๒} คือให้นึกเสียวว่า ชีวิตนั้นสั้นนัก จะตายเมื่อไรไม่รู้ ภาระนั้นเลย ต้องรีบทำความดีเรื่องนี้ หากว่ากันตามนัยกรรมฐานก็คือให้นึกถึงความตาย นึกถึงความไม่เที่ยง ดังนั้น เราต้องไม่ประมาทรีบเร่งปฏิบัติธรรมและศพที่เวียนซ้ายรอบเมรุนั้น หมายถึงการจำลองเวียนรอบเขาพระสุเมรุ คือจำลองจากการที่ธิดาทั้ง ๗ คนของกบิลพรหมนำศีรษะของบิดาเวียนรอบเขาพระสุเมรุในวันสงกรานต์นั่นเอง ดังนั้น คำว่า เมรุนั้น มาจากชื่อเขาพระสุเมรุ และคำว่าเมรุ จึงเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุให้เราได้เห็นทุกวันนี้

สถาปัตยกรรม : หอระฆัง/หอกลอง

ภาพที่ ๖๖ หอระฆัง/กลอง วัดรักไทย

อ.บางระกำ พิชณุโลก

หอระฆัง/หอกลอง ถือว่าเป็นศาสนวัตถุประเภทอาคารอย่างหนึ่ง มีรูปทรงตามรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย จะก่อสร้างในวัดเกือบทุกแห่ง ใช้เป็นอาคารสำหรับแขวนระฆังเพื่อใช้ตีสัญญาณ

^{๒๒} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙/๔๔๔.

บอกเวลาแก่พระสงฆ์ในการลงทำวัตร ขึ้นศาลาทำบุญ ลงพระอุโบสถฟังสวดปาฏิโมกข์วัน ๑๕ คำ หรือประกอบกิจของสงฆ์ เช่น การทำงานนวัตรกรรม กวาดวิหาร กวาดลานเจดีย์ ซึ่งหอร่องนี้มีหลากหลายแบบตามวัสดุ ได้แก่ หอร่องโครงสร้างไม้ หอร่องก่ออิฐถือปูน หอร่องโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งแต่ละประเภทจะมีลักษณะรูปทรงอาคารอยู่ในแบบสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม และแบบทรงกลม รวมถึงชั้นหอร่อง บางแห่งก็เห็นสองชั้น สามชั้น นอกจากจะใช้กับระฆังแล้วยังมีกลองเพลขนาดใหญ่ด้วย

การสะท้อนธรรม

หอร่อง เป็นหอแห่งการให้สัญญาให้มีกาลัญญุตตา เป็นการแจ้งเตือนหรือปลุกให้ตื่นจากการจากการทำหน้าที่ปกติให้เข้ามาสู่อณัติสัญญาธรรมร่วมกัน อันเป็นการแสดงถึงความรักความสามัคคีซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะจะนำมาซึ่งความสุขมาให้”^{๒๓} (สุขาสังขัสสะ สามัคคี) เมื่อมีกายสามัคคีแล้ว ขั้นตอนต่อไป จะมีผลให้เข้าถึงสัจธรรม คือให้รู้ถึงความเป็นจริงของชีวิตของโลก ถ้าตรงกันข้ามกันนี้ คือคนในหมู่คณะเดียวกัน ไม่ปฏิบัติตามอณัติสัญญาธรรมร่วมกัน เช่นว่า พระสงฆ์ในวัดเดียวกันขึ้นศาลาทำบุญประจำวันพระคนละครั้งห่างกันสามนาที่บ้างห้านาที่บ้าง หรือไม่สามัคคีกันลงฟังพระปาฏิโมกข์ เราก็จะไม่มีโอกาสที่จะศึกษาให้รู้ถึงสัจธรรมใด ๆ เพราะความไม่สามัคคีเป็นอุปสรรค ผลที่สุด พระสงฆ์ในหมู่คณะนั้นจะอยู่ในอาวาสเดียวกันอย่างไม่เป็นสุขเพราะขาดสันตินั่นเอง

อีกนัยหนึ่งของหอร่องที่หมายถึง “เวลา” แปลว่า ผู้กลืนกินสรรพสัตว์ (กาล ฆะสะติ ภูตานิ) กาลเวลาจึงเหมือนกับเป็นพญายักษ์คอยดักจับสรรพสัตว์ทุกชีวิตกินอยู่ตลอดเวลา คนโบราณตั้งเป็นปริศนาธรรมว่า “พญายักษ์ตนหนึ่ง มีตา ๒ ข้าง ข้างหนึ่งสว่าง ข้างหนึ่งริบหรี่ มีฟันไม่มาก ปากละ ๓๐ ซี่ ถามว่า พญายักษ์ตนนั้นคือใคร ปริศนาธรรมนี้สอนให้เราสติไม่ประมาทในการทำสำหรับชีวิต โดยธรรมข้อที่ว่า กาลัญญุตตา^{๒๔} หนึ่งในสี่ปฐิธรรม ๗ ประการ การเป็นผู้รู้จักกาลเวลาเป็นสิ่งสำคัญ ตัวอย่างพระพุทธเจ้ามีพุทธกิจประจำวัน ๕ ประการ แต่ละประการนี้นวางไว้อย่างเหมาะสมกับวิถีชีวิต การตอบปัญหาแก่เทวดาจะจัดไว้เที่ยงคืน การแสดงธรรมแก่ชาวบ้านจัดไว้ช่วงบ่าย เพราะเกรงว่าจะกลับบ้านค่ำลำบาก แต่จัดการให้อาวาตแก่ภิกษุสงฆ์ไว้ตอนค่ำ เพราะพระสงฆ์ไม่มีปัญหาการเดินทาง กลับบ้านเหมือนชาวบ้าน ย้อนมาว่า ทำไมตอนเช้าเป็นเวลาบิณฑบาต ก็เพราะชาวบ้านอยู่บ้าน ยังไม่ทันออกไปทำนาทำไร่ ถ้าบิณฑบาตกลางวันวันอากาศจะร้อน เป็นต้น

สถาปัตยกรรม : ชุ่มประตุมงกุฏ

ชุ่มประตุมงกุฏนี้ เป็นชุ่มประตุมงกุฏพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หรือวัดโพธิ์ ท่าเตียน กรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นมงกุฏ แปลว่ายอด คือสูงสุด ถ้าเป็นยอดเจดีย์จะหมายถึงพระนิพพาน ชุ่ม

^{๒๓} พุ. พุ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๓.

ประตูที่วານี้ มี ประเด็นอยู่ที่ว่า ทำไมมีถึง ๑๖ ซุ้ม ตั้งอยู่โดยรอบพระอารามนี้ โดยทิศตะวันออก มี ๓ ประตู ทิศใต้ มี ๔ ประตู ทิศตะวันตก มี ๔ ประตู ทิศเหนือ มี ๕ ประตู ดังภาพนี้

ภาพที่ ๖๗ ซุ้มประตุมงกุฏ วัดพระเชตุพนฯ

ท่าเตียน กรุงเทพฯ

การสะท้อนธรรม

ซุ้มประตุมงกุฏที่พิเศษต่างจากซุ้มประตูวัดทั่วไปนั้น มีนัยสำคัญทางพุทธธรรม กล่าวคือ คำว่า มงกุฏ นั้น เป็นระดับสูงสุด มีค่าสูง เทียบได้กับยอดเจดีย์ ซึ่งยอดเจดีย์นั้น มีนัยทางพุทธธรรม คือ โลกุตตรธรรม ที่สำคัญคือ ซุ้มประตูที่มีจำนวน ๑๖ ซุ้มนี้ ตีความในพุทธธรรมนัยหนึ่งว่า โสฬสญาณ ๑๖ ประการ

นัยหนึ่ง ซุ้มประตูจำนวน ๑๖ ซุ้มนี้ตีความในพุทธธรรมว่า รูปาวจรภูมิ หรือพรหม ๑๖ ชั้น ภาพที่จิตยังท่องเที่ยวอยู่ในรูปกำเนิดของสัตว์โลกที่จิตใจยังติดพันกับสิ่งที่มีรูปเช่น มนุษย์ เทวดา จนถึงรูปพรหม หรือเป็นที่อยู่ของพรหมมีรูป เรียกว่า รูปพรหม ไม่มีเพศ มีรูปร่างบริสุทธิ์ มีแสงสว่างรุ่งเรืองยิ่งว่า เทวดาทิ้งปวง มีเสียงไพเราะ และมีอายุยืนหลายพันปีทิพย์ มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น (โสฬสพรหม) จำแนกออกตามชั้นของฌานที่บุคคลได้บรรลุ เป็นภูมิที่ไม่ถูกทำลายด้วยไฟบรรลัยกัลป์เรียงลำดับ^{๒๕}

อีกนัยหนึ่ง จำนวนซุ้มประตู ๑๖ ซุ้ม สื่อธรรมว่าอุปกิเลสแห่งจิต ๑๖ ประการ^{๒๖} ที่ต้องละต้องระวังเพื่อกำจัดออกไป เปรียบเสมือนบุคคลที่จะต้องระวังสิ่งที่จะทำให้จิตในขุ่นมัวเศร้าหมอง มี

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๓๑๗-๓๑๘.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๒/๗๔.

อภิขณาวิสมโลภะ เป็นต้น มี ปมาทะ เป็นที่สุด อีกนัยหนึ่ง หมายถึง โสฬสญาณ ๑๖ มี นามรูป ปริจเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณะญาณ เป็นที่สุด

สถาปัตยกรรม : หอไตร/หอธรรม/ธรรมเจดีย์

ภาพที่ ๖๘ หอไตรเสาดเดียว วัดบ้านโคกผักหวาน
อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

หอไตรหรือหอธรรม (Dhamma Castle) เป็นศิลปกรรมประเภทอาคาร/สถานที่ ถือเป็นศาสนสถานประเภทหนึ่ง ตั้งอยู่ในวัด บางวัดตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส เป็นอาคารขนาดเล็กสำหรับเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานหรือหนังสือและศึกษาพระธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระไตรปิฎก หอไตรก็คือห้องสมุดสำหรับพระสงฆ์ศึกษาพระธรรมนั่นเอง ศิลปะล้านนานิยมทำเป็นอาคารสองชั้น บางแห่งจะตั้งอยู่กลางน้ำใช้สะพานไม้พาดชั่วคราวสำหรับเดินแล้วชักเก็บได้ โดยมีวัตถุประสงค์ป้องกันปลวกและแมลงอื่นไปกัดกินพระไตรปิฎกซึ่งเป็นใบลานใบข่อยหรือกระดาษ

รูปทรงหอไตรมีหลายทรง ขึ้นอยู่กับอิทธิพลประภาคของไทยด้วย บางที่ก็ทำประณีต ภาชนะหน้าของหอไตร ๓ ชั้นข้างบนนี้ ชั้นกลางจะใช้เป็นที่เก็บพระธรรมคัมภีร์ทั้งหลาย ไม่มีทางขึ้นถาวร แต่จะใช้บันไดพาด เมื่อเลิกใช้ก็เก็บบันได ชั้นล่างใช้เป็นที่อ่านพระธรรมที่ขึ้นไปเอามาจากชั้นบน อ่านเสร็จก็เอาขึ้นไปเก็บที่ชั้นบน หอไตรในภาคกลางมักเป็นชั้นเดียวแต่เสาค่อนข้างสูง มักตั้งอยู่กลางน้ำ การที่คนโบราณสร้างหอไตรไว้กลางน้ำนั้น นอกจากประโยชน์จากการป้องกันปลวกแล้ว เมื่อเรานั่งศึกษาพระธรรม สมาธิย่อมเกิดได้ง่าย เพราะมีน้ำเป็นแนวป้องกันการรบกวนจากรอบข้างและน้ำที่ราบเรียบนิ่งเงียบ ช่วยให้สงบ นับเป็นภูมิปัญญาของคนโบราณที่ควรพิจารณา

การสะท้อนธรรม

หอไตรหรือหอธรรม มีนัยสำคัญทางลักษณะ รูปทรง กรณีเสาต้นเดียว/เสาเอก หมายถึง มรรคมืองค์แปด ทางปฏิบัติธรรมที่ถือเป็นสายเอก สายเดียวกันเท่านั้นที่ไปสู่นิพพานได้ (ทุกขะนิโรธะ คามินีปะฏิปะทา) ประการอื่น ๆ บางหอมีเสา ๑๖ ต้น หมายถึงโสฬสญาณ เข้าใจได้ว่า หอไตรเป็น คลังธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ถือเป็นธรรมเจดีย์ที่จารึกพระพุทธพจน์ ธรรมเจดีย์นี้ เป็นสิ่ง หนึ่งในสี่ของเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ก่อนเสด็จดับขันธพระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ พระพุทธอุปัฏฐากถึงอนาคตแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งจัดเป็นธรรมเจดีย์ว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยที่เรา (ตถาคต) แสดงไว้บัญญัติไว้แล้วจักเป็นศาสดาของพวกเขา เมื่อเรา (ตถาคต) ล่วงลับไปแล้ว”^{๒๗} (โย โว อานันทะ มะยา อัมโม จะ วินะโย จะ เทสิโต ปัญญุตโต โส โว มะมัจจะเยนะ สัตถา) แสดงให้เห็นว่า ณ ปัจจุบันเราถือพระธรรมวินัยแทนพระศาสดาในการควบคุม ดูแล ปกครองพุทธบริษัท และธรรมเจดีย์นี้เป็นสูตรหนึ่ง เรียกว่า อัมมเจดีย์สูตร^{๒๘} ว่าด้วยข้อความที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระพุทธเจ้าพรรณนาความเลื่อมใสศรัทธาของพระองค์ที่มีต่อพระรัตนตรัย

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า คิดเป็นชั้นได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น บรรจุอยู่ในปิฎก ๓ ปิฎก โดยแยกเป็น พระวินัยปิฎก จำนวน ๒๑,๐๐๐ ธรรมชั้น พระสุตตันตปิฎก จำนวน ๒๑,๐๐๐ ธรรมชั้น และอภิธรรมปิฎก จำนวน ๔๒,๐๐๐ ธรรมชั้น ณ ปัจจุบัน พระไตรปิฎก ฉบับหลวง ฉบับสยามรัฐ ฉบับสังคายนา และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีจำนวน ๔๕ เล่ม เพื่อจัดลงให้ได้ตามจำนวนปีแห่งการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้เป็นเวลา ๔๕ ปี นั่นเอง คำถามคือว่า เมื่อพระไตรปิฎกจำนวนถึง ๔๕ เล่มเช่นนี้จะเก็บไว้อย่างไร ก็จะมีที่จัดเก็บไว้ ๒ แบบ คือ เก็บไว้ในตู้พระไตรปิฎก โดยตั้งไว้มุมใดมุมหนึ่งในห้องสมุดหรือในศาลาวัด แต่ถ้าวัดใดมีผู้มีจิตศรัทธา จะสร้างหอไตรพร้อมพื้นที่นั่งอ่านด้วยก็ยิ่งดี ดังนั้น วัดบางแห่งที่เก่าแก่ นิยมสร้างหอไตรหรือหอธรรมด้วย

๓.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านธงธรรมจักร

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นวัตถุธรรมหลัก ๆ กี่ว่าได้ ในแนวปฏิมากรรม จะเห็นพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา พระพุทธรูปที่มีสองพระหัตถ์ยกขึ้นเป็นวงกลม หน้าพระพักตร์มี กวางหมอบ เพื่อบ่งบอกว่าเป็นพื้นที่สารนาถ (ที่ฟังของหมู่กวาง) และมีปัญจวัคคีย์นั่งฟังธรรมล้อมรอบ ธรรมาสน์นั้น แต่เป็นธงธรรมจักร สัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนาโดยองค์รวม ดังภาพนี้

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๖/๔๕๑.

ภาพที่ ๖๙ ธงธรรมจักร สัญลักษณ์องค์รวมพระพุทธศาสนา

ธงธรรมจักรในประเทศไทย เป็นธงประจำพระพุทธรูปที่ใช้ธงอยู่แต่เดิม เป็นธงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีเหลืองแก่ หมายถึงมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง คือ การหลีกเลี่ยงความสุดโต่ง ทั้งปวงตรงกลางเป็นรูปพระธรรมจักรสีแดง โดยธรรมจักรมีซี่ล้อหรือก่าสิบสองซี่ หมายถึง ญาณ ๑๒ (สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณในอริยสัจ ๔) หรืออีกนัยหนึ่ง แทน ปัจจยการหรือปฏิจจสมุปบาท ๑๒ องค์ธรรม ธงธรรมจักรที่ประดับศาสนสถานนั้นอาจเป็นธรรมจักรมีก่า ๘ ซี่ เพื่อให้มีความหมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ธงธรรมจักรนี้ประกาศใช้ในประเทศไทยอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑

ธงฉัพพรรณรังสี

ภาพที่ ๗๐ ธงฉัพพรรณรังสี/ธงปัญญาสีละ/ธงพุทธศาสนาสากล

ธงฉัพพรรณรังสี มีรัศมี ๖ สีที่แผ่โอบาสอกมาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ในรัตนฆรเจดีย์ที่เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ ๔ เมื่อเสด็จประทับนั่งขัดสมาธิทรงพิจารณาธรรมในพระวรกายในเรือนแก้ว พระฉัพพรรณรังสีทั้ง ๖ สี ก็โอบาสอกมาจากพระวรกายแล้วแล่นไปในทิศทิศ โดยธงฉัพพรรณรังสีนี้ ออกแบบโดยพุทธสมาคมโคลัมโบ ประเทศศรีลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ เป็นที่มาของพระพุทธรูปปางฉัพพรรณรังสี นิยมใช้กันในประเทศเมียนมาร์

การสะท้อนธรรม

สีนิละ (เขียว) หมายถึง พระมหากษัตริย์แห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันแผ่ไพศาลไปทั่วสากลจักรวาล

สีพีตะ (เหลือง) หมายถึง มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง คือ การหลีกเลี่ยงความสุดโต่งทั้งปวง

สีโลหิตะ (แดง) หมายถึง การอำนวยความสะดวกให้ประสบความสำเร็จ สมบูรณ์พร้อมด้วยสติปัญญา คุณงามความดี ความเป็นผู้มีโชค และเกียรติยศทั้งปวง

สีโอทาคะ (ขาววง) หมายถึง ความบริสุทธิ์แห่งพระธรรม ซึ่งเป็นของที่ไม่จำกัดกาล (อกาลิก) และนำชนไปสู่ความหลุดพ้น

สีมัญญะฐะ (แดงหงอนไก่) หมายถึง พระปัญญาคุณแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

สีประภัสสร (เลื่อมพราย) หมายถึง ความจริงทั้งหมดในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓.๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านสมณศักดิ์พัตยศ

ผู้วิจัยได้กำหนดสมณศักดิ์พัตยศของพระสงฆ์ในฐานะวัตถุธรรม มีนัยสำคัญทางพระพุทธศาสนา สามารถตีความเข้าใจในธรรมได้หลายนัย แม้ไม่สามารถตีความเข้าใจกับหัวข้อธรรมได้โดยตรง แต่ก็เป็นข้ออุปมาอุปไมยและสื่อถึงพระธรรมวินัยได้ ดังนี้

พัตยศ คือ พัตสมณศักดิ์สำหรับพระสงฆ์ เรียกเต็ม ๆ ว่า สมณศักดิ์พัตยศ ใช้เป็นภาษาพูดว่าพัตหลัก ตรงกันข้ามกับพัตรองซึ่งเป็นตาลปัตรที่พระสงฆ์จะใช้ในพิธีกรรมทั่วไป ส่วนพัตหลักนี้จะใช้ในพิธีหลวง พิธีรับเสด็จต่าง ๆ พัตหลักนี้มีเค้าเดิมจากการเป็นเครื่องสักการะพระสงฆ์ที่พระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในการศึกษา การบริหารกิจการคณะสงฆ์ การเผยแผ่พระศาสนา พระภิกษุผู้มีผลงานทางนวัตกรรม พระภิกษุผู้มีปฏิปทาในด้านการปฏิบัติวิปัสสนา ทั้งระดับพระครูและพระราชาคณะระดับต่าง ๆ

สมณศักดิ์พัตยศ มีเครื่องหมายแสดงชนิดหรือลำดับชั้นแห่งสมณศักดิ์ มีรูปทรงและชื่อต่างกัน เช่นว่า พัตหน้านาง พัตพุดตาน พัตแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พัตเปลวเพลิง สมณะศักดิ์พัตยศนี้ถือว่าเป็นนวัตกรรมเชิงพุทธที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นการแสดงให้เห็นถึงลำดับชั้นแห่งฐานะและคุณความดี สมควรหยาบยกมาศึกษา ไม่เหมือนเครื่องยศศักดิ์ของทหาร ตำรวจที่ใช้จำนวนดวงดาวเป็นเครื่องบอกระดับยศซึ่งไม่เน้นถึงธรรมอะไรนัก แต่สมณศักดิ์พัตยศของของพระสงฆ์นั้น ทำไม่ต้องอิง

ธรรม มีคำอธิบายอย่างไร ซึ่งการตีความในเรื่องนี้ จะใช้พัตยชนิดที่หลัก ๆ คือพัตพระราชาคณะ พัตพระครูสัญญาบัตร พัตเปรียญธรรมตามการเรียงหนังสือของพระมหานิรุตต์ ฐิตส์วโร^{๒๙} ดังนี้

พัตเปลวเพลิง พระราชาคณะ (ยอดแฉกแหลม)

ภาพที่ ๗๑ สมณศักดิ์พัตยศ เปลวเพลิง ๕ แฉกสำหรับพระราชาคณะ

พัตเปลวเพลิง ๕ แฉก พื้นสีสักหลาดสีแดง ใจกลางพื้นกำมะหยี่สีเหลือง สลักสีม่วงและเขียว (ไล่จากวงใน) ปักดินเลื่อม ปลายใบเทศ รักร้อย ดำรงงาข้อต่อ (ปัจจุบันเป็นวัสดุเทียมงา) ต้นด้ามกลึงเป็นเม็ดทรงมณฑล ยอดกลึงเป็นรูปบัว

การสะท้อนธรรม

การที่พัตยศมีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ขอบเป็นแฉกด้านละ ๕ แฉก ลักษณะของเปลวเพลิงได้สะท้อนให้เห็นส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต คือขันธ ๕ หรือเบญจขันธ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๓๐}

^{๒๙} พระมหานิรุตต์ ฐิตส์วโร, คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙๘-๒๐๐.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕.

พัฒนาเพลงนี้ มีนัยธรรม คำว่าเพลงตรงกับคำว่า ตปะ แปลว่าเผาเลนกิเลสให้ละลายไป ลั่น ซึ่งคำว่า ตปะนี้ เป็นคำหนึ่งที่ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ ตอนที่ ๑ มีกลุ่มคำว่า ชั้นดี ประมา้ง ตะโป ตีติกขา ความอดทน เป็นความอดกลั้นที่สูงที่สุด และเพลงนี้เป็นสื่อถึงไฟที่มีคุณสมบัติ ร้อนและมีแสงสว่าง การที่ไฟมีคุณสมบัติสว่างนี้ ช่างศิลป์เชิงพุทธจึงใช้เพลงเพลงที่สื่อถึงปัญญาไว้ บนพระเศียรของพระพุทธรูป ดังนั้น พระพุทธรูปตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาจะนิยมสร้างเพลงเพลง บนพระเศียร เพราะถือตาม ปรัชญาสูตร ซึ่งเป็นสูตรว่าด้วยแสงสว่าง ว่า “ปัญญา โลกัสมิ ปชโชโต / ปัญญา เป็นแสงสว่างในโลก”^{๓๑} ซึ่งปัญญาในที่นี้ เป็นปัญญาระดับทำลายกิเลสได้หมดสิ้น เข้าสู่ นิพพาน ดับกรรมสังสารวัฏในที่สุด

พัฒนาเพลงส่วนที่เป็นฉกนั้น นอกจากจะสะท้อนให้เห็นส่วนประกอบ ๕ อย่างของชีวิต แล้ว จะเป็นเครื่องกำหนดสติของพระสงฆ์เพื่อเป็นหลักในการยึดถือพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ด้วย ส่วนอื่น ๆ ของพัฒนาเฉพาะใบของพัฒนาจะปักต้นสีทองมันและเลื่อมลายใบเทศกร้อยเป็นเครื่อง ประกอบทำให้เกิดความสวยงามอร่ามเหมือนทองถือว่าเป็นรัตนะที่มีค่าเช่นเดียวกับพัฒนาหน้าพัฒนา พุทธทาน

พัฒนา ๙ ฉก^{๓๒} พัฒนี้มีลักษณะทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นบุผ้าตาดเงินสลักลูกคั่นผ้าตาด ทอง ปักต้นเลื่อมเงินและทองแดง ขอบที่เป็นฉกปักเป็นลายช่อใบเทศ ถัดเข้ามาปักลายน่องสิงห์ อย่างลายเนื่อง ต่อเข้ามาปักเป็นลายเกลียวใบเทศ กระหนาบแม่ลายซึ่งปักลายเกลียวนกขั้นที่ล้อมใจ กลางปักปักเป็นลายน่องสิงห์เนื่องกันทั้งสองข้าง ใจกลางเป็นรูปโคมทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ปักเป็นรูปพระ ราชาลัยจักรประจำรัชกาลที่ ๙ ประกอบด้วยรูปพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ภายใต้สัปตปฎลมหา เศวตฉัตร ตรงกลางมีรูปพระมหาอุณาโลมอยู่ในวงพระแสงจักร มีพระรัศมีเปล่งออกโดยรอบพระแสง จักร ดำงาตัน ต้นด้ามเป็นเม็ดทรงมันท์แกะลาย คอพัฒนาแกะลายเทพนม ยอดพัฒนาแกะเป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น เป็นพัฒนาประจำตำแหน่ง สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

การสะท้อนธรรม

พัฒนาที่มีดอกกลีบ ๙ กลีบ แสดงให้เห็นคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักธรรม ชั้นสูงธรรมอันมิใช่วิสัยของโลกีย์ เป็นสภาวะพ้นโลกีย์แล้ว เรียกว่า โลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ คือบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค ในสกทามิมรรค ในอนาคามิมรรค และใน อรหัตมรรค ในผล ๔ คือบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ในสกทามิผล ในอนาคามิผล และใน อรหัตผล และนิพพาน^{๓๓}

^{๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

^{๓๒} พระมหานิรุตต์ ฐิตสวโร, **คู่มือสมณศักดิ์พัฒนศ ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๑๐๐.

^{๓๓} ชู.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๓๔/๖๒๖.

พัดพัดตาน วงกลม ๑๖ แฉก

ภาพที่ ๗๒ พัดพัดตาน วงกลม ๑๖ แฉก

พัดพัดตาน ทรงกลม ขอบเป็นแฉก พื้นก่ามะหยี่สีเขียว ใจกลางเป็นจุดสีน้ำเงิน สลับสี เหลือง แดง และเขียว (ไล่จากวงใน) แฉกสีม่วง กลีบสีแดง ปักดินเหลื่อมลายใบทศรักร้อย ด้านงาต่อ เป็นท่อน ๆ (ปัจจุบันเป็นวัสดุเทียมงา) ยอดคอและต้นด้ามกลิ้งไม้แกะลาย^{๓๔}

การสะท้อนธรรม

รูปทรงและใบพัดตานที่มีลักษณะกลม ริมขอบหยักเป็นแฉกรวมสิบ ๑๖ แฉก หมายถึง อุปกิเลสสิบ ๑๖ ซึ่งเป็นกิเลสทางจิตที่ต้องระวังและกำจัดให้สิ้นไปจากจิต มี อภิชฌาวิสมโลภะ ความโลภไม่สม่าเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น เป็นต้น มี ปมาทะ ความประมาท เป็นที่สุด อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณ มี นามรูปปริจเฉทญาณ ความรู้จักรูปธรรม-นามธรรม เป็นต้น มีปัจจเวกขณะญาณ ญาณยังรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน เป็นที่สุด

เรื่องญาณอุปกิเลส ๑๖ (หรือหมายถึง ญาณ ๑๖ ก็ได้เพราะจำนวนเท่ากัน) อุปกิเลสนี้เป็นโทษ เป็นเครื่องเศร้าหมองสิ่งที่ทำให้จิตใจชุ่มมัวรับคุณธรรมได้ยากซึ่งจะเป็นเครื่องกำหนดสติของ

^{๓๔} พระมหานิรุตต์ จิตส์วโร, คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๑๔๔.

พระสงฆ์ที่สมณศักดิ์ดังกล่าวข้างต้น สมควรให้ละ ให้สละเลิกให้หมดไป นัยสำคัญของส่วนอื่น ๆ ของพัทธชนิดนี้คือ พื้นของพัทธ เป็นพื้นกำมะหยี่ที่มีสีต่างกัน มีฉลอสีเหลืองบ้างแดงบ้างแล้วยศชั้นที่สำคัญจะมีลายปักดินมันและเลื่อม เป็นเครื่องประกอบทำให้เกิดความสวยงามอร่ามเหมือนทองคำ ซึ่งในทางธรรมหมายถึงรัตนะ ที่มีค่าเช่นเดียวกับพัทธยศ มีคุณค่าสมกับที่เป็นของสูงเหมาะสมกับตำแหน่งของพระสังฆาธิการหรือ พระภิกษุผู้เป็นฐานานุกรมในตำแหน่งต่าง ๆ ที่ได้รับส่วนดีของพัทธ ทำด้วยงาช้างนั้น ก็เพราะงาช้างมีสีนวลสวยและง่ายต่อการแกะสลักอีกทั้งยังมีความทนทานแม้จะมีความแข็งอยู่ในระดับ ๒.๕ ก็ตามงาช้างยังถือเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์และเป็นมงคล และยังมี ความหมายถึงพลังอำนาจเพิ่มขึ้นในตัวของผู้ที่ได้ครอบครองเป็นเจ้าของ ช่วยให้สามารถฟันฝ่าอุปสรรคและมีชัยเหนือศัตรู จะเห็นได้ว่า งาช้างคู่ขนาดใหญ่นำมาประดับโต๊ะหมู่บูชาเพื่อเป็นพุทธบูชา

ภาพที่ ๗๓ พัทธเปรียญธรรม ๙ ประโยค ไม่มีตัวเลข

การที่พัทธเปรียญธรรม ๙ ไม่มีตัวเลขกำกับ มีนัยว่า อนันต์ (Infinity) คือไม่มีที่สิ้นสุดในความรู้ เป็นความรู้ด้านภาษาบาลีที่สูงสุดหาประมาณมิได้ ส่วนใบพัทธเป็นรูปทรงพัทธหน้านาง นอกจากเป็นพัทธเปรียญแล้ว ยังใช้เป็นพัทธสำหรับถวายแด่พระครูฐานานุกรมบางชั้นที่ต่ำกว่าพระครูวินัยธรและพระครูธรรมธรมีลักษณะกลมอย่างหน้านางด้านบนกลมมนโตกว่าด้านล่าง พื้นทำด้วย สักหลาดกำมะหยี่ อัดลัดสีต่าง ๆ ปักลวดลายต่างกันตามชั้นแห่งสมณะศักดิ์ ถ้าเป็นพัทธเปรียญ ๙ ประโยค พื้นทำด้วยตาดทอง ดีความได้ว่าเปรียบเสมือนพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นกฎธรรมชาติ เป็น

กระบวนการเกิดและการดับของทุกข์ ต้องอาศัยซึ่งกันและกันคล้องจองกันเป็นวงจร หมายถึง “ปฏิจสมุปบาท หรือ อิทปปลายตา”^{๓๕}

ภาพที่ ๗๔ พัดหน้านาง เปรียญธรรม ๓-๕ พื้นสีแดง

พัดเปรียญธรรม ๓,๔,๕ ประโยค เป็นพัดหน้านาง พื้นแพรสีแดงล้วน ปักดินเลื่อม ใจกลางเป็นเลข ๓,๔,๕ ด้ามไม้กลึงสีดำ คอและต้นด้ามไม้แกะลาย ยอดเป็นกาไหล่อง ตามภาพนี้ พัดหน้านางเปรียญมีลักษณะคล้ายหน้านาง รูปทรงกลมมน หรือทรงรูปไข่ เป็นพัดยศเปรียญอันเป็นเครื่องหมายสำหรับพระภิกษุผู้สอบได้บาลีเปรียญ๓ประโยค (ป.ธ.๓) ขึ้นไป และมีค่าเป็นเครื่องสมณศักดิ์ว่า "พระมหา" (เพราะมีวิริยะมาก) เวลาทรงตั้งพัดนี้เรียกว่า "ทรงตั้งเปรียญ" ไม่ใช่คำว่า "พระราชทานสมณศักดิ์ - พัดยศ" สำหรับผู้สอบได้ประโยค ป.ธ.๓ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งโดยประธานประกาศนียบัตร พัดยศ ชื่อว่า ทรงตั้งเปรียญแล้ว ส่วนผู้สอบได้ประโยค ป.ธ.๖ ถึงประโยค ป.ธ. ๙ จะเสด็จพระราชทานประกาศนียบัตรพัดยศ และไตรจีวรด้วยพระองค์เอง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

^{๓๕}ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

การสะท้อนธรรม

พัดเปรียญธรรม สีพื้นของพัดหน้านางเปรียญธรรมมี ๒ สีได้แก่พื้นสีเหลืองกับสีแดง โดยสีเหลือง (ปีตะ) ก็เป็นสีหนึ่งในฉัพพรรณรังสี สีนี้จะชานออกจากพระฉวีวรรณของพระพุทธเจ้า หมายถึงสีแห่งสันติภาพจากอกุศล และหมายถึง การเริ่มเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงในด้านการศึกษาพุทธพจน์ ซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนขององค์พระพุทธเจ้าและถ้าสอบได้เปรียญสูงขึ้นไปก็จะมีชื่อเสียงมากขึ้น ดังความว่า “พัดเปรียญ ถือได้ว่า เป็นพัดเกียรติยศทางการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานแก่พระภิกษุสามเณร ในทำนองเดียวกับการพระราชทานเสื้อครุยหรือพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตนักศึกษาสำเร็จวิชาการทางโลกนั่นเอง”^{๓๖}

ภาพที่ ๓๕ พัดเปรียญธรรม ๒ ประโยค

การสะท้อนธรรม

พัดเปรียญธรรม ๖, ๗, ๘, ๙ มีตัวเลขอยู่วงกลาง พื้นสีเหลือง เป็นสีหนึ่งในฉัพพรรณรังสี สื่อถึงมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง คือ การหลีกเลี่ยงความสุดโต่งทั้งปวง สีนี้จะแผ่ชานจากพระเนตรทั้งสองซึ่งตีความได้ว่าแทนอำนาจและวิริยะธรรม ความขยันอดสาหะในการประพฤติธรรมและมีความมุ่งมั่นในการที่จะพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนา ส่วนการที่พัดหน้านางเปรียญธรรมทุกประโยคที่ปักด้ายล้อมเหลืองอร่ามเหมือนสีแห่งทองคำ เมื่อมองดูเหมือนทองคำซึ่งชาวโลกถือว่าเป็นรัตนะที่มีค่ามากกว่าทองคำเพชรหมายถึงผู้ที่สอบเปรียญได้เป็นบุคลากรที่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาเพราะสามารถรู้และเข้าใจพุทธพจน์จะยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองไปทั่วโลก ส่วนเปรียญธรรม ๙ ไม่มีตัวเลขมีนัยตามที่กล่าวว่า อนันต์ มีความรู้ไร้ขอบเขตด้านภาษาบาลีหรือธรรม-บาลี

^{๓๖} พระมหานิรุตต์ จิตส์วโร, คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๑๘๙.

สรุปว่า สมณศักดิ์พัดยศของพระสงฆ์ เริ่มต้นจากเครื่องสักการะที่พระเจ้าแผ่นดินถวาย เป็นบรรณาการแด่พระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ เอาธุระภาระพระพุทธศาสนา ปกครองพระสงฆ์ ให้อยู่ในระเบียบวินัย มีบทความด้านสังคมสงเคราะห์ เป็นแหล่งศรัทธาเลื่อมใสของสาธุชนชาวโลก ครั้นถวายเป็นเครื่องสักการะก็จะไม่คงทนถาวร จึงถวายเป็นสมณศักดิ์พัดยศ พัฒนามาถึงปัจจุบันนี้ ถือเป็นศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนธรรม ชัดเจน ควรแก่การศึกษาเรียนรู้ อย่างหนึ่ง ปัจจุบันนี้ก็ยังคงเป็นที่ดำเนินการอยู่แต่พระสงฆ์ตั้งแต่ พระครูสัญญาบัตร ถึงสมเด็จพระราชาคณะและ พระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ดังภาพนี้

ภาพที่ ๗๖ พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๙ กรุงรัตนโกสินทร์ ถวายสมณศักดิ์พัดยศแด่พระสงฆ์

บทที่ ๔

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับอภิปรัชญา

ศิลปกรรมในมุมมองผ่านอภิปรัชญา เป็นลักษณะนามธรรมอยู่เบื้องหลังรูปธรรมได้แก่ จิต มโน วิญญาณ ภูตผี ปีศาจ เทพ สวรรค์ นรก พรหมโลก นิพพาน หรือพระผู้เป็นเจ้า อภิปรัชญาจะให้เราเข้าถึงสภาวะธรรม แก่นแท้ ความจริง (substance) ของสรรพสิ่ง เช่น โลก จะมีโลกที่ปรากฏกับโลกแห่งแบบ คำว่า โลกแห่งแบบ (World of Form) เป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งที่นิรันดร บางศาสนาที่ว่า วิญญาณ (Soul) เป็นต้นตอของสรรพสิ่งแต่เป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลง นักปรัชญาบางคนบอกว่า น้ำเป็นปฐมธาตุของโลก มีความดังนี้

๔.๑ ความนำ

อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นสาขาหนึ่งของโครงสร้างปรัชญา มีสาขาญาณวิทยา สาขาธรรมศาสตร์ ซึ่งอภิปรัชญา ว่าด้วยสิ่งที่เป็นจริง ความมีอยู่จริงในเบื้องหลังของวัตถุภาพ ตรงกับคำว่า metaphysics - อภิปรัชญา / เบื้องหลังวัตถุภาพ ภาษากรีกเป็น meta- (เบื้องหลัง) physikos (วัตถุภาพ) คือ เบื้องหลังรูปธรรม เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ สภาวะธรรม เป็นลักษณะนามธรรมที่เป็นจิตวิญญาณ โลกแห่งแบบ มินัย ดังนี้

๑) ความหมายและขอบข่ายอภิปรัชญา

อภิปรัชญา คือ การศึกษาถึงความเป็นจริงที่ปรมาตม ความเป็นจริงตามที่ประกอบกันในตัวมันเอง แยกจากการปรากฏขึ้นที่ลวงตาที่แสดงไว้ใน การรับรู้ทางประสาทสัมผัสของเรา

อภิปรัชญา คือ การศึกษาถึงพื้นฐานที่สมมติฐานล่วงหน้าทีเพียงพอในตัวเอง (หลักการ เหตุผล แหล่งสาเหตุ) แห่งความมีอยู่ของสรรพสิ่ง ความเป็นอิสระและการกำหนดในตัวเองที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นสิ่งต่าง ๆ อาศัยอยู่เพื่อความมีอยู่ของสรรพสิ่งนั้น

อภิปรัชญา คือ การศึกษาถึงโลกุตตรภาวะ ความแท้จริงที่เป็นเหตุหรือแหล่งของความมีอยู่จริง ในความหมายนี้ เมตาฟิสิกส์ (metaphysics) กลับเป็นเรื่องคล้ายกันกับภาววิทยา (คือศึกษาว่าอะไรเป็นสิ่งที่มิได้อยู่แท้จริง)

อภิปรัชญา คือ การศึกษาถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นจิตวิญญาณ เวทมนต์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่เป็นนามธรรม และสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายด้วยวิธีการอธิบายต่าง ๆ ที่พบในวิทยาศาสตร์กายภาพ

อภิปรัชญา คือ การศึกษาถึงสิ่งธรรมชาติของมันที่มีอยู่และไม่สามารถเป็นลักษณะตรงข้ามไปกว่าที่มันเป็น

อภิปรัชญา คือ การตรวจสอบแบบวิเคราะห์ในการสมมติฐานที่สมมติฐานล่วงหน้า ความเชื่อพื้นฐาน ที่ใช้โดยระบบแห่งความรู้ในการอ้างถึงว่าอะไรเป็นจริง ในความหมายนี้ เมตาฟิสิกส์เป็นเรื่องที่คล้ายกันกับคำจำกัดความที่สำคัญของปรัชญาและคล้ายกับญาณวิทยาด้วย ด้วยกระบวนการแห่งความคิด เราก็มาถึงความจริงที่เป็นพื้นฐาน ที่ปฏิเสธไม่ได้ เกี่ยวกับจักรวาล ความเป็นจริง โลก ความเป็นจริง พระเจ้า สิ่งที่มีอยู่จริงเป็นต้นตอของสรรพสิ่ง วิธีการทดลองและทางวิทยาศาสตร์ ไม่มีสาระสำคัญในการบรรลุถึงความรู้ทางเมตาฟิสิกส์

อภิปรัชญา ในทางพระพุทธศาสนาจะอธิบายจิต มโน วิญญาณ ภูตผี ปีศาจ สวรรค นรก พรหมโลก นิพพาน อธิบายความเป็นจริงที่แท้ที่อยู่เบื้องหลังวัตถุภาพนั้น เช่น การกราบไหว้ พระพุทธรูปที่เบื้องหลังคือปัญญาคุณ บริสุทธิคุณ กรุณาคุณ แม้ภายนอกจะทำด้วยอิฐ หิน ดิน ปูน

ตามค่านิยมข้างต้น อาจเน้นเรื่องนามธรรมที่เป็นจิตวิญญาณ นรก สวรรค์ มากไป อาจทำให้เข้าใจได้ว่า วัตถุต่าง ๆ ก็เป็นอภิปรัชญาไม่ได้ ตอบว่า เป็นได้ โดยศึกษาสิ่งนั้น ๆ ผ่านเข้าสู่ นามธรรม เป็นการศึกษาถึงความเป็นจริงที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งนั้น ๆ ขึ้น เช่น ธงชาติต่าง ๆ ที่ทุกประเทศต้องมี ถ้ามองไปอาคารสำคัญระดับประเทศจะเห็นธงที่แทนเอกลักษณ์ของชาติด้วยสีต่าง ๆ หรือแม้แต่องค์กรต่าง ๆ ก็มีธงประจำ เรื่องนี้ถ้าเรามองย้อนประวัติศาสตร์แล้วจะเห็นว่า พ่อขุนบางกลางท่าว (ภายหลังได้รับการปราบดาภิเษกเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย) ใช้ ภูเขา ๓ ลูก คือภูเขาสูง ภูเขาข้างล้ง และภูเขาถ้าสามหมื่น (ชื่อตามรายงานวิจัย) เป็นที่บัญชาการของพระองค์ โดยพระองค์จะโปรดให้ขึ้นติดธงยอดเสาปักไว้บนยอดเขาเพื่อเป็นสัญญาณว่ามีการประชุมชาวบ้านแทนการเคาะกระบอกไม้ไผ่และคราใดที่พระองค์นำทัพรบชนะเข้าศึกกลับมา ก็จะโปรดให้ชูธงขึ้นเสาปักบนยอดเขาสูง (ปักธงชัย) ดังนั้น อ.นครไทย จ.พิษณุโลก ซึ่งเคยเป็นอาณาจักรของพระองค์มาก่อนกรุงสุโขทัย จะมีภูเขา ๓ ลูกนี้ ทุกปีชาว อ.นครไทยจะจัดงานประจำปี โดยชาวบ้านจะร่วมกันถักธงลายดอกทรงใยแมงมุมร้อยสายยาว ๕-๘ เมตร แล้วห้อยให้ย้อยเสาลงมา นำไปปักบนยอดเขา งานประจำปีธง อ.นครไทยนี้ มีขึ้นระหว่างเทศกาลลอยกระทง ๗ วัน ๗ คืน จุดเริ่มต้นแห่งที่อนุสาวรีย์พ่อขุนบางกลางท่าว ทางสี่แพร่งของ อ.นครไทย จ.พิษณุโลก ดังธงถักตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๗๗ ธงถักดอกไม้ทรงแมลงมุม กำเนิดธงประจำชาติ

เรื่องธงชาตินี้เป็นสัญลักษณ์อื่น ๆ อีกมากมาย จะเห็นว่า ประเทศไทยยึดครองประเทศอื่น ๆ ได้ สิ่งแรกที่จะทำคือยกธงของประเทศตนเองขึ้นเสาไว้ แม้แต่สงครามของบางประเทศที่กำลังรบกัน ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนที่เขียนเรื่อง คือ ธันวาคม ๒๕๖๕ โดยเมืองใดที่ตนยึดครองได้ก็จะปักธงไว้ ตามต้นเสา ตามอาคาร ตามสี่แยก และธงนี้เป็นสัญลักษณ์ความอาลัยครั้งยิ่งใหญ่เมื่อบุคคลสำคัญของ ประเทศได้สิ้นชีวิตลงก็จะลดธงครึ่งเสา แต่ถ้าประเทศใดทำสงครามแล้วรบแพ้ก็จะยกธงขาว หรือ แม้แต่การยอมแพ้โดยหมู่คณะหรือโดยบุคคลถ้ายกธงขาวก็แสดงว่ายอมแพ้ เช่น การแข่งขันชกมวย บนเวทีถ้าฝ่ายใดอยู่ในสภาพที่สู้ไม่ไหวแน่ หัวหน้าคณะผู้จัดการก็จะโยนผ้าขาวขึ้นเวที

ประเทศไทยมีอำเภอนึ่งคือ อำเภอปักธงชัย ทุกปีทางอำเภอจะจัดงานประจำปี เรียกว่า ประเพณีปักธงชัย (ธงที่ปักเมื่อรบได้รับชัยชนะ) แม้แต่ต่างประเทศซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้าน อาณาจักรไทยใหญ่ (นิยมเขียนว่าไท..) แห่งเมียนมาร์ รัฐฉาน ติดกับจังหวัดเชียงราย ชื่อเมืองเป็น เรื่องธง เรียกว่า เชียงตุง คือ นครแห่งธง เรื่องนี้นำมาอธิบายประกอบเรื่องอภิปรายถึงความ เป็นเหตุ เป็นผลของกำเนิดธงชาติไทยก็ว่าได้ ส่วนประเทศอื่น ๆ นั้นแม้จะมีกำเนิดต่างกันแต่จะเป็นสัญลักษณ์ แทนชาติด้วยสีต่าง ๆ เช่น ประเทศไทยเป็นธงไตรรงค์ ๓ สี ซึ่งแดงหมายถึงชาติเขตแดน น่านฟ้า แผ่นดิน ภาษา ประชากร วัฒนธรรม สีขาว หมายถึงศาสนาแห่งพระไตรรัตน์ สีน้ำเงิน หมายถึง พระมหากษัตริย์ ผู้เป็นประมุขของประเทศในฐานะเจ้าของแผ่นดิน (พระเจ้าแผ่นดิน)

อภิปรัชญามองวัตถุภาพว่า มีความจริงของตนในตัว (reality) คือ ทุกอย่างมีแบบของตน (Form) นักปรัชญาชื่อเพลโต เรียกว่า โลกแห่งแบบ (world of Form) คือ มนุษย์ก็มีแบบของมนุษย์ ไม่ปะปนกับแบบของชีวิตอื่น ๆ มีส่วนประกอบทางอวัยวะเรียกว่าอาการ ๓๒ แม้จะยังแยกแบบตามเพศ เป็นมนุษย์ชายมนุษย์หญิงเป็นสากล เพราะแบบของมนุษย์จะเป็นชาติใดก็มีแบบของมนุษย์เท่านั้น ส่วนรูปร่าง หน้าตาต่างกันโดยกามพันธุ สีมืดจะดำหรือขาวหรือเหลืองต่างกันไป สภาพแวดล้อมทางภูมิประเทศ เช่น คนในเอเชียใต้ผิวจะดำกว่าเอเชียเหนือ คนในทวีปแอฟริกาผิวจะดำมากกว่าคนทวีปอเมริกาหรือยุโรป

๒) อภิปรัชญามองจากวัตถุภาพเข้าสู่กระแสนธรรม

พุทธศิลป์ทุกประเภท ปฏิมากรรม จะชี้ถึงพระพุทธรูป พระเครื่อง เหริยญ สถาปัตยกรรม จะชี้ถึงอุโบสถ วิหาร เจดีย์ จิตรกรรมจะชี้ถึงพุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก พระมาลัย โดยวาดภาพบนฝาผนังของโบสถ์ วิหาร ศาลาที่มีพื้นอำนวยความสะดวก ในส่วนปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม มีเป็นหลักอยู่แล้ว วัดตามชนบทหนึ่ง ๆ จะมีศาลาเป็นหลัก ถ้าวัดในเมืองจะมีโบสถ์ วิหาร และพระพุทธรูปองค์สำคัญขนาดใหญ่ ตั้งปฏิมากรรมนางพญาองค์ปฐม จัดสร้างโดยวัดราชบูรณะ อ.เมือง จ.พิษณุโลก และ เหริยญคล้องคอ ตั้งภาพนี้

ภาพพระนางพญาองค์ปฐม วัดราชบูรณะ พิษณุโลก พระสมเด็จนางพญาองค์ปฐม

ภาพที่ ๗๘ สมเด็จนางพญาองค์ปฐม (ซ้าย) เหริยญพุทธปฏิมาแบบคล้องคอ

ภาพ/วัตถุมงคลภายนอกสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส ว่าตามอภิปรัชญา วัตถุมงคลคือ พุทธคุณ ๓ มีพระพระปัญญาคุณ พระพุทธเจ้ามีปัญญาญาณล่วงรู้สรรพสิ่งตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นสัมมาสัมพุทธะ สามารถวางหลักธรรม บัญญัติวินัยสงฆ์ ปกครองสงฆ์ และตั้งองค์กรศาสนาขึ้นมารองรับกับคำสอนของพระองค์ พระบริสุทธิคุณ พระองค์ทรงความบริสุทธิ์แห่งจิตใจ ไร้กิเลสตัณหา บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง เป็น อาหุเนยยบุคคล (อาหุณย) สมควรแก่การรับเครื่องสักการะ ปาหุเนยย

บุคคล (ปาหุโนย) สมควรแก่การต้อนรับ ทักขิณียบุคคล (ทักขิณีย) ผู้สมควรแก่การรับทักขิณาทาน ส่วนกุศลที่เขาจะนำมาอุทิศไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว พระองค์เป็นบุญเขต เป็นพื้นที่นาดี ย่อมรองรับพันธุ์ข้าวที่ดี งอกงามได้มรรคได้ผล พระกรุณาธิคุณ ทรงสงเคราะห์สัตว์โลกให้พ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าตัดสิ้นพระทัยออกสั่งสอนสรรพสัตว์ตามคำอาราธนาของท้าวสัทัมบดีพรหม บนฐานของกรุณาเพราะเห็นว่าสัตว์โลกนั้นยังมีทุกข์ เมื่อได้รับความรู้ธรรมแล้วจะปฏิบัติตามจนพ้นทุกข์ในที่สุด

พุทธศิลป์ทุกชนิด มีพุทธปรัชญาที่ครอบคลุมครบถ้วน จะเกิดผลดีต่อผู้เคารพกราบไหว้ เป็นมนต์เสน่ห์ของคนที่มีจิตในพุทธจริต ผู้นิยมในรูประมาณ ในสมัยพุทธกาล ผู้ติดอยู่ในรูปประมานนี้ บรรลุมรรคผลมาแล้ว นั่นคือ มาณพน้อยชื่อว่า วัคกลี ซึ่งเธอได้ติดตามชมรูปโฉมงามของพระพุทธเจ้าทุกที่ที่พระพุทธองค์เสด็จไป พระพุทธองค์ยังเห็นจิตของมาณพน้อยนี้ จึงแนะนำให้ศึกษาธรรมจากรูปโฉมในสรีระของพระองค์ด้วยคำว่า “ผู้ใดเห็น ผู้นั้นเห็นเรา (พระพุทธเจ้า)” / โยธัมมัง ปัสสชาติ, โส มัง ปัสสชาติ นั่นคือสอนให้เห็นธรรมผ่านรูปกายภายนอกกว่ากายภายนอกเป็นของเปื่อยเน่าได้ ส่วนธรรมนั้นไม่เปื่อยเน่า ไม่ตายหายไปจากโลกนี้ได้ พระธรรมก็ยังเป็นสัจธรรม เป็นธรรมดาของสรรพสิ่งใด ๆ ที่ปฏิบัติได้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นการสื่อภายนอกเข้าสู่ภายใน

พุทธศิลป์ทุกชนิด มีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งนั้น จะเห็นได้จากคัมภีร์มหาวิภังค์ ภาค ๒ ได้ระบุศิลปวิทยาไว้ ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ ประเภทวิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างทอ วิชาช่างหนัง วิชาช่างกลบ กลุ่มที่ ๒ ประเภทวิชานับวิชาคำนวณ วิชาเขียน พระพุทธองค์ตรัสว่า กลุ่มช่างต่าง ๆ นี้ เป็นผู้มีศิลปะ ในสาธิตตกขาตกว่าด้วยศิลปะในการติดก้อนกรวด โดยบุรุษแคะติดมูลแพะ ได้รับรางวัลเป็นบ้านหลังงามขนาดใหญ่ เขาได้รับความชื่นจากบุคคลผู้มีศิลปะว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้โดยแท้ ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรบ้านหมู่ในทิศทั้ง ๔ ที่คนง่อยได้แล้วเพราะการติดมูลแพะ”^{๓๗} นี้บุรุษแคะได้รับรางวัลบ้านหฺร ก็เพราะมีศิลปะติดมูลแพะแท้ ๆ

ตามที่งานวิจัยของสรรพค์ เวสสุนทรเทพ และชัยสิทธิ์ ด้านกิตติคุณ เรื่อง แนวโน้มการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย ประเด็นแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ปรากฏร่องรอยลงบนภูมิทัศน์ที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งเป็นผลจากทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงด้านกายภาพและได้รับการพัฒนาผ่านกาลเวลาจนปรากฏเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ กลายเป็นคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการบริหารจัดการและเป็นแบบอย่างในการพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการสร้างจิตสำนึกในศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย กล่าวถึงคุณค่าชีวิต คือความสุขกาย สุขใจ มีสังคมที่ดี มีกัลยาณมิตร นี่คือนเป้าหมายสูงสุด แต่ต้องมีเบื้องต้นจากการมีชีวิตที่ดีมีความสุข การมีกินมีใช้หรือความอึดปากอึดท้องเป็นความสุขในชีวิตของแต่ละคน จะมีผลไปถึงทุกชีวิตในสังคม ไม่เป็นภาระสังคม แล้วจะก่อเกิดสันติสุข

^{๓๗} พุ.ชา (ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๔.

เป็นความสุขที่เกิดจากความสงบเรียบร้อยในถิ่นฐานบ้านเกิดของตน ถ้าบ้านเมืองสงบสุขแล้ว จะมีผลต่อการผลิตความคิด เกิดสติปัญญาที่ละเอียดอ่อน เพราะนักคิดนักปรัชญาจะเลือกเกิดในที่สงบเย็น มีภูมิประเทศหรือภูมิอากาศที่เหมาะสมและที่ทำหากิน ที่ทำเกษตรกรรมก็ต้อง “สัปปายะ” ดังพระพุทธเจ้าที่ใช้ปัญจมหาวិโลกณะในการเลือกอุบัติ คือ กาลเวลา ทวีป ประเทศ ตระกูล พุทธมารดา โดยกาลเวลาเป็นสมัยที่มีพระเจ้าพิมพิสาร อนาคตปิณฑกเศรษฐี นางสาขา พระอุบลี พระอานนท์ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ ทวีป ต้องเป็นชมพูทวีป มีเทือกเขาหิมาลัยเป็นตำนานของพระเวสสันดร ประเทศต้องเป็นอินเดียแหล่งศาสนา แหล่งฤๅษี ชีไพร ตระกูลเป็นตระกูลโคตมะ พระมารดาต้องเป็นพระนางสิริมหามายา

การสะท้อนธรรมพุทธศิลป์ต่าง ๆ จะสร้างคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ประการแรก พุทธศิลป์จะให้ความเจริญใจ เกิดความสุขในชีวิต ต่อมา จะสร้างอาชีพ สร้างความรู้ด้านนวัตกรรมทาง ศิลป์และนำไปสู่อาชีพ สร้างศรัทธาจากคุณค่าในศาสนาหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยศาสนา แม้แต่ต้นโพธิ์ที่ พระพุทธเจ้าอาศัยบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ก็ยังสื่อว่าเป็นมงคล เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ องค์แทน พระพุทธเจ้า จึงไม่เป็นการยากที่จะคิดมีพระพุทธรูปองค์แทนพระพุทธเจ้าทั้งตั้งกับที่ทั้งคล้องคอให้ ความเคารพ ความรู้ อนุสติ เป็นบุคลาธิษฐานด้วยสัญลักษณ์เข้าหาธรรม จะถือเอาเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าพจญมารแล้วได้ชัยชนะ เป็นที่มาของพระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่สื่อถึงการเอาชนะ อุปสรรคปัญหาจากมารประเภทต่าง ๆ เพื่อนำผลมาใช้โปรดสรรพสัตว์ มีอิทธิพลน้อมนำจิตใจเข้าสู่ศีล สมานธิ ปัญญาได้โดยอัตโนมัติ

๔.๒ พระพุทธรูป : ปฏิมากรรมสะท้อนพระปัญญาคุณ

พระพุทธรูปในฐานะองค์แทนพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นนิมิตอย่างหนึ่งที่แทนได้และพระองค์ก็ ทรงอนุญาตให้สร้างองค์แทนแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ด้วยไม้แก่นจันทน์ ปางแรกชื่อว่า ปางห้ามไม้ แก่นจันทน์ คือ พระองค์ห้ามพระพุทธรูปปางแก่นจันทน์ในพระราชานิเวศของพระองค์ที่โปรดให้ช่าง สร้างไว้ลูกไหน กลับเรียกให้มานั่งที่เดิม ตามที่กล่าวแล้วแต่ต้น พระพุทธรูปจำลองนี้เมื่อมองเบื้องหลัง วัตถุประสงค์นั้นจะเห็นเพียงอิฐ หิน ดิน ปูนเพียงภายนอกเท่านั้น แต่ธรรมเบื้องหลังนั้น พระองค์มีพระ ปัญญาคุณต่อชาวโลก โดยพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีพัฒนาตนจนมีปัญญาด้วยการตรัสรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ที่อุปมาเหมือนรอยแห่งเท้าช้าง (จุฬหัตถิปโทปมสูตร) ธรรมทั้งปวงรวมลงในอริยสัจ ๔ นี้ สาวกก็ ปฏิบัติตามตามระดับสติปัญญาของตน ดังฝั่งของมหาสมุทรที่ลาดต่ำลงไป ว่าตามแนวญาณวิทยาใน เรื่องพระพุทธรูป คือรู้ด้านการสื่อธรรมผ่านศิลป์ โดยยกพระพุทธรูป ชื่อของปัญญา แปลว่า รู้ รู้แจ้ง คือ รู้ระดับสูงสุด มีปัญญาที่สามารถกำจัดทุกข์ได้สิ้นเชิง ดังคำยืนยันในบทปฐมเทศนาว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดญาณทัสสนะตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ ประการนี้ มีวัน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการอย่างนี้หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมา สัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง

สมณะพรหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ‘ความหลุดพ้นของเราไม่
กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภาพใหม่ไม่มีอีก’^{๓๘}

พระพุทธรูปในฐานะพุทธศิลป์ประเภทปฏิมากรรม ผู้คนที่มากราบไหว้ตามความเชื่อ
ศรัทธาและตามจริตของตน ทำให้ผู้มากราบไหว้นั้นได้รับความรู้สึก สำนึกในธรรม มีหิริโอตตปัสสะ มี
สัจจะ มีกัลยาณมิตรและผู้สร้างพุทธศิลป์ต้องมีจริยธรรม โดยศิลปินสร้างที่สื่อธรรมเพื่อธรรมเท่านั้น
ละเว้นสิ่งที่เป็นปฏิภาคขัดแย้งจากธรรม ระวังจะย้อนแย้งกับภูมิปัญญา หากไม่แล้วศิลปะนั้นก็ไม่ต้อง
เช่นกัน ก่อนหน้านี้ ที่จังหวัดอุทัยธานี เกิดกับวัดบางแห่ง โดยศิลปินจะปั้นหุ่นล้อเลียนนักรบเมือง
บนฝาผนังโบสถ์ จิตรกรรมนักแสดงทำที่ท่าเหยียดพยายามคนชรา คนพิการ คนเพศสภาพ เช่นนี้ ย่อม
เป็นที่ตำหนิ จะเป็นศิลปินที่ไร้จรรยาบรรณ ทำศิลป์ที่ผิดกาลและเทศะ

ปัญญาในไตรสิกขา เกิดจากศีล สมาธิ จากจิตที่สิ้นอาสวะ เป็นปัญญาระดับโลกุตตระ ที่
หลุดพ้นจากกองทุกข์ที่เวียนเป็นสังสารวัฏ ปัญญาที่ตัดรากถอนโคนกิเลสได้หมดสิ้น เป็นปัญญาที่
เป็นสัมมาในมรรคมืองค์ ๘ จาก ๒ ข้อแรกคือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ และปัญญาเป็นผลมาจาก
ปริยัติ ปฏิบัติ เป็นปฏิเวธธรรมคือมรรค ผล นิพพาน ส่วนปัญญาระดับโลกียนั้น เป็นปัญญาระดับทิฐิ
เป็นความคิด ทฤษฎี เหตุผล ปัญญาระดับอายตนะ คือปัญญาที่เกิดขึ้นจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อ
ภายนอกกับภายในกระทบกันก็เกิดการประเมินผลด้วยใจ เป็นความรู้ตามธรรมด้วยโยนิโสมนสิการ มี
ความรอบคอบ อาจผิดพลาดได้ด้วยอคติต่าง ๆ

พระพุทธรูปเจ้าสอนพระวักกัถิตีติดอยู่ในรูปโฉมของพระพุทธรูปว่า “อย่าเลย วักกัถิ จะมี
ประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา
ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็ชื่อว่าเห็นธรรม”^{๓๙} พุทธพจน์
นี้ เน้นให้เห็นธรรมในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มองอีกมุมหนึ่ง คือให้เราใช้พุทธศิลป์กรรม
เป็นสื่อ นำศรัทธา ศีล จาคะ ปสาทะเข้าถึงธรรม แม้เราจะบอกว่า พระพุทธรูปก็คืออนุสติให้เราได้นึก
ถึงพระองค์ท่านก็ตาม แต่การอนุสตินั้นก็นำจิตโน้มเราเข้าถึงธรรมด้วย ต่างจากคนหรือบางศาสนาที่
เห็นพุทธรูปมาแล้วไม่แสดงความเคารพกราบไหว้เพราะไม่น้อมจิตเข้าไปใกล้ ไม่น้อมใจไปถึงธรรม
นี้เอง ดังนั้น พุทธพจน์ข้างต้นจะกล่าวได้ว่า ถ้ากราบไหว้พระพุทธรูปนี้ ก็แสดงว่าเรามีใจโอบนโยนเข้า
หาพระรัตนตรัยแล้ว สอดคล้องกับคำว่า อุบาสก อุบาสิกา ที่แปลว่า ผู้เข้าไปใกล้ หมายถึงเข้าใกล้
พระรัตนตรัย ถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสรวง ดังคำกล่าวรับไตรสรณคมน์ว่า -พุทฺธัง สรณัง คัจฉามิ -
ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ -สังฆัง สรณัง คัจฉามิ ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ เป็นต้น

^{๓๘} อภิ. กถา. (ไทย)๓๗/๙๖๓/๓๘๘.

^{๓๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

๔.๓ พระพุทธรูป : ปฏิมากรรมสะท้อนพระบริสุทธิคุณ

พระพุทธรูปองค์หนึ่งเป็นวัตถุที่สร้างด้วยอิฐ หิน ดิน ปูนเท่านั้น แต่เบื้องหลังนั้น มีพระบริสุทธิคุณต่อชาวโลก โดยพระองค์เป็นพระอรหันต์ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน มีความบริสุทธิ์บริบูรณ์จากอาสวะสิ้นเชิง เหมาะแก่ผู้นำเครื่องสักการะมากราบไหว้ บูชา เหมาะแก่ใคร ๆ ที่จะทำการต้อนรับ เหมาะแก่ใคร ๆ ที่จะทำทักษิณาทาน เป็นเนื่อนาบุญของชาวโลก ทำบุญแล้วไม่สูญหาย ย่อมได้บุญแน่แท้ เมื่อนานดีย่อมเหมาะแก่กับพันธุ์ข้าวที่ดี ย่อมได้ผลร่วมกันฉันใด ฉะนั้น

พระพุทธรูปมีความจริงที่อยู่เบื้องหลังศิลปะนั้น เช่น พระเศียรของพระพุทธรูปชินราชแทนด้วยศีล สมาธิ ปัญญา โดยศีลแทนด้วยรูปกาย อิริยาบถ รูปแบบ สมาธิด้วยลายกันหอยบนพระเศียร ปัญญา แทนด้วยเปลวเพลิงบนพระเศียรที่มีคุณสมบัติให้ความสว่าง ส่องความมืดที่เปรียบด้วยอวิชชา เปลวเพลิงมีคุณสมบัติร้อน หมายถึง ตปะ ที่เผาเลนกิเลสให้หมดสิ้นไปนำพาให้เกิดความบริสุทธิ์ พระกรรมที่ยาว ยาน หมายถึง ให้ตระหนักในการฟังเสียงร้องเรียน ข้อครหานินทา ไม่ด่วนตัดสินเข้าข้างใดข้างหนึ่ง เกิดความยุติธรรมนำพาให้ใสสะอาดไร้อคติ มีพระเนตรทอดลง สู่ถึงอาการสารวมทางตา (จักขุสังวะโร) ที่ชำระกิเลสด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

ความบริสุทธิ์บริบูรณ์แห่งพุทธรูปนี้ จะสร้างคุณค่าด้านศรัทธา เลื่อมใสต่อพระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่งนั้น เช่น พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปโสธร มีอิทธิพลต่อความรู้สึกว่า เป็นลูกหลานหลวงพ่ोजึงมีจิตโน้มไปในการรักษาศีล มีคุณธรรมจริยธรรม ผลจากการมีคุณค่านี้กลับมาสร้างมูลค่าทางการเงินที่ได้จากศรัทธาของสาธุชนที่มีต่อพระพุทธรูปนั้น นำไปแปลงและสร้างคนให้มีคุณภาพด้วยศีล สมาธิ ปัญญา อานุภาพของพระพุทธรูปนั้น จะสร้างคนให้มีศีลด้วยเคารพศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา เมื่อนั้นเขาจะละเว้นความชั่ว ทำดี และทำจิตให้ผ่องใส ปฏิบัติในจริยธรรม ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ได้แก่ ศีลที่ควบคุมพฤติกรรมคนได้ทางกาย วาจา แม้แต่ศีล ๕ ข้อเท่านั้น ก็สามารถรับประกันได้ทั้งชีวิต ทรัพย์สิน ครอบครัว ความเชื่อถือ ความมีสติสัมปชัญญะ ระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ควบคุมพฤติกรรมคนได้ทางกาย วาจา ใจ และระดับสูงได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นเครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิตสู่อรุณบุคลลพันทุกข์ได้ ยิ่งไปกว่านั้น อานุภาพพระพุทธรูปชินราชยังเป็นศิลปะประสานความรัก ความสามัคคี เป็นมิตรภาพสร้างความรักตามสูตรแห่งความรักในบทกรณียเมตตสูตรด้วย

๔.๔ พระพุทธรูป : ปฏิมากรรมสะท้อนพระกรุณาคุณ

พระพุทธรูปในฐานะองค์แทนพระพุทธรูปเจ้า ทรงมีพระกรุณาคุณต่อชาวโลกด้วยการตัดสินพระทัยออกแสดงธรรมสร้างปัญญาญาณแก่ชาวโลกพ้นจากทุกข์บนฐานของกรุณาคุณ แรก ๆ นั้นพระองค์หนักพระทัยอยู่ว่า ธรรมที่เราตรัสรู้มาแล้วเป็นของลึกซึ้ง ยากแก่ใคร ๆ จะล่วงรู้ตามได้ ก็มาคิดดูก็เห็นว่า สรรพสัตว์มีระดับสติปัญญาไม่เท่ากัน บางคนมีปัญหา ปานกลาง น้อย และน้อยสุดเปรียบดังดอกบัวในน้ำ ๔ เหล่า ได้แก่

๑. อุคฆฤตัญญู	ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน
๒. วิปจิตัญญู	ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ
๓. เนยยะ	ผู้ที่พอจะแนะนำได้
๔. ปทปรมะ	ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ ^{๔๐}

เหล่าที่ ๑ หมายถึงบุคคลผู้เข้าใจธรรมได้ฉับพลัน รู้ได้เร็ว คือ รู้ทันที เข้าใจง่าย พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น

เหล่าที่ ๒ หมายถึงบุคคลผู้เข้าใจธรรมต่อเมื่อขยายความพร้อมอุปมาอุปไมย อธิบายเนื้อความโดยพิสดาร เมื่อเขายกหัวข้อขึ้นกล่าวโดยย่อแล้ว อธิบายขยายความพร้อมอุปมาอุปไมย

เหล่าที่ ๓ หมายถึงบุคคลที่จะแนะนำพร้อมสอนได้ เป็นสาวกผู้ปฏิบัติตามได้ พัฒนาได้ มีสัมมาทิฐิพร้อมสรรพ ไม่ปฏิเสธเสียก่อนที่จะรับรู้

เหล่าที่ ๔ หมายถึงบุคคลที่อยากที่ต่อการเรียนรู้ อยากต่อการให้ปฏิบัติตาม ไม่สามารถที่จะบำเพ็ญทาน วิปัสสนา มรรค ผลให้บังเกิดได้

สืบเนื่องบัว ๔ เหล่านี้ จะเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของพระพุทธเจ้า คือ แรก ๆ สุดพระพุทธเจ้าได้คิดอยู่นานว่า จะออกเผยแผ่ธรรมคำสอนดีหรือไม่ทำนองนี้ เพราะว่า ธรรมที่ตนตรัสรู้แล้วนี้เป็นเรื่องลึกซึ้งยิ่งนัก ยากที่ใคร ๆ จะล่วงรู้ตามได้ แต่ด้วยความพระกรุณาธิคุณของพระองค์ ตัดสินพระทัยจะออกแสดงธรรมกอบกับท้าวสหัมบดีพรหมดลใจจึงกราบทูลพระองค์ด้วยคำอาราธนาว่า

พรัหมาจะ โลกาทิปะติ สะหัมปะติ
กัตถัญชะลี อ้นธิวะรัง อะยาจะณะ
สันตีระ สัตตาปะระชั๊กชะชาติกา
เทเสตุ ธัมมัง อะนุกัมปิมัง ปะชัง

ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นใหญ่ของโลก ได้ประนมหัตถ์นมัสการกราบทูลวิงวอนพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสเบาบางยังมีอยู่ในโลกนี้ ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์เหล่านั้นเถิด (พะหุชะนะหิตายะ พะหุชะนะสุขายะ โลกานุกัมปายะ...) กล่าวคือว่า ระดับสติปัญญาของสัตว์โลกนั้นอุปมาด้วยดอกบัว ๔ เหล่าข้างต้น บางคนมีระดับสติปัญญาที่โปรดไม่ได้ ก็ไปตามยถากรรม สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (กัมมุนา วัตตะตี โลโก)

ด้วยพระกรุณาคุณ พระองค์ตัดสินพระทัยออกแสดงธรรมโปรดสรรพสัตว์บนฐานของกรุณาคุณนี้ เป็นเวลา ๔๕ ปี โดยเสด็จไปแสดงธรรมที่นั่นที่นี้โปรดพระราชา เศรษฐี คหบดี ประชาชน พระสงฆ์ ตามรายการของพุทธกิจ ๕ ประการ คือ

^{๔๐} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

๑. ปุพพัตถเห ปิณฑะปาตัญจะ = ตอนเช้า เสด็จออกบิณฑบาต
๒. สายัณเห อัมมะเทสะนัง = ตอนเย็น แสดงธรรมเทศนาแก่คนทั่วไป
๓. ปะโทเส ภิกขุโรวาทัง = ตอนค่ำ ให้โอวาทแก่ภิกษุสงฆ์
๔. อัทธะรัตเต เทวะปัญหานัง = ตอนเที่ยงคืน ตอบปัญหาให้แก่เทวดา
๕. ปัจจุสเสวะ คะเต กाले ภัพพาทัพเพ วิโลกะนัง = ตอนใกล้รุ่ง ตรวจดูสัตว์โลก

พุทธกิจข้างต้นนั้นจะจัดรูปแบบเป็นภาษาบาลีไทยว่า

ปุพพัตถเห ปิณฑะปาตัญจะ สายัณเห อัมมะเทสะนัง
ปะโทเส ภิกขุโรวาทัง อัทธะรัตเต เทวะปัญหานัง
ปัจจุสเสวะ คะเต กाले ภัพพาทัพเพ วิโลกะนัง

ปุพพัตถเห ปิณฑะปาตัญจะ : ตอนเช้าเสด็จออกบิณฑบาต

พระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติโลกัตถจริยา (สงเคราะห์ชาวโลก) ในวันหนึ่งคืนหนึ่ง ถึง ๕ ภารกิจ ไม่มีเวลาพักผ่อนระยะยาว สำหรับข้อที่ ๑ นี้ พระองค์ทำภารกิจบิณฑบาต เพื่อโปรดสัตว์โลกให้ได้ให้ ทำทานการให้ คำว่า ทาน สามารถกำจัดกิเลสข้อมัจฉริยะ ความตระหนี่ ความอิจฉา ริษยา ผูกอาฆาต มัดโกรธ เป็นเหตุความไม่สงบ คำว่า ทาน แสดงถึงความมีเมตตา ปรรณนาให้เขาเป็นสุขยิ่งขึ้น บางคนคิดว่า พระพุทธเจ้าจำเป็นต้องบิณฑบาตด้วยหรือ น่าจะมีผู้มาถวายอาหารเช้า-เพลมิได้ขาด ถ้าใครคิดอย่างนี้แสดงว่าเข้าใจผิดไปมาก อย่าลืมนึกว่าการบิณฑบาตของพระพุทธเจ้านั้นเป็นการเสด็จโปรด สัตว์ ความจริงคำว่าโปรดหรือโปรดปราน หมายถึงรัก หรือชอบ หรือเอ็นดู คำว่าสัตว์หมายถึงสิ่งมีชีวิต ทั้งหมดแม้มนุษย์เอง ความหมายที่แท้ก็คือพระพุทธเจ้ามีพระเมตตา มีพระมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ นั้นเอง จึงเสด็จออกบิณฑบาตจากคนมีทุกข์เหล่านั้น เพื่อคนเหล่านั้นจะมีโอกาสทำบุญ เป็นการให้บุญ แก่คนมีทุกข์ ก่อให้เกิดความปิติ สะสมบุญไว้มิได้ขาดและด้วยกุศลจิตของทนาย ด้วยการบำเพ็ญทาน บารมี ทำให้เขามีความสุข เป็นปัจจัยแห่งสุคติภูมิเป็นที่ไปเบื้องหน้า หลังตายเพราะกายแตก

เรื่องของบาตร จะมีคำว่า คำว่าบาตร หงายบาตร สำนวนไทยคำว่าบาตร ถ้าคำว่าบาตร พระสงฆ์ หมายถึงชาวบ้านไม่ตักบาตร ในทางกลับกันนี้ ถ้าพระสงฆ์คำว่าบาตรชาวบ้าน คือพระสงฆ์จะไม่รับการใส่บาตร ถ้าพระสงฆ์ยอมรับบิณฑบาตแล้วก็แสดงว่า หงายบาตร ท่านมีเมตตา กรุณา รับผิดชอบเป็นญาติธรรม ในลักษณะเดียวกันนี้ ถ้าพระสงฆ์รูปนั้น ชาวบ้านไม่เลื่อมใส ไม่ศรัทธา เพราะประพฤติ นอกเรีตนอกรอย ผิดแบบประเพณีชาวบ้าน ชัดความรู้สึกของชาวบ้าน เกินที่ชาวบ้านจะรับได้ ชาวบ้านจะคำว่าบาตรพระสงฆ์รูปนั้นด้วยการไม่ใส่บาตร คือ คำว่าบาตรพระ

สายัณเห อัมมะเทสะนัง : ในตอนเย็นแสดงธรรมแก่คนทั่วไป

ภารกิจในตอนเย็นของพระพุทธเจ้าคือแสดงธรรมแก่คนทั่วไปที่เข้ามาเฝ้าเพื่อฟังธรรม แต่ ละวันนั้นจะมีผู้คนเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับหลายคนหลายกลุ่ม ที่วิหารเชตวัน เมืองสาวัตถีแห่งนี้ในแต่ละ วัน มีผู้คนเข้าฟังเทศน์กับพระพุทธเจ้ามิได้ขาด ด้วยประเพณีเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังเทศน์นี้เอง พระวิหารเชตวัน จึงเป็นแหล่งที่เกิดพระสูตรเทศนาต่าง ๆ มากมาย อย่างเช่นมงคลสูตร ๓๘

ประการ เรื่องราวชาดกในธรรมบท ๘ ภาค ส่วนใหญ่แล้วจะเกิดที่เมืองสาวัตถีนี้ เช่นเรื่องจักขุปาลเถระ (อดีตหมอตาสมนไพร) เรื่องแรกของธรรมบทภาคที่ ๑

บางครั้ง เพราะพระองค์เสด็จไปที่อื่น ประชาชนมาเฝ้าจึงไม่พบ ก็เกิดปริเวทนาการ เมื่อมี ๓ ยอดนรชน คือ เจ้าชายเซต อนาถปิณฑิกะเศรษฐีและพระอานนท์ เห็นการเสียใจของคนเหล่านั้น แล้วก็เกิดความสงสาร จึงคิดร่วมกันว่า จะหาสิ่งเคารพอะไรมาแทนดี จึงคิดได้ว่า ต้นมหาโพธิ์ที่พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ เป็นสิ่งที่ควรนำห่อมาปลูก จะได้เคารพสักการะแทน จึงมอบให้พระโมคคัลลานะผู้เลิศในทางทรงฤทธิ์ไปนำห่อมหาโพธิ์มาปลูก โดยให้ชื่อต้นโพธิ์นี้ว่า อานันทโพธิ์ ที่ชื่อเช่นนี้ เพราะอานนท์เป็นผู้รดน้ำพรวันดิน เจ้าชายเซตเป็นผู้บริจาคสถานที่

ปะโทเส ภิกขุโรวาทัง : ในเวลาค่าแสดงโรวาทแก่ภิกษุสงฆ์

ในสมัยพุทธกาล การเข้าฟังเทศน์กับพระพุทธเจ้า ถือเป็นภารกิจหลักของภิกษุ เป็นการรับฟัง สอบถามปัญหา รูปใดมีข้อสงสัยข้อวัตรปฏิบัติอะไร เกี่ยวกับหมู่คณะ พระสงฆ์จะเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามพระพุทธเจ้าโดยตรง ปัญหาที่สิ้นสุดที่ตรงนั้น การแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้านั้นจะมีผลพวงออกมาในลักษณะบัญญัติเป็นวินัย ห้ามพระภิกษุประพฤติผิดเช่นนี้อีก ถ้าฝ่าฝืนจะต้องอาบัติชนิดนั้น ชนิดนี้ อาบัติหนักหรือเบา ปัญหาต่างๆ ของภิกษุสงฆ์ เป็นที่มาของต้นบัญญัติ บางกรณีมาจากชาวบ้าน เศรษฐี คหบดี แม้แต่เทวดาก็เข้าร้องเรียนพระพุทธเจ้า อย่างกรณีกุตคามที่ห้ามภิกษุพรากรของเขี้ยว สืบเนื่องมาจากพระรูปหนึ่ง ประสงค์จะสร้างกุฏิอาศัย ท่านก็ได้แบกขวานเข้าป่าหาต้นไม้ที่เหมาะสม ๆ ท่านถูกใจในต้นไม้ต้นหนึ่ง ก็ลงมือตัด แต่บังเอิญไม้ต้นนั้นมีเทพดาอาศัยอยู่ ขณะที่ตัดนั้นเทพดาขอร้องไห้ดัด ท่านก็ไม่ฟัง เทพดาคิดว่าอย่างไรเสียคงห้ามไม่ได้แล้ว จึงกางแขนลูกน้อยไว้ต้นไม้ เพื่อว่าพระท่านจะยังใจได้บ้าง ปรากฏว่าคาดผิด ท่านไม่ยั้งมือ ได้วางขวานลงกลางแขนลูกน้อยนั้นขาดทันที เทพดาตนนี้อุ้มลูกเข้าร้องเรียนพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าบัญญัติออกมาว่าห้ามภิกษุพรากรของเขี้ยว ถ้าพรากรต้องปาจิตตีย์ บัญญัติข้อนี้นี้มาจากเทวดา

ตอนค่า พระพุทธเจ้าแสดงโรวาทแก่ภิกษุสงฆ์นี้ มีกรณีที่สำคัญและเป็นที่ยกปฏิบัติกันเป็นประจำเพณีสืบพระพุทธศาสนาสืบกันมาจนถึงปัจจุบัน คือ พิธีมาฆบูชา กล่าวคือวันเพ็ญเดือนมาฆะวันนั้น มีพระบริสุทธิสงฆ์องค์อรหันต์ล้วนได้อภิญญา ๖ ประการ จำนวน ๑,๒๕๐ องค์ มาประชุมกัน โดยมีได้นัดหมาย ที่อุทยานเวฬุวันมหาวิหาร วันนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ* เสด็จลงมาในท่ามกลางสงฆ์ใหญ่ในวิหารนั้น เป็นโอกาสที่พระองค์จะได้แสดงโรวาทปาฏิโมกข์ มีทั้งคำสอนที่เป็นอุดมการณ์ ปฏิบัติการ และหน้าที่เผยแผ่ธรรม

อัทธะรัตเต เทวะปัญฺเฑนัง : ในเวลาเที่ยงคืน ตอบปัญหาให้แก่เทวดา

เวลาเที่ยงคืน ภารกิจของพระพุทธเจ้า ตอบปัญหาให้กับเทวดา ข้อนี้อาจจะมองไม่เห็นภาพพจน์ว่าทำอย่างไร ก่อนที่จะไปคูตัวอย่างจากมงคลสูตร ให้เรามาดูบทพุทธคุณข้อหนึ่งที่ว่า

* เป็นหนึ่งในปัญจมหาศิรินคร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย แปลว่า ภูเขาที่มีลักษณะเหมือนหัวนกแร้ง (บนยอดภูเขา เป็นเนินคล้ายสนามบาสเกตบอล และเป็นที่ตั้งมูลคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า)

สัตถา เทวะมะนุสสาณัง คือพระพุทเจ้าไม่ได้เป็นครูสอนมนุษย์เท่านั้น แม้แต่เทวดาก็เป็นครูสอนด้วย มงคลสูตร ๓๘ ประการนั้น เกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยเทวดา เรื่องมงคลนี้ ชาวเมืองสาวัตถีมีข้อสงสัย เกิดขึ้นว่า อะไรหนอเป็นมงคล อะไรหนอไม่เป็นมงคล บ้างก็ว่ารูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้ดม รสที่ได้ลิ้ม เป็นมงคล อย่างอื่นนอกจากนี้ไม่เป็นมงคล ชาวเมืองนี้ถกเถียงกันอยู่นานถึง ๑๒ ปี ยังตกลงกันไม่ได้ คิดหาพระเอกขี้มาชาวเป็นมาช่วยตัดสิน ครั้งนั้นแล เทวดาคนหนึ่ง อาสารับข้อสงสัยไป ทูลถามพระพุทเจ้า เมื่อปฐมยามแห่งราตรีล่วงไปเข้าราตรีที่สอง เป็นเวลาเที่ยงคืน (ยามละ ๔ ชั่วโมง) เทวดาตนนี้มีคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งคือมีแสงสว่างในตัว มีรัศมีงดงามยิ่งนัก ด้วยรัศมีที่ส่องสว่างกินบริเวณกว้างนี้เอง ทำให้วิหารเชตวันสว่างไสว เป็นแสงส่องทางนำคณะเข้าไปเฝ้า พระพุทเจ้าได้สะดวก เมื่อเข้าเฝ้า อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งกราบทูลพระพุทเจ้าว่า หม่อมมนุษย์เป็นอันมาก ผู้หวังความสุขได้ดีคิดว่าอะไรเป็นมงคล อะไรไม่เป็นมงคล ขอพระองค์จงเทศนามงคลเถิด จากนั้นพระองค์จึงตรัสว่า “การไม่คบพาล คบแต่บัณฑิต บูชาคนที่ควรบูชา เป็นมงคลอันสูงสุด” * เป็นต้น ปัญหามงคลนี้นับว่าได้คำตอบก็เพราะอาศัยเทวดาแท้ ๆ

ปัจจุเสวะ คะเต กาเล ภัพพาภัพเพ วิโลกะนัง : ในเวลาใกล้รุ่งสำรวจสัตว์โลก

พระพุทเจ้าสำรวจหรือตรวจดูสัตว์โลกด้วยญาณข้าย เรียกว่า ญาณขาละ ลักษณะสแกนตรวจ คือตรวจดูว่าใครบ้างที่มีสติปัญญาแก่กล้า มีธลีในนัยน์ตาน้อย มีกิเลสบาง เป็นอุคฆฏิตัญญุบุคคลคือ เมื่อรับฟังหัวข้อเทศนาก็สามารถบรรลุธรรมได้ทันที เป็นวิปัติตัญญุบุคคล เมื่อมีอุปนิสัย สันดานน้อยพอจะโปรดได้บ้าง เป็นเนยยะบุคคล แม้จะเทศนาหลายครั้งก็ยอม เพราะมีหวังอยู่แล้วว่า ดังตัวอย่างพระจุลปันถก พระรูปนี้ถือว่างมาก ท่านเป็นพระน้องชายของพระมหาปันถก ถูกพระพี่ชายไล่ออกจากสำนัก เพราะให้ห้องคาถาบทเดียวหลายวันก็ท่องไม่ได้ วันหนึ่งพระพุทเจ้าตรวจดู สัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งนี้เอง พบพระจุลปันถกเข้ามาในญาณข้าย ทราบว่าท่านพอที่จะบรรลุธรรมได้ จึงเรียกมาให้พระจุลปันถกเข้ามาให้ลูบผ้าขาวแล้วท่องบ่นคาถาไปว่า “ระโฆหะระณัง” เมื่อหลายครั้งเข้า ผ้าขาวนั้นเปลี่ยนสี คร่ำคร่ำไป ความเปลี่ยนไปนี้เองทำให้พระจุลปันถกคิดว่า อะไรก็ตามเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ยอมแปรเปลี่ยนไป สีขาวเปลี่ยนเป็นสีดำ จำได้แล้วลืมไป ฉลาดแล้วอาจจะโง่ได้ โง่แล้วอาจฉลาดขึ้นได้ ท่านคิดอย่างนี้ ทำให้ชีวิตท่านเปลี่ยนไปในทางที่ดีได้ จนได้บรรลุบรมธรรมอัน เป็นยอดปรารถนา ตัดกรรมแห่งสังสารวัฏได้สิ้นเชิง ด้วยพุทอุบายวิธีนี้เอง ทำให้คนจากคนที่ถือว่า โง่ที่สุดกลายเป็นคนที่ฉลาดได้

* สำหรับมงคลสูตร ๓๘ ประการนี้ ผู้เขียนได้แปลเป็นภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คำเขียนบาลีโรมันไว้ในหนังสือคู่มือสวดมนต์ ๔ ภาษา ขอให้ผู้สนใจติดตามดูคำแปลในหนังสือดังกล่าวนี้เถิด

บทที่ ๕

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับจริยศาสตร์

จริยศาสตร์ (บางครั้งจะใช้คำว่าจริยธรรม) เป็นหลักการที่เน้นถึงการคิดต่อ... พูดต่อ... กระทำต่อพุทธศิลป์ในฐานะสิ่งเคารพ สิ่งที่เป็นมงคล ที่สักการะด้วยความศรัทธาของชาวพุทธ ตัวอย่าง บางวัดกำหนดให้ผู้เข้าสักการะไม่ยืนถ่ายรูปรูปตรงหน้าพระพุทธรูป ไม่ให้นุ่งผ้าแขนสั้นหรือขา สั้น ไม่สวมรองเท้าเข้าภายในวิหาร อันจะเป็นการแสดงความไม่เคารพ โดยให้เข้าไปกราบไหว้ด้วย อากาสารวม (อินทรวงสังวร) แท้จริงแล้ว ไม่ใช่เพียงแต่พุทธสถานเท่านั้น ศาสนาอื่น ๆ เช่น พราหมณ์ คริสต์ อิสลาม ก็เช่นเดียวกัน จริยศาสตร์จะกำหนดแนวปฏิบัติต่อศิลปกรรมระดับต้น กลาง และที่สูงสุด ผลจากการปฏิบัตินี้คือคุณค่า ความดี ความสุข มีความดังนี้

๕.๑ ความนำ

๑) พัฒนาการ

จริยศาสตร์ เป็นเนื้อหาหนึ่งตามโครงสร้างปรัชญา สังกัดอยู่สาขารวมศาสตร์จาก อภิปรัชญา ญาณวิทยา เป็นลักษณะการประพฤติปฏิบัติต่อสิ่ง ต่อ คน หรือ สัตว์ ที่เหมาะสม ถูกต้อง จริยศาสตร์ ว่าด้วยการปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา เกิดสัมมาทิฐิ ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบต่อพุทธศิลป์ที่มีความสุนทรีย์ด้วยศิลป์-ศาสตร์ ตลใจให้ปฏิบัติในธรรม เห็นความจริง ถูกต้องบนฐานของพระปัญญา คุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้า การสะท้อนธรรมผ่านพุทธศิลป์ที่ว่า การทำอย่างไรว่าดี อย่างไรว่าชั่ว หว่านพืชเช่นไร ย่อมได้รับผลเช่นนั้น กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวทราม และประณีต พุทธจริยศาสตร์มีเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วว่า “เกณฑ์หลักตัดสินจากอาการของกรรมนั้น ทำด้วยโลภ โกรธ หลงหรือไม่ ว่าตามเกณฑ์รองตัดสินอาการกรรมนั้นว่า วิญญูชนตำหนิหรือไม่ คนอื่น ๆ เดือดร้อนหรือไม่ อย่างไร”^{๔๑} การสร้างพุทธศิลป์ ต้องมีจริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เพราะศิลปะที่ดีนั้นต้องอยู่บนฐานของจริยธรรมด้วย ท้ายที่สุด ผลการกระทำนั้น เกิดคุณประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณชีวิตมากมาย เช่นการสร้างพระธาตุตอดยสุเทพของครูบาศรีวิชัย ณ

^{๔๑} พระครูสิริรัตนาวุธ (ทวี ฐานวโร), ศาสตร์ร่วมสังคม, (พิษณุโลก : โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕), หน้า

ปัจจุบันมีสถานที่เคารพบูชาและที่ทัศนานุตรียะแก่ชาวไทยและเทศ สร้างคุณค่าสู่มูลค่าทางเศรษฐกิจมากมาย สะท้อนว่า ผลของการคิดดี ทำดี จะเกิดประโยชน์แก่สังคมเช่นนี้ ความงามทั้งรูปธรรมนามธรรม หรือภายนอก ภายใน ศิลปะการประสานความรัก ความสามัคคี จะเกิดกัลยาณะอย่างไร ไม่ใช่มีตรปฏีรูป ก่อเกิดความรักตามหลักกรรมเมตตสูตรว่า สักโก มีความสามารถ อุษู ชื่อตรง สุวะโจ ว่าง่าย มุทุ อ่อนโยน อนะนะติมานิ ไม่ผยองพองลม ถ้าใคร ๆ มีธรรมเหล่านี้ ผู้นั้นก็จะเป็นที่รักเมตตาตลอดไป และจริยศาสตร์จะสัมพันธ์กับคำอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๒) จริยศาสตร์คู่กับสุนทรียศาสตร์

ศาสตร์ทุกศาสตร์ จะต้องคำนึงถึงความเป็นศิลป์ที่มีนัยของสุนทรีย์ร่วมด้วยเสมอ เรียกได้ว่า ไม่มีศาสตร์อะไรที่ไม่นำสุนทรีย์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เป็นคำที่คู่กันว่า ศาสตร์ต้องมีศิลป์ มีศิลป์ต้องมีศาสตร์ หากมีศิลป์แล้วศาสตร์ก็จะตามมา ดังความสัมพันธ์ของศาสตร์ทั้ง ๒ นี้ ดังนี้

จริยศาสตร์ เป็นวิชาว่าด้วยหลักแห่งความประพฤติกรรมของมนุษย์ ว่าโดยหน้าที่ คือ วิชาที่เป็นเกณฑ์มาตรฐานตัดสินความเหมาะสม ไม่เหมาะสม ความดี ความชั่วของมนุษย์ ว่าโดยเป้าหมาย จะทำอย่างไรให้ไปถึงสุข เมื่อเทียบสุนทรียศาสตร์ว่าด้วยความงาม หลักตัดสินความงาม คุณประโยชน์ต่อมนุษย์ของความงาม นัยหนึ่งของจริยศาสตร์ เป็นศาสตร์แห่งความดี เรียกบุคคลผู้ปฏิบัตินั้นว่าคนดี ความดีย่อมมีหลักแห่งความดี มีเป้าหมายเป็นหลักให้ผู้ประสงค์จะดีก้าวไปให้ถึงจุดนั้น หลักแห่งความดีที่ที่นั่นมีองค์ประกอบอะไร ซึ่งศาสนาอื่น ๆ ก็มีลักษณะเดียว ดังคำประมวลความดีสำคัญ ๆ ว่า

ศาสนาพุทธ ถือการประพฤติตามธรรมที่มุ่งพระนิพพานเป็นหลักการแห่งการประพฤติดี ศาสนาพราหมณ์ ถือการปฏิบัติหน้าที่ตามระบบวรรณะเป็นหลักการความประพฤติดี ศาสนาขงจื้อ ถือการประพฤติความเคารพต่อบรรพบุรุษเป็นหลักการประพฤติดี ศาสนายูดาห์ ถือการปฏิบัติตามพระบัญญัติของพระเยโฮวาห์เป็นหลักการประพฤติดี ลัทธิโซฟิสม์ (Sophism) ถือการประพฤติในการใช้ชีวิตอย่างฉลาดเป็นหลักการประพฤติดี นักปราชญ์อริสโตเติล ถือการมีความรู้ที่คู่กับคุณธรรม เป็นหลักการประพฤติดี เป็นต้น จะเห็นได้ว่าแต่ละกลุ่มนั้นมีจุดหมายดีในตัว^{๔๒}

ข้อนี้ เพลโต (Plato) นักปรัชญากรีกสมัยรุ่งเรืองกล่าวถึงหลักแห่งความดีว่า “ปัญญา ความกล้าหาญ การรู้จักประมาณ และความยุติธรรม”^{๔๓} เมื่อคนปฏิบัติตามหลักแห่งความดีเหล่านี้แล้วผลดีจะเกิดกับคนนั้น ทำให้คนนั้นเป็นคนดี คือว่า คนที่ปัญญา เขาจะรู้จักมโนคติและใช้เหตุผลกำหนดชี้ว่าพฤติกรรมของตน คนที่มีความกล้าหาญ ย่อมมีวิญญานแห่งเหตุผลนำหน้า คนที่รู้จักประมาณ ย่อมมีเหตุผลควบคุมความต้องการให้อยู่ในเกณฑ์ที่พอดี ไม่ให้เหตุผลอยู่ใต้ตัณหาคือความต้องการ คน

^{๔๒} พระมหาทวี ฐานวโร, พุทธปรัชญาเถรวาท ๒, (เชียงใหม่, หนส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔.

^{๔๓} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), ปรัชญากรีก, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗),

ที่มีความยุติธรรม ย่อมมีความสมดุลด้วยองค์ประกอบข้างต้นภายในใจ จะประสานงานกันอย่างเหมาะสม นี่คือตัดสินว่า คนนั้นดีคนนี้เลวของเพลโต สอดคล้องกับสุนทรียว่า ความงามทางจิตวิญญาณคือการที่ได้ปฏิบัติตามหลักแห่งความดี

คำว่า ดีในจิตวิญญาณที่ฝังรากลึกความดีเข้าไปเป็นนิสัย ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ตามคลื่นตัณหาที่พัดเข้ามา ทำให้กำเริบเป็นพัก ๆ แล้วก็สลายไป หลักแห่งความดีนี้ ถ้าพูดอย่างกว้าง ๆ คือว่า มนุษย์เรานั้นต้องมีศาสนาสำหรับยึดเป็นหลักความดี เป็นที่พึ่งทางจิตใจ ระเบียบข้อปฏิบัติคือ รากะ โทสะ และโมหะ ปัญหาหลายอย่างเกิดขึ้นกับบุคคลหนึ่ง ทำให้เขามีความรู้สึกรู้ว่าไม่ได้รับความยุติธรรม นั่นคือประสบปัญหาถึงตัวเขาจริง ๆ ใครก็ตามเมื่อประสบปัญหาแล้ว โดยสัญชาตญาณก็ต้องต่อสู้ให้พบความเป็นธรรมให้กับตนเอง ดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม นี่ก็แสดงว่า นอกจากปฏิบัติตามหลักแห่งความดีคือศาสนาแล้ว เราต้องพึ่งศาสนาด้วย เมื่อเราดำเนินตามหลักนี้ก็เป็นตัวบ่งชี้ได้ว่าเรามีจิตวิญญาณที่งดงาม ตามแนวการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ได้แบ่งชนิดเจตสิกฝ่ายดีของมนุษย์ไว้เป็นโสภณเจตสิกถึง ๒๔ ดวง

หลักแห่งความดีนี้ หากจะอุปนัยให้แคบเข้ามา คือเลือกหลักธรรมที่สอดคล้องกับสถานการณ์นั้น เช่นว่า เพื่อนบ้านเราประสบภัยน้ำท่วม ขาดอาหาร ขาดที่อยู่อาศัย ขาดเครื่องนุ่งห่ม สารพัดขาดอย่างนี้ เราจะนำหลักธรรมมาใช้กับปัญหาคือความกรุณา ซึ่งเป็นองค์คุณธรรมหนึ่งในพรหมวิหารทั้ง ๔ เป็นการช่วยให้เขาได้บรรเทาทุกข์และพ้นจากอันตรายในที่สุด ดังนั้น ความหมายในข้อนี้ นี้แสดงให้เห็นว่าการมีจริยธรรมกับสุนทรียศาสตร์เป็นสิ่งที่เอื้ออาทรต่อกัน

วลีภาษาหนึ่งของนักปราชญ์กรีกสมัยรุ่งเรืองที่ว่า "ความรู้คู่คุณธรรม"^{๔๔} หมายถึงว่า เราจะมีความรู้ศาสตร์แขนงใด จะเป็นวิทยาศาสตร์ เป็นกฎหมายก็ตาม ต้องถามหาจริยธรรมในศาสตร์นั้น ๆ มนุษย์เราโดยทั่วไปนั้น ต้องมีศาสนา มีหลักแห่งความรักสากลคือเมตตา มีความกรุณาช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติที่ประสบทุกข์ มีหลักปฏิบัติชาวบ้านผู้ครองเรือนเรียกว่าฆราวาสธรรม ประกอบด้วย สัจจะ ทมะ ซันติ และจาคะ ดังนั้น จริยศาสตร์หากจะแบ่งให้ย่อยออกไปอีกก็จะแบ่งได้เป็นจริยศาสตร์บริสุทธิ์ คือ จริยศาสตร์ทั่วไป ว่าด้วยหลักการ หรือทฤษฎีทางจริยศาสตร์และจริยศาสตร์ประยุกต์ คือประยุกต์ไปตามสาขาอาชีพนั้น ๆ การแพทย์ก็มีจริยธรรมทางการแพทย์ การเมืองก็มีจริยธรรมการเมือง ครูก็มีจริยธรรมครู

ประเด็นนี้ผู้วิจัยมีกรณีศึกษาว่า ศิษย์เก่าคนหนึ่ง ภายหลังจากจบการศึกษาจากโรงเรียนแห่งนั้นแล้ว ไปสมัครเข้างานได้ สถานที่แห่งนั้นมีอาจารย์ที่เคยสอนเขาอยู่ด้วยและเป็นหัวหน้างานของเขา ปรากฏว่าศิษย์คนนี้ไม่ให้ความเคารพและปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้างานและในฐานะอาจารย์อาวุโส ทำตัวเป็นปฏิปักษ์ขัดแย้งขัดขานเรื่อยมา โดยไม่ได้คำนึงว่าลูกศิษย์กับอาจารย์หรือเจ้านายกับลูกน้อง พระพุทธศาสนาบอกชัดเจนในเรื่องทิศ ๖ อาจารย์ก็สอนให้เขาแล้ว รับรองว่าสอบผ่านวิชานี้แล้ว เมื่อมีพฤติกรรมอย่างลูกศิษย์คนนี้จะแก้ไขอย่างไร ทำให้เราคิดวลีภาษาขึ้นได้ว่า เราสอนให้เขาได้ แต่สอนให้เขาดีไม่ได้ ดังนั้น จึงคิดด้วยความเข้าใจเจ้าของวลีที่ว่า ความรู้ที่สมบูรณ์นั้น ต้องมี

^{๔๔} พระเมธีธรรมากรณี (ประยูร ธรรมจิตโต), **ปรัชญากรีก**, หน้า ๑๑๖.

คุณธรรมกับก้ำด้วย มิฉะนั้นแล้วจะอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับลัทธิอชิตกัมพลที่เห็นว่าทุกอย่างขาดสูญ เป็นปัญหาที่แก้ยาก ถ้าเห็นว่าบุญ-บาปไม่มี คุณ-โทษไม่มี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า มนุษย์จะต้องมีหลักความเชื่ออะไรสักอย่างหนึ่ง มิฉะนั้น จะปกครองกันไม่ได้ เป็นปัญหาสังคมเรื่อยไป ถ้าสังคมใดเต็มไปด้วยปัญหา มนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างไรศักดิ์ศรี ถูกลิดรอนสิทธิ จำกัดขอบเขตในเรื่องศิลปะและศาสตร์เกินไป ก็จะทำให้ขาดทรัพย์สินทางปัญญา ดังพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๖ ว่า

เมืองใดไม่มีทหารหาญ	เมืองนั้นไม่นานเป็นข้า
เมืองใดไร้จอมพารา	เมืองนั้นไม่ช้าอัปจน
เมืองใดไม่มีพณิชเลิศ	เมืองนั้นย่อมเกิดขัดสน
เมืองใดไร้ศิลป์โสภณ	เมืองนั้นไม้พั้นเสื่อมทราชม
เมืองใดไม่มีกวีแก้ว	เมืองนั้นไม่แคล้วคนหยาม
เมืองใดไร้นาริงาม	เมืองนั้นไม่เพริศพิศมัย
เมืองใดไร้ธรรมอำไพ	เมืองนั้นบรรลัยแน่เอย ^{๔๕}

๓) จริยศาสตร์ที่สัมพันธ์กับศีลธรรม คุณธรรม และสุนทรียธรรม

ศีลธรรม คุณธรรมและสุนทรียธรรมนี้ สัมพันธ์กันอย่างไร ก่อนที่จะหาความสัมพันธ์ของ ๓ คำนี้ มีความจำเป็นต้องอธิบายแต่ละคำก่อน เมื่ออธิบายพร้อมกำหนดขอบเขต ๓ คำนี้ได้แล้วจึงสามารถหาความสัมพันธ์คำทั้ง ๓ นี้ได้ ต่อไปนี้

ศีลธรรม

ศีลธรรม ชัดแจ้งในพระพุทธพจน์ที่ว่า “พระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ชาติุนั้น ได้ตั้งอยู่แล้วโดยแท้ เป็นเหตุความดำรงอยู่แห่งธรรม เป็นเหตุกำหนดความแน่นอนแห่งธรรม คือความที่ธรรมนี้เป็นปัจจัย พระตถาคตตรัสรู้ยิ่งได้บรรลุชาติุนั้น ครั้นตรัสรู้แล้ว จึงตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ ก่อตั้ง เปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายขึ้น”^{๔๖} กล่าวคือ พระพุทธองค์ได้ค้นพบศีลธรรมและแสดงให้เห็นความจริงอย่างสมบูรณ์ ประการหนึ่งที่ทุกชีวิตต้องประสบ ต่างแต่เวลาสถานที่กันเท่านั้น นั่นคือความทุกข์ ข้อนี้เป็นองค์หนึ่งของอริยสัจ คือความจริงแท้ของชีวิต ความหมายของมันคือความทนได้ยาก ทนได้โดยลำบากหรือทนไม่ได้เลย อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะต้องเปลี่ยนแปลง ต้องแปรเปลี่ยนสภาพไป ความแก่ จากวัยหนุ่มสาวเป็นวัยชรา แม้ความปรารถนาก็ให้เป็นไปอย่างที่ใจคิดไม่ได้ บางครั้งได้ในสิ่งที่ไม่อยากจะ ไม่ได้ในสิ่งที่อยากจะ ความตายเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ปรารถนา แต่ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อถึงจุด ๆ หนึ่งแล้วจะบังคับอย่างไรก็ไม่ได้ ต้องตกอยู่ในศีลธรรมแห่งความตาย

ธรรมดาแล้ว ลูกเป็นที่รักยิ่งของพ่อแม่ เลี้ยงด้วยความทะนุถนอม ฝ้าคู่อริยาบทของลูก มิได้ขาดระยะ พุดผิดพุดถูกก็นำรักไปหมดและอภัยให้เสมอ สมัยพุทธกาลก็มีหญิงสาวของคฤบดี ตระกูลหนึ่งชื่อปฏาจารา ที่ต้องเสียทั้งสามีและลูกน้อยอีก ๒ คน นางเสียใจหาสติสัมปฤติมิได้ นาง

^{๔๕} พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), อนุทินธรรมะ ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน, หน้า ๑๒๒.

^{๔๖} อภี. ก. (ไทย) ๓๗/๔๕๐/๔๗๙.

ร้องไห้ น้ำตาไหลท่วมตัว น้ำในมหาสมุทรที่ว่ามีมากยิ่งน้อย แต่น้ำตานางที่เสียใจมากกว่าน้ำ สัจธรรมนี้ไม่ต้องไปมองอื่นไกล ให้มองมาที่ตนเอง ทำตนเองให้เป็นอุปัชฌาย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

.....พึงรักษาความประทุษร้ายแห่งใจ พึงเป็นผู้สงบ ไม่มีความเย่อหยิ่งเป็นอารมณ์ (ซึ่ง) อารมณ์ที่สูงต่ำมีอุปมาด้วยเปลวไฟในป่า ย่อมมาสู่ครองจักขุเป็นต้น เหล่านารีย่อมประเล้าประโลมมุนี นารีเหล่านั้น อย่าพึงประเล้าประโลมท่าน มุนีละกามทั้งหลายทั้งที่ดีแล้ว งดเว้นจากเมถุนธรรม ไม่ยินดีในร้ายในสัตว์ทั้งหลายผู้สะดุ้งและมั่นคง พึงกระทำตนให้เป็นอุปัชฌาย์ เราฉันทิ สัตว์เหล่านี้ก็ฉันทิ สัตว์เหล่านี้ฉันทิ เราก็ฉันทิ ดังนี้แล้ว ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ผู้อื่นให้ฆ่า....^{๔๗}

จากพระพุทธพจน์นี้ จะเห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์เรียกหาอาหาร การพักผ่อน ธรรมชาติสร้างมนุษย์ให้มีการเคลื่อนไหวร่างกายด้วยการทำงาน หัวใจทำงานด้วยการเต้น กระเพาะทำงานด้วยการย่อยอาหาร ทวารหนักทำงานด้วยขับถ่ายของเน่าเสีย วันหนึ่ง ๆ เราต้องกินอาหารเข้าไปเลี้ยง กระเพาะตกวันละ ๒-๔ ครั้ง ถ้าไม่กินเข้าไป กระเพาะก็จะมีกากอาหาร จะทำงานเปล่า ๆ เบียดกันไปมาเกิดบาดแผล เป็นแผลในกระเพาะ เป็นเหตุเป็นผลต่อกันเป็นสัจธรรมอย่างนี้

เมื่อมีอาการง่วงก็แสดงว่า ร่างกายต้องการพักผ่อนให้นอนหลับ จนกระทั่งว่าการนอนนั้น อิ่มตัวจึงตื่นขึ้นมา ผลจะทำให้ร่างกายแข็งแรง ไม่ง่วงซึมในเวลาทำงาน แต่ถ้าปฏิเสธการพักผ่อน ก็จะเกิดอาการเบลอ เกิดการกระตุก คิดอ่านไม่ทัน ถ้าทำงานกับยานพาหนะที่กำลังเคลื่อนไหว จะเกิดการหลับในทำให้ควบคุมพาหนะไม่ทันการณ์ ในที่สุดก็ออกนอกทางไปหรือไม่ก็ชนกับวัตถุต่าง ๆ นี้ อาการต่าง ๆ เป็นเหตุเป็นผลต่อกันเป็นสัจธรรม

คุณธรรม

คุณธรรม เป็นคุณลักษณะความดี ได้จากการทำดี ปฏิบัติถูกต้องตามที่ควรจะเป็น คนที่มีคุณธรรมนี้จะมีคุณสมบัติส่วนตัวพิเศษ มีมโนธรรมสำนึกที่ดี มีความผูกพันกับงานและหน้าที่ที่ตนเกี่ยวข้อง เช่น พ่อแม่มีคุณธรรมต่อลูก ครูมีคุณธรรมต่อศิษย์ พระราชาทรงธรรม ปกครองอาณาประชาราษฎร์โดยธรรม ดังพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๙ ในการขึ้นครองราชย์ว่า “ข้าฯ จะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑๐ ว่า “เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎร์ตลอดไป” ในที่นี้จะนำหลักคุณธรรมแสดงไว้ ๓ หลักด้วยกัน คือ

คุณธรรมพรหมวิหาร หลักธรรมสำหรับบุคคลที่แสดงให้เห็นว่ามีภาวะผู้ใหญ่ ซึ่งบุคคลจะชื่อได้ว่าเป็นผู้ใหญ่ต้องปฏิบัติในธรรมเรียกว่า พรหมวิหารธรรม ประกอบด้วย (๑) ความมีเมตตา

^{๔๗} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๐๘/๖๖๗.

(๒) ความมีกรุณา (๓) ความมีเมตตา และ (๔) ความมีอุเบกขา^{๔๘} ความมีเมตตา เป็นการแสดงต่อบุคคลที่อยู่ในภาวะปกติ ช่วยเหลือตนเองได้ ประกอบอาชีพอย่างสุจริตชนเป็นปกติ แต่ปรารถนาให้เขามีปกติสุขยิ่ง ๆ ไป ความมีกรุณา เป็นการแสดงต่อบุคคลที่กำลังประสบทุกข์ อยู่ภาวะลำบาก บางครั้งต้องอพยพหลบหนีภัยสงคราม ประสบอุทกภัย เกิดภัยแล้ง ข้าวยากหมากแพง ต้องเห็นคนเหนื่อยเมื่อยล้ากับการหนีร้อนมาพึ่งเย็น มองหาผู้ช่วยเหลือ แน่นนอนบุคคลที่อยู่ในภาวะอย่างนี้ย่อมมีความต้องการอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ เครื่องนุ่งห่ม ที่นอนหมอนเสื่ออย่างแน่นนอน ผู้มีความกรุณาย่อมยื่นมือเข้ามาช่วยด้วยเครื่องบรรเทาความขาดแคลนเหล่านี้ ความมีเมตตา เป็นการแสดงต่อบุคคลที่มีโชค ได้ลาภ ได้ยศ ได้สุข ได้รับตำแหน่งฐานะสูงขึ้น แสดงความดีอกดีใจกับเขาด้วย มีกระเช้าดอกไม้ กระเช้าเครื่องดื่ม ปัจจัยไทยธรรมมุทิตาสักการะบ้าง เมื่อปฏิบัติได้แล้วมีแต่ได้ฝ่ายเดียว แม้จะเป็นการเสียแต่ก็เพื่อได้ (Loss for gain) นอกจากได้แสดงคุณธรรมแล้วยังได้สังคม ได้ความสุขสำราญ ได้ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่คร่ำครึติดกับชีวิตเกินไป ไม่มุงมั่นเล็งหาแต่เป้าหมายให้ได้เกินไป จนลืมนิสัยการที่ควรมีความสุขไป ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกกล่าวไว้ว่า มุทิตาเป็นหลักธรรมส่งเสริมคนดี ความมีอุเบกขา เป็นการแสดงตนอยู่ในภาวะเป็นกลาง โดยการคอยชมเมื่อเขาประสบผลสำเร็จในหน้าที่การงานและตักเตือนแนะนำเมื่อเขาผิดพลาด เป็นการเฉยมองแต่ไม่เฉยเมิน

คุณธรรมฆราวาสธรรม คุณธรรมในการดำรงชีวิตของผู้ครองเรือน ก็เป็นความสำคัญไม่น้อย ธรรมดาชีวิตคู่ครองเรือนจะว่าสุขก็สุข จะลำบากก็ลำบาก ถ้าอยู่ด้วยความเข้าใจชีวิต เข้าใจโลก ปล่อยวางใจได้แล้ว ปัญหาหนักก็จะกลายเป็นเบา ลำบากมากก็จะกลายเป็นสุขได้ แต่ไม่แล้วช่วยเติมไปด้วยความลำบาก มีปัญหาปากเสียงถึงขั้นหย่าร้างกันไป ดังนั้น การใช้ชีวิตคู่ในการครองเรือนที่ดี ต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า "ฆราวาสธรรม"^{๔๙} ซึ่งมีองค์แห่งธรรมว่า (๑) สัจจะ (๒) ทมะ (๓) ขันติ และ (๔) จาคะ โดยสัจจะ เป็นการแสดงความซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ไม่ลักลอบหักหลัง ถือความสัตย์ต่อศีลธรรม ต่อกฎหมาย ต่อวัฒนธรรมประเพณีในการประกอบอาชีพ สร้างความไว้วางใจต่อสังคม ทมะ เป็นการแสดงความฝึกฝน ข่มใจ ฝึกนิสัย รู้จักควบคุมจิตในความไม่พอใจที่เกิดขึ้น มีความอดทนต่อคำพูดที่ไม่ชอบ ประนีประนอมกายใจต่อกัน หมั่นศึกษาธรรมเพื่อเป็นหลักยึดในการข่มใจ นำกฎสามัญลักษณะมาใช้ในชีวิตประจำวัน มีการปรับตัว ปรับปรุงตนให้ร่วมสังคมที่เจริญแล้ว ขันติ เป็นการแสดงความเข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มุ่งมั่นในเป้าหมาย ฝืนให้ไกลไปให้ถึง มีความทนอดกลั้นต่อคำสบประมาท คำเย้ยหยัน คำนิทา เรามีการหักห้ามใจโดยคิดเสียว่าเราคือเรา จะให้เป็นอย่างไรก็ไม่ได้ อะไรจะเกิดก็ให้มันเกิด เราอยู่เราทำมาหากินอย่างมีเป้าหมาย ไม่ได้คิดพึ่งพาคนที่พึ่งไม่ได้ คนเป็นมิตรเป็นเพื่อนไม่ได้ก็เข้าใจว่าเป็นไม่ได้ เรื่องก็จบแค่นั้น การคิดอย่างนี้เป็นการปลุกปลอบใจ ข่มใจที่ดีที่สุด จาคะ เป็นการแสดงความเสียสละความสุข ความสบายส่วนตัว ยอมเสียเวลาช่วยเหลือคนอื่นด้วยวัตถุสิ่งของแก่คนประสบทุกข์ยากลำบากได้บ้าง มีสุขก็ไม่ได้ติดสุขจนใคร

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๔๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

ๆ มาขอความช่วยเหลือแล้วบอกปิดทั้งด้วยคำพูดที่ว่า เสียเวลา แต่ให้มาสนใจชีวิตคนอื่นบ้าง เมื่อคนหลงทางเข้ามาถาม ถ้าไม่เห็นเื่อบอกว่าแรงอะไร สมควรพาเขาไปให้ถึงที่ก็ควรจะทำ

คุณธรรมสังคหวัตถุ ๔ มนุษย์เราอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน คนรวยช่วยคนจน พระสงฆ์ออกสงเคราะห์ชาวบ้านด้วยการอบรม สั่งสอนศีลธรรม พระพุทธเจ้าเป็นนักสังคมสงเคราะห์ และให้อุดมการณ์แก่สาวกสงฆ์เป็นนักสังคมสงเคราะห์ เป็นโลกตถจริยา ให้เทศนาให้ไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริสุทธิบริบูรณ์ ไม่ต้องกังวลกับ คำตำหนิของคนพาล ธรรมดาคนพาล ไม่เห็นคุณค่าบุญคุณของใครอยู่แล้ว แม้จะยกภูเขาแห่งทองให้ทั้งลูกก็ไม่เห็นคุณค่าของผู้ให้ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ถือว่าเป็นงานหลัก เป็นการสังคมสงเคราะห์ด้วยธรรมทานและหลักสงเคราะห์นี้มีทั้งส่วนที่เป็นเรื่องของตนเองในฐานะผู้ให้ และส่วนผู้รับ โดย คำว่า ทาน และปิยวาจา เป็นส่วนของผู้รับ อตถจริยา สมานัตตตา เป็นส่วนของผู้ให้ สังคหวัตถุธรรมนี้ เปรียบดังลิ้มสลักหมุดลื้อให้เข้าที่และหมุนไปได้ หากไม่แล้วลื้อหมุนไปไม่ได้ ดังมีคำอธิบาย ดังนี้ ทาน การแบ่งปัน ทั้งวัตถุสิ่งของ และด้วยการแนะนำให้รู้ดีรู้ชั่ว ให้เข้าใจสังธรรมแห่งชีวิตและโลก ธรรมดาผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้รับ มีคุณูปการต่อคนอื่น ทานข้อนี้มีความสำคัญมากเพราะเป็นคุณธรรมอันดับต้นของหลายหลักธรรม เช่น ทศพิธราชธรรม เริ่มต้นด้วยคำว่าทาน บารมี ๑๐ ทศเริ่มต้นด้วยคำว่าทานนี้ ปิยวาจา การแสดงถ้อยคำที่เมตตา ไว้ใจให้เกียรติ น้ำเสียงสำเนียงเป็นญาติเป็นมิตรแฝงด้วยความรัก งดเว้นคำหยาบคาย คำเสียหายถึงโคตรเหง้า คำคำที่ย้อนไปหาบรรพบุรุษ อตถจริยา การแสดงตนเป็นประโยชน์ต่อสังคม สร้างงานให้คนมีงานทำ เป็นการเสียสละความสุขส่วนตัวลงไปช่วยเหลือคนอื่น รับอาสาช่วยกิจการน้อยใหญ่ เพราะถือเป็นคติว่า “ไม่เรียกก็อาสา ไม่นำพา ก็ช่วยคิดช่วยทำ” สมานัตตตา การแสดงตนที่พอเหมาะพอสม วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ดังลมพองเมื่อได้ดี ปฏิบัติพอสมกับผู้มีอายุ มีตำแหน่ง มีหน้าที่นั้น ๆ แต่ก็ไม่ไม่น้อยยกน้อยใจเมื่อชีวิตตกต่ำ หรือคนอื่นไม่ไว้ใจให้เกียรติก็มีจิตมั่นคงปฏิบัติตนให้ตรงต่อหน้าที่ มีความซื่อสัตย์ งานหลวงไม่ขาด งานราษฎร์ไม่เสีย

สุนทรียธรรม

สุนทรียธรรม คือความงามที่ได้จากการปฏิบัติตามธรรมข้างต้น ดำเนินตามธรรมเนียมและประเพณีนิยม เอาใจใส่ต่อระเบียบวินัยและกฎสังคม หากเป็นพระสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติมั่นอยู่ในโอวาทปาฏิโมกข์ อบรมในศีล สมาธิ และปัญญา มีอิริยาบถในการนั่ง การยืน การเดินในท่าสำรวมระวัง ก่อให้เกิดศรัทธา มีปฏิปทาน่าเคารพ การที่สงฆ์สาวกรูปใดปฏิบัติในปาฏิโมกข์อย่างสมบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นเหมือนเนื่อนาดีที่อุดมไปด้วยน้ำและสารอินทรีย์ของธัญพืชที่ตนปลูก เรียกได้ว่าเป็นบุญเขตของชาวโลก ทานที่ชาวโลกถวายแล้วแก่พระสงฆ์ผู้มีศีลบริสุทธิ์เช่นนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก (มะหัพพะโล มะหานิสังโส) กรณีนี้ เราไม่ต้องมองให้ไกล คือให้วัดจากตัวเราไปหาคนอื่น ซึ่งธรรมดาแล้วเราต้องการให้คนอื่นปฏิบัติต่อตนเองดีด้วยการให้เกียรติ แสดงความเคารพนบอบ พุดจาไพเราะสนใจในเรื่องที่เราพูด ติดตามงานดีที่เราทำ ให้ความสำคัญกับญาติพี่น้องเรา เมื่อเราได้รับการต้อนรับเช่นนี้ แน่ใจอนจิตเราจะเกิดโสภณจิต คิดอยากช่วยเหลือ อยากจะตอบแทนให้เห็นผลที่ดีทันใดในทางตรงกันข้าม คนอื่นก็อยากให้เราปฏิบัติอย่างนี้ต่อเขาเหมือนกัน

อริยาบทใหญ่ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ก็ต้องการสุนทรียธรรม เป็นข้อบ่งชี้ถึงการอบรม มาดีหรือไม่ มีตระกูลแบบใด มีวัฒนธรรมแวดล้อมในถิ่นฐานอย่างไร ภาชิตโบราณกล่าวไว้ว่า "กิริยาสู่อ ภาษา วาจาสู่อตระกูล" คำว่าภาษาในที่นี้หมายถึงความมีประสีประสา มีวุฒิภาวะ มีกาลเทศะในการ พูด ตัวอย่าง การใช้รถใช้ถนน ถ้ามีใครขับตัดหน้ากระชั้นชิดจนให้เราตกใจ จะเกิดความไม่พอใจ ลั่น วาจาออกมาว่า "ขับรถภาษาอะไร" อีกประการหนึ่ง นักเรียนคนหนึ่งเขียนหนังสือลายมือสวยงาม แต่ ข้อความไม่มีทิศทาง ไม่รู้ว่ามีจุดหมายอะไร ไม่เป็นเรื่องเป็นราว แน่นนอนครุคนตรวจย่อมนอนหายใจ พูดออกมาว่า "เขียนภาษาอะไร" ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นภาษาไทย

ความสำคัญของสุนทรียนี้ เป็นที่ทราบดีว่า ธรรมเนียมไทยนั้น เป็นธรรมเนียมที่มีที่สูงที่ต่ำ ในร่างกายคน อวัยวะที่อยู่สูงกับอวัยวะที่อยู่ต่ำย่อมแยกกันโดยเด็ดขาดเมื่อสัมพันธ์กับมารยาท ศีระะที่ถือว่าเป็นอวัยวะสูง จะไม่จับหรือยกแข้งยกเท้าขึ้นตรงหน้า ยิ่งถ้าเป็นบุคคลที่เคารพนับถือด้วย แล้วก็ไม่เหมาะสมมีน้ำหนักผิดมาก ยิ่งไปกว่านั้นถ้าเป็นพระสงฆ์ ย่อมระมัดระวังเป็นพิเศษ มารยาท การนั่ง มีการไม่ไขว่ห้างต่อหน้า ไม่ยกเท้าขึ้นขาเดียวเหยียบหรือรองกับวัตถุสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ ไม่ทำมือไขว่หลังหรือกอดอกสนทนาธรรมกับท่าน เป็นการไม่เหมาะสมอย่างมาก เป็นการไม่เคารพ ต่อผู้ทรงศีล ซึ่งปกติแล้วเวลาอุบาสกนั่งข้างหน้าพระสงฆ์ ชายจะนั่งพับเพียบ ไม่นั่งขัดสมาธิ หรือนั่งชันเข่า หญิงจะนั่งคุกเข่าทำหงายราบไปด้านหลังอย่างนี้ การยืนก็เช่นเดียวกัน ต้องมีมารยาทการ ยืน โดยเวลายืนต่อหน้าผู้ใหญ่หรือพระสงฆ์นิยมทำมือประสานกันห้อยลง ยืนขาและเท้าตรง ไม่ยืนจ้องทำน้กมวยชกกัน มีอาการกุกกักจอสองใจในเรื่องที่สนทนากัน ไม่มองซ้ายมองขวา เหลียวหน้า เหลียวหลัง ก็ถือว่าเป็นผู้งามตามคติธรรมทางศาสนาโดยแท้

ศีลธรรม คุณธรรม และสุนทรียธรรม นี้มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ศีลธรรมเป็นสิ่งที่มียู่ แล้วเป็นธรรมลัทธิ ธรรมนิยาม พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาแสดง มนุษย์เป็นผู้นำศีลธรรมนั้นมาใช้ด้วยคุณธรรมที่ปฏิบัติตามพรหมวิหาร ขวราธรรม สังคหวัตถุ เมื่อปฏิบัติครบแล้วจะเกิดความ สุนทรียธรรมในชีวิต มีชีวิตที่เป็นสุขด้วยความรู้ ความเข้าใจ ไม่เป็นทุกข์ไปกับการฝืนธรรมชาติเกินไป

๔) ผลการปฏิบัติตามแนวจริยศาสตร์เกิดความสุนทรีย

พระพุทธศาสนา ได้กำหนดไว้ว่า พระพุทธองค์เองได้ยึดหลักการแสดงธรรม เพื่อเทศนา สั่งสอนประชาชนอย่างมีสุนทรียทางภาษา มีความงามทางภาษา ซึ่งภาษาบาลีจะใช้คำว่า กัลยาณะ โสภณะ จารุ จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนของเทศนานั้น พระพุทธองค์เน้นว่า จะต้องเป็นอาทิกัลยาณะ แปลว่า งามในเบื้องต้น (อาร์มภท) เป็นมีขณกัลยาณะ งามในท่ามกลาง (เนื้อหา) และเป็น ปรีโยสานกัลยาณะ งามในที่สุด (ลงท้าย) ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ที่ขนิทายว่า

พระองค์ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม พระองค์ทรง แสดงธรรมไพเราะ (งาม) ในเบื้องต้น ไพเราะ (งาม) ในท่ามกลาง ไพเราะ (งาม) ในที่สุด ทรง ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ล้วนเชิง^{๕๐}

^{๕๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๗/๘๙.

นอกจากนี้ ยังได้กำหนดเป็นเกณฑ์ในการแสดงธรรมเทศนาสำหรับสาวกอีกด้วย จะเห็นได้จากภายหลังที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ตำบลพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดียแล้ว ได้เสด็จไปยังเมืองสารนาถ กรุงพาราณสี แคว้นกาสิเพื่อแสดงปฐมเทศนาแก้ปัญหาวัคคีย์ หลังจากนั้นได้แสดงอนุพุททิกภาพพร้อมด้วยจตุราริยสังแก่นายยสะและสหายอีก ๕๔ คนจนได้บรรลุธรรมทั้งหมด จากนั้นพระองค์ได้ส่งไปเผยแผ่ศาสนายังหัวเมืองต่าง ๆ ด้วยปฐมพจน์แห่งอุดมการณ์เผยแผ่คำสอน ว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมากเพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย.....เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง^{๕๑}

เมื่ออธิบายมาตรงนี้แล้ว เป็นที่น่าศึกษาว่า พระพุทธองค์นั้นเป็นที่ยกย่องสรรเสริญจากคนดีไปทุกอย่าง ไร้ข้อตำหนิติเตียน ทันทิที่ได้ยินคำว่า พระพุทธเจ้าเท่านั้น จิตที่เปี่ยมด้วยศรัทธาก็โน้มนำเข้ามา เป็นโอปนยิกะโน้มเข้ามาใส่ตัว อยากจะพบจะกราบไหว้ ไกลแสนไกลก็มุ่งมั่นไปพบ เพราะทราบกิตติศัพท์อันงามของพระพุทธองค์ว่ามีปฏิปทาน่าเลื่อมใส พระพักตร์หงาย (อุตตนาสมุโข) คือรับเรื่องสารทุกข์สุขดิบแม้แต่คนยากคนจน ตัวอย่าง แม่ชรา เตือดร้อนในกรณีลูกไม่เลี้ยงดูได้รับความลำบาก บ่นพึมพำอยู่คนเดียวว่า ความกตัญญูไม่มีอยู่แล้วในโลกนี้ ธรรมตายแล้ว ไม่ทำยังมีประโยชน์มากกว่าลูกกตัญญู เพราะไม่ทำหยั่งน้ำลึกก็ได้ ก้นหมาตุ๊กก็ได้ จากนั้นทราบว่าสมณะโคดมเป็นที่พึ่งได้ มีพระพักตร์หงายจึงเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลเรื่องลูกของตน พระองค์ได้ตรัสกับลูก ๆ ของเขา ด้วยอานุภาพของพระพุทธองค์ ทำให้ลูก ๆ กลับมาเลี้ยงดูแม่ชราในที่สุด ก็มาทราบว่า ธรรมยังไม่ตายไปจากโลกนี้

กิตติศัพท์อันงามของพระพุทธองค์ไม่ใช่ทราบแต่โลกมนุษย์เท่านั้น แม้โลกของเทวดา พระอินทร์ พระพรหม ยมยักษ์ทั้งหลายก็ยิ่งทราบ อสุริจรัยทั้งหลายหันมาอาสาปกป้องคุ้มครองพระพุทธองค์ในทิศทั้ง ๔ ไม่ว่าเสด็จเยื้องกายไปไหนก็จะมีเทพธิดาโปรยข้าวตอกดอกไม้ไว้ตลอดทาง บ้างก็กั้นร่มถือฉัตรกันแดดกันฝนทุกระยะ เทวดาทั้งหลายจะแซ่ซ้องสรรเสริญ กล่าวสาธุการเมื่อพระองค์เทศนาจบ ดังในตอนจบปฐมเทศนา ว่า

.....เสียงแซ่ซ้องสรรเสริญของเทวดาในสวรรค์ทั้ง ๖ ได้ประกาศว่า นั้นธรรมจักรอันยอดเยี่ยมอันพระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิ ปตนมฤคทายวัน ไกลพระนครพาราณสีอันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใคร ๆ ในโลก ประกาศไม่ได้ และโดยขณะนั้น โดยครุณัน เสียงได้ระบือขึ้นไปจนถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ ก็หมื่นโลกธาตุนี้

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖/๔๗.

สะท้อนสะท้อนทันทันไหว ทั้งแสงสว่างอันยิ่งหาประมาณมิได้ ได้ปรากฏแล้วในโลก ล่วงเทวานุภาพของพวกเทพดาทั้งหลาย^{๕๒}.....

ดังนั้น การปฏิบัติจนเกิดสุนทรียศาสตร์ มีความงาม เป็นธรรมชาติสร้างความพึงพอใจในสิ่งที่ได้พบเห็นแล้วทำให้จิตเป็นสุข สร้างอุดมคติที่ดีให้กับชีวิต ส่งผลให้ใจผ่องใสตามคติพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นจิตที่มีลักษณะปลอดโปร่งจากอกุศล มีความสันโดษ ดำเนินชีวิตสายกลาง สัมพันธ์กับจริยศาสตร์ มีเป้าหมายอยู่ที่ความสุข นอกจากนี้ ความสุนทรีย์สัมพันธ์กับศิลปะ ซึ่งศิลปะนั้นมุ่งเน้นให้เกิดความงาม ความวิจิตรตระการตา อ่อนช้อยซึ่งสื่อถึงธรรมว่า ชันติ โสรจจะ ความอดทน ความสงบเสงี่ยม เป็นธรรมที่ทำให้คนเป็นคนงาม ความงามนี้มีหลักการตัดสินว่า ความงามในตัวเอง กับความงามตามความรู้สึกและงามอีกอย่างหนึ่ง เป็นความงามตามหลักเหตุผล ที่ต้องอาศัยบริบทแห่งความเป็นจริงช่วยตัดสิน สัจธรรม คือภาวะแห่งความเป็นจริง เป็นภาวะธรรมชาติที่ดำเนินไปด้วยกระบวนการของมันเองตามเหตุปัจจัย กรณีนี้เมื่อร้อนถึง ๑๐๐ องศาแล้วย่อมมีอาการเดือด ร่างกายเมื่อแก่หอมเต็มที่แล้วย่อมหมดสภาพไปโดยปริยาย สัจธรรมของลมคือการเคลื่อนไหวพัดไปมา สัจธรรมแห่งชีวิตที่ใคร ๆ เข้าใจดีแล้วเป็นผู้ประเสริฐ มีผลทำให้ผู้นั้นเป็นคนงาม คุณธรรม ความถูกต้อง เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติต่อกัน สุนทรียธรรม เป็นหลักแห่งความงามภายในอันหมายถึงจิตใจ พฤติกรรม และการปฏิบัติตนในศีลธรรม พระพุทธองค์ตรัสถึงธรรมที่ทำให้คนเป็นคนงาม คือขันติ ความอดทน และโสรจจะ ความสงบเสงี่ยม วางตนในฐานะที่เหมาะสมในสังคมต่อผู้น้อย หรือผู้อาวุโส แสดงให้เห็นถึงว่าบุคคลนั้นมีการศึกษา มีวัฒนธรรมที่อบรมแล้ว โดยภาพรวมคือ จะทำให้ชีวิตส่วนตัวของบุคคลนั้นและชุมชนสังคมที่เขาอาศัยอยู่มีความสุข มีหลักประกันด้วยศีลธรรมโดยแท้

๕) ผลของจริยศาสตร์เกิดความสุนทรีย์กับวัฒนธรรม

เป็นที่ทราบดีว่า สุนทรียศาสตร์ว่าด้วยความงาม ทฤษฎีความงาม มาตรฐานความงาม ส่วนวัฒนธรรม เป็นธรรมที่บ่งชี้ถึงความเจริญในอดีต เป็นแนวปฏิบัติกันในการช่างหน้า เป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ นอกจากนี้ วัฒนธรรมยังเป็นเรื่องความเจริญทางภูมิปัญญา เป็นตัวสะท้อนความเจริญรุ่งเรืองของคนในยุคสมัย ๆ นั้นได้เป็นอย่างดี วัฒนธรรมนี้สามารถแสดงออกได้หลายลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะทางปฏิมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ธรรมเนียมประเพณี โดยลักษณะทางวัฒนธรรมนี้มีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมซึ่งแสดงออกทางศิลปกรรม ทั้งในส่วนที่เป็นนามธรรมซึ่งแสดงออกมาทางประเพณี ชีวิตจิตใจงามด้วยการประกอบด้วยธรรม แม้กลอุบายสอนธรรมด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นพิธีก่อเจดีย์ทรายในวัดในเทศกาลสงกรานต์ จุดประสงค์ก็เพื่อทดแทนดินที่ติดเท้าเราออกไปจากวัด และจำลองเป็นเจดีย์ขนาดย่อมบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้านั่นเอง

คำว่าวัฒนธรรมนี้ จะแสดงให้เห็นภาพชัดขึ้น คือวัฒนธรรมที่เป็นศิลปกรรมนี้ไม่ใช่เพียงแต่ให้เห็นเป็นศิลปะเท่านั้น หากแต่ยังสื่อถึงธรรมในลักษณะต่าง ๆ ตัวอย่างศิลปกรรมเสาหัวบัวของพระวิหาร พระอุโบสถในอารามต่าง ๆ ใช้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์เครื่องสักการะทางพระพุทธศาสนา

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕.

เป็นดอกไม้มงคล เกิดกับเหตุการณ์ที่สำคัญของพระพุทธเจ้า ดังจะเห็นได้จากครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติสามารถเดินได้ ๗ ก้าว แต่ละก้าวพระบาทนั้นจะมีดอกบัวเบ่งกลีบบานปลูลาดเป็นอาสนะรองสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นนิมิตที่จะประกาศศาสนาให้แก่ไพศาล เกิดความเจริญรุ่งเรืองถึง ๗ แคว้น ตัวอย่างองค์แทนพระพุทธเจ้าคือพระพุทธรูป ฐานที่ประทับนั้นจะมีบัวหงายบัวคว่ำ ดังนั้น ศิลปะที่แฝงไว้เป็นภาพลักษณ์ทางศาสนา จะเกิดเป็นศิลปะที่บ่งบอกถึงจิตใจที่เปี่ยมด้วยศรัทธาและสะท้อนถึงความคิด ความอ่าน ความศรัทธาเลื่อมใสจากภูมิปัญญาของคนสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี

ทำไมพระอารามต่าง ๆ จึงต้องสร้างอุโบสถ วิหารอย่างวิจิตรตระการตา ทั้งนี้ก็เพื่อการบรรยายรูปลักษณ์ต่าง ๆ ผ่านศิลปกรรม บ่งชี้ด้วยภาพ ทนที่ที่เห็นภาพนี้แล้วย่อมเป็นที่รู้ได้ว่า นั่นแทนธรรมเรื่องนั้นเรื่องนี้ เมื่อเข้าไปกราบนมัสการพระพุทธชินราชในพระวิหารจะเห็นว่า ตรงทางเข้านั้นจะมีพระพุทธรูปปางปาลิไลยก์ ที่ได้พระบาทพระพุทธรูปนั้น มีลิงตัวหนึ่งนั่งคุกเข่าในท่าเคารพ กำลังยกรวงผึ้งขึ้นถวาย ถ้าเราไม่มีพื้นฐานทางธรรมเลยคงคิดได้แต่เพียงว่าลิงนี้แสนรู้จริง ๆ แต่เรื่องนี้เป็นการสื่อให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ เป็นเนื่อบานบุญของโลก เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ แม้สัตว์เดรัจฉานก็ยังศรัทธาในพระองค์ ถวายทานอันเลิศได้อย่างนี้

ตำนานของพระพุทธรูปปางปาลิไลยก์นี้มีอยู่ว่า ตามที่กล่าวมา ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับในป่า ลิงตัวหนึ่งนำรวงผึ้งไปถวายพระพุทธเจ้า ครั้นถวายแล้วก็ออกมานั่งห่าง ๆ แล้วคอยดูว่าพระพุทธองค์จะเสวยอย่างไร ปรากฏว่าพระพุทธองค์ไม่เสวย ลิงก็มารู้ได้ว่า การที่พระพุทธองค์ไม่เสวยนั้นเพราะมีผึ้งตัวอ่อนมีชีวิตติดอยู่ จึงนำกลับมาเอาตัวผึ้งนั้นออกแล้วนำไปถวายอีก คอยดูอยู่ ปรากฏว่าพระพุทธองค์เสวย เมื่อลิงเห็นพระพุทธองค์เสวยก็เกิดความปิติยินดีเป็นยิ่งนัก ขึ้นต้นไม้ได้ก็กระโดดจับกิ่งไม้กิ่งนั้นกิ่งนี้ไปมาหลายกิ่ง บังเอิญกระโดดไปจับกิ่งที่ตายจึงหักลงมาตกลงมา กระแทกตอตายคาที่ ดังนั้น พระพุทธรูปปางปาลิไลยก์มองในแง่หนึ่งคือเป็นอนุสรณ์ของพญาวานรนี้

วัฒนธรรมทางจิตรศิลป์ เป็นศิลปะที่ละเอียดอ่อน อาศัยความประณีต เน้นสีสัน อย่างที่ปรากฏตามฝาผนังพระอุโบสถ พระวิหาร ซึ่งแสดงถึงพระชาติกาลต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า อย่างเช่น บำเพ็ญทานบารมีสมัยเสวยชาติเป็นเวสสันดร จนกระทั่งแต่งเป็นวรรณกรรมเรื่องมหาชาติ วรรณกรรมนี้จัดแสดงเทศน์เป็นประจำทุกวันวันปวารณาออกพรรษาเกือบทุกพระอาราม ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าจิตรกรรมบนฝาผนัง บางพระอารามนั้นเป็นจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ ตอนประสูติ ตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา การผจญมาร การรับเข้าสัตตมุงสัจจกัณฐ์จากนางสุชาดา การลอยกระทง คำเสียดพระบารมีต่อการตรัสรู้ การรับหญ้ากู่สะของสองพี่น้องพาณิช การตรัสรู้ การแสดงปฐมเทศนา การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ การปรินิพพาน นอกจากนี้ ยังมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงพุทธกิจ

สรุปว่า เรื่องจริยศาสตร์นี้ เมื่อโยงไปยังวัฒนธรรมประเพณี อาจจะเป็นช่วง ๆ แต่ประเพณีนั้นก็แฝงไว้ด้วยธรรม เป็นการปลูกฝังซึมซับจริยธรรมให้แก่เยาวชนไปในตัว เรียกได้ว่าเรียนรู้อบรมผ่านประเพณี เช่น ประเพณีประจำปีที่สำคัญของไทยอย่างหนึ่งคือ ประเพณีลอยกระทง จุดประสงค์เพื่อบูชารอยพระพุทธบาทบนฝั่งแม่น้ำนันทมา จิตสำนึกเราจะปฏิบัติต่อ คิดต่อเรื่องนี้ให้ตีความเหมาะสม เป็นสัมมาปฏิบัติต่อไป

๕.๒ จริยศาสตร์ในปางพระพุทธรูป/ศิลปะ/วินัยสงฆ์

๑) พัฒนาการ

คำว่า ศึกษา พระพุทธศาสนาใช้คำว่า สิกขา หรือไตรสิกขา การศึกษาครบองค์รวมแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ ถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าสรุปลงในคำว่าไตรสิกขา ได้แก่ (๑) ศีลสิกขา ๒) สมาธิสิกขา (๓) ปัญญาสิกขา ดังที่ ปรากฏในชาดกของอุปัฏฐกกล่าวว่า “It is well known that Buddhism lay stress on the Threefold Learning (silasikkha) of Higher Morality, Higher Thought, and higher Insight”^{๕๓} ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา อุบาสิกา โดยคำว่า ภิกษุ รวมถึงภิกษุณี คือ ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร คำว่าอุบาสิกา อุบาสิกา คือผู้เข้าใกล้พระรัตนตรัย ผู้ศึกษาในไตรสิกขานี้ เมื่อเราศึกษาพุทธศิลป์แล้วจะเห็นว่า พระพุทธรูปนั้นสร้างขึ้นตามหลักไตรสิกขา ดังนั้น ณ ที่นี้ประเด็นสำคัญคือจริยธรรมในปางของพระพุทธรูปหลัก ๆ ในเหตุการณ์สำคัญในการสื่อธรรม ดังนี้

๒) ปางมารวิชัย

ตามที่กล่าวมา พระพุทธรูปปางนี้เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ประทับ ณ โขขันธ์บัลลังก์เพื่อตรัสรู้ในวัน พญามารวสวัตตีประทับบนหลังช้างนาราคีรีสูง ๑๕๐ โยชน์ ยกทัพมาหมายจะทำลายความเพียรของพระองค์ พญามารเนรมิตร่างสูงใหญ่มีมือจับปืนถือศัสตราวุธพร้อม นำเหล่าเสนามารมากมายมา มีดฟ้ามีวดิน เหล่าเทวดาทั้งหลายหนีไปหมด แต่พระองค์มิได้หวาดกลัว พวกมารชดศัสตราวุธเข้าใส่พระองค์แต่ศัสตราวุธเหล่านั้นกลายเป็นบุปผามาลัยไปสิ้น พญามารยังกล่าวทักท้วงว่า รัตนบัลลังก์เป็นของตน พระองค์กล่าวว่า รัตนบัลลังก์นี้เกิดมาด้วยบุญที่พระองค์สั่งสมมาแต่ปางก่อน โดยอาศัยแม่พระธรณีเป็นพยาน แม่พระธรณีได้ปล่อยมวยผมบีบน้ำ กรวดอุทิศผลบุญจากการทำทานของพระองค์ให้ไหลพัดพาเหล่ามารไปจนสิ้น ดังภาพนี้

ภาพที่ ๗๙ พระพุทธรูป ปางมารวิชัย

^{๕๓} Janjira Takakusu, *The Essentials of Buddhist Philosophy*, p. 10.

พระพุทธรูปปางมารวิชัย แสดงถึงการเอาชนะอุปสรรคปัญหาจากมารประเภทต่าง ๆ เป็นปางแห่งชัยชนะด้วยบารมีเพื่อโปรดสรรพสัตว์ ที่มาของปางนี้ แรกสุดพระองค์จะนั่งสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย แต่เมื่อเหล่ามารมาจัญก็สะดุ้ง ยกพระหัตถ์ขวาขึ้น เมื่อมารกลับไป แล้วก็วางพระหัตถ์ขวาลงบนพระชานู

ปางมารวิชัยเป็นปางที่พบมากที่สุด ศิลปกรรมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ล้านนา อุทง ออยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ ลักษณะปางที่ใกล้เคียงปางมารวิชัย คือ “ปางห้ามมาร” อยู่ในอิริยาบถ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ซ้ายวางห้อยอยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้นป้องเสมอพระอุระ แสดงอาการห้าม หลังจากทีพระพุทธรูปโคดมทรงพิจารณาธรรมในเรือนแก้วแล้ว จึงเสด็จไปประทับที่ได้ ต้นไทร ธิตามารสามพี่น้อง คือ นางราคา นางคันทา นางอรดี ได้อาสาบิดามาทำลายตะบะของพระพุทธรูป ด้วยการเนรมิตร่างเป็นสตรีที่สวยงามในวัยต่าง ๆ ตลอดจนแสดงการรำฟ้อนขับร้อง แต่พระพุทธรูปไม่ทรงใส่พระทัย ขับไล่ธิตามารให้พ้นไป ในพรรษาสุดท้ายแห่งพระชนมายุ พญามารได้ อารธนาให้พระพุทธรูปปรินิพพาน พระพุทธรูปโคดมทรงทำปางห้ามมาร แล้วตรัสกับพญามารว่า “พญามาร ท่านอย่าเกรงใจเราอีกเลย การปรินิพพานจะมีขึ้นในอีกไม่ช้า นับจากนี้ไปอีก ๓ เดือน เรา จะดับขันธปรินิพพาน” เมื่อพระพุทธรูปโคดมตรัสห้ามมารแล้ว พญามารก็จึงตรัสให้รักษาวาจา จากนั้นก็ หายตัวไป

๓) ปางปฐมเทศนา

พระพุทธรูปปางนี้ เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ประทับนั่งบนอาสน์มีวงล้อติดกับพระเศียรด้านหลัง คล้ายปางฉัพพรรณรังสี ต่างแต่ไม่มีรังสีกระพริบเท่านั้น โดยพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้างจะทำนิ้วเป็นวงกลม สื่อถึงว่า สายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) รอบ ๆ องค์ปางนั้น จะมีวงกลมรอบ สื่อให้รู้ว่า นี้อธิถึงที่อยู่ของหมู่กวางในป่าสารนาท (ที่พึ่งของหมู่กวาง) ชื่อเมืองปานี้ ว่า ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้ออันจะตกแก่ฤๅษี กล่าวคือเมื่อก่อนนี้เจ้าเมืองนี้มักล่า สัตว์เป็นกีฬาให้ได้วันละ ๕๐๐ ตัว บางวันมีกวางตั้งท้องต้องถูกล่า แม่กวางจึงอุ้มท้องไปขอภัยทาน กับเจ้าเมือง เจ้าเมืองตกพระทัย ว่าทำไมกวางจึงห้วงลูกในท้องทั้ง ๆ ที่เป็นสัตว์ โยเล่าเราเป็นมนุษย์ แท้ ๆ จึงอุกคิดได้ว่า สัตว์เขาก็มีธรรม ตั้งแต่นั้นมาเจ้าเมืองนี้ก็เลิกล่าสัตว์เป็นกีฬา กวางทุกตัวอยู่กันอย่างสุขสราญ ไร้ความหวาดระแวง จึงเป็นที่ของคำว่า ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้ออันจะตกแก่ฤๅษี) เมืองสารนาท กรุงพาราณสี

ปางปฐมเทศนานี้ พระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ (อก) จีบนิ้วพระหัตถ์ เป็นเครื่องหมายว่าพระธรรมจักร มีเครื่องประกอบทำเป็นรูปวงล้อ (ธรรมจักร) กับรูป กวางไว้ตรงบัลลังก์และบางทีมีปัญจวัคคีย์พนมมือด้วย (พระพุทธรูปปางนี้ที่ไทยเราเอามาสมมติ เรียกว่า พระคันธารราษฎร์สำหรับขอฝน) ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๐ ปางปฐมเทศนา/อริยสัจ ๔ / ทางสายกลาง

(๑) เย ธัมมา...ในปฐมเทศนา

ปางปฐมเทศนามีแก่นตามเรื่องราวว่า ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ หรือวันเพ็ญเดือนอาสาฬหบูชา พระพุทธเจ้าเจ้าทรงแสดงธรรมจกัปปวัตตนสูตร อันเป็นปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ มีใจความสำคัญดังนี้ คือ ทรงให้แนวทางสุดโต่ง ๒ สาย คือ กามสุขัลลิกานุโยค ได้แก่ การประกอบตนให้หมกมุ่นในกาม และอัตตกิลมณานุโยค คือ ทำตนเองให้ลำบาก ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ได้แก่ มรรคมมีงค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์คือ พระนิพพาน และอริยสัจ ๔ หรือความจริงอันเป็นจริงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และเมื่อแสดงธรรมมาถึงคำว่า ยังกิญจิ สมุทฺชเยธัมมัง สัพพันตัง นิโนธะธัมมันติ จบลง หนึ่งในปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม (สำเร็จเป็นพระโสดาบัน) ก็บรรลุพระโสดาบัน เป็นพระอริยบุคคลชั้นแรก คนแรก และได้นามเพิ่มคำหน้าว่า อัญญา (รู้แล้ว) ว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ ในวันนั้น (...อัญญา โกณฑัญญะ นามัง อะโหสิ)

(๒) ลักษณะปฐมเทศนา

พระสูตรสูตรนี้ เป็นลักษณะชี้แจงหรือรายงานผลสำเร็จจากการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ต่อปัญจวัคคีย์ ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมัชฌิมาปฏิปทานั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมา

ก่อนว่า นี่ทุกขอริยสัจ ทุกขอริยสัจนี้ ควรกำหนดรู้เราได้กำหนดรู้แล้ว ...ทุกขสมุทยอริยสัจ
นี่ควรละ เราได้ละแล้วทุกขนิโรธอริยสัจนี้ ควรทำให้แจ้ง...เราได้ทำให้แจ้งแล้ว....ทุกขนิ
โรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ ควรทำให้เจริญ เราได้ให้เจริญแล้ว^{๕๔}

ผลสำเร็จของพระสูตรนี้ ให้กำเนิดพระสงฆ์ พระสาวกของพระพุทธเจ้าได้กำเนิดขึ้น โดย
โกณฑัญญะ หัวหน้ากลุ่มปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม (Stream of Dhamma) ด้วยคำว่า “สิ่งใดสิ่ง
หนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา/ยังกิญจิ สมมุตayeธัมมัง สัพพัน
ตัง นิโรธะธัมมันติ”^{๕๕} จึงถือว่า ปฐมเทศนานี้เป็นการรับรองการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและโกณ
ฑัญญะขอบวชกับพระพุทธเจ้าด้วย “เอहि ภิกขุอุปสัมปทา” เป็นพระสงฆ์สาวกในพระพุทธศาสนา
ฉะนั้น เราจึงพูดได้ว่า พระสงฆ์สาวกนี้เป็นผลสำเร็จจากการตรัสรู้และการแสดงปฐมเทศนาของ
พระพุทธเจ้า ครบรัตนตรัย องค์รวมของพระพุทธศาสนา

(๓) สารสำคัญของปฐมเทศนา

สารสำคัญเริ่มต้นด้วยทางสุดโต่ง ๒ สายที่บรรพชิตควรหลีกเลี่ยง คือ กามสุขัลลิกานุโยค
และ อตตกิลมณานุโยค โดย สายแรกมีลักษณะ เป็นของเลว (หีน) เป็นของชาวบ้าน (คัมโม) เป็นของ
หยาบ (โปฤษณีโก) เป็นของไม่ประเสริฐ (อนริโย) เป็นของไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตถสัณฺหิโต)
สายที่ ๒ มีลักษณะ เป็นทุกข์ (ทุกโข) เป็นของไม่ประเสริฐ (อนริโย) เป็นของไม่ประกอบด้วยประโยชน์
(อนตถสัณฺหิโต) คือให้ปฏิบัติสายกลางระหว่างทางสุดโต่ง ๒ สายนี้

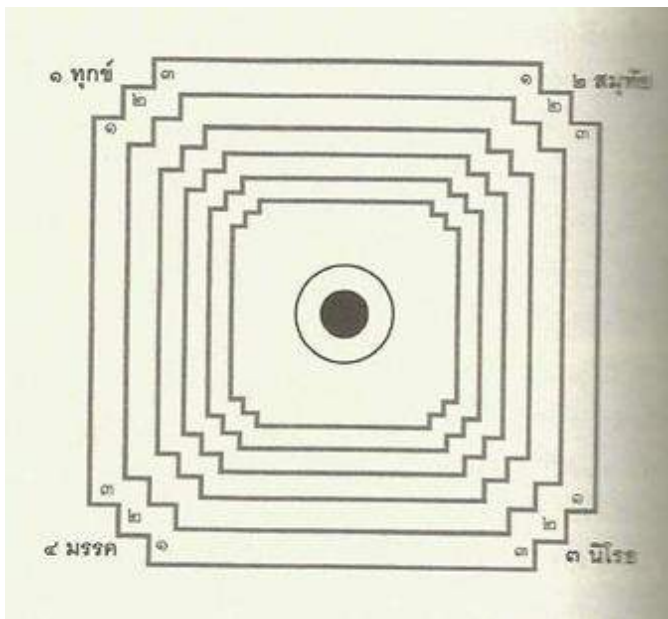
ทางปฏิบัติอย่างสุดโต่ง ๒ สายนี้ นักคิดตะวันตกกล่าวว่า สายแรก เป็นลักษณะวัตถุนิยม
ที่นิยมให้ความสำคัญกับสิ่งภายนอกกาย ราคา ยี่ห้อ ความทันสมัยที่พระพุทธศาสนาถือเอา รูป เสียง
กลิ่น รส สัมผัส เป็นลักษณะของลัทธิจิวาวก ที่ให้ค่าความสำคัญชีวิตในโลกปัจจุบันนี้เท่านั้น ไม่หวัง
ความสุขชาติหน้า เพราะไม่แน่ใจว่ามีหรือไม่มี ดังนั้น ครุสำนักนี้ ใ้คิดที่ว่า จงกิน จงดื่ม เสวยสุขในโลก
นี้ให้เต็มที่ ชีวิตในโลกหน้า ไม่ต้องไปหวัง มีจริงอย่างไรไม่รู้ สายที่ ๒ อตตกิลมณานุโยค สายนี้จะให้แต่
ความสำคัญเรื่องจิตใจ ความคิดเท่านั้น ทางนี้จะนำพาให้ตนพ้นทุกข์โดยไม่ให้ความสำคัญเรื่องกาย
ภายนอก การกิน การนอน การนอนพักผ่อนนอนหลับ จึงทำการอดข้าว กลั่นลมหายใจ นอนบนหนาม
แฉะในน้ำแข็ง ทำยที่สุดแล้ว การปฏิบัติตามแนวทางสุดโต่งนี้ ไม่สำเร็จเกิดมรรคผลใดเลย ลำพังแต่จะ
ตายเปล่า พระพุทธเจ้าจึงถอยออกมา ๒-๓ ก้าว หันมาดำเนินชีวิตปฏิบัติแบบสายกลางหรือมรรคมี
องค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด พระองค์ตั้งแนวทางปฏิบัติของตนไว้ระหว่างทาง
สุดโต่ง ๒ สายนี้ไม่ตั้งเกินไป ไม่หย่อนเกินไป จึงสำเร็จตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือนอาสาฬหะ ณ พระวิหารอาสนีไต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ พุทธคยา ตำบลคยา
แคว้นมคธ ชมพูทวีปหรืออินเดียในปัจจุบัน

^{๕๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓-๕๙๔.

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕๙.

สาระสำคัญของปฐมเทศนาต่อมา พระองค์ตรัสถึงเรื่อง อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยทุกข์มีสภาพของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส ก็เป็นทุกข์ ได้ในสิ่งที่ไม่อยากก็เป็นทุกข์ ไม่ได้ในสิ่งที่อยากได้ก็เป็นทุกข์ สรุปลแล้ว ชั้น ๕ นั้นแหละเป็นทุกข์ (สังขิตเตนะ ปัญจอุปาทานะชั้นธา ทุกขา) สมุทัย เหตุเกิดของทุกข์ คือตัณหา ๓ ประการได้แก่ กามตัณหา ความต้องการในกามคุณ ๕ ภวตัณหา ความต้องการมีอยู่เป็นอยู่ในภพใหม่ วิภวตัณหา ความไม่ต้องการเป็นอยู่ มีอยู่ในภพใหม่อีก นิโรธ การดับทุกข์ ได้แก่ การดับตัณหา ๓ นี้เสีย และมรรค วิธีทางแห่งการดับทุกข์ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด

การปฏิบัติกับอริยสัจ ๔ นี้ต้องทำอะไร วิธีคือ ทุกข์ เป็นสิ่งที่พึงรู้ (ปริยญฺเวยยยะ) สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละ (ปะหาตัพพะ) นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง (สัจฉิกาทัพพะ) และมรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ (ภาเวตัพพะ) อริยสัจ ๔ นี้ จัดลงในญาณทั้ง ๓ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ โดย รู้และเข้าใจอริยสัจ ๔ ตามสภาพที่เป็นด้วยสัจจญาณ (ตถตา / suchness / as it really is) กิจจญาณ ควรรู้ ควรละ ควรทำให้แจ้งและควรทำให้เจริญในอริยสัจ ๔ นี้ กตญาณ ทำสำเร็จเสร็จสิ้นแล้วในอริยสัจ ๔ นี้ (อกตัง กรณียัง วุสิตัง/กิจอะไรอื่นจากนี้ไม่มีอีก สิ้นสุดแล้ว) เป็นที่มาของญาณ ๑๒ (ทะวาทะสะการัง ยะถาภูตัง ญาณะทัสสะนัง สุวิสุทฺธัง อะโหสิ) โดยมาจากญาณ ๓ คู่กับ อริยสัจที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เป็นที่มาของศิลปะย่อมุมไม้สิบสองของเจดีย์ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๑ ศิลปะสื่อธรรมเหลี่ยมเจดีย์ย่อมุม ย่อมุมไม้สิบสอง

(๔) มนุษย์ เทวดาร่วมยินดี

การแสดงปฐมเทศนานี้จบลง เหล่าเทพยดาในหมื่นโลกธาตุดูร่วมกันกล่าวแซ่ซ้องสรรเสริญ สาธุการตั้งกระหึ่ม ดังปรากฏในท้ายปฐมเทศนา ว่า

ครั้งพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้” ทวยเทพชั้นจาตุมหาราชลัดบเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้วได้กระจายข่าวต่อไปว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้” ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ลัดบเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้วได้กระจายข่าวต่อไป ทวยเทพชั้นยามา ทวยเทพชั้นดุสิต ทวยเทพชั้นนิมมานรดี ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมลัดบเสียงของทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้ว ก็กระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้” เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ ก็สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานนี้ว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โภณฑัตถุญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โภณฑัตถุญะได้รู้แล้วหนอ” ดังนั้น คำว่า “อัญญาโภณฑัตถุญะ” นี้จึงได้เป็นชื่อของพระโภณฑัตถุญะ นั้นแล^{๕๖}

๕.๓ จริยศาสตร์ในพุทธจักรวาลวิทยา : ไตรภูมิที่สะท้อนผ่านเจดีย์ปรางค์

เรื่องนี้ ผู้เขียนได้ยกเรื่องไตรภูมิที่สะท้อนธรรมด้วยเจดีย์ปรางค์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ แต่เจดีย์ปรางค์นี้เต็มไปด้วยศาสตร์-ศิลป์ โดยศาสตร์จะเป็นพุทธพจน์คำสอน ส่วนศิลป์จะสะท้อนธรรมด้วยความงามของส่วนฐาน กลาง ปลาย ยอด แม้แต่การจำลองป่าและสัตว์ป่าหิมพานต์ล้อมรอบที่ส่วนบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น ตามที่กล่าวไว้ในข้อ ๓.๓

ภาพที่ ๘๒ จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา/ไตรภูมิ

^{๕๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๒/๕๙๖.

เรื่องนี้สื่อถึงภพภูมิของสรรพสัตว์ที่ประสบตามผลกรรมของตน ไตรภูมิ ประกอบด้วยภูมิใหญ่ ๓ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ภูมิย่อย ๓๑ ภูมิ โดยกามภูมิมี ๑๑ ภูมิ เป็นภูมิของเทวดาและมนุษย์รวมถึงนรก หนาแน่นด้วยสิ่งชีวิตและชีวิตที่มองไม่เห็น มีลักษณะทึบ หมายถึงกิเลสตัณหา รูปภูมิมี ๑๖ ภูมิ เป็นภูมิของผู้อยู่ด้วยอำนาจของรูปฌาน มีลักษณะโปร่ง บาง หมายถึงมีกิเลสเบาบาง และอรูปพรหมมี ๔ ภูมิ เป็นภูมิของผู้อยู่ด้วยอำนาจอรูปฌาน ไร้รูปชั้น มีลักษณะว่าง สว่าง หมายถึงสูญญะจากกิเลสตัณหาทั้งปวง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงประมวลได้ว่า ไตรภูมิ คือ การรองรับผลการกระทำของมนุษย์ การที่อยู่ในภพภูมิชั้นใดก็อยู่ที่ผลการปฏิบัติธรรมของผู้นั้น

แกนกลางของไตรภูมิ คือ ภูเขาพระสุเมรุ เป็นศูนย์กลางจักรวาลตามคติภพหรือภูมิทางพระพุทธศาสนา ส่วนคติของพราหมณ์เป็นที่สถิตของเหล่าเทพยดา บนโลกมนุษย์ที่จะเห็นสิ่งแทนคือเจดีย์ทรงปราสาท คือ สำหรับบรรจุสิ่งเคารพบูชาสูงสุดได้แก่พระบรมสารีริกธาตุ (ของพระพุทธเจ้า) เป็นอาคารที่สร้างขึ้นอย่างสวยงามงดงามเพื่อให้สมพระเกียรติในฐานะพระพุทธองค์เป็นศาสดา การนำพระบรมสารีริกธาตุเข้าบรรจุไว้ ณ อาคารสถานที่อันสูงสุดนั้นแสดงถึงความเคารพสูงสุด และความงดงามของเจดีย์นั้น เป็นที่เจริญตาเจริญใจเกิดพุทธานุสติ การระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย

ณ ถ้ำคันธูลีของภูเขาพระสุเมรุชั้น บรมจุพระเศียรของกบิลพรหมไว้ มีตำนานมาว่า เมื่อท้าวกบิลพรหมยอมตัดเศียรของตนเพื่อบูชาความรู้กับธรรมบาลกุมารที่ตอบปัญหา ๓ ราศีได้ เมื่อตัดเศียรแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้เพราะไฟจะไหม้ น้ำจะท่วม ฝนจะแล้ง ธิดาของท่านจึงนำไปสถิตไว้ ณ ถ้ำคันธูลีของภูเขาพระสุเมรุนี้ จึงถือว่า เขาพระสุเมรุ เป็นจุดสูงสุด หมายถึงความเคารพนับถือด้วยความกตัญญูกตเวทิสถที่สุดของธิดาทั้ง ๗ คนต่อกบิลพรหมพระบิดาในฐานะพรหมของบุตร ดังความว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชาบิดามารดาในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีพรหม”^{๕๗} (พรหมมาตี มาตาปิเตโร ปุพพาจะรียาติ วุจจะเร อาหุเนยยา จะ ปุตตานัง ปะชาเยอะนุกัมปะกา)

ว่าตามคติการสร้างพระปราสาทของไทยนั้นถือกันว่า พระปราสาทคือสัญลักษณ์ของภูเขาพระสุเมรุอันเป็นแกนของจักรวาล การที่พระปราสาทมีลักษณะเป็นยอดแหลมนั้น ต้องการที่จะสื่อถึงธรรมอันเป็นยอดสุด คือนิพพานโดยเฉพาะองค์พระปราสาทในภาพข้างต้นนั้น ก่อนที่เป็นจุดสูงสุดจะมีรูปรัศมีเรียกว่านภศูลมีแกนเป็นรูปใบเพกา (ดาบ) ตั้งตรง ทางพระพุทธศาสนาหมายถึงนิพพาน ๑ หรือโลกุตตรธรรม โดยมีกิ่งบริวาร ๓ ชั้นขึ้นไปตามทวิปทั้ง ๔ ได้แก่มรรค ๔ ผล ๔

๕.๔ พระเจ้าอโศก/พระเจ้าอรรมาโคกราช : คุณธรรม จริยธรรม

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนานอกจากทรงเป็นผู้อุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วยังโปรดให้สร้างเจดีย์ สถูป วัด วิหาร หลักศิลาจารึก ให้ทั่วอินเดียถึง ๘๔,๐๐๐

^{๕๗} อัง.ทุกก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

องค์ ดังที่เราได้พบเห็นประจักษ์คือ เจดีย์พุทธคยา เสออศโทกหัวสิงห์ ปัจจุบันนี้ หัวสิงห์เป็นตราประจำแผ่นดินอินเดีย ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๓ หัวสิงห์ ตราแผ่นดินอินเดีย

๑) ประวัติพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเดชพระคุณท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ครั้งหนึ่งได้จาริกแสวงบุญกอบปรักกับศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาในพุทธสถาน สังเวชนียสถานแล้วได้บรรยายธรรมให้แก่ชาวคณะแสวงบุญได้ทุกทีในหนังสือ “จาริกบุญ จาริกธรรม” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ ความว่า

พระเจ้าอโศกมหาราช แต่แรกก็เป็นกษัตริย์ที่ดุร้ายมากคือตอนเป็นเจ้าของชายได้ไปเป็นอุปราชที่เมืองอุชเชนี ที่บอกชื่อเมืองเมื่อกี้ ครั้นพระราชบิดาคือพระเจ้าพินทุसारสวรรคต เจ้าชายอโศกก็ได้ฆ่าพี่น้องหมดประมาณ ๑๐๐ องค์ เหลือไว้เฉพาะพระอนุชาพร้อมมารดาองค์เดียวด้วยความกระหายอำนาจก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ผู้เดียว

พระองค์ พอขึ้นเป็นกษัตริย์ของแคว้นมคธได้แล้วไม่พอใจ ไม่หยุดอยู่แค่นั้นก็แสวงหาอำนาจต่อ เมื่อพร้อมแล้วก็ยกทัพไปรุกรานตีประเทศอื่นโดยหวังจะเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดต่อไปในประวัติศาสตร์หรือผู้เดียวในชมพูทวีป พระองค์ได้ตีลงไปจนถึงแคว้นกาลิงคะซึ่งเป็นแคว้นที่ได้ชื่อมีนักรบที่เก่งกาจ มีกองทัพที่เข้มแข็งมีความสามารถอย่างยิ่งได้รบกันอยู่เป็นเวลานานเกิดความเสียหายมากมายด้วยกันทั้งสองฝ่าย ในที่สุดพระเจ้าอโศกก็ชนะแคว้นกาลิงคะก็แตกไป

แต่การรบครั้งนี้ เป็นภัยพิบัติที่ร้ายแรงมากคนตายกันเป็นแสน สูญหายเป็นแสน ถูกจับเป็นเชลยก็เป็นแสน ถึงตอนนี้ นี่แหละ พระเจ้าอโศกทรงสลดพระทัยแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนานับว่าเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญมากถึงขั้นเปลี่ยนประวัติศาสตร์ทีเดียว เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาก็ได้เปลี่ยนนโยบายใหม่จากการเอาชนะด้วยสงครามมาสู่ธรรมวิชัย แปลว่า เอาชนะด้วยธรรมคือเอาชนะใจกันด้วยความดี ก็ได้สร้างสมความดีเป็นการใหญ่ มีการทำงานเพื่อสร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนเป็นอันมาก

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบว่า พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้ามีทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี จึงสร้างวัดหรือศาสนสถาน ศาสนวัตถุขึ้นจำนวน ๘๔,๐๐๐ แห่ง ทั่วมหาอาณาจักรของพระองค์ นับเป็นศูนย์กลางศาสนา การศึกษา บางแห่งได้เจริญเติบโตเป็นมหาวิทยาลัย เรียกว่า มหาวิทยาลัยนาลันทา บาลีเรียกว่า นาลันทามหาวิหาร”^{๕๘}

สรุปว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสในนิโครธสามเณร ผู้มีจริยาวัตรตรงดงาม เป็นแหล่งศรัทธาที่ยิ่งใหญ่ พระองค์เปลี่ยนพระทัยวางอาวุธถือธรรมเป็นอาวุธ พระองค์หันมาแสวงหาสัจธรรมและพบนิโครธสามเณร จึงทรงนิมนต์ให้โปรดแสดงธรรม ผลการแสดงธรรมนั้น ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราช มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ต่อมาได้ฟังพระธรรมจากพระสมุทเธระ พระองค์ทรงส่งกระแสดิจิตตามพระธรรมเทศนาจนเข้าถึงพระรัตนตรัย พระองค์ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น ทรงสร้างวัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์ ศิลาคาริก มหาวิทยาลัยนาลันทา แม้แต่พุทธคยา สถูป/เจดีย์ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๔ เจดีย์พุทธคยา / พระเจ้าอโศกทรงสร้าง

ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ผนวชขณะที่ยังทรงครองราชย์อยู่และเลิกการแผ่อำนาจในการปกครองที่อธรรม มาใช้หลักธรรม (ธรรมราชา) ปกครอง นอกจากนี้ การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นอกจากพระองค์จะเป็นผู้อุปถัมภ์แล้ว พระองค์ยังทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่ศาสนา โดยแบ่งเป็น ๙ สาย สายที่ ๘ มาเผยแผ่ที่สุวรรณภูมิตามที่กล่าว นับว่าพระองค์ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ศาสนาและจากพระราชกรณียกิจนานัปการ

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘-๒๑.

ที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญด้วยทศพิธราชธรรมอย่างแท้จริง ได้รับการขนานพระราชาสมัญญานามว่า พระเจ้าธรรมมาโคกราช พระเจ้าอโศกผู้ทรงธรรม จากสงคามวิชัยคือการชนะด้วยสงครามมาสู่ธรรมวิชัย เอาชนะด้วยธรรม พระองค์ได้สร้างสมความดีเป็นการใหญ่ มีการทำงานเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนเป็นอันมาก จัดความเป็นความงามที่กล้าหาญสร้างศาสนวัตถุถึง ๘๔,๐๐๐ แห่ง มีเจดีย์พุทธคยา เป็นต้น

๒) พระพุทธศาสนาเข้าสู่แผ่นดินสุวรรณภูมิ

ประเทศไทย เป็นจุดใหญ่ของดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งประเทศอื่น ๆ ที่ได้รับอิทธิพลกับสุวรรณภูมิด้วย ได้แก่ เมียนมาร์ ลาว กัมพูชา หลักฐานชัดมีชื่อเจดีย์ตามจังหวัดด้วยว่า พระปฐมเจดีย์ เหตุที่ชื่อจังหวัดนครปฐมหรือพระปฐมเจดีย์นี้ ถู้อตามจุดเริ่มต้นแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเถระทั้ง ๒ รูป พระโสณะ กับ พระอุตตระ ท่านทั้ง ๒ ได้ก่อเจดีย์เป็นหลักฐานเริ่มต้นนี้ไว้ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๕ พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม/จุดเริ่มต้นสุวรรณภูมิ

พระปฐมเจดีย์ จากเจดีย์ทรายกลายเป็นมหาเจดีย์ที่สร้างด้วยอิฐ หิน ดิน ปู เหล็ก ขนาดใหญ่ ตามประวัติกล่าวว่า ได้รับการบูรณะโดยรัชกาลที่ ๔ ที่พระองค์ทอดพระเนตรเมื่อครั้งทรงผนวชได้โปรดฯ โดยโปรดให้ก่อใหม่ห่อหุ้มองค์เดิมไว้ จนทั่วไปเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญเช่นเดียวกัน จึงก่อเจดีย์ด้วยอิฐ หิน ดินแข็งเพื่อให้ทนทานต่อพายุ ต่อน้ำพัดได้ จากนั้นก็บูรณะมาเรื่อย ๆ หลายยุคสมัยจนเป็นเจดีย์ใหญ่โตมหึมา มีสีทองเหลืองอร่าม บ้างก็เป็นสีเงิน เช่นองค์เจดีย์สีเสหววัดประยูรวงศาวาส กรุงเทพฯ ซึ่งปรากฏทั่วไปในประเทศไทยและประเทศพม่า โดยเฉพาะเมืองมณฑลทะเลแห่งประเทศนี้ ถู้อได้ว่าเป็นทะเลเจดีย์ก็ได้ เพราะมีองค์เจดีย์ตั้งอยู่เรียงรายเต็มพื้นที่ไปหมด แต่โดยเฉพาะประเทศไทย ถู้อว่าองค์พระปฐมเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นปฐม ที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแผ่บริเวณนี้ จึงได้ชื่อว่าพระปฐมเจดีย์ ตั้งอยู่ ณ วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร

และตั้งชื่อเป็นจังหวัดว่า จังหวัดนครปฐม (จังหวัดแห่งแรกของไทย) มีตราสัญลักษณ์ของจังหวัดเป็นองค์พระเจดีย์ซึ่งมีประวัติที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาмаอย่างนี้

เรื่องนี้สะท้อนธรรมว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงศรัทธา เลื่อมใสในนิกโรธสามเณร ตาหลักอริยธรรมาถาว่า ศรัทธา ศีล จาคะ จะเกิดคำว่า อทลิตหะ เกิด อโมฆะ ในชีวิต จากพระสมัญญานามว่า จันหาโศกราช เป็น ธรรมาโศกราช ผู้ทรงธรรม และใช้เรียกกันเป็นนามทางการว่า พระเจ้าอโศกมหาราช มีหลักฐานทางศิลปกรรมปรากฏชัดทั่วอินเดีย โดยพระองค์ได้การสร้างเจดีย์เป็นหลักฐานการเผยแผ่ธรรมที่ชี้ถึงศรัทธาของพระองค์ไว้ทั่วอินเดียถึง ๘๔,๐๐๐ แห่งตามจำนวนคำสอนในพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี ได้รับการถวายพระนามว่า พระปิยทัสสี พระราชาผู้เป็นที่รักของประชาชน เป็นการสร้างรอยธรรมให้ปรากฏ

พระเจ้าอโศกมหาราช ได้รับสมัญญานามว่า พระปิยทัสสี พระราชาอันเป็นที่รักของปวงชน พระองค์เคยเป็นกษัตริย์นักรบที่ดุร้ายไร้อหิงสาธรรม จนได้สมัญญานามว่า จันหาโศก (ดุร้าย) ต่อมาพระองค์สังเวชในธรรมกับคนที่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำสงครามของพระองค์ ลูก หลาน พ่อ แม่ พลัดพรากจากกัน ล้มหายตายจากกัน มีความเศร้าโศกเสียใจ น้ำตาไหลนองมากกว่าน้ำในทะเล ขณะนั้น ด้วยบุญ ทาน กุศล มาโปรด พระองค์เห็นปฏิปทาอันน่าเลื่อมใสของนิกโรธสามเณรก็กลับจิตเปลี่ยนใจหันมาศึกษาปฏิบัติและบำรุงพระพุทธศาสนา จนได้สมัญญานามว่า พระเจ้าธรรมาโศกราช ท้ายสุด พระองค์ได้อุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๓ และได้ตั้งสมณชูตธรรมออกเผยแผ่ธรรม ๘ สาย หนึ่งในนั้นคือสายที่ ๘ ได้มาเผยแผ่ในดินแดนสุวรรณภูมิ เรียกได้ว่า พระพุทธศาสนาแบ่งบานรุ่งเรืองในดินแดนแห่งนี้ มีความสมบูรณ์ในเรื่องศาสนพิธี ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนธรรม ที่สุดในโลก ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๖ พระหัตถ์ขวาทือพระธรรมคัมภีร์

พระหัตถ์ซ้ายวางมือให้ว่างเปล่าจากศาสตราวุธ

บทที่ ๖

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมกับสุนทรียศาสตร์

การศึกษาศิลปกรรมที่สุนทรีย์สะท้อนธรรม เป็นมุมมองภายในและภายนอกทั้งที่เป็นบุคคล สิ่งของ การกระทำ พระพุทธเจ้าให้ความสำคัญเรื่องสุนทรีย์ แม้แต่การแสดงธรรมยังให้สุนทรีย์ ในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด มีเนื้อหาและภาษาบริบูรณ์สิ้นเชิง ตามลีลาการแสดงธรรมที่แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวกล้ำ ร่าเริง พระพุทธเจ้าบัญญัติวินัยสงฆ์ในคำว่า ปาติโมกข จะ สังวะโร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ มัตตัญญูตาจะ ภัตตัสมิถ มีความพอเพียงในการได้รับ อวิหิงสญจะ การไม่เบียดเบียนคนอื่น ผล การปฏิบัติ คือสันติภาพ มีกัลยาณะ โสภณะ สุนทรหะ ศิลปะ จารุ ทำยสุดจะมีสุข มีความดังนี้

๖.๑ ความนำ

๑) พัฒนาการ

สุนทรียศาสตร์ เป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างปรัชญาคือ สาขาอภิปรัชญา สาขาญาณวิทยา และสาขาธรรมศาสตร์ ซึ่งสุนทรียศาสตร์สังกัดอยู่ในสาขาธรรมศาสตร์ที่แยกกลุ่มออกมาด้วยกันเป็น จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ เกิดจากความพึงพอใจ ที่ยอมรับว่าดีและเป็นสุข มีแหล่ง ความงามอยู่ในธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น มนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ มีความงามตามธรรมชาติ ในตัว ความงามเป็นเอกลักษณ์แต่ละชนิด มนุษย์ก็มีความงามเฉพาะมนุษย์ เสือก็มีความงามของ เสือ ในร่างของมนุษย์ร่างหนึ่งเมื่อคิดดูแล้วเป็นสิ่งที่น่ามหัศจรรย์กับธรรมชาติที่สรรสร้างขึ้นมาที่มี อวัยวะ มีสัดส่วนที่สมดุลกัน จะเห็นได้จากหน้าไบหนึ่งของมนุษย์ มีหน้าผาก ตา จมูก ปากที่ เหมาะเจาะกับใบหน้า นอกจากนี้ใบหน้ายังมีลักษณะเด่น มีเสน่ห์ ให้มองลึกเข้าไปอีกนิดว่า ธรรมชาติ สร้างให้มนุษย์มีตามองเห็น ที่น่าทึ่งยิ่งกว่านั้น ธรรมชาติยังเสริมสร้างส่วนประกอบอื่นให้มาด้วย มีคิ้ว มาให้เพื่อป้องกันหยดเหงื่อที่จะไหลเข้าตา สร้างขนตาไว้ให้เพื่อกันฝุ่นเข้าตา ธรรมชาติสร้างให้มนุษย์ มีจมูกหายใจ แต่ไม่เพียงเท่านั้น ยังได้เสริมให้มีขนจมูกด้วยเพื่อกองฝุ่นละอองเข้าไปสู่ปอด ธรรมชาติสร้างขนรักแร้เพื่อป้องกันการเสียดสีกันของอวัยวะที่อ่อนไม่ให้เกิดบาดแผล จะสังเกตเห็นได้ ว่า ถ้าอวัยวะที่อ่อนแต่อยู่ในฐานะที่ต้องเสียดสี ธรรมชาติจะสร้างขนขึ้นมาเพื่อรองรับการเสียดสีนั้น เช่นรักแร้ แต่แม้ว่าเป็นอวัยวะที่เสียดสีแต่ไม่ตลอดเวลา เช่นข้อพับหัวเข่าธรรมชาติก็ไม่สร้างขนมาให้

ความงามอีกชนิดหนึ่ง ที่เกิดจากสิ่งประดิษฐ์ สร้างขึ้นตามจินตนาการของคน ดังจิตรกร ระบายฝีแปรงให้สตรีมีรูปร่างแบบใด อ้วน ผอม สูง ต่ำ หรือปานกลางอย่างไร ก็ปั้นหุ่นขึ้นมาอย่างนั้น เรา จะได้ยินสตรีชมแฟนของเธอว่ารูปหล่อ นั่นคือ ธรรมดารูปที่เกิดขึ้นจากการหล่อนั้น สามารถสรร สร้างให้รูปให้หล่ออย่างไรก็ได้ ทำเข้าหล่อให้รูปร่างเลอเลิศอย่างไรก็ออกมาอย่างนั้น ส่วนความงาม อีกแบบหนึ่ง คือความงามในธรรม เป็นความงามด้วยการประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ

๒) ความงามในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีความงามหรือไม่ ตอบได้ว่ามีไม่น้อย แต่เป็นความงามแห่งคุณธรรม ศีลธรรม เน้นความงามภายในมากกว่ารูปร่าง อย่างไรก็ดีพระพุทธรูปองค์เองได้ยึดหลักการแสดง ธรรม ที่เทศนาสั่งสอนประชาชนอย่างมีสุนทรีย์ให้มีเนื้อหาและภาษาใน ๓ กระบวนการคือ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ จะต้องเป็นอาทิตย์กลางยาม งามในเบื้องต้น (อารัมภบท) เป็นมัชฌิมกัลยาณะ งามในท่ามกลาง (เนื้อหา) และเป็นปริโยสานกัลยาณะ และงามในที่สุด (ลงท้าย) แม้ลีลาการเทศนา ด้วยเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่แจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ราบรื่น หรือน่าจับใจ นั่นก็งามได้

หลักฐานการแสดงธรรมจะเห็นได้ภายหลังที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ตำบลพุดธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดียแล้ว ได้เสด็จไปยังป่าสาธนาถ เมืองพาราณสี แคว้นกาสิเพื่อแสดงธัมมจักกัปปวัตตน สุตระแก่ปัญจวัคคีย์ หลังจากนั้นได้แสดงอนุบุพพิกา พร้อมด้วยจตุราริยสังแก่นายยสะและสหายอีก ๕๔ คนจนได้บรรลุธรรมทั้งหมดรวมปัญจวัคคีย์อีก ๕ องค์ จากนั้นพระองค์ได้ส่งไปเผยแผ่ศาสนายัง เมืองต่าง ๆ ด้วยปฐมพจน์แห่งอุดมการณ์ที่กำหนดเป็นหลักการและเทคนิคการเผยแผ่ธรรมคำสอนว่า

เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากร เพื่อความสุขแก่คนหมู่มากร เพื่อ อนุเคราะห์ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไป ทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น (อาทิ) มีความงามในท่ามกลาง (มัชฌิ มนะ) และมีความงามในที่สุด (ปริโยสานะ) จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ปริสุทธปริบูรณ์ครบถ้วน....^{๕๙}

ความข้างต้น เป็นที่น่าศึกษาว่า พระพุทธรูปองค์นั้น เป็นองค์สุนทรีย์ตัวอย่าง เป็นที่น่ายก ย่องสรรเสริญจากคนดีไปทุกอย่าง ไร้ข้อตำหนิติเตียน ทันทีที่ได้ยินคำว่าพระพุทธเจ้าเท่านั้น จิตที่ เปี่ยมด้วยศรัทธาก็โน้มนำเข้าหาธรรม เป็นโอบนโยนิโกลน้อมเข้ามาใส่ตัว อยากจะพบจะกราบไหว้ ไกล แสนไกลก็มุ่งมั่นเข้าเฝ้า เพราะกิตติศัพท์อันงามของพระพุทธองค์ว่ามีปฏิปทาน่าเลื่อมใส พระพักตร์ หงาย (อุตตนา मुख) คือรับเรื่องราวที่เป็นสุข-ทุกข์ สุข-ดิบแม้แต่คนยากคนจน ตัวอย่าง แม่ที่ชรา แม่ เตือดร้อนในการที่ลูกไม่เลี้ยงดูได้รับความลำบาก บ่นพึมพำอยู่คนเดียวว่า ความกตัญญูไม่มีอยู่แล้วใน โลกนี้ ธรรมตายแล้ว ไม่ทำยังมีประโยชน์มากกว่าลูกกตัญญู เพราะไม้เท้าหยั่งน้ำลึกก็ได้ ก้นหมาดู ก็ได้ จากนั้นทราบข่าว สมณโคตมเป็นที่พึ่งได้ มีพระพักตร์หงาย จึงเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลเรื่องของคุณ

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๘/๔๘.

พระองค์ได้ตรัสเรียกลูกๆ ของเธอมาสอบถามและอบรมสั่งสอน ด้วยอานุภาพของพระองค์ ทำให้ลูกๆ กลับมาเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด ก็มาเห็นว่า ธรรมยังไม่ตายไปจากโลกนี้

กิตติศัพท์อันงามของพระพุทธองค์ข้างต้น ไม่ใช่ทราบแต่ในโลกมนุษย์เท่านั้น แม้โลกของเทวดา พระอินทร์ พระพรหม ยมยักษ์ทั้งหลายก็ยังทราบ อสุรใจร้ายทั้งหลายยอมถอนพิษกลับใจมาอาสาปกป้องคุ้มครองพระพุทธเจ้าในทิศทั้ง ๔ ไม่ว่าจะเสด็จเยื้องกายไปไหนก็จะมีแต่คุ้มครองให้เหล่าเทพธิดาไพร่ข้าวดอกดอกไม้บุปผชาติตลอดทาง บ้างก็กั้นร่มถือนัฏกันแดดกันฝนทุกระยะ เทวดาทั้งหลายจะแซ่ซ้องสรรเสริญ กล่าวสาธุการกระหึ่มในตอนท้ายเทศนา ดังเทศนาตอนจบของบทเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่า

.....เทวดาในสวรรค์ แซ่ซ้องสรรเสริญกระจายข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พรหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หม่นไปไม่ได้ เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ ทั้งหมดนี้โลกธาตุนี้ก็ล้วนสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏในโลก ล่วงเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลาย...^{๖๐}

๓) จิตงามในพระพุทธศาสนา

จิตงามคือจิตที่คิดประพฤติตามธรรม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทางจิต ยกให้จิตเป็นหัวหน้า จิตประเสริฐที่สุด (มะโนปุพพังคะมา ธัมมา มะโนเสฏฐา มะโนมะยา) แต่ไม่ใช่จิตนิยม (Idealism) ยอมรับความจริงทางจิตเท่ากับกาย ไม่ถือสุดโต่งทางจิตหรือทางกายไปข้างเดียว จึงมีผลลัพธ์ออกเป็นสายกลาง สอดคล้องกับปฐมเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุให้หลีกเลี่ยงทางสุดโต่งสองสาย คือกามสุขัลลิกานุโยค (วัตถุนิยม) กับอัสติกมถานานุโยค (จิตนิยม) เมื่อหลีกเลี่ยงทางสุดโต่งนี้ จึงพบสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ที่ถือเป็นหลักปฏิบัติจนได้ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง บรรลุเป้าหมายคือนิพพาน หลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาที่ว่า ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำแต่ดี ทั้งสองคำนี้เป็น การกระทำทางกายกับทางวาจาเท่านั้น ยังไม่ถึงใจ ยังไม่สมบูรณ์ จะมัวแต่ละชั่วแล้วอาจไม่ทำดี หรือทำดีแล้วอาจไม่ละชั่วก็ได้ แต่ใจยังคิดโลภ โกรธ หลง ผูกอาฆาตพยาบาท คุกกรุ่นภายในอยู่อย่างนี้ จะหาความสุขสันต์ไม่ได้ ดังนั้น ต้องทำให้ครบถ้วนถึงทางใจด้วย โดยทำจิตใจของตนให้ผ่องใสด้วย (สจิตตะปะริโยทะปะนัง) และพระพุทธศาสนาตามแนวอภิธรรมยังจัดเจตสิกที่เป็นโสภณจิตนี้ไว้ ๒๕ ดวง [^] จากเจตสิก ๕๒ ดวง

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๖.

[^] จำนวนและชื่อของดวงจิต หากสนใจศึกษาเพิ่มเติมได้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม

๔) หน้าที่ของสุนทรียศาสตร์

ผู้เขียนได้กล่าวถึงหน้าที่ของจริยศาสตร์มาแล้วว่า จริยศาสตร์นั้นมีบทบาทเป็นเกณฑ์มาตรฐานวัดคุณค่าว่าดี ไม่ดี ถูกต้อง ไม่ถูกต้องอย่างไรในการปฏิบัติต่อใคร ๆ หรือวัตถุประสงค์ของหรือสถานที่ แต่นี้เราจะกำหนดบทบาทสุนทรียศาสตร์ความงามกัน ให้เราหันมาหาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวเรา เรารู้และเข้าใจว่าธรรมของพุทธศาสนาสำคัญอย่างขาดเสียมิได้ ความสำคัญนี้นำไปแก้ปัญหอะไรได้บ้าง แน่นอนธรรมสอนให้เรารู้จักให้ ใช้คำพูดที่ดี มีน้ำใจแก่มิตรและด่าริชชอบธรรมช่วยให้เราเข้าใจกฎธรรมชาติที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ธรรมชาติของทุกอย่างไม่เที่ยงแท้ คือเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไม่สามารถควบคุมให้อยู่ในอำนาจของตน เมื่อเรารู้เช่นนี้ก็ทำให้เราวางใจปรับจิตใจ แก้ไขด้วยความรู้ คือไม่ยินดี หรือเสียใจไปกับความเปลี่ยนแปลงของมัน นี่ก็แสดงว่าธรรมมีหน้าที่สอนเราให้รักษาระดับจิตใจ ทำให้ใจให้สบาย (Purify one's own mind) ปลอดโปร่ง ผ่องใส ซึ่งคำนี้ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ ว่า สะจิตตะปะริยทะปะนัง ทำใจของตนให้ผ่องใส

หน้าที่ของสุนทรียศาสตร์ ทำหน้าที่ตัดสินผลผลการกระทำว่าสุนทรีย์ การมองโลกในแง่ดี เป็นการมองโลกเชิงบวก (ไม่ใช่มองแบบโลกสวย) สร้างอารมณ์กับทุกอย่างที่ประสบพบเห็นด้วยความที่ แสดงความน่าอัศจรรย์ใจกับอัจฉริยภาพของพรพบุรุษที่สร้างสิ่งที่เหลือเชื่ออย่างนี้ได้ได้อย่างไร ตัวอย่างปราสาทราชวังต่าง ๆ เครื่องบินซึ่งมีเครื่องยนต์ ดูโดยผิวเผินแล้วก็ไม่มียี่อะไร ปีกก็ไม่เหมือนปีกนก ภายในก็เป็นโพรง แต่บรรทุกคนได้เที่ยวละ ๓๐๐-๓๕๐ คน รับประทานอาหารได้เป็นต้น ๆ เมื่อเราคิดอย่างนี้จะทำให้แสวงหาคำตอบไปเรื่อย ๆ อยู่กับโลกนี้อย่างไม่แห้งเหี่ยวไม่ซบเซาตายในชีวิตหรืออาจจะทำใจสร้างความน่าทึ่งกับเครื่องโทรศัพท์มือถือที่ว่า เครื่องมือที่ขนาดเล็กเพียงนี้ แต่บรรจุสิ่งบันเทิงมากมายนับเป็นโลกแห่งเทคโนโลยีที่เหลือเชื่อ เราคิดเสียว่า อายากมีชีวิตอยู่ไปอีก ๑๒๐ ปี เพื่อดูโลกที่มหัศจรรย์แบบนี้ให้เต็มที่

สรุปว่า สุนทรียศาสตร์ช่วยให้เรามีวิชาการดำเนินชีวิตอย่างไม่แห้งแล้ง มีความสุขสดชื่น มีชีวิตชีวา กระฉับกระเฉง (Vitality) มีหน้าที่เป็นศาสตร์แห่งการมองโลกในแง่ดี ดังบทประพันธ์ของพระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ว่า

แรมมองคนให้เห็นเป็นกลางก่อน

อย่ารีบร้อนเอาดีร้ายใส่ให้เขา

เขาดีชั่วช่างปะไรไม่ใช่เรา

อย่าดูเบาผิดระบอบไม่ชอบธรรม

จะชอบจะชังใครให้ประจักษ์

อย่าทีกหักติชมไม่คมขำ

ควรชอบงานซึ่งงานการที่ทำ

คนสูงต่ำชั่วดีอยู่ที่งาน

บทประพันธ์ข้างต้นนี้ มุ่งจะให้เรามองโลก มองคนอย่างเป็นกลาง ไม่ควรด่วนสรุปว่าดีหรือชั่ว หรือตัดสินไปว่าเขาเป็นอย่างไรแม้แต่ได้ยิน ได้ฟังหรือคาดว่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้โดยให้ยึดถือ

หลักกาลามสูตร เรื่องนี้มีตัวอย่างให้เห็นหลายกรณี มีท่านหนึ่งมีนิสัยไม่มีมุทิตาจิตกับใคร มักจับผิดจับเรื่องเหม็นคาว ๆ ใส่คนนั้นคนนี่เพื่อหวังให้ตนดีคนเดียว โดยธรรมชาติมนุษย์นั้น เมื่อใครถูกยุแหย่มาก ๆ จิตปุถุชนก็จะไขว้เขว ไม่ต่างอะไรกับไฟป่า เมื่อไฟไหม้ส่วนที่อยู่รอบ ๆ ถูกกลืนมาก ๆ เข้าก็จะร้อนไหม้ตาม ทำให้คนถูกยุนั้นก็เพิ่มทวีขึ้น ทำให้มีสมาชิกแห่งความเกลียดมากขึ้น หากคนหัวอ่อนด้วยแล้วก็ยิ่งระดมร่วมกันเกลียดขังง่าย ดังภาชิตโบราณว่า เสาสีศอกตอกเป็นหลัก ไปมาพลิกบ่อยเข้าเสายังไหว พอกาลนานมาความจริงก็ปรากฏคือไม่เป็นอย่างที่พูด เป็นผลทำให้คนถูกยุนั้นเสียความเคารพ ผลเสียสะท้อนเข้าหาตนเองบ้าง แล้วยังถูกตำหนิจากผู้ใหญ่ด้วยความผิดที่ร้ายแรง ในที่สุดกลายเป็นหมาหัวเน่า นี่คนที่หวังเอาตัวรอดคนเดียว คนอื่นจะผิดเสมอ ไม่ใช่ว่านั่งให้กลิ่นหอมออกจากตน ส่วนที่เหม็นออกจากคนอื่น

ความข้างต้น มีจุดประสงค์ให้ตัดสินคนว่าดีที่งาน ถ้างานเรียบริ้อย สะอาด สำเร็จได้อย่างไม่มีปัญหา ก็จะเกิดความงามแก่ตนเอง ให้เราย้อนกลับมาให้ถี่ ๆ ว่า นายจ้างจ่ายค่าจ้างให้เราตามแรงทำงาน ไม่ได้จ่ายค่าจ้างเพราะเขาเป็นเขา สมมติว่า นายจ้างว่าจ้างพนักงานเข้าทำงานในตำแหน่งเขียนป้าย พนักงานคนนี้มีศักดิ์เป็นหลาน มีระยะกำหนดทดลองปฏิบัติงาน ๓ เดือน เมื่อครบแล้วมีการประเมิน ปรากฏว่าไม่ผ่าน ก็ต้องเลิกจ้าง พนักงานคนนั้นต้องออกจากงานไป นี่แสดงให้เห็นว่าเป็นการเลิกจ้างจากงาน ไม่ใช่เลิกจ้างจากความเป็นหลาน เพราะเราจ้างคนเพื่อเอางานจากเขา ไม่ใช่จ้างงานเพื่อเอาคน

๕) เป้าหมายของสุนทรียศาสตร์

เมื่อเทียบกับจริยศาสตร์ จะมีเป้าหมายอยู่ที่ความสุข ความดี ความถูกต้อง ส่วนสุนทรียศาสตร์มีเป้าหมายอยู่ที่ความงามทางร่างกายและจิตใจรวมถึงงามทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วเกิดความสุข ความงามเป็นแรงผลักดันให้อยากเปิดเผย อยากรู้อยากเห็นใครต่อใครมารู้ มาดู มาเห็นในสิ่งที่เรามีเราสร้างไว้ จะเห็นได้ว่าประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ที่ผ่านมานี้ เป็นปีแห่งการท่องเที่ยว รัฐมนตรีท่องเที่ยวพร้อมด้วยหน่วยงานราชการต่างก็พยายามทำสื่อแบบต่าง ๆ มาโชว์ทางทีวี โปสเตอร์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร แผ่นพับประชาสัมพันธ์ต่าง ๆ ออกเผยแพร่ในประเทศและต่างประเทศ ทางภาคใต้ของประเทศไทยจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางทะเล ชายหาด การล่องเรือชมวิวยามค่ำคืน เกาะแก่งต่าง ๆ จะเป็นที่นิยมของคนที่อยู่ในทวีปหรือประเทศทั่วโลกเหนือที่มีหิมะตกปกคลุมเกือบตลอดปี มีอากาศหนาวระยยะยาวนาน ว่าแล้วก็ก็มีประธานาธิบดีรัสเซีย (ปูติน) เดินทางมาร่วมประชุมเอเปกในประเทศไทย ได้แวะพักผ่อนแถบทะเล ชายหาด ที่จังหวัดภูเก็ตก่อนจะถึงวันประชุม เพราะจังหวัดภูเก็ตมีทิวทัศน์ทางทะเลสวยงาม ท้องฟ้า สีคราม น้ำใสสะอาดและหน่วยงานของรัฐบาลก็ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวไปทั่วโลก จังหวัดภูเก็ตจึงมีกิตติศัพท์อันงามไปถึงรัสเซีย ยลใจท่านประธานาธิบดีรัสเซีย จึงเป็นเหตุให้ไปพักผ่อนที่นั่น

ประเทศไทย รมรณรงค์เปิดประเทศด้วยการประชาสัมพันธ์จุดท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ตลอดปี มีสโลแกนว่า อันซีนอินไทยแลนด์ (Unseen in Thailand) คำว่า อันซีน ก็คือ สิ่งที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน นั่นคือ ผู้ที่เข้ามาเที่ยวประเทศไทยแล้วจะได้พบได้เห็นสิ่งที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน..คำนี้ถ้า

แปลตามตัวอักษรจะแปลว่ามองไม่เห็นอะไร..แต่ไม่ใช่อย่างนั้น..หากแต่หมายถึงสิ่งที่แปลกหู แปลกตา กับ การที่ไม่เคยได้ยินได้เห็นสิ่งนั้น ๆ มาก่อน เมื่อมาเห็นก็จะเกิดความน่าทึ่ง..ตะลึง..ตาตื่น..ตรงกับคำว่า..Amazing in Thailand (อะเมซิง อินไทยแลนด์) น่าอัศจรรย์ใจในเมืองไทย นั่นคือ สิ่งนี้สิ่งนั้น ถ้าคุณไม่มาเมืองไทยแล้วคุณก็จะไม่มีโอกาสเห็นในชีวิตคุณ ไม่มีให้ดูในประเทศไหน ๆ อย่างเช่นพิธีลอยกระทง มีตำนานมาตั้งแต่มีอาณาจักรไทย ก็จะมีเฉพาะในประเทศไทย แม้ในประเทศอินเดียจะมีบ้างในลักษณะคล้าย ๆ กันนี้ แต่นั่นไม่ใช่เป็นการลอยกระทง แต่เป็นการติดประทีปโคมไฟตามถนนตามบ้านเรือน..มีการเฉลิมฉลองในหมู่ญาติมิตร..เต็นท์ระบำฟ้อนรำสนุกสนานกันไปตามท้องถนน เรียกว่าเทศกาลนี้ว่า “ทีปาวลี” พวงมาลัยแห่งแสงเทียนดวงไฟ นี่คือ unseen ของอินเดีย

เรากำลังจะอธิบายถึงสิ่งสนับสนุนความงามด้วยเป้าหมาย มีเสน่ห์ ผู้คนเข้ามาชมในสิ่งที่ตนมี ตันดี ตันงาม เป็นธรรมดาเมื่อเรามีดีอะไรเราก็อยากให้คนอื่นรับรู้ ถ้ามีการล่องรู้และเอ่ยปากชมเราในสิ่งที่เราดี..จะรู้สึกว่ามีใจมาก..ต่างกับความผิด..ความบกพร่อง..ความไม่มีดีของตนที่ไม่อยากให้ใครรู้ หากมีใครรู้และออกปากตำหนิให้ได้ยิน เราจะรู้สึกเขินอาย พูดไม่มียิ้ม หน้าไม่มีสีเลือด สรุปลแล้ว เป้าหมายของสุนทรียศาสตร์ หรือวิชาว่าด้วยความงาม มีผลทำให้ใจเป็นสุข เราจะบอกได้ว่า สุนทรียศาสตร์มีเป้าหมายเป็นสุข

ระหว่างวันที่ ๑๘-๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๕ ประเทศไทยโดยรัฐบาลไทยเป็นเจ้าภาพจัดประชุมเอเปก กลุ่มประเทศเศรษฐกิจแถบเอเชียแปซิฟิก (APEC = Asian Pacific Economic Countries) ในการประชุมนี้มีผู้นำชาติมหาอำนาจเข้าร่วมประชุมหลายท่านหนึ่งในนั้นคือ ประธานาธิบดีแห่งประเทศจีน ส่วนหนึ่งของการเตรียมระดับตักแต่งอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง สะพาน ตามถนนนั้นพยายามให้เป็นถนนดอกไม้ ด้วยการตั้งกระถางดอกไม้นานาพันธุ์ สีสดต่าง ๆ สดสวยเรียงรายตามถนนสายสำคัญที่ผู้นำใช้เดินทางผ่าน..เมื่อผู้นำนั้นพบเห็นจะเกิดความประทับใจในความสวยงามของไทย..นำชื่อเสียงประเทศไปสรรเสริญแก่ประชาชนของตน

นอกจากเตรียมงานด้วยการประดับแล้ว..รัฐบาลก็ยังได้จัดนิทรรศการด้วยเรือพระที่นั่งพยุหยาตราขลมารคนแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณฉากตรงกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว ที่เชิญผู้นำประเทศมากมายเข้านั่งในพลับพลาสโมสรทหารเรือซึ่งอยู่คนละฝั่งของวัดพระแก้วได้เข้าชมอีกด้วย..เมื่อผู้นำได้ชมพยุหยาตราเรือแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะเรือพระที่นั่งสุพรรณหงษ์ซึ่งเป็นเรือเอกในกระบวนแสดงนี้ เป็นเรือที่สวยงามมาก ผู้นำต่างก็รู้สึกที่น่าทึ่ง ติดตามตั้งใจไปอีกนานหลายทศวรรษ รู้สึกอัศจรรย์ใจ ไม่น่าเชื่อว่าประเทศไทยจะมีศิลปวัฒนธรรมที่ประณีตเช่นนี้ เรียกได้ว่า มีเป้าหมายเปิดเผยอัจฉริยภาพทางสติปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของบรรพบุรุษไทยนั่นเอง ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๗ ขบวนเรือพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราทางชลมารค

ตามภาพนี้ การเสด็จพยุหยาตราชลมารคโดยขบวนเรือออกจากท่าวาสุกรี ไปตามชลวิถี ท้องน้ำเจ้าพระยาและถึงท่าราชวรดิฐของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นท่าเทียบเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ อยู่ทางทิศตะวันตกของพระบรมมหาราชวัง รวมระยะทางประมาณ ๓.๔ กม. ใช้เวลาประมาณ ๔๒ นาทีตลอดเส้นทางพยุหยาตราทางชลมารค มีประชาชนสวมเสื้อสีเหลืองเฝ้ารับเสด็จฯ เนื่องแน่นริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นการชมความสุนทรีย์ ทางวัตถุภาพ จิตภาพ ธรรมภาพ เรียกได้ว่า ความงามนี้เป็นเป้าหมายของมนุษย์อย่างหนึ่งที่ใคร ๆ แสวงหา สตรีบางคนให้ความสำคัญกับความงามบนเรือนร่างของตนมากกว่าใด ๆ มีวิธีไหนที่จะให้ตนงามได้ แม้ใช้เงินมากเท่าไรก็ยอม เพราะความสวยงาม จะทำให้เขามั่นใจทุกเรื่อง

การนำผลสุนทรีย์ไปใช้ในมิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น ถือเป็นแบบในการจัดระเบียบสังคม ระเบียบศิลปวัฒนธรรมตามหลักไตรภูมิ ภูมิทัศน์ ในเชิงศาสนา ปรัชญา สร้างจิตสำนึก ตามกระบวนการจากวัด ศาสนา โรงเรียน องค์กร กิจกรรมสังคม จิตอาสา ที่คำนึงถึงเอกลักษณ์ของไทย การอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทย บ่งชี้ถึงความเป็นไทย เช่นการแต่งกายชายหญิงด้วยผ้าไหม การเคารพกราบไหว้ แต่งงาน แม้แต่ความเชื่อทางศาสนาต่าง ๆ ที่จะแสดงเอกลักษณ์ไทย ได้แก่เชื่อในบุญ-บาป เชื่อในเรื่องสวรรค์-นรกการ นอกจากนี้ มีความในอันิสงส์การทำบุญ การวัตรสวดมนต์ การเจริญจิตภาวนา แม้การประกอบพิธีเริ่มแรกด้วยพิธีบวงสรวง ในคำว่า เอกลักษณ์ไทย อันซีน ชาวโลกสร้าง อเมซิ่ง กับคนที่มาพบเห็น ตระหนักในคำว่า “ความรู้ คู่ คุณธรรม” (Knowledge with Virtue)

๖.๒ สุนทรียรูปชั้น : พระมหากัจจายนะ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

พระมหากัจจายนะ^{๖๑} นามเดิมว่า กาญจนมาณพ (หนุ่มทองคำ) บิดาชื่อ ติปิตีวัจนพราหมณ์ มารดาชื่อ จันทปทุมมา บิดารับราชการเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชต กรุงอุชเชนี กุมารนี้คลอดมา มีผิวพรรณดั่งทองคำ จึงได้นามว่า กาญจนมาณพ เกิดร่วมสมัยกับพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านศึกษาไตรเพทจนจบสิ้น ต่อมาเมื่อบิดาท่านวายชนม์แล้ว ก็ได้รับตำแหน่งปุโรหิตสืบแทนบิดา โดยนามโคตรว่า กัจจายนะ ท่านมีศิลปวิทยาสามารถในการทูลอาราธนาพระพุทธร่องค์ให้เสด็จมายังกรุงอุชเชนี พระเจ้าจันทรปัชโชตจึงตรัสให้เรียกกัจจายนะเข้าเฝ้าและตรัสสั่งให้ท่านไปยังสำนักของพระพุทธร่องค์และทูลอาราธนามายังราชวัง กรุงอุชเชนี ท่านกัจจายนะทูลขอพรว่า ถ้าอนุญาตให้ข้าพวงศได้บวชก็จะไป พระเจ้าจันทรปัชโชตทรงให้พรตามที่กัจจายนะอำมาตย์ทูลขอ

๒) อุปสมบท/กลับกรุงอุชเชนี

เมื่อนายกัจจายนะอำมาตย์พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์อีก ๗ คน ร่วมเดินทางไปทูลอาราธนาพระพุทธร่องค์เสด็จยังกรุงอุชเชนี ครั้นไปถึงได้ฟังพระพุทธร่องค์ทรงแสดงธรรมจนจบ หมู่อำมาตย์นั้นก็ได้บรรลुพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหมด พระองค์ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา ในทันใดนั้น ผมและหนวดของพระอรหันต์ทั้ง ๘ องค์ก็หายไป บาดร และจีวรก็บังเกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอิริยาบถเหมือนพระเถระตั้งร้อยพรรษานั้น จากนั้นพระอรหันต์เหล่านั้นก็กล่าวอาราธนาพระพุทธร่องค์เพื่อเสด็จไปกรุงอุชเชนี แต่พระองค์ไม่เสด็จไป โดยการตรัสกับพระมหากัจจายนะว่า "เธอทั้งหลาย เธอนั่นแหละจงไป เมื่อเธอไปแล้ว พระราชาจักทรงเลื่อมใส" พระมหากัจจายนะเถระพร้อมกับภิกษุอีก ๗ รูปถวายบังคมแล้วกลับไปกรุงอุชเชนี

๓) โปรตธิดาเศรษฐีและพระราชา

พระมหากัจจายนะและคณะ ได้โปรดธิดาเศรษฐี ๒ คน คนหนึ่งผมตกลายกว่าคนอื่น ๆ ในนิคมนั้น อีกคนหนึ่งไม่มีผม นางขอซื้อผมจากธิดาผู้ผมตกลายด้วยราคาเท่าไรก็ไม่ขายให้ วันหนึ่งพระมหากัจจายนะออกบิณฑบาต ปรากฏว่าไม่ได้ข้าวเลยสักก้อนเดียว มีบาตรเปล่ากลับวัด นางผมตกลายจึงตัดสินใจขายผมได้นางที่ไม่มีผมเพื่อขายนำเงินไปซื้ออาหารใส่บาตร ธิดาเศรษฐีก็จัดบิณฑบาต ๘ สำหรับให้มีค่าสำหรับละหนึ่งกหาปณะ ถวายแต่พระเถระทั้งหลาย พระเถระเล็งดูนางด้วยฉันทแล้ว เห็นอุปนิสัยของนางนั้นจึงเรียกมา ธิดานั้นก็มาด้วยความเคารพในพระเถระ ไหว้พระเถระแล้วเกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า อันว่าท่านอันบริสุทธินั้นย่อมให้ผลในปัจจุบันชาติทีเดียว ผมของนางจึงเกิดขึ้นดกยาวสวยงาม

^{๖๑} สารธรรม/พระศาสนาและสงฆ์สาวก/item/มหากัจจายนะ-พระมหากัจจายนะเถระ [ออนไลน์]

พระมหากัจจายนะและคณะกลับถึงกรุงอุชเชนี ได้กราบทูลพระเจ้าจันทปัชชิตโดยเบื้องต้นว่า พระพุทธองค์ไม่เสด็จมา แต่พระองค์ได้ส่งอาตมะมา มหาบพิตร พระเจ้าจันทปัชชิตตรัสถามว่า วันนี้พระคุณเจ้าได้ภิกษา ณ ที่ไหน พระเถระทูลบอกว่า ได้รับบิณฑบาตจากธิดาเศรษฐีมหาบพิตร จากนั้นพระเจ้าจันทปัชชิตได้นิมนต์พระเถระไปยังพระราชนิเวศน์แล้วรับสั่งให้ไปนำธิดาเศรษฐีมาเข้าเฝ้า ในที่สุดพระเจ้าจันทปัชชิตก็ตั้งธิดานั้นไว้ในตำแหน่งอัครมเหสี

พระเจ้าจันทปัชชิตพร้อมด้วยพระเทวี ทรงเลื่อมใสต่อเถระนั้นอย่างที่มีต่อพระพุทธเจ้ามาแต่ต้น พร้อมด้วยมหาชนเลื่อมใสในธรรมกถาของพระเถระ ตั้งแต่นั้นมา ทักษะอุชเชนีก็รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาพัตร คลาคล้ำไปด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ พระเจ้าจันทปัชชิตได้สร้างวิหารถวายในกาจนราชอุทยาน พระเถระยังชาวอุชเชนีให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว จึงกลับไปเฝ้าพระศาสดาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาพระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า “ภิกษุผู้แสดงธรรมย่อให้พิสดาร”

๔) พระมหากัจจายนะทูลขอปรับปรุงบัญญัติในการบวช

พระมหากัจจายนะ พำนักอยู่ในวันตีทักษิณาปลชนบท (ถิ่นทุรกันดาร) มีโสณอุบาสกเป็นอุปัฏฐาก ด้วยความเลื่อมใสในธรรม อุบาสกมีจิตตั้งอยู่ในสภาวะและศีล จึงได้สร้างวิหารอันสัปปายะด้วยปัจจัย ๔ ไกล้วัดตบรพต ต่อมาอุบาสกเกิดความสังเวชใจเหตุเพราะเห็นเปรตเสวยกรรมอันน่าสยง อุบาสกเมื่อเขากลับไปยังกรุงอุชเชนี จึงได้ขอบวชต่อพระมหากัจจายนะเถระ ท่านพระเถระพิจารณาแล้วเห็นว่า ญาณของโสณอุบาสกยังไม่แก่กล้าพอต่อเพศบรรพชิต จึงได้ยับยั้งไว้ถึงสองครั้งครั้งที่ ๓ จึงยอมให้บวชได้

สมัยนั้น การบวชโดยพระสาวกต้องกระทำด้วยสงฆ์ทศวรรค (๑๐ รูป) เพราะอวันตีชนบทอันตั้งอยู่แถบทางใต้ มีภิกษุน้อย พระเถระกว่าจะจัดหาพระภิกษุสงฆ์ ให้ครบ เวลาได้ก็ล่วงไปถึง ๓ ปี จากนั้นพระโสณเถระปรารถนาจะเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระมหากัจจายนะจึงให้ไปกราบทูลขอพระบรมพุทธานุญาต ให้พระพุทธรองค์ทรงแก้ไขพุทธบัญญัติ ๕ ข้อ หนึ่งในห้าข้อ คือ ขอได้โปรดทรงอนุญาตการอุปสมบทด้วยสงฆ์ปัจฉวรรค (พระสงฆ์อันดับ ๕ รูปได้) ทว่าปัจฉนชนบท พระบรมศาสดาก็ทรงอนุญาตตามที่พระเถระกราบทูลขอ

๕) กลับเพศชายเป็นหญิง

เหตุเกิดที่กรุงสาวัตถี ลูกชายของโสโรยเศรษฐี ในโสโรยนคร นั่งบนยานน้อยกับสหายผู้หนึ่งออกไปจากนคร เพื่อประโยชน์จะอาบน้ำพร้อมกับบริวารเป็นอันมาก ขณะนั้น พระมหากัจจายนะ กำลังเดินทางไปสู่โสโรยนครเพื่อบิณฑบาต รัศมีแห่งสรริระของพระเถระมีสีเหมือนทองคำ ลูกชายของโสโรยเศรษฐี เห็นท่านแล้วชมว่า สวยจริงหนอ พระเถระรูปนี้ ควรเป็นภริยาของเรา ผิวสีแห่งสรริระของภริยาของเรา พึงเป็นเหมือนผิวสีแห่งสรริระของพระเถระนั้น ในขณะที่คิดว่าเขาคิดแล้วเท่านั้น เศรษฐีบุตรก็กลายเพศไปเป็นหญิง ลูกชายของโสโรยเศรษฐีเกิดความอายจึงลงจากยานน้อยหนีไปทางเมืองตักกสิลา สำนักอาจารย์ทศปาโมกข์ อยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย

ชื่อเสียงของอาจารย์ทศปาโมกษ์แห่งเมืองตักกสิลามิมากั่วชมพุทวิปสมัยพุทธกาล เป็นอาจารย์สอบหมอสมนไพรของชีวกโกมารภักที่ส่งโกมารภักว่า ให้ไปหาพืชที่ไม่เป็นยาในป่า เมื่อชีวกไปหาแล้วรายงานอาจารย์ว่า ไม่มีพืชชนิดที่ไม่เป็นยา คือเป็นยาทั้งนั้น อาจารย์ให้ผ่าน สำเร็จเป็นหมอสมนไพร ชีวกโกมารภัก ได้รับแต่งตั้งให้เป็นแพทย์ประจำพระเจ้าพิมพิสารได้รักษาโรคริดสีดวงทวารของพระองค์จนหาย และเป็นหมอผู้รักษาอาการโลหิตให้ห่อของพระพุทธเจ้าที่พระเทวทัตกลิ้งหินลงมาถูกพระบาทจนห่อเลือดและเป็นผู้ตั้งโรงพยาบาลแห่งแรกในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

๖) พระมหากัจจายนะพุทงใหญ่

ตำนานเล่าว่า พระมหากัจจายนะนั้น เดิมที่ท่านเป็นพระหนุ่มรูปงาม เป็นที่มาของเสน่ห์ให้หายากได้ใคร่ดูของชายหญิงทั่วไป วัน ๆ ก็จึงมีผู้คนเข้าไปพบไปหาถวายปัจจัยไทยธรรมและขอฟังธรรมด้วย ท่านมีเอตทัคคะขยายความธรรมที่ปริศนาหรือย่อ ๆ ให้พิสดารอย่างไพเราะจับใจ เช่นว่าการขยายความธรรมที่พระโคณฑัญญะเข้าถึงกระแสธรรมเป็นโสดาบันว่า **ยังกัญจิ สมุททะธัมมัง สัพพันตัง นิโรธธัมมันติ** /สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมดา หรือว่าธรรมที่พระสารีบุตรแสดงแก่พระอัสสชิว่า **เย ธัมมา เหตุปปัจจสวา เตสัง เหตุง ตะถาคะโต** /ธรรมใดเกิดแต่เหตุ จะดับไปก็เพราะเหตุดับก่อน พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมนั้น ธรรมชาติของมนุษย์ต้องการช่องว่าง บางครั้งก็ต้องการสังคม บางครั้งต้องการปัจเจกภาพ จะให้ต้อนรับหน้าผู้คนตลอดทั้งวันก็กดดัน จะให้ห่างเหินจากสังคมนานไปก็ซึมเศร้าสับสน แต่ช่วงหนึ่ง พระมหากัจจายนะต้องการปัจเจกภาพ ปลีกวิเวกบ้าง จึงอธิษฐานกายของตนที่งดามนี้ ให้เป็นชายร่างอ้วนเพื่อไม่ให้เป็นที่สนใจแก่ใคร ๆ ท่านจึงมีร่างกายอ้วนๆ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๘๘ พระมหากัจจายนะเถระ/พุทงใหญ่

๖.๓ สุนทรียรูปชั้น : พระวิกกลิ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

พระวิกกลิเถระ เดิมชื่อ วิกกลิมาณพ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในนครสาวัตถี ได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาตามลัทธิพราหมณ์จบไตรเพท ออกบวชในพระพุทธศาสนา ท่านไม่ท่องบ่นสาธยายธรรมและบำเพ็ญเพียรในกรรมฐาน มีวามแต่เที่ยวดูพระรูปโฉมของพระบรมศาสดาอยู่เท่านั้น จึงคิดว่า ถ้าเราได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา จักได้เห็นพระองค์อยู่เป็นนิตย์ และเป็นที่มาคำว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา / ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม

๓) พระวิกกลิถูกขับจากสำนัก

พระวิกกลิ ผู้รูปป้อมปานิกา (ติดในรูป) ติดตามมลโณมพระพุทธรองค์มิได้ขาด แม้พระองค์ว่ากล่าวให้เธอหลีกเลี่ยงหนีไปในที่อื่นเสียก็ไม่ไป พระองค์จึงตำริว่า ภิกษุนี้ ถ้าไม่ได้ความสลดใจเสียบ้างแล้ว ก็จะไม่ไ้บรรลุมรรคผลอะไร ครั้นทรงตำริในพระทัยอย่างนี้แล้ว พระองค์เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ มีพระพุทธรูปประณามขับไล่เสียจากสำนักว่า “อะเปหิ วิกกะลิ” ตุก่อนวิกกลิ เธอจงหลีกเลี่ยงไป

๔) พระวิกกลิน้อยใจ คิดฆ่าตัวตาย

พระวิกกลิคิดน้อยใจว่า พระศาสดา จะไม่ทักทายปราศรัยกะเราอีกแล้ว เราก็ไม่อาจจะอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ตลอดไตรมาส มีความเสียใจ น้อยใจที่จะไม่ได้เห็นพระองค์ จึงหลีกเลี่ยงออกจากสำนักแล้วคิดว่า เรามีชีวิตอยู่จะมีประโยชน์อะไร เราจะกระโดดภูเขาตายเสีย ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงขึ้นไปสู่ยอดเขาคิฆณภูฏ กรุงราชคฤห์ พระองค์ทราบวารจิตที่ลำบากของท่าน จึงแสดงพระองค์ให้ปรากฏในที่เฉพาะหน้า เพื่อจะให้พระวิกกลิเถระเกิดปีติโสมนัสแรงขึ้น เหมือนหลังกระแสน้ำลงในสระที่แห้ง จึงตรัสพระคาถาในพระธรรมบทว่า “ภิกษุผู้มากด้วยความปราโมทย์ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จะพึงบรรลুবอนสงบที่ระงับสังขาร เป็นความสุข”^{๖๒} พระองค์ตรัสสอนอีกว่า “อย่าเลย วิกกลิ จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริง เมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็อธิว่าเห็นธรรม”^{๖๓} พระวิกกลิ เกิดปีติและปราโมทย์อย่างแรงกล้า มาเฝ้าพระศาสดาโดยทางอากาศ นึกถึงพระโอวาทที่พระศาสดาตรัสสอน ช่มปีติ บนอากาศเสียได้แล้ว ได้บรรลุมรรคอรหัตต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ลงมาถวายบังคมพระศาสดาที่เฉพาะพระพักตร์

^{๖๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑.

^{๖๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

๕) เอตทัคคะในทางศรัทธาวิมุตติ

พระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางหมู่พระอริยสงฆ์ ทรงสถาปนาพระวักกलिไว้ในเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้น้อมใจไปด้วยศรัทธา (สัทธาธิมุต) เป็นพระอรหันต์ที่มีปฏิสัมภิตาในด้านนี้ ถ้าพระวักกलि ผู้ติดอยู่ในรูปโฉมของพระพุทธรูป เมื่อได้รับธรรมอันพึงพอใจแล้วก็เข้าถึงธรรมได้ ต่อมาพระองค์ตรัสสอนให้เห็นความจริงว่า ร่างกายอันประกอบกันขึ้นจากธาตุต่าง ๆ นี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อีกไม่นานก็จะจากเราไป จงมองกายเราให้เห็นถึงธรรม ว่าตามแนวอภิปรัชญา (metaphysics) คือมองให้ผ่านปัญจขันธ์ของเราไปให้เห็นธรรม ด้วยอำนาจของสุนทรีย์ในรูปกายนี้ก็เป็นส่วนให้พระวักกलिได้พบธรรม จนบรรลุพระอรหันต์ในที่สุด

การสะท้อนธรรมเรื่องนี้ จะเห็นว่า พระพุทธรูปเจ้าตรัสจรีตไว้ ๖ ประการ คือ รากจรีต โทสจรีต โมหจรีต สัทธาจรีต พุทธิจรีต วิตกจรีต และ โดยแต่ละจรีตนั้นให้คุณให้โทษเท่ากัน ว่าตามแนวกัมมัฏฐานจึงต้องสร้างธรรมมาถ่วงดุลเพื่อปรับสภาพจิตให้อยู่ในความพอดี สายกลาง มัชฌิมาปฏิบัติ กล่าวคือ สร้างอสุภะแก้รากจรีต สร้างเมตตาแก้โทสจรีต สร้างปัญญาแก้โมหจรีต สร้างอนุสติแก้ศรัทธาจรีต สร้างมรณานุสติแก้พุทธิจรีต สร้างอาณาปานสติแก้วิตกจรีต ดังนั้น การที่มีทฤษฎีปฏิบัติสมาธิด้วยสติปัญญา ๔ นั้นก็เพื่อบริหารกาย เวทนา จิต ธรรมนั้นนั่นเอง พระวักกलिก็ลักษณะเดียวกันนี้ที่มักติดในรูปโฉมของพระพุทธรูปโดยสอนให้พระวักกलिเข้าใจถึงความอนิจจังแห่งสรรพสิ่งว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา เป็นลักษณะแก้จรีตของพระวักกलिด้วยอนิจจัง (อสุภะ)

๖.๔ สุนทรีย์รูปธรรม : ชุ่มเรื้อนแก้วพระพุทธรูปชินราช

ชุ่มเรื้อนแก้ว (รัตนขมเจตีย์) เป็นลักษณะปราสาทหรือคล้ายหลังคาบ้าน มียอดประดับที่พิเศษกว่าหลังคาบ้านธรรมดา มีพระพุทธรูปชินราชเป็นต้นแบบชุ่มเรื้อนแก้ว กล่าวกันว่า ชุ่มเรื้อนแก้วพระพุทธรูปชินราชคล้ายตัวมังกรหรือเครื่องเคลือบที่เลื้อยบนยอดไม้คุ่มครองพระพุทธรูปองค์ เป็นธรรมดาที่พระพุทธรูปจะอยู่ในปางอิริยาบถใดก็ย่อมมีผู้คนหรือแม้แต่สิ่งสาธาสัตว์ เทพให้เทวาจะคุ่มครอง จุดกำเนิดชุ่มเรื้อนแก้วนี้ เกิดเมื่อขณะที่พระองค์เสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๔ ที่รัตนขมเจตีย์เพื่อพิจารณาอภิธรรมมหาปัญญา (เหตุปัจจะโย อารัมณะปัจจะโย...) ขณะนั้น เกิดมีรัศมีพวยพุ่งออกจากพระวรกาย ๖ สี เรียกว่า ฉัพพรรณรังสี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงจำลองสร้างชุ่มเรื้อนแก้วนี้แล้วสร้างถวาย ดังภาพปราสาท/ชุ่มเรื้อนแก้วนี้

ภาพที่ ๘๙ รัตนฆรเจดีย์ / ปราสาท/ที่เสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ ๔

ภาพที่ ๙๐ รัตนฆรเจดีย์/ซุ้มเรือนแก้วพระพุทธรชินราช ต้นแบบ สมัยสุโขทัย

พัฒนาการของซุ้มเรือนแก้วนี้ ปัจจุบันเป็นปางพระพุทธรูปนิยมที่มีชื่อตรง ๆ คือ สมเด็จ
พระนางพญาเรือนแก้ว วัดนางพญา อ.เมือง จ. พิษณุโลก สันนิษฐานว่า ผู้สร้างวัดและพระนางพญา
คือ พระวิสุทธิกษัตริย์ พระมเหสีของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและทรงเป็นพระราชชนนีในพระ
สุพรรณกัลยา ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในสมเด็จพะเอกาทศรถ พระองค์ทรงสร้างพระ
นางพญาขึ้นในคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดราชบูรณะ ราวปี พ.ศ. ๒๐๙๐ -๒๑๐๐ ขณะนั้นพิษณุโลกเป็น
เมืองลูกหลวงและพระองค์ดำรงพระอิสริยยศเป็นแม่เมืองสองแควและสมเด็จพะมหาธรรมราชาธิราช
ทรงพระอิสริยยศที่พระอุปราชแห่งแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ กรุงศรีอยุธยา พื้นที่ติดกับวัดพระศรีรัตน
มหาธาตุวรมหาวิหาร ที่ประดิษฐานพระพุทธรชินราช เป็นวัดประวัติศาสตร์ ปัจจุบันนี้ซุ้มเรือนแก้ว
เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรชินราช

เป็นอันว่า ซุ้มเรือนแก้วนี้เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์สื่อแสดงเจดีย์ที่พระองค์ประทับพิจารณา
อภิธรรมมหาปฎิฐาน แล้วแปลงฉัพพรรณรังสีพวยพุ่งออกสวยงาม ซึ่งฉัพพรรณรังสีนี้ที่มีได้เฉพาะพระ

พุทธองค์เท่านั้น เป็นสื่ออ้างอิงถึงสุนทรียภาพจากคำถามที่ว่า พระพุทธชินราช ชุ่มเรือนแก้วนี้งามอย่างไร โดยหลัก ๆ ก็จะตอบว่า งามตามหลักมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ จึงเน้นมาหาความงามที่ว่า รัศมีแห่งฉัพพรรณรังสีนี้ พัฒนาการต่อมาเป็นพระพุทธรูปปางฉัพพรรณรังสีและเป็นสิ่งแห่งพระพุทธศาสนาสากลที่สื่อธรรม ใช้กันในประเทศเมียนมาร์ ธิเบต อินเดีย ลาว ศรีลังกา กัมพูชาแม้ประเทศไทย

๖.๕ สุนทรียรูปธรรม : วิหาร/วิหารคด

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

อาคารในศาสนสถาน จะมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นกว่าสถาปัตยกรรมแบบของชาวบ้านทั่วไป เอกลักษณ์เด่นชัดจนสามารถระบุชนชาติหรือประเทศและทวีปได้โดยทันที โดยเริ่มจากรูปทรงสี่เหลี่ยมคางหมูของอาคาร หากไปตั้งโชว์ที่เมืองใดในต่างประเทศ ก็ย่อมรู้ทันทีว่า นี่คือวัดไทย หรือประเทศไทย มีชาวต่างชาติคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า ตนได้นั่งเครื่องบินผ่านมาหลายประเทศมองลงมาพื้นดินเห็นมีตึก อาคาร บ้านช่อง แยกไม่ออกว่าเป็นวัดหรือบ้าน แต่พอผ่านเข้ามาเขตประเทศไทยเห็นช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ต่างจากอาคารบ้านเรือนชาวบ้านชัดเจนและก็บอกใคร ๆ ได้ทันทีว่า นี่ประเทศไทย เพราะศิลปกรรมไทย

หลายคนเห็นวิหาร ศาลา วัด อุโบสถทรงต่าง ๆ อาจจะไม่ออกบ้างไม่ออกบ้างว่าอันไหนเป็นวิหารหรือศาลา ก็ไม่แปลกอะไร ผู้เขียนเคยอ่านเจตนารมณ์การสร้างวิหารหรือโบสถ์ทรงล้านนาที่ทราบว่ามีรูปทรงวิหารที่มีหัวมีย้ายเป็นลักษณะหัวท้ายติดช่อฟ้าใบระกาขึ้น เพื่อให้ดูเป็นเรือสำเภาสำหรับนำผู้คนข้ามฝั่งพันวิญสงสาร ดังนั้น ให้ผู้อ่านสังเกตรูปทรงวิหารหรืออุโบสถในหนังสือเล่มนี้ จะเห็นว่าถ้าเรามองด้านข้าง ๆ จะเป็นลักษณะเรือสำเภาดังกล่าว

๒) วิหาร / พระวิหาร

พระวิหาร คือ ศาสนาคารที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานองค์พระประธานของวัดนั้น สถานะของวัดนั้นเป็นวัดสมบูรณ์ มักมีเฉพาะวัดสำคัญ มีบริเวณกว้างขวาง วิหารมีหลายแบบ บางวัดมีวิหารแกลบ (วิหารเล็ก) วิหารคด (ลายล้อม) วิหารทิศ (อยู่ประจำทิศ) วิหารยอด วิหารที่มียอดเป็นรูปทรงต่าง ๆ เช่น วิหารยอดเจดีย์ ยอดปราสาท คือวิหารหลักหรือสำคัญ คำว่า พระวิหาร เป็นคำที่ให้ความสำคัญหรือเป็นวัดสำคัญระดับประเทศ ลักษณะวิหาร จะเป็นอาคารโปร่ง โถง พื้นี่จุคนได้ ๕๐-๑๐๐ ขึ้นไป ต่างกับศาลาที่ใช้ทำกิจกรรมทางศาสนาทั่วไป ที่ไม่เน้นมีพระองค์ประธานขนาดใหญ่

ในประเทศไทย พระวิหารทรงเรือสำเภา คือ พระวิหารพระพุทธชินราชสร้างพร้อมกับพระพุทธชินราช เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ เป็นพระวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เพราะอยู่ติดกับแม่น้ำ ตามคติโบราณว่า ถ้าวิหารอยู่ติดกับแม่น้ำจะหันหน้าไปหาแม่น้ำ คติของศาสนาฮินดู/พราหมณ์ก็ลักษณะเดียวกัน จะเห็นว่าหน้าโบสถ์พราหมณ์จะมีสระน้ำทุกที่ ถ้าพระวิหารอยู่ไกลแม่น้ำจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระวิหารพระพุทธชินราชนี้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน เป็นพระวิหารชั้นเดียว ล้อมรอบด้วยพระวิหารคดซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวน ๓๖๓ องค์ ด้านหลังของพระวิหารเป็นที่ตั้งพระวิหารอัฐารสหรือพระวิหาร ๙ ห้อง ตั้งอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

รวมหาวิหาร อ.เมือง จ.พิษณุโลก วัดแห่งนี้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทที่ ๑ (พระยาสิทธิ) มีพื้นที่วัด ๓๖ ไร่ ๒ งาน ๕๔ ตารางวา ในปัจจุบันเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดรวมหาวิหาร มีภูมิสถาปัตยกรรมจำลองพระเวฬุวันมหาวิหารที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์และที่ทำสังคายนาที่มีการกสงฆ์ ๕๐๐ บ้าง ๗๐๐ บ้าง หลังพุทธปรินิพพานนั้น

พระวิหาร เป็นศิลปะทรงโรงเปรียบดังเรือสำเภาเพื่อข้ามพ้นวิภวสังสาร ประดิษฐานองค์พระประธานได้แก่องค์พระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญสร้างคู่กับพระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา กำหนดให้พระวิหารนี้เป็นที่ประดิษฐานองค์พระประธานในวัดนี้ ตั้งเป็นเอกเทศจากพระอุโบสถ คำว่า วิหาร แต่เดิมใช้ในความหมายว่า วัด เช่นเดียวกับคำว่า อาราม อาวาส เช่น เวฬุวันวิหาร เขตวันมหาวิหาร คำว่า วิหาร ยังกำหนดใช้เป็นคำลงท้ายสร้อยนามพระอารามหลวงต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าวัดที่มีสร้อยนามอย่างนี้เป็นพระอารามหลวงสำคัญ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๙๑ พระวิหารพระพุทธชินราช ทรงเรือสำเภา

ด้านหน้าพระวิหาร มีวัดถุธรรมโบราณสถิตอยู่ นั่นคือ สิงห์ศิลาคู่ ยืนอยู่ด้านซ้าย-ขวาของพระวิหาร โดยสิงห์เป็นสื่อแห่งการแสดงธรรม เป็นชื่อของสูตรหนึ่งว่า มหาสิหนาทสูตร ว่าด้วยการบันลือธรรมอย่างองอาจตั้งพลุราชสีห์ซึ่งพระองค์ตรัสแก่ อเจลกัสสปะ ถึงการบำเพ็ญตบะ^{๖๔} โองังน้ำมนต์เรศวร ๒ ลูกตั้งอยู่หน้าพระวิหารด้านซ้าย-ขวาของพระวิหาร โองังน้ำมนต์นี้มีนัยทางประวัติศาสตร์สาธารณสุข คือ เมื่อภัยพิบัติ (โรคฝีหัว) เกิดขึ้นในเมื่อไพศาลี ทำให้ผู้คนล้มตาย ซากศพเกลื่อนกลาดไปทั่วไป ในเวลาเย็นของวันนั้น พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระอานนท์เถระ เรียนมนต์พระปริตรรัตนสูตร พระอานนท์ได้ระลึกถึงพระพุทธคุณ จำเดิมแต่ปรารถนาพุทธภูมิมา จนกระทั่งตรัสรู้ ณ โพธิบัลลังก์แล้วได้สวดพุทธมนต์พระปริตรชื่อรัตนสูตรประกาศพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ประคองบาตรของพระองค์อันเต็มไปด้วยน้ำพุทธมนต์ เทียวจาริกไปรอบพระนครไพศาลีพร้อมเหล่าเจ้าลิจฉวีทั้งหลายเพื่อประพรมน้ำพุทธมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ตลอดราตรีทั้ง ๓ ยาม ชาวเมืองที่กำลัง

^{๖๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑.

เจ็บป่วยนั้น ต่างหายจากโรคนั้น บรรดาญาติปีศาจล้วนตกใจกลัวพุทธานุภาพพากันหนีออกจากนครไพศาลีจนหมดสิ้น .

เสาหัวบัว คือ เสาดอกบัวคู่ ตั้งอยู่ทางเข้าวิหาร สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งประสูติกาลโดย่างพระบาท ๗ ก้าว แต่ละก้าวมีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับพระบาท หมายถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้กว้างไกล ๗ แคว้นแคว้น แดนชมพูทวีป ดอกบัวนำมาจำลองสร้างเป็นบัวคว่ำบัวหงายถวายเป็นพุทธอาสน์ให้ต่างจากศาสนาอื่น ๆ และดอกบัวเป็นเครื่องหมายสักการบูชาของพุทธบริษัททั่วไปและที่เข้ากราบนมัสการพระพุทธชินราช ที่สำคัญ คือดอกบัวเป็นบุคลาธิษฐานโดยอุปมาอุปไมยกับระดับสติปัญญาของมนุษย์ ๔ ระดับกับระดับดอกบัวในน้ำลึก ๔ ระดับ (ดอกบัว ๔ เหล่า)

จุดประสงค์ของการสร้างวิหารคือประดิษฐานพระพุทธรูปองค์สำคัญ คล้ายเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าแสดง “โอวาทปาฏิโมกข์” ^{๖๕} ที่มีพระอรหันต์นั่งล้อมฟังถึง ๑,๒๕๐ องค์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นการสันติบาทสงฆ์ เพื่อวางอุดมการณ์ หลักการ วางแนวปฏิบัติตนของนิกายเถรวาทฉันใด จุดเริ่มต้นของวัดก็จะมีวิหารประดิษฐานองค์พระประธานสำคัญ ฉะนั้น สอดคล้องกับคำว่า โอวาทปาฏิโมกข์แปลว่าหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน ๓) หลังจากตรัสรู้แล้ว ๔ เดือน มีเนื้อหา ๓ ตอน คือตอนอุดมการณ์ ตอนแนวปฏิบัติธรรม และตอนข้อปฏิบัติตนของภิกษุนักเผยแผ่ ตามที่กล่าวแล้ว

๓) วิหารคด

ภาพที่ ๙๒ พระพุทธรูปบริวารในวิหารคด

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

วิหารคด เป็นลักษณะวิหารที่ล้อมรอบวิหารหลัก หักเป็นข้อคอกตรงมุม เป็นรูปทรงอักษรตัวยู (U) วิหารคดมีพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายใน จำนวนกว่า ๑๐๐-๕๐๐ องค์ สะท้อนธรรมว่าสมัยพุทธกาล พระอรหันต์สาวก ๑,๒๕๐ องค์เข้าร่วมฟังโอวาทปาฏิโมกข์ที่พระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ (รัฐวิหารปัจจุบัน) ประเทศอินเดีย ภายหลังกพุทธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกก็มีรูปแบบที่ต้องทำศาสนกิจด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ที่สำคัญอยู่หลายครั้ง ที่เด่นชัดคือ การทำสังคายนา ซึ่งพระพุทธรูปในวิหารคดนี้ เป็นการจำลองการฟังพระปาฏิโมกข์และพิธีทำสังคายนาคำสอนพระพุทธศาสนา จากสังคายนาครั้งหลัก ๆ สำคัญ ๓ ครั้ง ที่ทำในอินเดีย การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ทำขึ้น ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ปรารภเหตุการณ์จ้วงจาบพระธรรมวินัยของสุภัททวุฒบรพชิต มีมหาเถระ ๓ องค์ทำหน้าที่ คือ พระมหากัสสปะ พระอุบาลีและอาณนที โดยพระมหากัสสปะ ทำหน้าที่ปุจฉาเรื่องพระวินัยกับพระอุบาลี ปุจฉาพระสูตรกับพระอาณนที มีการกสงฆ์เข้าร่วมฟังด้วย จำนวน ๕๐๐ รูป ดังนั้น เหตุการณ์สำคัญในธรรมของวิหารคด คือ

๑. เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นการจำลองพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นสาวกบริวาร จำนวน ๕๐๐ รูป (.....สะหะ ปัญจะสะเตหิ ภิกขุหิ.....) แสดงให้เห็นบริวารที่มากมาย มีสหายนธรรม มีกัลยาณมิตร มีสาวกจำนวนมาก ไม่มีคำวาโหดเด็ดเยว เป็นการร่วมตามเสด็จเพื่อประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นการชนะทางจิตวิทยาต่อเดียริถีย์ทั้งหลาย

๒. เป็นรูปแบบจำลองการทำสังคายนาครั้งสำคัญ ๓ ครั้งในอินเดีย มีรูปแบบถาม-ตอบ (Q&A) ผู้ปุจฉา ๑ องค์ ผู้วิสัชนา ๒ องค์ ในกรณีนี้ก็มีการกสงฆ์เข้าร่วมฟัง จำนวน ๕๐๐ รูป (ไม่ใช่องค์) ครั้งที่ ๒ จำนวน ๗๐๐ รูป ครั้งที่ ๓ จำนวน ๑,๐๐๐ รูป

๓. เป็นรูปแบบการจำลองนั่งฟังโอวาทปาฏิโมกข์ของพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ในวันเพ็ญมาฆบูชา

๔. เป็นรูปแบบการจำลองนั่งการสวดพระปาฏิโมกข์ของภิกษุสงฆ์ในวัน ๑๕ ค่ำของทุกเดือน

เรื่องจำนวนพระสงฆ์ร่วมสังคายนา ครั้งที่ ๑ ปีถึง ๕๐๐ รูป แต่พระพุทธรูปที่ตัวอย่างยกมาเพียง ๓๖๓ บ้าง ๑๐๐ องค์บ้าง ก็เพราะว่าตามความจริงของพื้นที่สำหรับประดิษฐานไม่เพียงพอ แต่ให้ทราบว่ นั้นเป็นต้นแบบแล้ว

๖.๖ สุนทรียรูปธรรม : ชุ่มประตู/กำแพงวัด

ภาพที่ ๙๓ ประตูวัด/ประตูสวรรค์

ชุ่มประตูวัดมีหลายแบบ วัดในเมืองหรือวัดใหญ่ ๆ ย่อมสร้างชุ่มประตูวัดที่ตระการตางดงาม มีลวดลาย ความอ่อนช้อยงดงาม แต่ถ้าวัดเล็ก ๆ ในชนบทแล้วจะสร้างไม่วิจิตรพิศดารมากนัก เพียงให้เป็นสัญลักษณ์ว่า นี่นะประตูเข้าวัดสู่ถึงประตูสวรรค์ (Gateway to Heaven) ส่วนกำแพงวัดนั้น เป็นสัญลักษณ์ว่าตัวพญานาคพาดบันไดสวรรค์มาถึงปากประตูถวายอารักขาพระพุทธองค์ นี่ก็ถือว่าจำลองต้นแบบมา

๖.๗ สุนทรียรูปธรรม : หอระฆัง / หอกลอง

ภาพที่ ๙๔ หอระฆัง/หอกลอง / กาลัญญูตา

หอรขง/หอกลอง ถือว่าเป็นศาสนวัตถุประเภทอาคารที่นิยมสร้างในวัดเท่านั้น มีรูปทรงตามรูปแบบสถาปัตยกรรมไทย สำหรับแขวนระฆังพร้อมกลองเพื่อตีสัญญาณเวลาแก่พระสงฆ์ในการลงทำวัตร ขึ้นศาลาทำบุญ ลงพระอุโบสถฟังสวดปาฏิโมกข์หรือประกอบกิจของสงฆ์ เช่น การทำนวกกรรม กวาดวิหาร ลานเจดีย์ ซึ่งหอรขงนี้มีหลากหลายแบบตามวัสดุ มีหอรขงโครงสร้างไม้ หอรขงก่ออิฐถือปูน หอรขงคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปทรงอาคารอยู่ในแบบสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม และแบบทรงกลม รวมถึงชั้นหอรขงบางแห่งก็เห็นสองชั้น สามชั้น นอกจากนี้จะใช้กับระฆังแล้วยังแขวนกลองเพลขนาดใหญ่ด้วย

หอรขง/หอกลอง เป็นสื่อธรรมให้เข้าใจได้ว่า หอรขงเป็นหอแห่งการให้สัญญาณแห่งกาลัญญุตารู้เวลาหรือรู้โอกาส ฤกษ์งาม ยามดี เพื่อทำหน้าที่และประกอบกิจสงฆ์ อันเป็นการแสดงถึงความรักความสามัคคีซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะจะนำมาซึ่งความสุขมาให้”^{๖๖} (สุขา สังฆัสสะ สามัคคี) เมื่อมีกายสามัคคีแล้ว ขั้นตอนต่อไป จะมีผลให้ล่วงรู้ัจธรรม คือให้รู้ถึงความเป็นจริงของชีวิตของโลก ถ้าตรงกันข้ามกันนี้ คือคนในหมู่คณะเดียวกัน ไม่ปฏิบัติตามอาณัติสัญญาณร่วมกัน เช่นว่า พระสงฆ์ในวัดเดียวกันขึ้นศาลาทำบุญประจำวันพระคนละครึ่งท่ากันเป็นนาที่แสดงถึงความแตกสามัคคีในวัดถึงขั้นแยกอุโบสถ ความไม่สามัคคีเป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนา ผลที่สุด พระสงฆ์ในหมู่คณะนั้นจะอยู่ในอาวาสเดียวกันอย่างไม่เป็นสุข ลักษณะอย่างนี้ภาษาพระเรียกว่าสังฆเภท สงฆ์แตกแยกกัน

การสะท้อนธรรมข้อ กาลัญญุตารู้^{๖๗} นี้ ทำให้รู้จักกาลเวลาที่ไม่ใช่ชั่วโมงหรือนาทีเท่านั้น หากแต่ว่าเป็นเวลาแห่งธรรม ซึ่งเป็นข้อหนึ่งในสัปปริสธรรม ๗ ประการ ที่ตัดสินคุณสมบัติเป็นคนดี ธรรมที่ตัดสินว่าคนดี คนไม่ดี อยู่ที่เวลาในการบริหารตน งาน เงิน บุคคล เมื่อกล่าวถึงเวลา จะตกใจว่า “เวลา” แปลว่า ผู้ก่อกินสรรพสัตว์ (กาลโล ฆะสะติ ภูตานิ) กาลเวลาจึงเหมือนพญายักษ์คอยดักจับสรรพสัตว์ทุกชีวิตกินอยู่ตลอดเวลา คนโบราณตั้งเป็นปริศนาธรรมว่า “พญายักษ์ตนหนึ่ง มีตา ๒ ข้าง ข้างหนึ่งสว่าง ข้างหนึ่งริบหรี่ มีฟันไม่มาก ปากละ ๓๐ ซี่ ถ้ามว่า พญายักษ์ตนนั้นคือใคร ปริศนาธรรมนี้สอนให้เราสติไม่ประมาทในการทำดี

๖.๘ สนุทธิรูปธรรม : มณฑป

มณฑป เป็นอาคารลักษณะกระท่อม ชั้นเดียว หลังคาทรงดอกเห็ด สร้างขึ้นเพื่อบรรจุรอยพุทธบาทจำลอง (footprint) เพื่อเป็นอนุสติแห่งการยตราแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ประการสำคัญคือ รอยพุทธบาทนี้คนที่สร้างได้จะมีสิ่งบันดาลใจ บางคนเห็นนิมิตพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นมงคลทำให้เกิดศรัทธา แม้พระพุทธเจ้าไม่เคยเสด็จมาประเทศไทย แต่เฝ้าจึงมีรอยพุทธบาท ทั้ง นี้ก็คือ

^{๖๖} ชุ.ชู. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๓.

พระพุทธรองค์ทรงนิมิตรอยพระบาทไว้ ณ ที่ตรงนั้นและโปรดให้ผู้มีศีล มีศรัทธา จากะได้เห็นรอยพุทธบาทนั้น ถ้าไม่ประสงค์ให้ใครเห็น แม้ผู้นั้นจะนอนทับอยู่ก็ไม่เห็น และให้เข้าใจว่า รอยพุทธบาทนี้ที่ปรากฏในไทยก็มาโดยนิมิตทั้งนั้น ดังภาพมณฑปนี้

ภาพที่ ๙๕ มณฑป/บรรจุรอยพุทธบาท

รอยพุทธบาท (footprint) ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือนี้ในประเพณีต้นกำเนิดของเทศกาลลอยกระทง เมื่อพระพุทธรองค์ประทับรอยพุทธบาทไว้ริมฝั่งแม่น้ำนิมมทามหานที อินเดีย สาธุชนเลื่อมใสนำดอกไม้ธูปเทียนไปสักการะมิขาดสาย เมื่อถึงเดือน ๑๒ น้ำนองได้ท่วมรอยพุทธบาทนี้ไป สาธุชนเข้าสักการะไม่ได้ จึงพากันเย็บกระทงแล้วปักดอกไม้ ธูปเทียนลงกระทงนั้นแล้วลอยน้ำ วิตไปไกล ๆ รอยพุทธบาทนั้น จึงเป็นที่มาของเทศกาลลอยกระทงถึงปัจจุบันนี้ นี่คือนิสังขณ์ของรอยพุทธบาท เป็นแหล่งจริยธรรม คุณธรรมให้เราได้นำนึกถึงพระรัตนตรัยได้อย่างดี ดังภาพนี้

ภาพที่ ๙๖ รอยพุทธบาททอปรด้วยมหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐

๖.๙ สุนทรียนามธรรม : การแสดงธรรม

การทำทุกอย่างให้สุนทรีย์ หมายถึงให้สุจริต ผลของการสุจริตคือ ดึงาม ไพเราะ แม้แต่การแสดงธรรมยังต้องให้งาม ให้มีกัลยาณะ ๓ ระยะ คือ อาทิกัลยาณะ งามเบื้องต้น มีชเมกัลยาณะ งามท่ามกลาง และปริโยสานกัลยาณะ งามที่สุด งามเบื้องต้น ควรเริ่มต้นด้วยการทำความให้เห็นที่มาเพื่อเชื่อมต่อไปสู่เนื้อหาคือท่ามกลาง ส่วนท่ามกลางก็ลำดับเนื้อเรื่องให้มีคัมภีร์ลึกลับซึ่ง สลักใจ ส่วนสุดท้ายก็ขมวดเนื้อหานั้นให้กระชับจับใจ มิใช่แต่ให้งามแต่เนื้อหา (อรรถ) เท่านั้น ภาษาต้องให้งามด้วยเหมาะสมกับพื้นที่ภูมิประเทศ (พยัญชนะ) ชัดเจน บริบูรณ์ ครบถ้วน ดังที่เจ้าประคุณสมเด็จพระโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) เขียนหนังสือแต่ละเรื่องนั้นละเอียดมาก บางข้อความที่ไม่ต้องให้ชัดจิงหวะในเนื้อหา ก็นำมาลงไว้ในเชิงอรรถแนวอธิบาย มิใช่เชิงอรรถที่เป็นประวัติหนังสือ นอกจากจะมีเนื้อหาที่ดีแล้ว ยังวิเคราะห์ภาษาให้รู้ไปพร้อมกันด้วย เช่น หนังสือจาริกบุญ จาริกธรรม ได้วิเคราะห์คำว่าสยามประเทศ มาจากคำว่า สย+อาม (สย+อามะ) แปลว่า เป็นอยู่ด้วยตนเอง คือไม่เคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศใด ต่อมาเปลี่ยนชื่อว่า ไทย/ไท* แปลว่า อิสระ เพราะไม่เคยเป็นเมืองขึ้นนั่นเอง ดังที่พระพุทธองค์เน้นความสำคัญให้อุดมการณ์ตรัสเป็นปฐมพจน์เผยแผ่ธรรมมีอย่างกระบวนการ มีกัลยาณะและวิธีการ ดังความนี้อีกครั้งว่า *จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด*^{๖๘}

นอกจากการแสดงธรรมให้สุนทรีย์แล้ว ต้องกอบด้วยพุทธลีลาการสอน ว่าด้วยเรื่องเทคนิคการแสดงธรรมให้ไพเราะทุกกระบวนการนั้น มีข้อสรุปว่า “แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าล้ำ ร่าเริง” ถ้าใคร ๆ ที่เป็นแฟนคลับ (FC) ได้หลงไหลในเด็กไอดอล (Idol) คนไหนก็ติดตามเขาต่อเนื่อง เมื่อก่อนนี้ผู้เขียนติดตามฟังปาฐกถาธรรมของหลวงพ่อบุญญานันทะ ภิกขุ ท่านไปปาฐกถาธรรมที่วัดไหนก็ตามไปฟังหรือใคร ๆ เป็น FC ของดาราคนใดก็ติดตามคนนั้น ดังนั้น พุทธลีลาแสดงธรรมนำมาใช้ทุกกระบวนการของการแสดงธรรมตามที่พระครูสิริรัตนานันท์ (ทิว ฐานวโร)^{๖๙} กล่าวว่า

๑. สันทัสสนา แจ่มแจ้ง ชี้แจงแสดงเรื่องราวให้ชัด จำแนกแจกแจง แยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปคู เหมือนหงายขันที่คว่ำฉันนั้น มีคำลือที่ว่า พุดเข้าใจ ง่ายต่อการปฏิบัติ วัตถุประสงค์เป็นอัตรา/ร้อยละ

๒. สมาทปนา จูงใจ การปลุกใจให้ปฏิบัติด้วยการแนะนำให้ซาบซึ้งถึงคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนและประโยชน์ที่จะได้รับ เกิดคุณประโยชน์ทำให้ชีวิตเป็นสุข

* คำว่า ไทย คำเดิมคือ ไท หรือไท ไม่มีอักษร ย แต่การที่มี ย ก็เพราะด้วยอำนาจของภาษาบาลีที่เขียนว่า เทย (ไทยะ) เช่น เทยรรฐฐ ประเทศไทย คือ บาลีไม่มีไม้มะลาย จึงเป็น เทย เช่น อาหุเนโย ปาหุเนโย อ่านเป็น อาหุโนโย ปาหุโนโย คำว่า ไทยใหญ่ นิยมเขียนเป็น...ไทใหญ่... คำว่า ไท ปรากฏในคำกลอนของศรีปราชญ์ ว่าท่านทำสิ่งใดนา วานบอกเราแต่งกลอนถวายไท ท่านให้รางวัล (อัมรงค์)

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๗/๔๗.

^{๖๙} พระมหาทิว ฐานวโร, *คู่มือ ธรรมนิเทศ*, (พิชญโลก : โฆเดนิการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒.

๓. สมุตเตชชา แกล้วกล้า เสริมกำลังใจ ชูใจให้อาณาญแกล้วกล้า ด้วยการอธิบายให้ กระจื่อหรือร้นเกิดความอยากรู้ อยากรู้ อยากรู้ อยากรู้ ใครทำ ชวนให้มีมานะอดทน สู้งาน หนักเอา เบาสู้ ไม่กลัวเหนื่อย

๔. สัมผัสหงสนา ร่าเริง ปลอดภัยให้สดชื่นเบิกบานมีอารมณ์ร่วม เทศน์เป็นธรรมบันเทิง บำรุงจิตใจให้เข้มแข็ง สร้างความหวังให้มีชีวิตที่ดี มีกินมีใช้ อยู่สุขสบาย ไม่น้อยหน้าการดำรงชีพ ยกระดับจิตใจให้สูงให้จนเกิดความสบาย เหมือนให้อาหารแก่คนที่หิว ให้น้ำดื่มแก่คนที่กระหาย ให้เงิน แก่คนต้องการเงิน เหมือนจะชวนคนให้ปฏิบัติธรรมสักคน เราจะต้องชี้แจงให้เห็นผลดีให้เขาเกิด ศรัทธา มีสัมมาทิฐิ (มรรค ๘ องค์ที่ ๑) เสียก่อน ในสมัยพุทธกาลจะเห็นว่า มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อนายยสะ คั้นหนึ่งเห็นคนในครอบครัวนอนหลับไหล ดิ้นไปมา มีน้ำลาย น้ำมูกไหลย่อย ผ่าผอน หลุดลุ่ย แข้งขาพาดกายกันไปทั่ว เกิดความสังเวชสลดใจ ต่างกับเห็นเวลากลางวัน ที่แต่ละคนแต่งตัว สวยงาม มีแต่สิ่งที่น่าภิรมย์ นายยสะตัดสินใจหนีออกจากบ้านเดินทางไป พลังก็บ่นไปว่า ที่นี่ วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ พอดียสะเข้าตัดข้ายพุทธญาณ พระองค์โปรดตอบรับว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง เมื่อได้คำตอบรับตามที่ตนปรารถนาแล้วก็ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมเทศนาเรื่อง อนุปปทพิกถาและจตุราริยสัง เกิดความซาบซึ้ง ทำยสุดจะขอบวชกับพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยสหาย ติดตามบวชร่วมอีก ๕๔ คน ทั้งหมดมีธูสนัยน์ตาน้อย มีกิเลสเบาบาง เป็นอุคตัตถุญบุคคล บรรลุ ธรรมเป็นพระอรหันต์ บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เมื่อนับรวมกับพระปัญจวัคคีย์แล้วมีพระอรหันต์ อุบัติขึ้นในโลกถึง ๖๐ พระองค์ในพรรษาแรก ทั้งหมดนี้พระพุทธเจ้าให้อุดมการณ์เผยแผ่ธรรมด้วย ปฐมพจน์ตามที่กล่าวข้างต้นนั้น

สรุปว่า การแสดงธรรมให้สุนทรีย์ ในกระบวนการเบื้องต้น ท่ามกลาง ด้วยมีวิธีการแห่ง พุทธลีลาการสอนที่แจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ร่าเริง ที่มีน้ำหนักรที่สมดุล ไม่เน้นคำใดคำหนึ่งเกินไป บางคนอาจจะเน้นร่าเริง หยอตมูขลงเรื่อย ๆ แต่ดูไปคล้ายตลก ๖ ฉาก เช่นเดียวกับบางคนมักกอมยิ้ม ไม่รู้ว่าอารมณ์ไหนก็ยิ้มไปหมด ก็เลยดูขาดความจริงกลายเป็นของโจ๊กไปเช่นนั้น ดังนั้น จะแจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ร่าเริงเพียงไร ก็ต้องพอดี ๆ

๖.๑๐ สุนทรีย์นามธรรม : พระสุปฏิปันโน

๑) บุคคลตัวอย่าง

คำว่า พระสุปฏิปันโน เป็นคำเรียกพระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ สายพระป่า อรัญวาสี ที่ได้ฉานสมาธิ มักอยู่ตามสำนักปฏิบัติธรรมที่ปลีกวิเวกจากหมู่บ้าน ชุมชน เช่น หลวงพ่อชาแห่งวัด หนองป่าพง อุบลราชธานี พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตะ วัดป่าสุทธาวาส สกลนคร หลวงตามหาบัว วัด ป่าบ้านตาด อุตรธานี พระอาจารย์บุญชุ่ม ญาณสมปนโน ผู้ถือศีลปฏิบัติอยู่ในถ้ำ ๓ เดือน ที่เชียงราย เชียงตุง เมียนมาร์ ชื่อวัด/สำนักสงฆ์มักจะมีคำว่าป่า ณ ที่นี้ใคร่ลงรายละเอียดหลวงพ่อชา วัดหนองป่า พง อุบลราชธานี ซึ่งท่านเป็นต้นแบบแห่งความประพฤติปฏิบัติชอบของลูกศิษย์ทั้งชาวไทยและ ต่างชาติมากมาย แม้ไปตั้งวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมในต่างประเทศก็หลายที่อันเกิดจากการมีชื่อเสียง (กิตติศัพท์ อัพพคคะโต...) ดังนี้

๒) หลวงพ่อชา วัดหนองป่าพง ต้นแบบ

วัดหนองป่าพง เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ตั้งอยู่ ต.โนนผึ้ง อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี (สายวัดป่า) สถานปฏิบัติธรรมแวดล้อมด้วยธรรมชาติอันสงบเงียบ เป็นต้นแบบของวัดป่าพร้อมด้วยสาขากว่า ๑๐๐ แห่งในประเทศไทยและต่างประเทศ ริเริ่มก่อตั้งโดยพระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อชา สุภทฺโท) ท่านมีปฏิปทาในการปฏิบัติธรรม ได้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนามาหลายสำนัก ท่านพึงพอใจในแนวปฏิบัติของหลวงปู่มั่นมาก ตั้งใจปฏิบัติอยู่กับหลวงปู่มั่น ๘ ปี จึงออกมาตั้งวัดหนองป่าพง พ.ศ. ๒๔๙๗ ละสังขารณเมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕

วัดหนองป่าพง มีสถาปัตยกรรมที่สำคัญ คือ โบสถ์ วิหาร พิพิธภัณฑสถาน และเจดีย์ที่บรรจุอัฐิหลวงพ่อชา เป็นสถาปัตยกรรมแบบผสมผสานระหว่างศิลปะอีสานกับศิลปะร่วมสมัย โดยพระอุโบสถมีใบช่อฟ้า ใบระกา ประตูหน้าต่างเรียบ คือไม่มีผนัง ประตู เสาอาคารและผนังประดับด้วยเครื่องปั้นดินเผาจากบ้านด่านเกวียนวิหาร บรรจุคนได้ ๒๐๐ กว่าคน พระเจดีย์หลวงพ่อชา เป็นสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างอีสานกับล้านช้าง ใช้บรรจุอัฐิหลวงพ่อชา ภายในวัด มีต้นไม้หนาแน่น มีเนื้อที่ ๓๐๐ ไร่ ใช้ห้องชั้นล่างสุดเป็นที่ปฏิบัติธรรมของชาวไทยและชาวต่างชาติ

๓) แนวปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง

จากการปฏิบัติธรรมประจำวันแล้ว ท่านได้สอนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติด้วย ท่านมีแนวทางการทำสมาธิที่นำไปสู่การปล่อยวาง ไปสู่การไม่ยึดมั่นถือมั่น ปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยสอนให้ภาวนา “พุทโธ” หรืออานาปานสติ ท่านได้อธิบายเปรียบเทียบว่า อาการบังคับตัวเองให้กำหนดลมหายใจ ชื่อนี้เป็นศีล การกำหนดลมหายใจได้และติดต่อไปจนจิตสงบ ชื่อนี้เรียกว่าสมาธิ การพิจารณา กำหนดลมหายใจว่าไม่เที่ยง ทนได้ยาก มีใจตัวตน แล้วรู้การปล่อยวาง ชื่อนี้เรียกว่าปัญญา

การทำอานาปานสติภาวนา เป็นการบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ไปพร้อมกันและเมื่อทำศีล สมาธิ ปัญญาให้เต็มเปี่ยมแล้วก็ชื่อว่าได้เดินทางตามมรรคมืองค์ ๘ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางสายเอก ประเสริฐกว่าทางทั้งหมด เพราะเป็นการเดินทางเข้าถึงพระนิพพาน เมื่อเราทำตามทีกล่าวมานี้ ชื่อนี้เป็นการเข้าถึงพุทธธรรมอย่างถูกต้อง

อริยาบถนั่งสมาธินั้น หลวงพ่อชาไม่พิถีพิถันมากนัก แต่ให้คำแนะนำสั้น ๆ ง่าย ๆ ว่า นั่งตัวตรง ดำรงสติมั่น เอาขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ไม่นั่งหลังงอหรือหลังโก่ง ไม่เคร่งจนเกินไป ไม่เอียงไม่เอนไปทางซ้ายทางขวา ทำตัวให้สบาย ๆ นั่งเหมือนพระพุทธรูป เอาสติที่มั่นมีอยู่นี้ ตามลมเข้า ตามลมออก ดูต้นลม กลางลม ปลายลม ให้มีสติสัมปชัญญะอยู่ที่ลมเท่านั้น เมื่อเราฝึกเช่นนี้พอสมควรแล้ว สติก็มีอยู่ เขาก็มีสติ ออกก็มีสติ กลางลมก็มีสติ ต้นลมก็มีสติ

อริยาบถเดินจงกรม โดยก้าวเท้าขวาก่อน ให้พอดี ๆ ให้นึก พุทโธ พุทโธ ตามก้าวเดินนั้น ให้มีความรู้สึกในอารมณ์นั้นไปเรื่อย ๆ ถ้าเกิดฟุ้งซ่านหรือเหนื่อยก็หยุด กำหนดจิตให้นิ่ง กำหนดลมหายใจให้สบายใหม่ เมื่อสบายพอสมควรแล้ว ก็ทำความเข้าใจกำหนดการเดินอีก ให้มีความรู้ตัวอยู่เรื่อย ๆ ต้นทาง กลางทาง ปลายทาง ก็รู้ ทำความรู้สึกให้ติดต่อกันเรื่อย ๆ

๔) วิธีปฏิบัติสมาธิ สำนักปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง

หลวงพ่อกุศล มีหลักการใช้วิธีปฏิบัติด้วยการนั่งกำหนดภาวนาว่า “พุทโธ” ตามจังหวะหายใจเข้า-ออก คือเมื่อหายใจเข้า ให้กำหนดภาวนาว่า พุท เมื่อหายใจออกให้กำหนดภาวนาว่า โธ กำหนดภาวนานานอยู่อย่างนี้ซ้ำ ๆ จนกระทั่งลมเข้าก็รู้จัก ลมออกก็รู้จัก แล้วจิตก็จะสงบ หมดความรำคาญ ไม่ฟุ้งซ่าน และไม่ต้องมีจุดหมายอะไรเพราะเป็นเบื้องต้นแรกในการปฏิบัติ

ดูอาการที่จิตสงบ เมื่อกำหนดภาวนาไปเรื่อย ๆ จนรู้จักของตนเอง ลมก็จะน้อยลง และอ่อนลง ภาวก็อ่อน จิตก็อ่อน นิ่ง สงบ นิ่งก็สบาย ไม่เมื่อย ไม่โงก ไม่หาวนอน เกิดความคล่องของมันเอง จนออกจากสมาธิแล้ว ก็นึกถึงความสงบอันนั้น ไม่ลืมสักที สิ่งที่ดีติดตามเราเรียกว่าสติ ความระลึกได้ในสิ่งที่คิดที่กระทำที่พูด สัมผัสสัญญาะ ความรู้ตัวก่อนทำ ระหว่างทำ หลังทำ

อริยาบถนั่งสมาธิ กำหนดภาวนา ว่า -พุท- เมื่อหายใจเข้า- โธ- เมื่อหายใจออก เดินสมาธิ เดินจงกรมตามทางเดินยาวประมาณ ๗-๘ วา แล้วกำหนดความรู้สึกในใจว่า “พุทโธ ...พุทโธ” ให้รู้อารมณ์นั้นไปเรื่อย ๆ

ท่านสอนให้นั่งขาขวาทับขาซ้าย ให้ตัวตรง ทำอานาปานสติ สุดลมเข้าไปให้เต็มที่ ให้หายใจลงไปให้หมดในท้อง สุดเข้าให้เต็มแล้วปล่อยออกให้หมดปอด อย่าไปบังคับมัน ลมจะยาวแคไหนจะสั้นแคไหน จะค่อยแคไหน ก็ช่างมัน เมื่อจิตสงบแล้ว ลมจะน้อยลง ร่างกายก็จะอ่อนลง จิตก็อ่อนลง มันจะอยู่พอดีของมัน จนกระทั่งว่านั่งอยู่เฉย ๆ เหมือนไม่มีลมหายใจเข้าออก

ให้ดู ให้รู้ตัวเอง อย่าหลง ให้ดูจิต รู้อารมณ์ทุกเมื่อเวลาเดิน ไม่ใช่เดินแยกแยะๆ คิดโน่นคิดนี่เที่ยวเดียวก็เล็ก ขึ้นภูมิมองดูพื้นกระดาน เออ มันนานอน ก็ลงนอนกรนครอก ๆ อย่างนี้ก็ไม่เห็นอะไรเท่านั้น

จงดูตัวเอง อย่าปล่อย การกำหนดสติให้อยู่กับกายตลอดเวลา สอดคล้องกับที่หลวงพ่อกกล่าวไว้ว่า ให้ทำอย่าหยุด อย่าปล่อยไปตามอารมณ์

มีสติทุกเมื่อ นั่งให้ตัวตรง อย่าเงยหน้ามากไป อย่าก้มหน้าเกินไป เอาขนาดพอดี เหมือนพระพุทธรูปนั่นแหละ มันจึงสว่างไสวดี ครั้นจะเปลี่ยนอริยาบถ ก็ให้อดทนจนสุดขีดเสียก่อน ปวดก็ให้ปวดไป อย่าเพิ่งรีบเปลี่ยน

อย่าท้อ แม้จิตบังคับยาก ผิกยาก แต่อย่าท้อถอย ธรรมชาติของจิตจะเที่ยวไปไกล เทียวไปผู้เดียว เป็นดังถ้าคือความคิดที่ไม่มีใครรู้ได้ การฝึกทำจิตให้นิ่งนี้ เป็นเรื่องแรก ท่านเรียกว่าทำกรรมฐาน เวลานั่งให้จิตมีอารมณ์เดียวเท่านั้น ให้อยู่กับลมเข้า ลมออก แล้วจิตก็จะค่อยสงบไปเรื่อย

เปรียบเทียบสายน้ำต่อเนื่องเป็นหลักปฏิบัติธรรม ให้การปฏิบัติเหมือนอย่างกับน้ำในขวดนี้แหละ เมื่อเรารินมันทีละน้อย มันก็จะหยดนิด...นิด...นิด พอเราเร่งรินให้เร็วขึ้น มันก็จะไหลติดต่อกันเป็นสายน้ำเดียวกันไม่ขาดตอนเป็นหยดเหมือนเวลาที่เรารินทีละน้อย ๆ สติของเราก็เหมือนกัน ถ้าเราเร่งมันเข้า ปฏิบัติให้สม่ำเสมอแล้วมันก็จะติดต่อกันเป็นสายน้ำ ไม่เป็นน้ำหยด

๕) พุทธธรรมสำนักปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง

วัดหนองป่าพง เป็นวัดปฏิบัติธรรมโดยใช้สติปัญญา ๔ โดยแนวปฏิบัติของหลวงพ่อกุษา เบื้องต้นคือต้องปฏิบัติศีล เพราะเป็นฐานของสมาธิ ดังที่พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ทรงแสดงธรรมมีกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า

ศีล มีลักษณะอย่างนี้ สมาธิ มีลักษณะอย่างนี้ ปัญญา มีลักษณะอย่างนี้ สมาธิ อันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบ จากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ^{๗๐}

ศีล เป็นเบื้องต้นทุกพิธี จะเห็นว่า เราจะสมาทานศีลก่อนทำบุญบ้าน ทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ฟังธรรม ถวายสังฆทาน เป็นต้น ก็เพราะว่า ก่อนการทำกิจการใด ๆ ต้องสมาทานศีลก่อนนั้น เปรียบดังการล้างเท้าก่อนเข้านอน ล้างมือก่อนทานอาหาร ดังคำสรุปศีลที่ว่า สีเลนะ สุคะติง ยันติ สีเลนะ โภคะสัมปะทา สีเลนะ นิพพุติง ยันติ ตัสมา สีลัง วิโสธะเย แปลว่า คน จะไปสู่สุคติได้ด้วยศีล จะมีโภคสมบัติได้ด้วยศีล จะไปนิพพานได้ด้วยศีล ดังนั้น ฟังชำระศีลให้บริสุทธิ์

๖) จริตกับสมาธิ

จริต ๖ ประการ คือ รากจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธิจริต วิตกจริต ต้องแก้ไปกับการปฏิบัติธรรม ถ้าเราศึกษาถึงการบริหารจิตหรือบริหารอารมณ์แล้ว การปฏิบัติตามหลักสติปัญญา ก็จะต้องบริหารด้วยสมาธิ การปฏิบัติสมาธิคือการอบรมจิต บำรุงจิตนั่นเอง ข้อนี้จะอธิบายอย่างไร ข้อว่า จริต คือพฤติกรรมของมนุษย์เราเอง ซึ่งจริตเหล่านี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กับมนุษย์ทุกคน เกิดมาพร้อมกับมนุษย์และตายไปพร้อมกับมนุษย์ แต่น่าคิดว่า ในเมื่อมาคู่กับมนุษย์แล้ว ไยเล่าจึงต้องสร้างธรรมเพื่อมาแก้จริตนี้ ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบและตรัสว่า

พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสสุภกถาแก่บุคคลรากจริต ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคล โมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสอานาปานสติแก่บุคคลวิตกจริต ตรัสบอกนิมิตที่น่าเลื่อมใส ความตรัสรู้ชอบของพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม การปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ ย่อมตรัสศีลของตนแก่บุคคลสัทธาจริต ย่อมตรัสนิมิตแห่งวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตาแก่บุคคลญาณจริต^{๗๑}

รากจริต แก้ด้วยยอสุภกถา เพื่อไม่ให้หลง ไม่ให้ยึดติด เป็นเจ้าระเบียบมากไป เจ้าก็เจ้า การมากไป ให้ดึงกลับมาอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา เพราะทุกอย่างที่เกินหรือน้อยไปย่อมไม่ดีทั้งนั้น โทสจริต แก้ด้วยเมตตา ป้องกันการทำร้าย การประหัตถ์ประหารกัน เพราะถ้ามีเมตตาแล้วการลงมือ

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๘๙.

^{๗๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐.

ทำร้ายก็ไม่เกิดขึ้น โมหจริต แก้ด้วยการศึกษาเล่าเรียน เข้าพบบัณฑิต ฟังธรรมกับพระสงฆ์ ไกล่ชิดกับ พระครูอาจารย์ เพื่อให้เรียนรู้ มีสติปัญญาควบคุมพฤติกรรมโมหะอันนี้ สัทธาจริต แก้ด้วยการอนุสติ ๖ ได้แก่ พุธานุสติ ัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ เพื่อให้ระลึกถึงธรรม เหล่านี้ คือให้โยนิโสมนสิการประกอบด้วย พุทธิจริต แก้ด้วยอนัตตาหรือมรณานุสติ เพื่อให้เข้าใจถึง ความไม่เที่ยงแท้ ไม่ให้ยึดมั่นจนตาย ทำนองว่าบ้าดีจนมองข้ามความจริงไป บ้าเหตุผลจนมองข้าม จิตสำนึกต่อหน้ากัน ทำนองว่า ไม่เห็นแก่หน้าใคร ๆ ไม่รู้ว่าเขาผู้นั้นเป็นผู้ใหญ่ เป็นครูอาจารย์ เป็น ญาติพี่น้อง เป็นที่เคารพนับถือของคนอื่น ๆ วิตกจริต แก้ด้วยการเจริญอานาปานสติ หรือกำหนดนิมิต ภาวนา เพื่อให้ควบคุมอารมณ์ที่ฟุ้งไป ดึงอารมณ์ไปอยู่กับที่ให้ได้

๗) จิตวิเคราะห์

Id, Ego, Super Ego กับการบริหารจิต ตามหลักจิตวิเคราะห์ของซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ว่ามนุษย์เรามีจิตวิทยา ๓ ระดับ คือ ระดับ อิด (Id) ระดับอีโก (Ego) และระดับ ซุปเปอร์อีโก (Super Ego) โดยระดับอิด (Id) เป็นสิ่งที่มีมาแต่กำเนิด ทางพระพุทธานุสติเรียกว่า อุปนิสัยสันดาน ซึ่งเป็นบุญหรือกรรมเก่าในอดีตชาติ คือถ้ามีนิสัยที่มักทานในอดีตชาติมาถึงชาติ ปัจจุบันก็มักโอยศีลโอยทานด้วย ระดับอีโก (Ego) มีได้ด้วยการศึกษาเล่าเรียน ทำนองว่าแก้ได้ด้วยการ การศึกษาศึกษา ฝึกฝน อบรม เช่น เด็กผู้ชายที่มีนิสัยเกเร อันธพาลคับบ้านคับเมืองแล้วถูกจับไปบวช เพื่อศึกษาธรรมวินัยนิสัยก็ดีขึ้น หรือให้เป็นทหารเพื่อฝึกให้มีระเบียบวินัยทางกาย เช่นการแต่งตัว การ นอนตื่นสาย การสักรัดเข็มขัด การไว้ทรงผมที่รุงรัง เพราะทหารกำหนดให้นอนเป็นเวลา ตื่นเป็น เวลา เมื่อครบกำหนดเวลาแล้วก็ออกจากทหารมา ก็ดีขึ้นหรือถ้าเป็นยาเสพติด คนที่ติดยาเสพติด จับ ให้ไปเรียนโรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองเพื่อตัดนิสัย ก็ออกมาเป็นคนดีได้ ที่รุนแรงที่สุด คือจับไปติดคุกที่ หมดอิสรภาพเป็นการตัดนิสัยแรง ๆ ถ้าเซ็ดหลายก็จะไม่กลับไปทำอีก ระดับซุปเปอร์อีโก (Super Ego) เป็นระดับที่พึงประสงค์เป็นที่น่าไว้วางใจ คือฝึกนิสัยจนเป็นคนมีคุณธรรม จริยธรรม โนม์ไปทาง ศาสนา มีความสำนึกดีชั่ว เรื่องนี้ เห็นว่าสอดคล้องกับการปฏิบัติสมาธิเพื่อควบคุมจิต บริหารจิตให้จิต มีคุณภาพที่พึงประสงค์

๘) บริหารอารมณ์

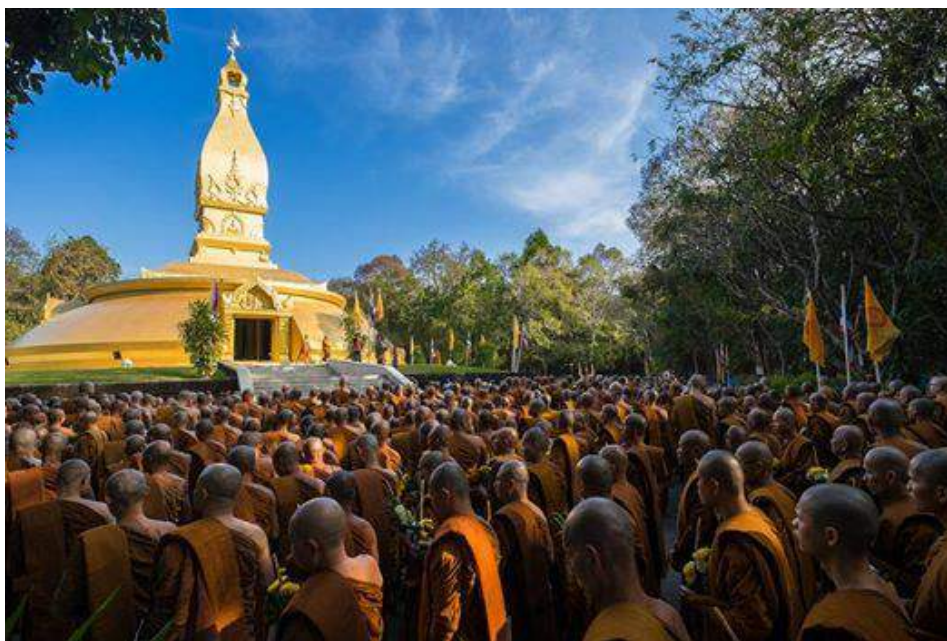
อีคิว (EQ) กับการบริหารจิต การบริหารอารมณ์ หรือความฉลาดในอารมณ์ (Emotional Quotient) เป็นสิ่งที่ทุกคนให้ความสำคัญ เมื่อเด็กเกิดมาพ่อแม่พยายามให้พูด ให้ หัวเราะอันแสดงถึงความมีอารมณ์ดีมีคุณภาพ ต่างกับอารมณ์เสียที่ไม่มีใครปรารถนาพบเห็นและเข้า ไกล่ ยิ่งไปกว่านั้น ต้องฝึกสอนให้เขาทำใจด้วยความเข้าใจไปกับเรื่องราวที่เกิดขึ้น เพราะวัน ๆ ต้องมี อะไรที่ไม่พึงพอใจมากระทบอยู่แล้ว แต่เมื่อมีมาแล้วเราจะทำอย่างไร สมมติว่า เด็กสองคนพี่น้องแย่ง ของเล่นกัน ทะเลาะกันตีกันพัฒนาไปถึงอาฆาต ผูกโกรธกัน เจอหน้ากันที่ไรต้องด่ากัน ปัญหาว่าพ่อแม่ จะเข้าข้างพี่หรือน้องก็ได้ แต่ต้องให้เหตุผลและให้แนวคิดความรู้ว่า อย่าเห็นแก่ตัว ใจกว้าง โดยไม่ ให้ ฝ่ายใดได้เปรียบหรือเสียเปรียบ แต่ถ้าการทะเลาะกันนั้นไม่ใช่สาระอะไร ถกเถียงกันถ้ามีใครมาฟ้อง พ่อแม่ หน้าที่ของพ่อแม่ต้องนำความรู้ หาหลักประนีประนอมโดยไม่เห็นแก่ใคร เพราะจะทำให้ฝ่าย ใดฝ่ายหนึ่งได้ใจ คนที่ได้ใจอาจกลายเป็นคนอ่อนแอก็ได้ คนที่เสียเปรียบก็จะเคียดแค้น ต่อไปจะ

กลายเป็นคนนิสัยเสีย เห็นแก่ตัว อารมณ์ไม่รองรับปัญหา ในทางพระพุทธศาสนาต้องสอนให้ละโลก ด้วยการเสียสละ ละโกรธด้วยการมีเมตตาไมตรี ละหลงด้วยการให้ความรู้เหตุรู้ผล

๙) สุปฏิปันโนแผ่ไปในต่างประเทศ

หลวงพ่อบุชา บริหารจัดการและวางแผนปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรม วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี อย่างมีประสิทธิภาพ ขยายสาขาโดยลูกศิษย์ชาวต่างชาติที่ได้รับผลการปฏิบัติจากหลวงพ่อบุชาแล้ว ได้ก่อตั้งสำนักปฏิบัติธรรม มีสาขาวัดหนองป่าพงต่างประเทศตะวันตกทั้งยุโรป อเมริกา รวม ๑๔ ประเทศ จำนวน ๒๑ สาขา

สรุปว่า หลวงพ่อบุชา เป็นต้นแบบปฏิบัติธรรม เชื่อว่าพระสุปฏิปันโน สอนสมาธิได้แม้ชาวต่างชาติทั้งคฤหัสถ์และผู้เข้ามาบวชฝึกปฏิบัติจนได้มรรคได้ผลแล้วก็ออกไปเผยแผ่ด้วยการตั้งสำนักปฏิบัติ ทำให้ชาวต่างชาติรู้จักและเข้าถึงพระรัตนตรัย เพิ่มมวลชนมกาย ร่วมกันปฏิบัติสมาธิกรรมฐานกัน เรียกได้ว่า “กรรมฐาน บานสะพรั่งในโลกตะวันตก” ดังภาพนี้

ภาพที่ ๙๗ ภาพ วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี – ภาพล่างหลวงพ่อบุชาในประเทศตะวันตก

บทที่ ๗

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาล

วัดกับราชวังเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมก่อเกิดจริยธรรม กติกาสังคม เทศกาลในฐานะวัฒนธรรม ซึ่งประเทศไทยมีเทศกาลสงกรานต์ ลอยกระทง ออกพรรษา บั้งไฟ แม่ปีใหม่สากลวันที่ ๑ มกราคม เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงอารยวัฒนธรรมของสังคมที่เกิดจากแนวคิด ศิลปกรรม จริยธรรมที่สะท้อนว่ามี สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทางสังคมดี เทศกาลต่างกับประเพณีที่ว่า เกิดขึ้นปีละครั้ง ทั้งรัฐ ราษฎร์ ศาสนาจะเอื้อต่อกันกำหนดเป็นวันหยุดประจำชาติด้วย มีความดังนี้

๗.๑ ความน่า

ประเทศไทยมีเทศกาลหลัก ๆ อยู่ ๒ อย่างคือ เทศกาลสงกรานต์ กับ เทศกาลลอยกระทง นับว่ามีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างมากเนื่องจากว่าเป็นแหล่งจริยธรรมสร้างสรรค์สังคมไทยให้เกิดความรักความสามัคคีและมีจิตสำนึกในศาสนา ศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างดี สองเทศกาลนี้ถึงวาระครอบรอบเมื่อไร เมื่อนั้นนับว่าเป็นวันหยุดของไทย เมืองหลวงโล่ง รถราที่เคยติดหนึบในกรุงเทพฯ กลับมาหนาแน่นในต่างจังหวัด เปลี่ยนทิศทางมาครึกครื้นบ้านเกิด

คำว่า สงกรานต์ แปลว่า ก้าวขึ้น อย่างขึ้น หรือเคลื่อนที่ ย้ายที่ หรือตัดกัน หมายถึง การเคลื่อนย้ายที่เข้าหากันของราศีมีน กับ ราศีเมษ คือราศีเดือนมีนาคมกับเดือนเมษายน เป็นเวลาที่ดวงอาทิตย์เคลื่อนจากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่งเรียกกันว่า สงกรานต์ แปลว่าตัดกัน บางคนจะเรียกชื่อให้ใหญ่โตว่า “มหาสงกรานต์” ซึ่งโดยความจริงแล้ว ราศีประจำเดือนทั้ง ๑๒ ราศีจะทำงานตามปกติ แต่บังเอิญว่า ราศีมีนกับราศีเมษย่างเข้ามาบรรจบกันแล้วผ่านไป โดยใช้เวลารวมถึง ๓ วัน ตรงกับวันที่ ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ เดือนเมษายน โดยวันที่ ๑๓ จะเริ่มเข้าหากันเรียกว่า วันสงกรานต์ วันที่ ๑๔ ราศีบรรจบกันเรียกว่าวันเนา วันที่ ๑๕ ราศีย้ายออกจากกัน เรียกว่าวันเถลิงศก เข้าสู่ศักราชใหม่คือปีใหม่ของไทย ซึ่งสอดคล้องกับคติโบราณที่ถือฤกษ์ยามตามสุริยคติและจันทรคติ เมื่อสองราศีเข้ามาบรรจบกันก็เห็นเป็นเรื่องอัศจรรย์ จึงทำพิธีเฉลิมฉลองด้วยความสนุกสนาน กลายเป็นเทศกาลเล่นน้ำในฤดูร้อนขึ้นมา ในยามนักชัฏฤกษ์เช่นนี้ สองเศรษฐีผู้มีภรรยาชาวอินเดียก็ทำพิธีบนบานขอบุตรกับรุกขเทพโคณฑันไทร ได้ผลตามปรารถนา นามว่า ธรรมบาลกุมาร

ปัญหาว่า ทำไมเทศกาลในฤดูร้อนนี้จึงเล่นกันด้วยน้ำ ความจริงก็สมเหตุสมผลดีกับฤดูร้อน เพราะอากาศที่ร้อน ๆ สนุกสนานกันไปก็ทนร้อนไม่ไหว อาจเป็นลมเสียก่อน ก็ต้องมีน้ำเข้ามาบรรเทาคลาย รวดเร็ว ๆ อาจจะเป็นน้ำ สาดน้ำกันตามแม่น้ำลำคลองธรรมดา นานเข้าก็นำน้ำมาสาดกันบนบก คนที่สาดก็สนุกสนาน แกล้งกันคนอื่นได้ก็พอใจ คนที่ถูกสาดน้ำก็เปียกปอนกันไปคอยหาโอกาสสาดน้ำตอบกัน เกิดการสาดน้ำโต้ตอบกันไปมา พัฒนาการมาเป็นเทศกาลเล่นน้ำในเทศกาลสงกรานต์

นัยทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของเทศกาลสงกรานต์ วันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕ เมษายน ถือว่าเป็นช่วงขึ้นปีใหม่ของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในช่วงรัชกาลที่ ๘ ก็เปลี่ยนเป็นวันที่ ๑ มกราคมเป็นปีใหม่ เพื่อให้เข้ากับหลักสากลนิยมที่นานาประเทศปฏิบัติกัน อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนี้ แม้จะมีการเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ไปนานแล้ว แต่ประชาชนทั่วไปก็ยังถือว่า วันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่อยู่นั่นเอง เรียกได้ว่าทั้งสองเหตุการณ์มาประจวบกันก็จะเป็นโอกาสที่เฉลิมฉลองกันยกใหญ่ มีกิจกรรมทางศาสนา ทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวมากมาย เป็นการตอกย้ำความสนุกสนานแสดงความเป็นเทศกาลได้อย่างดี

เมื่อพูดถึงสงกรานต์แล้ว ก็เป็นเรื่องจำเป็นที่ต้องรู้ความสำคัญ พัฒนาการ เมื่อทุกอย่างมีความสำคัญแล้ว เราต้องแสวงหาสาระของเรื่องนั้น เพื่อพัฒนาสติปัญญาไปด้วย มิฉะนั้น จะเข้าคติดีว่า “ผู้ใดไม่รู้อดีตของตน ผู้นั้นก็เป็นเด็กอยู่เสมอ ไม่มีวันเติบโตเป็นผู้ใหญ่”^{๗๒} นี่ก็แสดงว่าเทศกาลสงกรานต์นี้ มีตำนานมายาว ทรงคุณค่าต่อชีวิตมาก ถ้าไม่อย่างนั้นเทศกาลนี้ก็คงมีอายุไม่ยืนยาวถึงเพียงนี้ คงจะจางหายไปตามกาลเวลาในที่สุด

การที่ยกเรื่องนี้มาศึกษา ก็จะมีคำตอบรวมถึงบอกความจำเป็นด้วยว่า เทศกาลที่เป็นแหล่งจริยธรรมนั้น แม้ว่าบางกรณีจะเกี่ยวข้องอยู่กับเทพกับพรหมก็ตาม แต่นั่นก็เป็นเรื่องจริยธรรมที่เกิดจากเทพ พรหม เพราะเทพ พรหมต้องปฏิบัติตามเทวธรรม อีกอย่าง เมื่อประยูกต์เข้ากับธรรมแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นการปฏิบัติธรรมด้วย อย่างกรณีการก่อเจดีย์ทรายในวัด โดยถือเป็นการทดแทนหิน ดิน ทราย ที่ตนเหยียบติดเท้าจากวัดเข้าบ้านนั่นเอง เรื่องผีตาโขน เป็นปริศนาธรรมให้คนที่เล่นสนุกสนานจนลืมเป็นลมตายให้มีสติระวังระไว การรดน้ำ ดำหัว สรงน้ำพระสงฆ์ก็ตามก็คือการได้สรงน้ำพระพุทธเจ้า บางทีในชนบทมีการสวดมนต์กลางบ้าน หัวบ้านท้ายบ้านด้วยเพื่อขจัดปัดเป่าปีศาจมารร้ายนั่นเอง

อีกเทศกาลหนึ่งที่สำคัญ คือ เทศกาลลอยกระทง เป็นการลอยเครื่องประติษฐ์เพื่อสักการะบูชารอยพุทธบาท ณ ริมฝั่งแม่น้ำนิมมทา (นัมมทาหรือนิรพุกทา) ลักษณะของกระทงจะกลมหรือสี่เหลี่ยม หรือสามเหลี่ยมก็สุดแท้แต่ แล้วปักดอกไม้ ธูปเทียนลงบนกระทงนั้น มีตำนานมาว่า แม่น้ำนิมมทา ที่เกี่ยวข้องเป็นที่มาของประเพณีลอยกระทงนี้ มีปรากฏในอรรถกถาพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงรอยพระบาทหรือพระเจดีย์ไว้หลายแห่งที่ ปรากฏในอรรถกถापुณโณวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ความตอนหนึ่งว่า เพื่อสงเคราะห์มหาชน พระศาสดาประทับอยู่สองสามวัน เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านพ้อค่าแล้วตรัสสั่งให้พระปุณณะเถระกลับ ในระหว่างทางมีแม่น้ำชื่อนิมมทา ได้เสด็จไปถึงฝั่งของแม่น้ำนิมมทา นาคราชถวายการต้อนรับพระศาสดาและทูลเสด็จเข้าสู่ภพนาครได้กระทำสักการะพระรัตนตรัย พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่นาคราชนั้นแล้วก็เสด็จออกจาก

^{๗๒} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, เทศกาลและประเพณีไทย,

ภพนาคราช นาคราชนั้นกราบทูลขอพระองค์ว่าได้โปรดประทานสิ่งที่พึงบำเรอแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงเจดีย์รอยพระบาทไว้ที่ฝั่งแม่น้ำมณฑานัน

เทศกาลทั้ง ๒ อย่างนี้ ถ้าจะมองในแง่เศรษฐกิจและสังคมแล้ว ก็จะถือว่าช่วยส่งเสริมมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ประเทศอย่างยิ่ง เป็นสร้างแหล่งเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว ทำการประชาสัมพันธ์ทั่วโลกเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศ ความบันเทิงเรีงใจในการละเล่นบางท้องถิ่นของไทยมีอะไรอัศจรรย์ใจไปอีกมาก (Amazing/Unseen) เนื่องจากลักษณะการละเล่นเป็นการแสดงด้วยฝีมือและความคิดสร้างสรรค์ เพราะเมื่อมีเทศกาลทั้ง ๒ นี้ มักจะมีการประกวดแข่งขันตั้งแต่เริ่มอาณาจักรสุโขทัย เป็นที่มาของนางนพาศ ตามคติของนางสงกรานต์ ทำให้ผู้ได้ชมได้รับความบันเทิงและยังรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้อีกด้วย ที่สำคัญคือ เป็นการละลายกิเลสต่อกัน ตามคติเพลงกีฬาที่ว่า กีฬา กีฬา เป็นยาวิเศษ แก้กองกิเลส ทำคนให้เป็นคน ผลของการฝึกตน เป็นกีฬาสากลดาราร่า.....

๗.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลสงกรานต์/ปีใหม่ไทย

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

เทศกาลนี้มีประวัติศาสตร์มายาวนาน เป็นหนึ่งของเทศกาลที่เด่น ๆ ประจำปีของไทยกว่าเทศกาลอื่น นอกจากเป็นเทศกาลที่ให้ความสนุกสนานแก่ผู้คนทุกเพศทุกวัยรวมถึงชนชาติอื่น ๆ แล้วที่สำคัญมีจุดเริ่มต้นมาจากเทพ พรหม หรือวัดในศาสนาฐานะแหล่งจริยธรรม จะเห็นได้จากปัญหา ๓ ราศีของกบิลพรหมกับธรรมาบาลกุมาร เรื่องผีตาโชนถือเป็นตัวเอกแห่งจริยธรรม เรื่องการปล่อยนกปล่อยปลาที่คนไทยถือคติว่าเป็นการต่ออายุให้กับตนเอง เรื่องการก่อเจดีย์ทราย คนไทยถือคติว่า เป็นการใช้น้ำสงฆ์ด้วยการทดแทนหิน ดิน ทรายที่ติดเท้าตนไปจากวัดแสดงถึงการมีหิริโอตตปปะ คนไทยภาคเหนือมีประเพณีไม้ค้ายันตันโพธิ์ ถือคติว่าจะสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตและทรัพย์สินเป็นต้น

ในเชิงเศรษฐกิจถือว่าเป็นเทศกาลที่ให้มูลค่าทางเศรษฐกิจได้ดี เพราะจัดงานนี้กันทุกจังหวัด ทุกชุมชนและทุกวัดแม้แต่คนที่ล่องลับดับขันธ์ไปแล้วด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ จะเห็นว่า ในช่วงเช้า เป็นพิธีปฐมฤกษ์ ชาวไทยจะพากันเข้าวัดทำบุญตักบาตร กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติและเจ้ากรรมนายเวร ญาติปีศาจมารร้ายทั้งหลาย โดยเฉพาะผู้อยู่ในภพภูมิปรตตูปชีวิที่คอยอาศัยส่วนบุญที่คนอื่นอุทิศให้ ดังเช่น ตำนานของพระเจ้าพิมพิสารที่ถวายพระวิหารเวฬุวันแด่พระพุทธเจ้า ที่ต้องทำพิธีถวายถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกนั้น ขณะกรวดน้ำพระองค์มิได้อุทิศส่วนกุศลให้เปรตชนผู้ล่องลับไปแล้ว ตามตำนานพระมาลัยถือว่า บรรดาเปรตผู้อยู่ทุกติภูมิเหล่านั้นมิได้รับทานที่ให้ใคร ๆ อุทิศให้ เมื่อถึงกลางคืนเปรตเหล่านั้นได้มาขอรำพันถึงความทิวโหย ความทุกข์ร้อนสาหัส พระเจ้าพิมพิสารจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลเรื่องดังกล่าว พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า มหาบพิตรได้อุทิศส่วนกุศลไปถึงเปรตเหล่านั้นหรือไม่ พระเจ้าพิมพิสารตรัสตอบว่า มิได้อุทิศถึงเขาเลย พระเจ้าข้า พระพุทธองค์จึงให้ทำพิธีถวายพระวิหารใหม่ เมื่อพระพุทธองค์ประทานพร (ยะถา วาริวะหา....) ก็เห็นน้ำกรวดลงอุทิศถึงเปรตเหล่านั้น เมื่อ ยะถา จบ ก็สวดอุทิศต่อด้วยบท “ติโรกฺขทชะกัณฐะปัจฉิมภาค” (เรื่องเปรตที่อาศัยตามชายคาเรือนของญาติ/ไม่มีที่อยู่เป็นของตนเอง) ความว่า อะทาสี เม อะกาสี เม ญาติมิตตา สะขา จะ เม เปตานัง จึงเป็นที่มาของสูตรนี้ในพระสูตรตันตปิฎก ผลปรากฏว่า เมื่อ

เปรตเหล่านั้นได้รับ ก็ไม่กลับมารังควานอีกเลย สอดคล้องกับตำนานในพระมาลัยที่พระมาลัยเถรเจ้า ได้ไปนรก รับการส่งข่าวจากนรกมายังญาติบนโลกกว่าให้ทำบุญอุทิศไปให้เพราะอดอยากทั้งอาหารทั้ง น้ำกิน ด้วยความเชื่อในบุญ-บาปนี้ชาวพุทธไทยเมื่อใส่บาตรแล้วก็ใส่น้ำดื่มด้วยคู่กัน

การสรงน้ำพระพุทธรูป ชาวพุทธไทยถือว่า ได้สรงน้ำพระพุทธรูปเจ้าด้วย ซึ่งธรรมชาติของ มนุษย์นั้นจะอาบน้ำทุกวัน ๆ ละ ๒-๓ ครั้ง ถ้าอยู่ในประเทศหนาวก็อาจจะ ๒-๓ วันครั้งหนึ่ง สมัย พุทธกาล อนุญาตพระสงฆ์สรงน้ำได้ ๕ วัน/๑ ครั้ง ตามสถานการณ์แห่งความสะดวกในการดำรงชีวิต การสรงน้ำก็เป็นสื่อสัญลักษณ์ว่าได้ชำระมลทินในร่างกายภายนอก เป็นการรักษาสุขภาพตามพระวินัย สงฆ์ ซึ่งผู้เขียนเคยกล่าวไว้หลายเรื่องที่ว่า การบัญญัติพระวินัยสงฆ์ของพระพุทธรูปเจ้านี้มีวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ หนึ่งในนั้นคือ ให้เป็นที่ยอมรับในหมู่สงฆ์ และเป็นไปเพื่อสุขภาพะ เช่น ห้ามปัสสาวะลง น้ำ ห้ามเทของเน่าของเสียลงน้ำ ให้ดูแลเสนาสนะ ผ่านุง ผ้าครอง แมแต่ผม ครော หวด เล็บมือ เล็บ เท้าก็ไม่ให้ยาว ขนจุก ขนรักแร้ถ้ายาวไปก็ต้องตัดเพื่อไม่นำรังเกียจ ในส่วนสรงน้ำที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ ภายใต้นั้น ก็การชำระจิตใจให้สะอาด ในคำว่า สจิตตะปริโยทะปะนัง ตต ลตทอน ถอนโลภ โกรธ หลง มิใช่แต่เว้นชั่ว ทำแต่ดี แต่ไม่ชำระจิตใจ ดังนั้น บทสรุปของศีลจึงมีคำว่า สีเลนะ สุคะตัง ยันติ สีเลนะ โภคะสัมปะทา สีเลนะ นิพพุตัง ยันติ ตัสมา สีลัง วิโสธะเย

๒) ตำนานสงกรานต์ในชมพูทวีป

ว่าตามบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันออก เรื่องเทศนากาลสงกรานต์นี้มีที่มาสองทางด้วยกัน กล่าวคือ ทางที่หนึ่งมาจากอินเดียซึ่งถือกันว่าเป็นแหล่งศาสนา-ปรัชญาตะวันออก มีปรากฏจากหลาย ตำนานบ้างก็ว่า “เมื่อพ้นจากอากาศหนาว ต้นไม้เริ่มผลิดอกออกช่อ ผุงสัตว์ที่เคยจำศีลออกหากินอีกครั้ง ธรรมชาติกลับฟื้นคืนสู่ความมีชีวิตชีวา ชาวอินเดียจึงถือเอาช่วงต้นฤดูใหม่ (ฤดูร้อน) นี้เป็นวันขึ้น ปีใหม่และเฉลิมฉลองแสดงความยินดีและเล่นสนุกสนาน”^{๗๓} ทางที่สอง เป็นเทศกาลของไทย เป็น บุญประจำเดือน ๕ ตามฮีตสิบสอง เมืองไทยมีฤดูกาลที่สอดคล้องกับชาวอินเดีย ในช่วงเดือนเมษายน การเก็บเกี่ยวข้าวกล้าได้ผ่านสงกรานต์พ้นไปแล้ว งานในไร่นาหยุดลงชั่วคราว จึงหันมาหาความ สนุกสนานกันที่จะพึงมีและอีกอย่างเป็นโอกาสเข้าสู่ฤดูกาลฝนมาประจวบเหมาะกัน จึงถือเอาวัน สงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบอย่างอินเดียด้วย

ประพันธ์ กุลวินิจฉัย กล่าวในหนังสือเทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือนว่า “เทศกาล สงกรานต์กล่าวกันว่าได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิความเชื่อของพราหมณ์”^{๗๔} สุภักดิ์ อนุกุล กล่าวใน หนังสือวันสำคัญของไทยว่า “สมัยโบราณถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันปีใหม่ เนื่องจากเป็นระยะว่างจาก การทำไร่ไถนา จึงจัดวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่แล้วเล่นสนุกสนานกัน เรียกว่า เล่นนักษัตรฤกษ์ เทศกาลสงกรานต์นี้ เหมือนกันหมดทั้งประเทศไทย พม่า เขมรและประเทศลาว เนื่องจากได้

^{๗๓} ธนาภิต เรียบเรียง, วันสำคัญของไทย, (กรุงเทพฯ: ปิรามิต, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^{๗๔} ประพันธ์ กุลวินิจฉัย, เทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

แบบอย่างมาจากประเทศอินเดียที่เดียวกัน” ^{๗๕} ธนาภิต เรียบเรียง กล่าวอีกว่า “ในเมืองไทยมีฤดูกาลที่สอดคล้องกับชาวอินเดีย เพราะในช่วงเดือนเมษายน การเก็บเกี่ยวข้าวกล้าได้ผ่านพ้นไปแล้ว งานในไร่นาหยุดลงชั่วคราว จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบอย่างอินเดีย โดยในไทยมีการทำบุญตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปล่อยนกปล่อยปลา รดน้ำดำหัว ขอศีลขอพรจากผู้ใหญ่ ส่วนอื่นก็มีการเล่นน้ำ สาดน้ำกันสำหรับหนุ่มสาวและเล่นในโอกาสนักชัฏฤกษ์กันเป็นประจำเพณีสืบต่อมาตั้งแต่ครั้งโบราณ” ^{๗๖}

เทศกาลสงกรานต์นี้ มีตำนานเดินทางมายาวไกล เป็นละครซีรีส์ มีตัวเอก ตัวโกง ตัวประกอบกันหลายตัว บางครั้งดูเหมือนว่า เรื่องนี้จะไม่น่าโยงเข้าได้กับเรื่องสงกรานต์ แต่พอไปมาก็เข้าได้ เช่นการปล่อยนก ปล่อยปลาซึ่งตัวละครที่สำคัญในเรื่องนี้ คือ

๑. กบิลพรหม (ท้าวมหาพรหม)
๒. ธรรมบาลกุมาร (ผู้รับคำทนายปัญหา ๓ ราศีและฟังภาษานกออก)
๓. เศรษฐีสองผิวเมีย (ไม่มีบุตร ทำพิธีบนบานขอบุตรกับรุกขเทพ)
๔. นักเลงสุรา (ตั้งวงดื่มสุราข้างถนน)
๕. นกอินทรี ๒ ตัวเมีย (อาศัยอยู่ต้นตาล ผู้เฉลยปัญหา ๓ ราศีแก่ธรรมบาลกุมาร)
๖. ธิดาของกบิลพรหม ๗ คน (นางสงกรานต์ตามวันทั้ง ๗ ของสัปดาห์)

สงกรานต์ มีตำนานมาในชมพูทวีป (อินเดียปัจจุบัน) ว่า เศรษฐีสองผิวเมียแต่งงานนานแล้วไม่มีบุตร วันหนึ่งเดินผ่านหน้านักเลงสุรา นักเลงสุราพูดจาเย้ยหยันว่า เศรษฐีมีแต่เงิน มั่งคั่ง มาก ทรัพย์มหาศาลแต่ไม่มีบุตร เป็นโคมะบุรุษ ไม่มีหน่อเนื้อเชื้อไขที่จะแตกเหล่าแตกอ ตายไปตกนรกขุมปุตตะ เศรษฐีคิดดูแล้วว่่าก็จริง คิดอยากได้บุตรทันที จึงปรึกษากันพากันไปบวงสรวงต่อพระอาทิตย์ พระจันทร์ แต่ก็ไม่สมปรารถนา จนในปีหนึ่งเมื่อถึงเดือนสี่-เดือนห้า (ตรงกับช่วงเทศกาลโฮลี/ฮาโลวีล) คนทั้งหลายมีการละเล่นรื่นเริงกันทั่วชมพูทวีป เศรษฐีจึงพาบริวารไปยังต้นไทรริมน้ำ นำข้าวสารล้างน้ำเจ็ดครั้งแล้วหุงบูชารุกขเทพต้นไทรนั้น ตั้งจิตอธิษฐานขอบุตรต่อรุกขเทพนั้น กล่าวกันว่าเศรษฐีทำพิธีบนบานขอบุตรในวันนักชัฏฤกษ์สงกรานต์นี้ ต่อมาองค์อินทรีได้ประทานกุมารมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาแล้วขนานนามว่า “ธรรมบาลกุมาร”

กำเนิดสงกรานต์ก่อตัวมาตามลำดับดังนี้ ต้องอาศัยส่วนประกอบหลายอย่างทั้งสถานที่ บุคคล เวลา โอกาส เริ่มจากเศรษฐีสองผิวเมียแต่งงานแล้วไม่มีบุตร จึงทำการขอบุตรกับต้นไทร ได้บุตรสมปรารถนา ตั้งชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร ซึ่งกุมารนี้เก่งกาจสามารถเรียนรู้ภาษาสัตว์โดยเฉพาะภาษานกตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ รับทำตบปัญหา ๓ ราศีโดยมีพระเศียรเป็นเดิมพันกับกบิลพรหมผู้มีชื่อเสียง เป็นอาจารย์บอกมนต์ทั่วชมพูทวีป ผลปรากฏว่าธรรมบาลกุมารตบปัญหานั้นได้ กบิลพรหมจึงต้องตัดศีรษะของตนตามสัญญา ปัญหาเมื่อพระเศียรนั้นถูกตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้ในโลกมนุษย์ถ้า

^{๗๕} สุภักดิ์ อนุกุล, วันสำคัญของไทย, (กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธ์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๐.

^{๗๖} ธนาภิต เรียบเรียง, วันสำคัญของไทย, หน้า ๘๖.

ทิ้งบนบกไฟจะไหม้โลก ถ้าทิ้งในน้ำ น้ำจะแห้ง ถ้าโยนไปในอากาศ ฝนจะแล้ง จึงให้ธิดาคนโตนำพานมารองรับนำไปบรรจุไว้ที่ถ้ำคันธฤดี ภูเขาพระสุเมรุ (ไกรลาส) เมื่อวันที่ราศีมีนกับราศีเมษเสวยฤกษ์โคจรพบกัน วันนี้อย่างไรว่า วันสงกรานต์ ธิดาของกบิลพรหมทั้ง ๗ คนนั้นเปลี่ยนวาระกันรับตำแหน่งนางสงกรานต์ตามวันทั้ง ๗ ของสัปดาห์ ทำหน้าที่นำศีระะบิดาของตนมาสรองน้ำและเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ๖๐ นาทีแล้วนำกลับเข้าถ้ำคันธฤดีดังเดิม

๓) ตำนานสงกรานต์ในไทย

เทศกาลสงกรานต์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เกิดจากฮินดูสอง บุญประจำเดือนทั้ง ๑๒ เดือน บุญประจำเดือนห้า ชื่อว่า สงกรานต์ มีต้นกำเนิดในไทย จากคำกล่าวที่ว่า “ฮินดูหนึ่งนั้น พอถึงเดือนห้า ให้พวกไพร่ชาวเมือง จงพากันสรองน้ำรดสัพพะพุทธรูป ให้ทำทุกวัด อย่าไรร้างห่างเสีย ให้พากันและทำแท้ว ๆ ทุกหัวแผ่นดินให้ทำแท้วผู้คน จังสิสุขยังล้นทำถึกคำสอนฮินดูครองครวแต่ปฐมพูน”^{๗๗} (ตอนสุดท้ายถอดความได้ว่า ให้ช่วยกันทำจริง ๆ ทำทุกที่ ทำทุกคน จึงจะมีความสุขและทำถูกต้องตามประเพณีที่ทำสืบกันมาแต่กาลก่อนโน้น)

๔) ตำนานนางสงกรานต์

สงกรานต์ เป็นเทศกาลปีใหม่ของประเทศไทย ลาว กัมพูชา พม่า ชนกลุ่มน้อย ชาวไตแถบเวียดนาม ชาวจีนที่มณฑลยูนนานของจีน ศรีลังกาและประเทศอินเดียตอนเหนือสุด (ไทยอาหม) เมื่อเกิดปรากฏการณ์ขึ้น ดวงอาทิตย์โคจรรอบจนครบกำหนด ๓๖๕ วัน ถือกันว่าเป็นพิธีใหญ่ นั่นคือนางเทพธิดาทั้ง ๗ คนของกบิลพรหมจะผลัดวาระกันทำหน้าที่ในการอันเชิญพระเศียรของกบิลพรหมแห่รอบเขาพระสุเมรุครั้งหนึ่ง ซึ่งธิดาทั้ง ๗ คนนี้เป็นที่มาของคำว่านางสงกรานต์ ดังนั้น ในรอบ ๗ ปี นางสงกรานต์นี้จะทำหน้าที่ไม่ซ้ำกัน คือวันอาทิตย์ เป็นวาระของธิดาชื่อทุงชะเทวี วันจันทร์ เป็นวาระของนางโคราคเทวี วันอังคาร เป็นวาระของนางรากษสเทวี วันพุธ เป็นวาระของนางมณฑาเทวี วันพฤหัสบดี เป็นวาระของนางกิริณีเทวี วันศุกร์ เป็นวาระของนางกิมิทาเทวี วันเสาร์ เป็นวาระของนางมโหทรเทวี ปี ๒๕๖๖ นี้วันสงกรานต์ตรงกับวันพฤหัสบดี นางสงกรานต์ก็เป็นวาระของนางกิริณีเทวี

ตำนานนางสงกรานต์นี้ รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้จารึกไว้ในแผ่นศิลา ๗ แผ่น ติดไว้ที่ศาลารอบพระมณฑปทิศเหนือของวัดพระเชตุพนหรือวัดโพธิ์ ทำเศียร ซึ่งมีรายละเอียดว่านางสงกรานต์เป็นนางฟ้าบนสวรรค์ชั้นจตุรมาหาชิกา สวรรค์ชั้นที่ ๑ ในทั้งหมด ๖ ชั้น มี ๗ คน เป็นพี่น้องกันและต่างก็เป็นบาทบริจาริกาของพระอินทร์ จอมเทวราช นางสงกรานต์ จะทำหน้าที่รับศีระะของกบิลพรหมแห่รอบเขาพระสุเมรุในแต่รอบปีที่ตรงกับวันสงกรานต์นั่นเอง โดยมีเกณฑ์กำหนดว่า วันสงกรานต์ คือวันที่ ๑๓ หรือ ๑๔ บางปี ในเดือนเมษายน ตรงกับวันใดในเจ็ดวัน ก็เป็นหน้าที่ของนางสงกรานต์นั้นตามลำดับทำหน้าที่เป็นนางสงกรานต์

^{๗๗} จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, **ของดีอีสาน**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๐), หน้า ๑๕๒.

๕) กิจกรรมเทศกาลสงกรานต์

กิจกรรมเตรียมความพร้อมทางกาย-ใจในด้านต่าง ๆ ต้อนรับกาลเวลาแห่งชีวิตใหม่ จะเริ่มต้นในวันปีใหม่ที่กำลังจะมาถึง กิจกรรมที่ทำ ได้แก่

๑. ทำความสะอาดบ้านเรือนที่อยู่อาศัย รวมถึงจัดอาคารสถานที่ต่าง ๆ รวมไปถึงวัด ศาลา บริเวณชุมชน เป็นต้น

๒. เตรียมเสื้อผ้า เครื่องประดับสวมใส่ไปทำบุญ มักเป็นเสื้อลายดอก นอกจากนี้ยังมีเสื้อผ้าใหม่ นำไปฝากเป็นของขวัญผู้ใหญ่พร้อมรดน้ำขอพรด้วย

๓. เตรียมอาหารหวานคาวในการไปทำบุญ รวมถึงจ่ายในการมาตักบาตบิณฑบาตแก่ผู้ล่วงลับไป

๔. ก่อเจดีย์ทราย จะทำในวันใดวันหนึ่งระหว่างวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน โดยการขนทรายมาก่อเป็นเจดีย์ขนาดต่าง ๆ ในบริเวณวัด (บางท้องถิ่น ก่อเจดีย์ทิศเหนือ-ทิศใต้ของหมู่บ้าน) แล้วทำพิธีฉลองเจดีย์นั้นด้วย เพื่อสิริมงคลและเป็นมงคลคาถาป้องกันภัยในหมู่บ้านไปในตัว

๕. ปล่อยปลา หรือสัตว์อื่น ๆ เป็นการทำทานอีกรูปแบบหนึ่ง โดยเฉพาะการปล่อยปลาที่ติดน้ำแห้ง หรือปลาที่อยู่ในน้ำตื้น ๆ น้ำใกล้แห้งขอด ซึ่งจะตายต่อไป เป็นการต่ออายุของตนด้วย

๖. รดน้ำผู้ใหญ่ หรือรดน้ำขอพร เป็นการแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่ของครอบครัว หรือผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือ การรดน้ำผู้ใหญ่อาจจะรดน้ำทั้งตัวหรือรดเฉพาะที่ฝ่ามือก็ได้ ดังนั้น จึงควรมีผ้านุ่มห่มไปมอบให้ด้วย เพื่อจะได้ผลัดเปลี่ยนหลังจากเสร็จสิ้นพิธีสงกรานต์แล้ว

๗. เล่นรื่นเริงต่าง ๆ เช่น สะบ้า ลูกข่าง มอญซ่อนผ้า ขาหย่าง ซ่อนหา แห่ต้นดอกไม้ ต้นดอกไม้ ชम्मหรสพ ลินคำพื้นบ้าน ส่งเสริมกิจกรรมท่องเที่ยว

๘. รดน้ำ-สาदनํ้า หลังจากเสร็จพิธีต่าง ๆ แล้ว เป็นการสาदनํ้ารดกันเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างญาติมิตร รดน้ำกันเบา ๆ ด้วยความสุภาพ โดยการใช้นํ้าสะอาดผสมนํ้าอบหรือนํ้าหอม ไม่นํ้ากันถึง

๙. สรงนํ้าพระสงฆ์ ที่สรงทั้งพระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธรูป การสรงนํ้าจะใช้นํ้าพิเศษที่สุด มีนํ้าอบ นํ้าหอม หรือนํ้าที่ผสมด้วยนํ้าอบ นํ้าหอมและประพรมที่องค์พระนั้น

๖) ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี

ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศีถือว่าเป็นเนื้อหาของเทศกาลสงกรานต์ที่สำคัญ เมื่อ कुमारน้อย ธรรมบาลกุมารมีอายุเพียง ๗ ขวบ ถ้าเทียบปัจจุบันเข้าชั้นเรียนประถมศึกษาปีที่ ๑ เท่านั้น กำลังฝึกหัดอ่านเขียนเรียนรู้ ก็ถือว่าโชคดีจะได้วัดคุณภาพคนที่มีเทพอภินิหารหนึ่งนามว่า กบิลพรหม เป็นอาจารย์บอกรับคนทั่วชมพูทวีป มีลูกศิษย์ผู้เคารพนับถืออยู่ทั่วไป ได้ยินกิตติศัพท์ทางสติปัญญาอันยอดเยี่ยมของธรรมบาลกุมาร มาถึงจุดหนึ่ง เป็นจุดร้อนวิชาที่ว่าได้ ก็ธรรมดานักมวยต้องมีคู่ชก จะชกคนเดียวไม่ได้ แม้จะเก่งสักปานใดก็ตาม ถ้าไม่มีคู่ชกเสียแล้ว ก็วัดไม่ได้ว่าเก่งขนาดไหน จึงคิดทดลองภูมิปัญญาโดยเอาศิระจะเป็นเดิมพัน ตั้งปัญหาขึ้นมา ๓ ข้อ ถ้ามธรรมบาลกุมาร ถ้ามธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ต้องตัดศิระของตนบูชาปัญหาทันที ผลปรากฏว่า ธรรมบาลกุมารตอบได้ เป็นอันว่าปรมาจารย์อย่างกบิลพรหมต้องตัดศิระของตนบูชาปัญหานั้น

อันที่จริง ธรรมบาลไม่ทราบคำตอบในทันที โดยผลัดวันตอบปัญหาไปอีก ๗ วัน ครั้นเวลาล่วงจากนั้นไป ๖ วัน ธรรมบาลกุมารก็ยังคงคิดหาคำตอบไม่ได้ จึงหลบออกจากปราสาทหนีเข้าป่า และไปนอนพักเอาแรงใต้ต้นตาล ขณะนั้นบนต้นตาลมีนกอินทรียั้วเมียคู่หนึ่งอาศัยอยู่ ไกลรุ่ง นางนกถามสามีว่า “พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน” นกสามีก็ตอบว่า “พรุ่งนี้เราไม่ต้องหากินไกล เพราะจะได้กินเคี้ยวธรรมบาลกุมาร ซึ่งจะถูกตัด เนื่องจากตอบปัญหาจริยธรรม ๓ ราศีไม่ได้” ซึ่งปัญหา ๓ ราศีนั้นได้แก่

ตอนเช้า ราศีของเราอยู่ที่ใด ? (อยู่ที่ใบหน้า)

ตอนเที่ยง ราศีของเราอยู่ที่ใด ? (อยู่ที่อก/หัวใจ)

ตอนค่ำ ราศีของเราอยู่ที่ใด ? (อยู่ที่เท้า)

คำตอบปัญหา ๓ ราศีข้างต้น เป็นความโชคดีเข้าข้างธรรมบาลกุมาร เมื่อได้ยินการไขปัญหาของนกอินทรีบนต้นตาลนั้น ก็จำจนขึ้นใจ เพราะธรรมบาลรู้ภาษานกแล้วกลับไปปราสาทอันเป็นที่อยู่ของตน วันรุ่งขึ้นเป็นวันครบกำหนดแก้ปัญหา ๗ วัน กบิลพรหมมาฟังคำตอบ ธรรมบาลกุมารกล่าวแก้ปัญหาตามที่นกอินทรีคุยกันทุกประการและเป็นคำตอบที่ถูกต้อง เป็นอันว่ากบิลพรหมต้องยอมตัดเคี้ยวของตนบูชาความรู้ธรรมบาลกุมารน้อยนั้น จากนั้น กบิลพรหมจึงเรียกธิดาทั้ง ๗ ของตน ซึ่งเป็นบาทจาริกา คือหญิงรับใช้ของพระอินทร์มาพร้อมกันแล้วบอกว่า ตนจะตัดเคี้ยวบูชาความรู้ธรรมบาลกุมารแล้ว ปัญหาว่า ศีรษะนี้เมื่อตัดแล้วจะทิ้งที่ไหนไม่ได้ เพราะถ้าทิ้งไปบนบก ไฟจะลุกไหม้ ถ้าทิ้งไปในอากาศฝนจะแล้ง ถ้าทิ้งลงไปในมหาสมุทรน้ำจะแห้ง จากนั้น สั่งให้ธิดาคนโตชื่อนางทุงชะเทวี นำพานมารองรับศีรษะ แล้วอัญเชิญไปบรรจุไว้ในมณฑปถ้ำคันธุลี เขาพระสุเมรุ บูชาด้วยเครื่องทิพย์ พระเวสสุกรรมก็เนรมิตโรงประดับด้วยแก้ว ๗ ประการชื่อภควดีให้เป็นที่ประชุมเทวดา ครั้นครบ ๓๖๕ วัน โลกสมมุติว่าเป็นหนึ่งปี เป็นวันสงกรานต์ ธิดา ๗ คนของกบิลพรหมก็ผลัดวาระกันเป็นนางสงกรานต์มาอัญเชิญเคี้ยวของบิดาออกแห่รอบเขาพระสุเมรุ

๗) คติธรรมจากปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี

ราศีที่ ๑ ถามว่า ตอนเช้า ราศีของเราอยู่ที่ใด ตอบว่า อยู่ที่ใบหน้า หมายถึงให้ล้างหน้า แปรงฟันหลังตื่นนอน รวมไปถึงแต่งองค์ทรงเครื่องด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ให้เหมาะกับหน้าที่การงานก่อนออกทำงาน เพราะคนเวลาพบกัน ประการแรกที่จะคิดว่าเป็นอย่างไร คือรูปร่างหน้าตา การแต่งตัวถูกกาลเทศะ ไม่ดูมอมแมม การกล่าวเพียงเท่านั้นอาจดูผิวเผินเกินไป จึงต้องเจาะคำว่าหน้าให้ลึกลงไปอีก คือเป็นหน้าแห่งความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ได้แก่หน้าของพระพรหม หน้าทั้งสี่ต้องมีความบริสุทธิ์ เช่น เมตตาบริสุทธิ์ ซินขมยินดีก็เป็นการชื่นชมที่ไม่อยู่บนฐานของผลประโยชน์ เพราะคำชื่นชมบนผลประโยชน์ย่อมไม่บริสุทธิ์

ราศีที่ ๒ ถามว่า ตอนเที่ยงวัน ราศีอยู่ที่ใด ตอบว่า อยู่ที่อก ให้นำน้ำลูบอก หมายถึงขันติ ทำให้ใจให้เย็นด้วยการนำน้ำเย็นมาลูบที่อก เพราะฤดูร้อนเมษายน อากาศร้อนมาก เมื่อกายร้อน ใจก็ย่อมร้อนไปตามด้วย ครั้นจะใช้น้ำลูบที่หัวใจก็ทำไม่ได้ เมื่อน้ำลูบที่อกก็ส่งถึงใจด้วย ย่อมทำให้เย็นได้ โดยถือว่า อากาศร้อนก็ให้ร้อนเพียงภายนอก แต่ใจต้องเย็น เรียกว่าบริหารอารมณ์ดี (E.Q.) บั้นหน้ารับงานตามหน้าที่

ราศีที่ ๓ ถามว่า ตอนคำ ราศีอยู่ที่ใด ตอบว่า อยู่ที่เท้า หมายถึงให้ล้างเท้าก่อนเข้านอน เพราะกลางคืนบางคนออกเที่ยว ไปเหยียบสิ่งสกปรก มูลแพะ แกะ โค กระบือ ก่อนเข้านอนควรล้างเท้าก่อน จะเกิดเพาะเชื้อโรค นอกจากนี้ ยังสื่อถึงธรรมที่ลึก ๆ ด้วยว่า สิ่งที่จะครอบงำจิตใจให้ไร้ราศีที่เท้านี้ได้แก่อกุศลมูลทั้ง ๓ (ความโลภ ความโกรธ ความหลง) อันเป็นรากฐานของความชั่วที่ต้องชำระล้างให้หมดจดก่อน เมื่อเข้านอนจะได้นอนเป็นสุข

๘) คติธรรมจากเหตุการณ์ตัดศีรษะของกบิลพรหม

ตามที่กล่าวข้างต้นว่า เมื่อกบิลพรหมแก้ปัญหา ๓ ราศีกับธรรมบาลกุมารแล้ว ต้องยอมตัดศีรษะของตนบูชาความรู้ เมื่อตัดแล้วก็มีปัญหาตามมาว่า ศีรษะของกบิลพรหมจะนำไปทิ้งที่ไหนไม่ได้เลย แล้วจะให้ทำอะไร ข้อนี้เป็นปริศนาธรรม ไม่ได้หมายความว่า ศีรษะของกบิลพรหมนี้เสียดจัญไรอะไรหรอก หากแต่ว่า จะต้องไม่ตกอยู่ในลักษณะของคำว่าทิ้งไป แต่ต้องยกไว้ในที่สูง นำขึ้นไปในตำแหน่งที่บูชาสักการะ เป็นสื่อสอนว่า ลูก ๆ ต้องเคารพพ่อแม่ ยกท่านไว้ในที่สูงตั้งเขาพระสุเมรุ ตามพุทธพจน์ที่ว่า “พรหมชาติ มาตาปิเตโร พ่อแม่เป็นพรหมของลูก”^{๗๘} เมื่อกบิลพรหมตัดศีรษะแล้วก็มอบให้ธิดาคนแรกชื่อทุงชะเทวี นำไปบรรจุไว้ ณ มณฑปถ้ำคันธูลี ภูเขาพระสุเมรุ บ้างเรียกว่าเขาไกรลาส (ศูนย์กลางจักรวาล หรือสะดือจักรวาล) อันแสดงถึงเคารพสูงสุด เมื่อครบรอบปีหนึ่งที่ถือกันว่าเป็นวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง ๗ คนนี้จะผลัดวาระกันเป็นนางสงกรานต์นำเศียรกบิลพรหมมาสรองน้ำ แล้วเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ๖๐ นาที จะเห็นว่า ในรอบ ๗ ปี นางสงกรานต์จะไม่ซ้ำกัน

๙) คติธรรมทิวิมานะ (พาดิเบหาย)

อหังการ มมังการ คือทิวิมานะ เป็นภัยแก่ตัว ดังที่มาของปัญหา ๓ ราศีที่กบิลพรหมทนายปัญหากับธรรมบาลกุมาร รุ่งปุ้กับรุ่งหลาน จะทำตายอะไรก็ได้แต่อย่าทำตายด้วยชีวิต ถ้าคนธรรมดาแก้ตัวได้ แต่นี่เป็นทำวมหาพรหม การที่ตนจะเสียชีวิตนั้นยอมเสียจริยธรรมใหญ่หลวงในที่สุดก็ต้องยอมตัดศีรษะของตนบูชาความรู้เด็กรุ่งหลาน

ทิวิมานะ อย่าพึ่งดูหมิ่นคนอื่น แม้ว่า ตนจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรู้และมีอำนาจ ก็ไม่รังเกียจผู้น้อย ไม่ด้วยค่าคนอื่น คิดว่าไม่มีใครรู้เรื่องได้ ต้องอาศัยคนอื่นช่วย อย่างในกรณีธรรมบาลกุมารเป็นคนที่รู้และรอบคอบ ก็คิดคำตอบของปัญหานั้นไม่ออก แต่โชคได้คำตอบจากนกอินทรี

ยัตระเบียบวินัย คือการจะทำสิ่งใด ๆ ต้องมีระเบียบวินัย มีกฎกติกา เคารพกฎกติกานั้นด้วย ตัวอย่างที่กบิลพรหมไม่อาศัยเหลี่ยมความรอบจัดของตนเองบายเบี่ยงถูกตัดศีรษะ เพราะมองเห็นว่า ความดีความถูกต้องและวาจาสัตย์จะเป็นบรรทัดฐานในสังคมและรักษาความเป็นพรหมไว้ จึงยอมทำตามสัญญาด้วยการตัดศีรษะของตน เป็นการยอมตายเพื่อรักษาธรรมเอาไว้ ตามที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า จงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ จงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต จงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม

การพนัน เป็นโทษมหันตที่ร้ายกาจ ตัวอย่างที่กบิลพรหมต้องยอมถูกตัดศีรษะของตน เพราะการพนันที่ตนกล้าเดิมพันด้วยชีวิตอันเป็นผลจากการที่ตนสบบประมาทธรรมบาลกุมารว่ายังเด็ก

^{๗๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

จึงต้องสังวรไว้ว่า บุคคลไม่ควรให้การพนันมาทำลายทรัพย์ทำลายครอบครัวและทำลายชีวิต คำโบราณเปรียบเทียบไว้ว่า “โจรปล้นสิบครั้งไม่เท่าไฟไหม้..ไฟไหม้สิบครั้งก็ไม่เท่ามัวเมาในการพนัน”

ต้องละทิ้ง ละความเห็นผิด ด้วยการมีความกตัญญูทวนเวียนต่อบิดามารดาของตนเป็นพื้นฐานก่อน ซึ่งจะสื่อถึงความเคารพ นับถือ แสดงถึงจิตสำนึกในบทบาทและหน้าที่ของลูกว่าเป็นลูก อันจะส่งผลถึงรู้บทบาทและหน้าที่ต่อสังคม ต่อองค์กรที่ตนสังกัดอยู่ จะเห็นได้จากการปฏิบัติหน้าที่ของธิดาทั้ง ๗ ต่อกบิลพรหมผู้เป็นบิดา เมื่อครบรอบปีจะผลัดเปลี่ยนกันมาอันเชิญศิระชะของกบิลพรหมออกมาแห่เวียนรอบเขาพระสุเมรุ พร้อมด้วยเหล่าเทพไท้เทวาทั้งหลายประมาณหนึ่งชั่วโมงแล้ว นำกลับคืน ณ ที่เดิม

ต้องตั้งอยู่ในสัจจาจา ถือความจริง ความสัตย์ ความถูกต้อง ให้ความเคารพภักดีกา ย่อมได้รับเกียรติและเป็นที่ยกย่องบูชา อย่างกบิลพรหมนั้น แม้จะยิ่งใหญ่และมีอำนาจมากก็ตาม แต่ไม่อาศัยอำนาจที่มีกระทำสิ่งผิด ด้วยการกระทำตามที่พูด จึงยอมสละชีวิตดีกว่าอยู่อย่างคนไร้วาจา สัตย์ จะเห็นว่าการยอมสละชีวิตเพื่อธรรมนั้นทำให้เป็นอมตะ คนไม่ลืม เป็นการเชิดชูคุณค่าคือวาจา สัตย์

๑๐) คติธรรมจากพระพรหม

บุคลาธิษฐานจากกบิลพรหมกับธรรมบาลกุมาร ถือกันว่าเทพ ๒ องค์นี้เป็นพรหม ได้แก่ พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา นัยแห่งปรมัตถธรรมซึ่งเป็นการมองที่ลึกซึ้งว่ากบิลพรหม หมายถึง “อิตตา” ได้แก่ ความรู้สึกว่ามีตัวตนจริง ๆ ที่ได้ถามปัญหาที่ธรรมบาลกุมาร ซึ่งธรรมบาลกุมาร ได้แก่ “สติ ปัญญา” ส่วนต้นตาลที่นกอินทรีอยู่บนยอดนั้น ได้แก่ จิตที่เป็นสมาธิ เป็นธรรมชาติของต้นตาล ที่มีลำต้นเดียวยอดเดียวไม่มีกิ่งก้านสาขา เป็นลักษณะของสมาธิเป็นเอกัคคตาจิต (จิตที่ตั้งเป็นอารมณ์เดียว) เมื่อจิตตั้งตรงเป็นหนึ่ง ก็จะเกิดความสว่างทางปัญญาเข้าใจปัญหาได้อย่างถูกต้อง นกอินทรีคู่ผู้เมีย ได้แก่ อายตนะ คือบ่อเกิดการรับรู้

๑๑) สะท้อนคติธรรมนางสงกรานต์

คติธรรมจากนางสงกรานต์ คือการแสดงความกตัญญู ความเคารพ นับถือสูงสุด โดยที่ธิดาของกบิลพรหมทั้ง ๗ คน ผลัดวาระกันเป็นนางสงกรานต์นำศิระชะของบิดามารดาสร่งน้ำให้ร่มเย็นเป็นสุขทุกปี หมายถึงการระลึกถึงคุณของบิดาเป็นอนุสติ พรารณาให้ท่านอยู่เป็นสุขร่มเย็นตั้งอุทกธาร..เป็นที่มาของธรรมเนียมสร่งน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ และรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ในเทศกาลสงกรานต์ในปัจจุบัน

คติธรรมจากการที่ธิดาของกบิลพรหมนำศิระชะบิดาหลังจากสร่งน้ำแล้วเวียนรอบเขาพระสุเมรุ นั้น เป็นที่มาของธรรมเนียมนำศพเวียนซ้ายรอบเมรุเผาศพที่มีวัดอุประสงคีให้ญาติเกิดมรณานุสติ ให้ชวนชวาททำดี ไม่ประมาท

คติธรรมจากเขาพระสุเมรุ คือ ศูนย์กลางจักรวาล สื่อถึงความเคารพสูงสุดต่อพระพรหม จะเห็นว่า เกิดการสร้างเมรุในรูปแบบยอดเขาที่สูงตระหง่าน มองดูคล้ายประสาธน์โผล่ขึ้นกลางภูเขา เรียกว่าสร้างตามตำนานแห่งเทพพรหม เป็นที่มาของคำว่า เมรุ มีคำเต็ม ๆ ว่า เมรุมาศ

แปลว่า ภูเขาพระสุเมรุ เป็นที่สถิตของเทพพรหมตามคติของพราหมณ์ แวดล้อมด้วยสัตว์ป่าหิมพานต์ (สัตว์ในวรรณคดี) นานาชนิด

คติธรรมจากถ้ำที่ภูเขาพระสุเมรุ คือ การบรรจุสิ่งเคารพสูงสุด ซึ่งเป็นที่บรรจุพระเศียรของกบิลพรหม แทนที่จะตั้งหรือวางไว้ตามที่รอบ ๆ หรือฐานต่าง ๆ จะแสดงความไม่เคารพหรือไม่รักษา อาจสูญหายได้ ณ ปัจจุบัน ชาวไทยพุทธนิยมบรรจุอัฐิบุพการีไว้ตามกำแพงวัดหรือฐานเจดีย์หรือสร้างเป็นเจดีย์บรรจุไว้ในวัด

เทศกาลสงกรานต์นี้สำคัญถึงสำนักพระราชวัง ตัวอย่างที่ได้ประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระโกศพระอัฐิ พระสร้าางคาร สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี มายังพระที่นั่งวิมานเมฆ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา แล้วอัญเชิญพระสร้าางคารไปยังเสาวภาประดิษฐาน ณ สุสานหลวง วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เพื่อบรรจุพระโกศอัฐิ ณ ถ้ำศิลา และประชาชนพุทธไทยก็ถือคตินิยมอย่างนี้ด้วย ซึ่งมีคติมาจากถ้ำคันธุลี ภูเขาพระสุเมรุ นั่นเอง

๑๒) สะท้อนคติธรรมจากผีตาโขน

ประเทศไทยบางพื้นที่นิยมแสดงผีตาโขนในงานสงกรานต์ เช่น อ.ชาติตระการ บ้านบ่อภาค บ้านป่าแดง จะแสดงกันประกอบการฉลองคืนวันสงกรานต์ คำว่า ผีตาโขน น่าจะแปลงมาจาก ผีตาคน หรือคนที่แต่งตัวเป็นผีนี้แหละด้วยการสวมหน้ากากชนิดที่ให้น่ากลัวที่สุด เรื่องนี้มีอยู่ว่า เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านบ่อภาค อ. ชาติตระการ จ. พิษณุโลกจะมีการละเล่นโดยตอนกลางวันหนุ่มสาวจะนำน้ำอบน้ำหอมมาสรงพระพุทธรูปและสรงน้ำพระสงฆ์ในวัด เมื่อถึงเวลากลางคืนก็ประดิษฐ์ประสาตดอกไม้ไฟขนาดใหญ่ หามแห่ไปมารอบ ๆ วิหาร ผู้คนทั้งหลายก็แห่ด้วยการเต้น ฟ้อนรำ พร่ำเพลงกันยกใหญ่ ว่าแล้วก็ธรรมดาที่มีความสุข ความทุกข์ก็มาคู่กัน ขณะที่คนกำลังสนุกอยู่นั้น ผีตาจะมาก่อกวน หลอกผู้คนให้ตกใจกลัวแล้วคนก็จะวิ่งหนีกระเจิง ด้วยเหตุนี้ คนโบราณจะเตือนลูกหลานเสมอว่า อย่าสนุกจนลืมตัว ต้องหาทางหนีที่ไต่ด้วย ในเรื่องนี้มีปรัชญาธรรมอยู่ว่า การที่มีผีตาโขนมาปรากฏหลอกคนในยามเล่นสนุกสนานเช่นนี้ หมายถึงสติ ที่คอยเตือนไม่ให้คนเล่นจนลืม

ตาย อันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวซึ่งจะตกอยู่ในความประมาท ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในคาถาธรรมบทว่า

ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งความไม่ตาย

ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าอย่าอมไม่ตาย ผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว^{๗๙}

คำว่า ความไม่ประมาทนี้ มีปรากฏในปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้าที่สั่งลาภิกษุทั้งหลาย ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีอันเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงทำกิจของตนให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๘๐}

๑๓) สะท้อนคติธรรมผ่านเจดีย์ทราย

เจดีย์ทราย ประเทศไทยบางพื้นที่นิยมก่อเจดีย์นี้กันในวันสงกรานต์ถือว่าเป็นกุศโลบายแห่งบุญบาปจากความเชื่อคนโบราณว่า คนที่เดินเข้า-ออกวัดในรอบหนึ่งปีนั้นไม่รู้ว่าดินที่ติดเท้าออกจากวัดไปมากเท่าไร แต่จะมากหรือน้อยก็ตาม เราเป็นหนี้สงฆ์ การขนทรายเข้าวัดถือว่าการชำระหนี้สงฆ์ ทดแทนดินที่ติดเท้าออกไป ในขณะที่เดียวกันก็ได้บุญ และเป็นนิมิตโชคลาภที่จะให้ความสุข ความเจริญ เงินทองไหลมาเทมาดุจทรายที่ขนเข้าวัดนี้ อีกประการหนึ่งได้แก่ สิ่งเหล่านี้เป็นความละเอียดอ่อนทางจิตใจของคนโบราณ ซึ่งเกรงกลัวต่อบาปและกลัวผลของบาปที่จะตามมาลงโทษในชาตินี้

เจดีย์ทรายมีตำนานมาแต่เริ่มที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในสุวรรณภูมิ จากการเป็นหลักหลายเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ให้เรานึกย้อนไปสมัยที่พระโสณกะกับพระอุตระ นำพระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามาเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิ ณ จุดที่เผยแผ่นั้น กล่าวกันว่าเป็นมณฑลจังหวัดนครปฐม สันนิษฐานว่า พระเถระทั้ง ๒ รูปนี้ได้ทำการเผยแผ่ศาสนาอยู่ในดินแดนแห่งนี้ นาน เกรงว่ากาลนานไป ประวัติศาสตร์ขาดตอนไม่ต่อเนื่อง ก็จะไม่มื่ออะไรเป็นพยานแห่งการเผยแผ่ศาสนาได้ จึงคิดนำดินทรายที่หาได้ง่ายมาก่อเป็นเจดีย์สอดคล้องกับธรรมเจดีย์ แรกสุดก็เป็นองค์เล็ก ๆ ต่อมาผู้คนเห็นว่าสำคัญจึงก่อด้วยอิฐ หิน ดินแข็งเพื่อให้ทนทานต่อน้ำพัดได้ จากนั้นก็บูรณะมาเรื่อย ๆ หลายยุคสมัย จนเป็นเจดีย์ใหญ่โตมหึมา สีทองเหลืองอร่ามดังที่เห็นในปัจจุบันนี้ ยิ่งไปกว่านั้นเพื่อเป็นพยานแห่งภูมิประเทศที่แสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ถูกนำมาเผยแผ่บริเวณนี้ จึงตั้งชื่อจุดสำคัญแห่งนี้ว่า จังหวัดนครปฐม (จังหวัดแห่งแรกของไทย) มีสัญลักษณ์ทางราชการด้วยองค์เจดีย์ดังภาพนี้

^{๗๙} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๘๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๑๕.

ตราประจำจังหวัดนครปฐม เป็นรูปเจดีย์องค์ใหญ่ และมีมงกุฎติดอยู่ที่พระปฐมเจดีย์ เจดีย์องค์ใหญ่ หมายถึง องค์พระปฐมเจดีย์ที่พระโสณและพระอุ ตระได้สร้างขึ้น มงกุฎ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงอุปถัมภ์สร้างองค์พระปฐม เจดีย์ต่อเติมให้สูงใหญ่สง่างาม ตามที่ปรากฏอยู่ใน ปัจจุบัน จังหวัดนครปฐม ใช้อักษรย่อว่า "นฐ"

๑๔) สะท้อนคติธรรมการรดน้ำดำหัว

ภาพที่ ๙๘ สรงน้ำพระสงฆ์ในเทศกาลสงกรานต์

การรดน้ำดำหัวนี้ ตามที่กล่าวมาข้างต้น สืบเนื่องมาจากการที่ธิดาทั้ง ๗ คนของกบิล พรหมที่ผลัดวาระกันนำศีรษะของบิดาออกจากถ้ำคันธูลี เขาพระสุเมรุออกมาสรงน้ำ ในรอบ ๗ ปีตาม จำนวนของธิดาทั้ง ๗ คนประจำวัน ๗ วันของสัปดาห์ จึงกล่าวได้ว่า การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในปัจจุบัน นั้นมีคติมาจากการที่ธิดาของกบิลพรหมนำศีรษะของบิดามารदनน้ำนี้เอง เพื่อเกิดอนุสติ แสดงความ กตัญญู และเพื่อชำระล้างอกุศลจิตด้วย

ดังนั้น การสรงน้ำพระสงฆ์และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุนี้ เป็นการจำลองจากการสรงน้ำพระ เศียรของกบิลพรหม รวมถึงการลดอัตตา ความอวดดี ในแต่ละตระกูลบุตรหลานก็จะรดน้ำผู้สูงอายุ ในตระกูลของตนแล้วเปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ให้ท่าน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดี มีความรักความเมตตาต่อกัน ประจักษ์ชัดถึงความผูกพันและช่วยลดช่องว่างระหว่างวัย รู้จักให้เกียรติและเคารพกันตามวัย ช่วย ให้คนทุกวัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบใจเย็นใจ การนำอัฐิของบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วมาบำเพ็ญกุศล บังสุกุลก็เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตแล้ว แม้ท่านล่วงลับไปแล้วก็ยังไม่ลืม เป็นการกระทำให้อุณชนเห็นเป็นแบบอย่าง

ทั้งหมดดังกล่าวนี้ ล้วนบ่งชี้ความกตัญญูทวาทต่อผู้บุพพการี ผู้สูงอายุในตระกูลและชุมชนของตน ในเทศกาลสงกรานต์ ตรงกับเดือนที่มีความร้อนมาก ขณะเดียวกันปริมาณน้ำก็เหลือน้อย ผู้คนกลับใช้น้ำกันมาก คุณจะขัดแย้งกัน แต่อาศัยคุณค่าที่มีอยู่ในน้ำอันเป็นคุณธรรม ได้แก่

๑. สามัคคีและเชื่อมประสานกับสิ่งต่าง ๆ ให้ยึดเกาะรวมกันได้เหมือนน้ำที่ซึมซับเข้าไปสู่ส่วนต่าง ๆ ได้ง่าย

๒. ให้ความเย็นเพื่อคลายความร้อน สื่อน้ำภายนอกให้เกิดน้ำใจ ให้เย็นกายเย็นใจโดยคิดว่า ร้อนแต่เพียงกาย แต่ใจไม่ร้อนตาม

๓. อ่อนนุ่มถ่อมตนเหมือนน้ำ ไม่แก่งแย่งแข่งดี แสดงอวดดีอวดเด่น หยิ่งทะนงตน

๔. ยุติธรรม สม่ำเสมอเหมือนน้ำที่เย็นทั่วร่างกายไปถึงใจ ไม่ลำเอียง ไม่เลือกปฏิบัติ ให้ความเป็นธรรมเสมอกันหมดไม่ว่าเศรษฐีหรือยากจน คุณธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรถือปฏิบัติตั้งการสาดน้ำให้แก่กันและกัน ให้ซโลมอยู่ในใจเหมือนน้ำที่ซโลมร่างกาย

๑๕) สะท้อนคติธรรมจากการนำศพเวียนรอบเมรุ/ดอกไม้จันทน์

มีหลายคนถามว่า ทำไมก่อนจะนำศพขึ้นเชิงตะกอนที่เมรุเผาศพจึงต้องเวียนซ้ายก่อน ก็ตอบแบบสันนิษฐานว่า เพื่อให้ญาติพี่น้องที่มาร่วมพิธีเผาศพนั้นได้เกิดมรณานุสติ คือให้นึกเสียวว่า ชีวิตนั้นสั้นนัก จะตายเมื่อไรไม่รู้ กระนั้นเลย ต้องรีบทำความดี เรื่องนี้หากว่ากันตามนัยกรรมฐานก็คือให้นึกถึงความตาย นึกถึงความไม่เที่ยง ดังนั้น

เราต้องไม่ประมาทรีบปฏิบัติธรรม การที่เวียนซ้ายรอบเมรุนั้น หมายถึงการจำลองเวียนรอบเขาพระสุเมรุ และนัยหนึ่งคือ เวียนซ้ายทวนเข็มนาฬิกาเป็นสื่อว่าไปต่อไม่ได้แล้ว จบสิ้นลงตรงนี้

มาถึงตรงนี้ มีสิ่งที่เกี่ยวข้องอยู่กับเมรุ คือให้อยู่ในเมรุเท่านั้น นั่นคือ **ดอกไม้จันทน์** (กลิ่นหอม) ดอกไม้นี้มีประวัติสืบมาจากประเทศอินเดียที่ถวายเพลิงศพพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะใช้ไม้จันทน์เท่านั้นเป็นพินเผา ปรากฏว่าตกลอมาถึงเมืองไทย จะเห็นว่าพระศพของเจ้าฟ้า พระราชวงศ์จะใช้ไม้จันทน์เป็นพินเผาทั้งนั้น ดังที่ครั้งถวายเพลิงพระศพของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ล่าสุดก็ถวายเพลิงศพของรัชกาลที่ ๙ ทราบว่านำไม้จันทน์มาจากจังหวัดอุทัยธานี ซึ่งเป็นไม้จันทน์จากต้นจริง ๆ ไม่ใช่ไม้จันทน์จำลอง

ภาพที่ ๙๙ ดอกไม้จันทน์ จำลอง

ในการนี้ ถ้าเราสังเกตดู ที่เมรุเผาศพตามวัดทั่วไป บนเชิงตะกอนจะเห็นท่อนไม้จันทน์จำลองผูกกับบันท้าวท้าย พาดกันเป็นสี่เหลี่ยมข้างละประมาณ ๔ ท่อนอยู่หน้าเตาของเมรุนั้น ก่อนที่ศพจะนำไปเผาจะปักวางศพตรงเชิงตะกอนนี้ก่อน แต่นั่นก็เป็นหุ่นเท่านั้น หาใช่ไม้จันทน์จริงไม่

ส่วนที่ใช้จริง ๆ สำหรับสามัญชน คือ **ดอกไม้จันทร์กระดาศ** เป็นดอกไม้ที่ทำแจกแก่ญาติมิตรที่มาร่วมเผาศพนั้น เพื่อไม่ให้เป็นการเทียบพระบารมีของเจ้าแผ่นดิน

มีอีกคำหนึ่งที่เนื่องด้วยคำว่าเมรุ คือคำว่าทุ่งพระเมรุ คำนี้เป็นชื่อจริงตามลักษณะที่เป็น แต่คนส่วนใหญ่ในปัจจุบันไม่ค่อยใช้คำนี้ นั่นคือ สถานที่ที่เรียกกันว่าสนามหลวง ซึ่งเป็นสนามใหญ่เป็นแม่ของสนามทั้งหลาย สนามลักษณะนี้มีเหมือนกันเกือบทุกประเทศ เพื่อใช้ในพระราชกรณียกิจและพิธีของทางราชการระดับประเทศ แต่วัดอุประสงค์จริง ๆ แรกเริ่มเดิมทีนั้น ใช้เป็นสถานที่ถวายเพลิงพระศพของเจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน และพระราชวงศ์เท่านั้น จึงเรียกสนามนี้ว่า ทุ่งพระสุเมรุ คือทุ่งที่ตั้งเขาพระสุเมรุจำลองนั่นเอง แต่มักเรียกกันติดปากว่า “สนามหลวง”

๑๖) คุณค่าของเทศกาลสงกรานต์

สงกรานต์ เทศกาลแห่งเล่นน้ำ เราต้องสร้างคุณค่าจากการเล่นน้ำนี้ให้ได้ การเล่นน้ำต้องมีจริยธรรมในการเล่นด้วย รู้จักกาลเทศะในการเล่น แม้จะสนุกแต่ก็สนุกอยู่บนความเข้าใจสาระ ความหมาย คุณค่าและแนวปฏิบัติของคนไทย กล่าวกันว่า สงกรานต์ เป็นเทศกาลที่งดงาม เอื้ออาทร และเต็มไปด้วยบรรยากาศของความกตัญญู ความเคารพซึ่งกันและกัน เป็นเทศกาลให้ความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ในสังคม โดยใช้น้ำเป็นสื่อในการเชื่อมความสัมพันธ์ ในการที่จะแสดงแนวคิดให้เห็นเป็นรูปธรรมนั้น สามารถทำได้โดยจัดกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง เพื่อให้ชุมชนแสดงออกและเป็นการละลายกิเลส ทิฐิมานะไปด้วย ดังนี้

จัดกิจกรรมเสริมคุณค่าต่อครอบครัว โดยถือเป็นวันครอบครัว ความผูกผันในครอบครัว พ่อแม่จะเตรียมเสื้อผ้าใหม่พร้อมเครื่องประดับให้ลูกหลานใส่ไปทำบุญ ลูกหลานก็จะเตรียมเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มให้พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ได้สวมใส่ เพราะเมื่อถึงวันสงกรานต์ ทุกคนจะหาโอกาสกลับบ้านไปหาพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ เพื่อขอศีลขอพรเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่ และเป็นกำลังใจในการดำรงชีวิตต่อไป

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่ออนุชน โดยถือเป็นวันรวมญาติ โดยรวมลูกหลานจะทำทักษิณา บังสุกุลอุทิศส่วนกุศลไปให้ปู่ย่า ตายาย มีการเล่นรื่นเริง พร้อมกับทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อสังคม โดยถือเป็นประเพณีที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติ เพราะในวันนี้ทุกคนจะช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน สิ่งของเครื่องใช้ทุกอย่างให้สะอาดหมดจด เพื่อจะได้ต้อนรับปีใหม่ด้วยความแจ่มใส เบิกบาน นอกจากนี้ ควรช่วยกันทำความสะอาดวัดวาอาราม ที่สาธารณะ และอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย

จัดกิจกรรมสร้างคุณค่าต่อศาสนา โดยถือเป็นวันทำบุญครั้งสำคัญครั้งหนึ่งของพุทธศาสนิกชน มีการทำบุญบ้าน และสงฆ์น้ำพระ แสดงถึงความเกื้อกูลสูงสุดของมนุษยชาติ การถือศีลปฏิบัติธรรมนั้นเป็นบ่อเกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิตเป็นการปฏิบัติทั้งกายและใจเจริญปัญญา และสามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาไว้ได้เพราะการรู้และเข้าใจพุทธธรรมแล้ว

๑๗) ประโยชน์ของเทศกาลสงกรานต์

ประโยชน์จากเทศกาลเล่นน้ำนี้มีมาก มีคุณค่าทางกายและทางจิตใจอย่างดี โดยคุณค่าทางกาย สื่อถึงภาพลักษณ์ กายสามัคคีกัน ส่วนทางใจนั้น การไม่ถือโทษโกรธเคืองกันในระหว่างเล่นสงกรานต์..หรือแม้หลังสงกรานต์แล้วก็ไม่ผูกโกรธ การไม่โกรธด้วยการให้อภัยกันนี้ถือว่าเป็นธรรมทานอย่างหนึ่งในบรรดาการให้ทั้งปวงเป็นลักษณะการแสดงความเมตตาธรรม เรียกว่า แก้อโศกริตด้วยความเมตตา ดังพุทธพจน์ว่า “สัพพะทานัง อัมมะทานัง ชินาติ = การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทานทั้งปวง” ^{๘๑}

ปัจจุบันนี้ สังคมไทยมีนโยบายซึ่งอาศัยเทศกาลสงกรานต์ทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและชุมชนนั้นกำหนดขึ้นเอง ดังนี้

-วันผู้สูงอายุ มีกิจกรรมรดน้ำดำหัว มอบสิ่งของแก่ผู้สูงอายุ และขอพรจากท่าน วันที่ ๑๓ เมษายน

-วันครอบครัว ด้วยการรวมสมาชิกในครอบครัว มาพบกันพร้อมหน้าพร้อมตากันในบ้าน เกิด แม้จะอยู่ที่ไหนแดนใดก็จะถือโอกาสนี้กลับไปให้ได้ วันครอบครัวนี้ตรงกับวันที่ ๑๔ เมษายน

-วันขึ้นปีใหม่ของไทย มีกิจกรรมเล่นน้ำ ทำการเฉลิมฉลองไชโยให้ร้อง แซ่ซ้องสรรเสริญ มีการละเล่นพื้นบ้านอย่างสนุกสนาน ชาวชนบทบางแห่งจะยิงสลุตหรือไชโยกันในตอนเที่ยงคืนวันเถลิงศกของสงกรานต์วันที่ ๑๕ เมษายน

-วันรวมญาติ มีกิจกรรมที่ลูกหลานเหลนกลับสู่บ้านเกิดเพื่อรดน้ำดำหัวบุพพการีชนและขอพรจากท่าน

-วันกตัญญู ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว สรงน้ำพระ ก่อเจดีย์ทราย นำเสาค้ำต้นโพธิ์

-วันอโศกกรรม มีกิจกรรมการละเล่นน้ำ ฟ้อนรำ ล่วงล้ำก้ำกินกัน โดยไม่ถือโทษถือสา

เทศกาลสงกรานต์ เป็นศูนย์รวมความคิดการแสดงออกในทางที่ดีทั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม คำว่าสงกรานต์มีความเกี่ยวข้องกับจริยธรรมเพราะ ณ ที่นี้ถือเป็นแหล่งจริยธรรมจะเห็นว่า ประการหลัก ๆ ที่ถือเป็นแหล่งจริยธรรมคือ ปัญหา ๓ ราศี การสรงน้ำพระ การทำบุญอุทิศส่วนกุศล การก่อก่อเจดีย์ทราย การปล่อยนกปล่อยปลา การรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ รวมไปถึงกำเนิดวันผู้สูงอายุ วันครอบครัว วันประมงแห่งชาติด้วย

๑๘) การสะท้อนธรรมจากธรรมเนียมสู่บุคคลาธิฐาน

เทศกาลนี้ นับว่าเป็นบุคคลาธิฐานที่สอนจริยธรรมแก่มนุษย์มาช้านาน เป็นจริยธรรมที่ได้รับการแสดงออกเป็นรูปธรรมแล้วปฏิบัติผ่านเทศกาลสงกรานต์นี้ทั่วประเทศ จริยธรรมมีความสำคัญต่อมนุษย์ คือมนุษย์เป็นผู้กระทำ เป็นผู้ใช้ทรัพยากรและมนุษย์เป็นผู้รับผลกระทบจากการใช้จริยธรรม

^{๘๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

เอง เมื่อเป็นดังนี้ มนุษย์จะปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยความเคารพนับถือต่อกัน มีมารยาททางสังคมต่อกัน มีการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งความจริงในทางพระพุทธศาสนากำหนดจริยธรรมว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมไว้ชัดเจน เรียกว่าทศ ๖ มี ๖ คู่ซึ่งจะปฏิบัติแบบปฏิการะต่อกัน คือ พ่อแม่ต่อบุตรธิดา อาจารย์ต่อศิษย์ สามเณรต่อภรรยา มิตรสหายต่อมิตรสหาย นายจ้างต่อลูกจ้าง และสมณะพราหมณ์ต่อชาวบ้าน มนุษย์จะปฏิบัติต่อสัตว์อื่น ๆ รวมทั้งพืช น้ำ ไฟ ป่าด้วย ตัวอย่างในวินัยสงฆ์มีบัญญัติห้ามภิกษุสงฆ์ปัสสาวะลงในน้ำ หรือเทของเน่าของเสียลงในน้ำ ทั้งนี้เพราะจะเกิดพิษภัยนั่นเอง

มนุษย์ต้องมีจริยธรรมต่อกันแม้แต่ต่อธรรมชาติ ตัวอย่างมนุษย์มีจริยธรรมต่อน้ำผ่านประเพณีลอยกระทงด้วยการนำเครื่องสักการะปลงในกระถางแล้วลอยน้ำ ถือเป็นกรสักการบูชาและขอขมาพระแม่คงคานั้นเอง ในทางธรรมนั้นหมายถึงการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อพระแม่คงคาในฐานะที่ท่านดูแลรักษา น้ำ ตรงกันข้ามนี้ ถ้าเราปฏิบัติไม่ดีต่อกันก็จะเกิดผลกระทบเกิดอันตรายต่อเราภายหลัง เช่นว่าถ้าเราปฏิบัติไม่ดีต่อพ่อแม่ ต่อครูอาจารย์ก็จะได้รับการประณามจากสังคม ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ เรียกได้ว่า มีรายการให้เราปฏิบัติต่อกันในเทศกาลสงกรานต์ครบถ้วน

ถ้าคิดตามแนวจริยธรรม ต้องอนุรักษ์ตามแนวของอนุรักษนาปธาน มีความจำเป็น ต้องคงไว้รักษาไว้ด้วยการปฏิบัติจากจิตสำนึกของคนทุกเพศทุกวัย ในทางปฏิบัตินั้นจะเห็นได้ชัดทีเดียว เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ผู้คนทั้งหลายที่ไปทำงานต่างที่ต่างถิ่นพากันกลับถิ่นฐานบ้านเกิด โดยเฉพาะพื้นที่กรุงเทพฯ นั้น เมื่อลูกจ้างกลับบ้าน ทำให้กรุงเทพฯ และปริมณฑล เจียบเหงา ช่วงก่อนและหลังเทศกาล ๗ วัน จะเป็นวันเดินทาง ทุกเส้นทางเดินทาง ไม่ว่าทางน้ำ ทางบก ทุกเที่ยวพาหนะล้วนแต่บอกว่าเต็ม

ทางรัฐบาลมีโครงการณรงค์ว่า ๗ วันอันตราย ทั้งนี้ก็เพราะเกิดจากความจำเป็นที่เรามีจิตสำนึกต่อวัฒนธรรมประเพณี เพื่อปฏิบัติภารกิจตามกิจกรรมเทศกาลสงกรานต์ซึ่งการแสดงออกทางกายภาพเหล่านี้ก่อให้เกิดการปฏิบัติธรรมร่วมกัน เป็นกีฬาวิเศษ สามารถละลายกิเลสคือความเกลียดชังกันได้ เป็นการโอโหสิกรรมแก่กัน และได้กายสามัคคีและมีสุข ดังพุทธ-พจน์ที่ว่า “ความสามัคคีของหมู่คณะ จะนำพาชีวิตให้เกิดสุข / สุขา สังฆัสสะ สามัคคี”^{๘๒}

สรุปว่า สงกรานต์ เป็นเทศกาลที่สำคัญของไทย เป็นมรดกเกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนา เป็นแหล่งคุณธรรมจริยธรรมสร้างจิตสำนึกของคนให้ดียิ่ง เป็นวัฒนธรรมรับช่วงจากอินเดียหรือชมพูทวีป จุดประกายการเกิดคือ กบิลพรหม กับ ธรรมบาลกุมารจากปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี พัฒนาการมาเรื่อย ๆ จนเกิดตำนานนางสงกรานต์ ปรากฏในในตำนานกรุงสุโขทัยว่า ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ นางนพมาศ ถึงปัจจุบันนี้ ดังนั้น ชื่อนี้ว่า โดยธรรมชาติก็มีคุณานุประโยชน์ในตัวแล้ว จึงค้นหาคุณค่าที่มีอยู่ในน้ำอันเป็นคุณธรรม ได้แก่

^{๘๒} ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

๑. สามัคคีและเชื่อมประสานกับกิจกรรม ทศนคติชาติพันธุ์ให้ยึดเกาะรวมกันได้
๒. ให้ความเย็นเพื่อคลายความร้อน สื่อน้ำภายนอกให้เกิดน้ำใจ ให้เย็นกายเย็นใจหรือร้อนกายได้แต่ไม่ร้อนใจ
๓. รู้การอ่อนน้อมถ่อมตน มีนิวาตะ มีอนติมานิ ไม่แก่งแย่งแข่งขัน ไม่อวดดีอวดเด่น หยิ่งทะนงตนหรือน้อยใจ ตีโพยตีพาย
๔. เทียงธรรมหรือยุติธรรมสม่ำเสมอ ไม่ลำเอียง ไม่เลือกปฏิบัติ ให้ความเย็นเสมอกันหมด ไม่ว่าเศรษฐกิจหรือยาก คุณธรรมเหล่านี้เป็นลักษณะสาคน้ำเปือกให้ทั่วกัน ซโลมใจเหมือนน้ำที่ซโลมร่างกายกิจกรรมต่าง ๆ ในเทศกาลวันสงกรานต์

๗.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลสงลอยกระทง

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

พัฒนาการเทศกาลนี้ มีมายาวนานแต่เริ่มมีอาณาจักรไทย คือ กรุงสุโขทัย เป็นเทศกาลบนสายน้ำ สำคัญเท่ากับสงกรานต์ เพราะถือเป็นแหล่งคุณธรรมจริยธรรม ส่งเสริมจิตสำนึกต่อสังคมได้ อย่างดี ที่สำคัญการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) บ่งชี้ถึงการมีคุณธรรมจริยธรรม ดังพุทธพจน์เรื่อง สังคหวัตถุ ปัจจัยเครื่องส่งเสริมสร้างสังคมสงเคราะห์ต่อกันและกัน เป็นหลักธรรมยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ด้วยการผูกมิตรไมตรี เอื้อเพื่อ เกื้อกูลต่อกัน ตามที่พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๔๓} กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้ เรียกว่า “สังคหวัตถุ” หมายถึงวิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่า รถม้าวิ่งไปได้ เพราะมีลิมสลักคอยตริงส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถม้าเข้าด้วยกัน ฉนั้นใด คนในสังคมก็ฉนั้นนั่น คือรวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรได้ก็เพราะลิมสลักทำหน้าที่เป็นกาวเชื่อมความประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิมสลักดังกล่าวนี้ คือสังคหวัตถุ ซึ่งนักบริการจะสามารถผูกใจเพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้เป็นอย่างดี

เทศกาลนี้พัฒนาการมายาวนาน พระเจ้าแผ่นดินให้ความสำคัญ มีพระทัยต่อประชาชน ดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ของไทยที่ทรงสันนิษฐานว่า “เดิมทีเดียวเป็นพิธีของพราหมณ์ กระทำเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งสามพระองค์ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์และพระพรหม” พัฒนาการต่อมาได้นำเข้าสู่หลักความเชื่อตามนัยพระพุทธศาสนา ตามที่ ส.ธรรมภักดีกล่าวว่า “พิธีชักโคม เพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ที่พระจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ และลอยโคมเพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ประดิษฐาน ณ หาดทรายแม่น้ำนิมมทา ที่พญานาครักษาอยู่บนยอดภูเขาสุวรรณมาลี ยอดภูเขาสุวรรณบรรพตและที่ยอดภูเขาสุมนกภู” ทำให้ประจักษ์ว่า สมัยก่อนนั้นพิธีลอยกระทงจะเป็นการลอยโคม (คำว่าลอยโคมนี้เป็นคำที่ใช้เรียกกันตามตำนานท้าวศรี

^{๔๓} พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปกครองคณะสงฆ์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐.

จุฬาลักษณ์ สมัยสุโขทัยแรก ๆ) เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน) ได้ค้นคว้าที่มาของประเพณี ลอยกระทงไทยทุกภาคตลอดจนถึงประเทศใกล้เคียงคือ พม่า กัมพูชา จีน อินเดีย ได้ความว่า มี ประเพณีลอยกระทงทุกประเทศด้วยเหตุผลต่าง ๆ คือ

๑. เพื่อสักการะรอยพระพุทธรูปบาท ที่แม่น้ำนิมมทา ซึ่งประพุทเจ้าทรงประทับรอยพระ บาทประดิษฐานไว้บนหาดทรายที่แม่น้ำนิมมทา ในประเทศอินเดีย

๒. เพื่อขอขมาแม่คงคาเพราะได้อาศัยน้ำทำนกินและใช้และอีกประการหนึ่งมนุษย์ มักจะทิ้งและถ่ายสิ่งปฏิกูลลงไปใต้น้ำด้วย

๓. เพื่อลอยทุกข์โศกโรคภัย และสิ่งไม่ดี คล้ายกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์

๔. เพื่อบูชาพระอุปคุตชาวไทยภาคเหนือให้ความเคารพแก่พระอุปคุตอย่างสูงซึ่งตาม ตำนานเล่าว่า เป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มากสามารถปราบพญามารได้

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๑ ข้างต้นนี้ การลอยกระทงเพื่อสักการะรอยพระพุทธรูปบาท ณ แม่น้ำนิมมทา เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดในนาคพิภพและได้ทรงประทับรอย พระบาทไว้บนหาดทรายแม่น้ำนิมมทา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหนึ่งอยู่ในแคว้นทักษิณาบถของประเทศ อินเดีย ปัจจุบันเรียกว่าแม่น้ำนิมมทา

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๒ นอกจากเป็นการขอขมาเทพคงคา ผู้รักษาดูแลน้ำที่มนุษย์ทิ้งสิ่ง ปฏิกูลต่าง ๆ ลงน้ำแล้ว ยังเป็นการแสดงความสำนึกต่อธรรมชาติ กล่าวคือ แม่น้ำคงคาที่ให้เราได้อาศัยน้ำกินน้ำใช้

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๓ เพื่อเป็นการลอยเคราะห์ ความอัปรีดิ์ จัญไรทิ้งไปจากตนเอง เพราะการลอยกระทงเปรียบเหมือนการลอยเคราะห์ ลอยทุกข์โศกเศร้า โรคภัยไข้เจ็บ และสิ่งไม่ดี ต่าง ๆ ให้ลอยตามแม่น้ำไปกับกระทง เช่นเดียวกับพิธีลอยบาปของพราหมณ์

ตำนานสนับสนุนข้อที่ ๔ จากความเชื่อในการบูชาพระอุปคุตของชาวไทยภาคเหนือที่ให้ความเคารพ ซึ่งพระอุปคุตนี้ได้บำเพ็ญเพียรบริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเล ตำนาน เล่าว่า พระอุปคุตเป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถปราบพญามารได้ ด้วยการที่ ท่านบำเพ็ญเพียรอยู่ในน้ำ จึงให้ความเคารพไปถึงแม่น้ำด้วย ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๐ กระทง เครื่องสักการะรอยพระบาทริมแม่น้ำนิมมทา

๒) ตำนานลอยกระทงในอินเดีย

ต้นกำเนิดประเพณีลอยกระทงได้รับช่วงมาจากอินเดีย มีชื่อเรียกว่า ดีปาวลี หรือ ดีวาลี (Deepavali, Diwali) คำว่า Diwali เป็นภาษาฮินดี ส่วน Deepavali เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า โคมพวงดวงประทีป แสงไฟ ซึ่งติดประทีปโคมไฟฟ้าหรือเทียน ตะเกียง ตามหน้าบ้าน หน้าวัด ริมน้ำ หรือตามถนนหนทางทั่วบ้านเมือง เรียกอีกอย่างว่า เทศกาลแห่งแสงไฟ (The Festival of Lights) ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวฮินดู มีการเฉลิมฉลองด้วยแสงไฟ จากตะเกียงดินเผาและเทียน รวมทั้งดอกไม้ไฟอีกด้วย ผู้คนจะทำความสะอาดบ้าน และตกแต่งบ้านเรือนของพวกเขาอย่างสวยงามด้วยไฟ กระพริบบ้าง ด้วยภาชนะดินเผาบ้าง เทียนบ้าง มีการเล่นดอกไม้ไฟอย่างสนุกสนานในตอนกลางคืน และเป็นช่วงเวลาที่ทำซ้อกินของใช้ ขนมหวานและผลไม้แห้งมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างเพื่อนฝูงญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน เทศกาลจะมีพิธีกรรมทางศาสนาฮินดูที่เรียกว่า อารตี (Aarti) เป็นการแสดงความเคารพต่อทวยเทพและเทวีต่าง ๆ ของชาวฮินดู จะมีพิธีบูชาพระแม่ลักษมีเทวี พระราม พระสีดา (เมืองอโยธยา) พระกฤษณะ (เมืองวรินดาวิน และรัฐคุชราต) เจ้าแม่กาลี (รัฐเบงกอล) เทศกาลนี้ทำการเฉลิมฉลองกันทุกแคว้นนครรัฐของอินเดีย แต่เนื่องด้วยขนาดใหญ่โตของประเทศอินเดีย ทำให้เทศกาลดีวาลีมีการจัดและบูชาที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ละพื้นที่ จะเฉลิมฉลองด้วยกัน ๕ วัน เฉพาะทางรัฐทมิฬนาฑูและภาคใต้จะเฉลิมฉลองเทศกาลดีวาลีเพียง ๒ วัน ทุก ๆ ปีจะมีขึ้นประมาณเดือนตุลาคมหรือพฤศจิกายนของทุก ๆ ปีหรือตรงกับช่วงหลังออกพรรษาของบ้านเรา สอดคล้องกับประเพณีลอยกระทงของไทย ซึ่งมีขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๒ หลังออกพรรษา ๑ เดือน

หลักฐานที่ยืนยันว่า ประเพณีลอยกระทงเกิดในอินเดีย คือช่วงเดือน ๑๑ หรือ ๑๒ ดังกล่าว เป็นช่วงออกพรรษากับประเพณีลอยกระทง ซึ่งมีระยะห่างกัน ๑ เดือน คือ ภายหลังจากออกพรรษา ๑ วัน เป็นวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก จึงยืนยันได้ว่า ประเพณีลอยกระทงนี้ ได้รับมาจากอินเดีย ตามลัทธิพราหมณ์เชื่อว่า ลอยกระทงเพื่อบูชาแม่น้ำคงคาอันศักดิ์สิทธิ์และลอยเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าในพระนารายณ์ ซึ่งบรรทมสินธุ์อยู่กลางเกษียรสมุทร อีกประการหนึ่งศาสนาพุทธเชื่อว่า การลอยกระทงเป็นการทำพิธีเพื่อต้อนรับพระพุทธเจ้าในวันเสด็จจากเทวโลกสู่โลกมนุษย์ ดังนั้น คำว่า คติศาสนาพราหมณ์จึงเป็นคำเรียกต่าง ๆ กัน ในอินเดีย คือ พิธีลอยบาป แต่คติทางพระพุทธศาสนา คือการต้อนรับพระพุทธเจ้าในวันเสด็จกลับจากเทวโลก

๓) ตำนานลอยกระทงมรดกในไทย

หนังสือเรื่อง กาลานุกรม กล่าวถึงประเพณีลอยกระทงว่า มีมาก่อนตั้งกรุงสุโขทัย ๗๐๐ ปีก่อนกำเนิดกรุงสุโขทัย ๑๐๐ ปี แต่ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่าทำกันอย่างไร แต่เชื่อว่าประเพณีนี้ถือกำเนิดชัดเจนติดต่อกันมายาวนานตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง เรียกประเพณีลอยกระทงนี้ว่า "พิธีจองเปรียญ" หรือ "พิธีลอยพระประทีป" และมีหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงงานเผาเทียนเล่นไฟว่าเป็นงานรื่นเริงที่ใหญ่ที่สุดของกรุงสุโขทัย ทำให้เชื่อกันว่างานดังกล่าวน่าจะเป็นงานลอยกระทงอย่างแน่นอน

การลอยกระทงสมัยกรุงสุโขทัย เรียกว่า จองเปรียญหรือลอยประทีป กระทงมีลักษณะโคมลอยทรงดอกบัว สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ๒ ที่ ๓ เรียกว่ากระทงใหญ่เพื่อแข่งขันกัน

รัชกาลที่ ๔ เรียกเรือลอยประทีป รัชกาลที่ ๕ ที่ ๖ ถึงปัจจุบัน เรียกว่าลอยประทีป ไม่จำกัดรูปทรง ที่นิยมกันคือทรงดอกบัว มีดอกไม้ รูปเทียน เกรียงอุบาท ดังภาพทรงที่แสดงไว้ข้างต้น

จากพิธีจองเปรียงหรือพิธีลอยพระประทีปเป็นลอยโคมมาถึงทรงทรงดอกบัว จากทรงดอกบัวจนถึงลอยทรงแบบสายหรือวัสดุขนมปังทรงต่าง ๆ ในปัจจุบัน มีตำนานมาแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี พ.ศ. ๑๘๐๐ เมื่อนางนพมาศ หรือ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระร่วงเจ้า (พระเจ้าอรรณราช) ได้คิดค้นประดิษฐ์ทรงดอกบัวขึ้นเป็นคนแรกแทนการลอยโคม ดังปรากฏในตำนานนางนพมาศ ว่า "ครั้นวันเพ็ญเดือน ๑๒ ช้าน้อยได้กระทำโคมลอย คิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมสมนกันล้นทั้งปวง จึงเลือกผกาเกสรสีต่าง ๆ มาประดับเป็นรูปกระมุทกลีบบานรับแสงจันทร์ใหญ่ประมาณเท่ากกระแจะ ล้วนแต่พรรณดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรทรงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงมีพระราชโองการฯ ให้จัดพิธีลอยทรงเป็นประจำทุกปี ในคืนวันเพ็ญเดือน ๑๒ จึงได้ถือปฏิบัติเป็นประจำจนกระทั่งบัดนี้

มีตำนานเพิ่มเติมว่า เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าได้เสด็จฯ ทางชลมารค ทอดพระเนตรทรงของนางนพมาศก็ทรงพอพระราชหฤทัย จึงโปรดให้ถือเป็นเยี่ยงอย่างและให้จัดประเพณีลอยทรงขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยให้ใช้ทรงดอกบัวแทนโคมลอย ดังพระราชดำรัสที่ว่า ตั้งแต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์วันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาท ๓ แม่ให้นิมมทา ๓ ราบเท่ากัลปาวสาน พิธีลอยทรงจึงเปลี่ยนรูปแบบตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กาลต่อมาปัจจุบันนี้ การถือปฏิบัติตามแนวคิดของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ก็เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายทุก ๆ ภาคของประเทศไทย ซึ่งแฝงไว้ในคติความเชื่ออย่างเป็นรูปแบบ แต่การทำพิธีนั้นบางจังหวัดของไทยอาจจะไม่เหมือนครั้งกรุงสุโขทัยทุกอย่าง เพราะได้วิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามวัฒนธรรมของแต่ละภาคและจังหวัด แต่จุดประสงค์ของการลอยทรงนั้นเหมือนกัน

จากกรุงสุโขทัย สู่ กรุงรัตนโกสินทร์ ประเพณีลอยทรงสืบต่อกันเรื่อยมา โดยสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓ พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนขุนนางนิยมประดิษฐ์ทรงใหญ่เพื่อประกวดประชันกัน ซึ่งต้องใช้แรงคนและเงินจำนวนมาก รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลือง จึงโปรดให้ยกเลิกการประดิษฐ์ทรงใหญ่แข่งขันและโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ทำเรือลอยประทีปถวายองค์ละลำแทนทรงใหญ่และเรียกชื่อว่า "เรือลอยประทีป" ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงฟื้นฟูพระราชพิธีนี้ขึ้นมาอีกครั้ง ปัจจุบันการลอยพระประทีปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกระทำเป็นการส่วนพระองค์ตามพระราชอัธยาศัย

๔) วัฒนธรรมกิจกรรมลอยทรงในปัจจุบัน

ช่วงลอยทรง เป็นระยะเวลาที่ชาวบ้านเสร็จจากการทำไร่ทำนา เก็บข้าวใส่ยุ้ง สู้ขวัญวัวควายแล้ว หากจะมีงานอยู่บ้างแต่น้อยลง เป็นฤดูที่ได้ทานข้าวใหม่ เป็นช่วงที่ไม่ข้าวหลามออกหน่อนำมาทำบั้งข้าวหลามกับข้าวใหม่จะมีกลิ่นหอมและอร่อยดี ประกอบเข้ากับอากาศที่เย็นสบาย เป็นฤดูปลายฝน ต้นหนาว ด้วยระยะเวลาที่ว่างเว้นจากการไถ นานี้ ชาวบ้านทั่วไปจึงมีโอกาสทำบุญทำ

ทาน ร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนาหรือกิจกรรมเสกสันบันเทิง เป็นความสุขของชาวบ้านตามชนบท ด้วยเทคโนโลยีแบบโบราณโดยจุดประทีปโคมไฟตามริมแม่น้ำ ตามหน้าบ้าน หน้าวัด ตามถนนหนทาง เหล่านี้ มีจุดเริ่มต้นแห่งชนบประเพณีอันยิ่งใหญ่ ที่สำคัญคือ จุดประทีปตามริมแม่น้ำ เป็นที่ปาวลี (ชุดประทีปดวงไฟ พัฒนาการต่อมาจัดเป็นการเทศกาลทุกที่ของประเทศ มีการประกวดนางนพมาศ นางสงกรานต์ มีกิจกรรมสร้างจิตสำนึกในวัฒนธรรมประเพณีที่ดี โดยเอกลักษณ์จัดการลอยกระทง คือ

จังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่าประเพณียี่เป็ง ที่เรียกเช่นนี้เพราะประเพณีนี้ทำกันในเดือนยี่เป็ง คือเดือนยี่หรือเดือนสอง เร็วกว่าของเรา ๒ เดือน เพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ซึ่งเชื่อกันว่าท่านบำเพ็ญบริกรรม คาถาอยู่ในท้องทะเลลึกหรือสะดือทะเลตรงก้นกบคิตของชาวพม่า

จังหวัดตาก ประเพณีลอยกระทงภาคเหนือตอนล่าง จังหวัดภาคเหนือตอนล่างมี ประเพณีลอยกระทงที่มีชื่อเสียง คือ จังหวัดตาก เรียกประเพณีนี้ว่า กระทงสาย โดยนำกระทงมาผูก ต่อ ๆ กัน จุดเทียน ธูป เกิดแสงสว่างเต็มที ดังการร้อยเป็นสายแล้วไปลอยน้ำ กระทงจะกลุ่มกันเป็น สาย ไม่กระจ่ายกันไปคนละทิศละทาง แสงเทียน แสงไฟจะเปล่งประกายอยู่อย่างนั้นได้นาน ทำให้ผู้ มาเที่ยวได้พบเห็นเกิดทัศนานูตตริยะ มีความบันเทิง ปีติปราโมช สร้างความสุขสำราญให้เกิดขึ้นใน ชีวิต และมีสังคมที่สันติสุข เกิดจิตสำนึกในประเพณีประกอบกับความเชื่อทางศาสนาด้วย อีกประการ หนึ่ง คดีที่กระทงสายนั้น มีนัยทางธรรม มีอย่างไรนั้น จะได้กล่าวต่อไป

จังหวัดสุโขทัย ประเพณีลอยกระทงภาคเหนือตอนล่าง จังหวัดสุโขทัย เป็นอีกหนึ่งจังหวัด ที่มีชื่อเสียงในเรื่องประเพณีลอยกระทง เนื่องจากต้นกำเนิดของประเพณีนี้ เรียกประเพณีนี้ว่า ลอย กระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งฟื้นฟูกลับมาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.๒๕๒๐ โดยจำลองบรรยากาศงานมาจาก งานลอยกระทงสมัยกรุงสุโขทัยโบราณและหลังจากนั้นก็มีการจัดงานลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟขึ้นที่ จังหวัดสุโขทัยทุก ๆ ปี มีทั้งการจัดขบวนแห่โคมชักโคมแขวน การเล่นพลุตะไล และไฟพะเนียง

จังหวัดนครพนม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกงานลอยกระทงว่า เทศกาลไหลเรือไฟ โดยจัดเป็นประเพณียิ่งใหญ่ทุกปีในจังหวัดนครพนม มีการนำหยวกกล้วย หรือวัสดุต่าง ๆ มาตกแต่ง เรือเป็นรูปพญานาคและรูปอื่น ๆ และประดับไฟอย่างสวยงาม และตอนกลางคืนจะมีการจุดไฟปล่อย กระทงให้ไหลไปตามลำน้ำโขง ดูสวยงามตระการตาการลอยกระทงในปัจจุบันยังคงรักษารูปแบบเดิม เอาไว้ได้ตามสมควรเมื่อถึงวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงในเดือน ๑๒ ชาวบ้านจะจัดเตรียมทำกระทงจาก วัสดุที่หาง่ายตามธรรมชาติ ปักธูปเทียนและดอกไม้ เครื่องสักการบูชา ก่อนทำการลอยในแม่น้ำก็จะ อธิษฐานในสิ่งที่มุ่งหวังพร้อมขอขมาต่อพระแม่คงคา ตามคุ้มวัดหรือสถานที่จัดงานหลายแห่ง มีการ ประกวดกระทง ประกวดนางนพมาศ และมีมหรสพสมโภชในตอนกลางคืน นอกจากนั้นยังมีการจุด ดอกไม้ไฟ พลุ ตะไล

กรุงเทพฯ ประเพณีลอยกระทงภาคกลาง มีการจัดงานลอยกระทงหลายแห่ง แต่ที่เป็น จุดเด่นอยู่ที่ "งานภูเขาทอง" วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ใจกลางกรุงเทพฯ เป็นตัวแทนภาค กลาง ซึ่งภูเขาทองนี้ เป็นมหาเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มีความสูงใหญ่ ที่สำคัญคือ เต้นสง่างาม เป็นที่ทัศนานูตตริยะของชาวพุทธทั่วไปและเป็นทัศนศึกษาของชาวต่างชาติ ตามพระราชกิจจา

นุเบกษา กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีดำริให้จัดสร้างพระเจดีย์ “ภูเขาทอง” ไว้เป็นปูชนียสถานในพระนครเหมือนดั่งที่กรุงเก่า (อยุธยา) มีวัดภูเขาทอง” วัดนี้จัดงานประเพณีลอยกระทง จะเนรมิตงานก็ว่าได้เพื่อเฉลิมฉลองประเพณีลอยกระทง ส่วนใหญ่จัดอยู่ราว ๗-๑๐ วัน

จังหวัดสงขลา ประเพณีลอยกระทง ภาคใต้ เรียกว่าลอยกระทงเหมือนทั่วไป มีการจัดงานลอยกระทงในหลาย ๆ จังหวัด เช่น อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ที่มีงานยิ่งใหญ่ทุกปี

การสะท้อนธรรม คติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา การดำรงตนปฏิบัติตาม ศิลปวัฒนธรรมลอยกระทงนี้ เป็นความดี พุทธบริษัทผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ร่วมกันปลูกจิตสำนึกของคนในชาติให้รู้จักสามัคคี ยึดถือธรรมสังคหวัตถุ ๔ ที่เปรียบเหมือนลิ่มสลักหมุดลื้อให้แน่นเหนียว ทฤษฎีลิ่มลื้อ เป็นข้อเปรียบเทียบเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจหรือสร้างกายสามัคคีนำสู่จิตสำนึกในที่สุด ทฤษฎีนี้มีความว่า

ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้และสมานัตตดาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรม เหล่านี้แล ช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็น ความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้น จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้นำ สรรเสริญ^{๘๔}

พระครูพิสนธ์กิจจาทร (เทิดทูน เชื้อเงินเตือน)^{๘๕} กล่าวว่าประเพณีลอยกระทง มีคุณค่าต่อสังคมไทย กล่าวคือ การลอยกระทงมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การบูชาพระคุณของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากมนัสสำนึกของผู้คนในสังคมไทยในฐานะที่เป็นชาวพุทธต้องกตัญญูกตเวทิต่างนี้ (๑) กตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ บิดา มารดา อาจารย์ บิดามารดา (๒) กตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ที่มีคุณต่อเรา ช่วยทำงานให้เรา และ (๓) กตัญญูต่อสิ่งของ ได้แก่ สิ่งของทุกอย่างที่มีคุณต่อเรา โดยคุณค่าความกตัญญูทั้งสามอย่างจัดอยู่ในบูชา ๒ มีอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยมีเบญจศีลเป็นกรอบสำหรับปฏิบัติเพื่อสร้างสามัคคี สมัคสมาน และรักใคร่ ประองดองกันของคนในชาติ

สรุปว่า ลักษณะเทศกาลนี้เป็นการเทศกาลแห่งแสงเทียนแสงไฟด้วยคำว่าประทีปโคมลอย (ที่ปาวลี) เป็นกิจกรรมที่คนในสังคมจะร่วมกันสืบสาน เพื่อแสดงออกทางกายสามัคคีธรรม นำสุขมาให้ (สุขา สังขัสสะ สามัคคี) คนที่ไม่รู้วัฒนธรรมประเพณีจัดว่าคนเหยิง กล่าวคือคนป่า เพราะคนป่าจะ

^{๘๔} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑.

^{๘๕} พระครูพิสนธ์กิจจาทร (เทิดทูน เชื้อเงินเตือน), ศีกษาวิเคราะห์คุณค่าของประเพณีลอยกระทง, ปริญาพุทธศาสนาพนันจิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์, ๒๕๔๔, หน้า คัดย่อ.

เน้นวิธีการดำรงชีพด้วยของป่า ล่าสัตว์ ไม่นิยมมารยาททางสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมประเพณีที่คนคิดได้สร้างไว้แล้วปฏิบัติสืบมาจนถึงวันนี้แสดงว่ามีอารยธรรมแห่งการพัฒนาตน

แหล่งกำเนิดลอยกระทงนี้มีที่มา ๒ ทาง คือ จากอินเดียและจากไทย ตำนานในไทย ว่าจากประวัติศาสตร์ของไทย นางสนมเอกของพระร่วงเจ้า ทำโคมลอย ประดับเพชรสีต่าง ๆ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จทางชลมารค ทอดพระเนตรกระทงนั้น พระองค์โปรด และให้ทำต่อมา เสถียร โกเศศกล่าวถึงที่มาว่า เป็นการบูชารอยพุทธบาท – บูชาพระอุคุต เทพแห่งฤทธิ์ -แสดงความกตัญญูต่อพระแม่คงคา และขอขมาพระแม่คงคา – ลอยบาปตามคติพราหมณ์ ตำนานฮิตสิบสองกล่าวว่าเป็นเดือน ๑๑-๑๒ ชาวบ้านเฉลิมฉลองการทำไร่ทำนาเสร็จ มีโอกาสทำบุญ และสร้างความบันเทิงด้วยการจุดประทีปตามถนน บ้านเรือน หน้าวัด และริมน้ำ คำเรียกกระทง สมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๓ เรียกว่า กระทงใหญ่ แข่งขัน รัชกาลที่ ๔ เรียกว่า เรือลอยประทีป รัชกาลที่ ๕-๖ – ๙ ลอยประทีป

๗.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านปีใหม่สากล

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

ปีใหม่เป็นเรื่องกาลเวลา หากจะพูดให้เข้ากับศาสนาก็ว่า ฤกษ์ ยาม หรือแม้เรื่องความอยู่รอดของชีวิตก็ต้องอาศัยฤกษ์ ยามด้วย การถือฤกษ์ ยามนี้มีกันทุกระดับชั้นทางสังคม แม้พระกษัตริย์จะออกศึกก็ถือฤกษ์ยาม นำกำลังพลรับน้ำพุทธมนต์ รับพร ความโชคดีมีชัยแล้ว ตามตำนานกล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์จะนำทหารเข้ากราบพระพุทธชินราชและรับน้ำพุทธมนต์ก่อนออกศึกทุกครั้งและกลับมาก็เช่นเดียวกัน จะเห็นว่า หน้าพระวิหารพุทธชินราชมีโถงน้ำมนต์คู่ขนาดใหญ่ แสดงว่ามีทหารจำนวนมาก ลักษณะเดียวกันนี้ คำว่า พิษณุโลก มีที่มาจาก เมื่อพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาสิทธิ) โปรดให้จ่านกร้องและจ่าการบุญสร้างเมืองพิษณุโลก ครั้นสำเร็จแล้ว ก็กราบทูลพระองค์เสด็จมา และพระองค์ก็เสด็จมาตรง วิษณุฤกษ์ เหตุนี้จึงได้ให้ชื่อจังหวัดนี้ว่า พิษณุโลก

ชื่อว่า ฤกษ์ มีทั้งหมด ๙ ฤกษ์ คือ ทลิตโทฤกษ์ มหัทธโนฤกษ์ โจโรฤกษ์ ภูมิปาโลฤกษ์ เทศาตรีฤกษ์ เทวีฤกษ์ เพชฌฆาตฤกษ์ ราชาฤกษ์ สมโนฤกษ์ ตัวอย่างราชาฤกษ์ หมายถึงจะมีอำนาจวาสนา เป็นใหญ่เป็นโต สมโนฤกษ์ ฤกษ์ที่จะให้สงบเรียบร้อย เป็นฤกษ์ที่เหมาะสมสำหรับ ทำพิธีกรรมทางศาสนา และ ทางนักบวช เช่น การทำขวัญนาค การอุปสมบท หล่อพระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เข้ารับการศึกษ และ การกระทำทุกอย่างเพื่อความสงบร่มเย็นเป็นสุข สงเคราะห์ในฤกษ์นี้ได้ เช่น ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญต่ออายุ เราสามารถนำไปปรับใช้ ตามการงานต่าง ๆ แต่ก็ควรที่จะเพิ่มเติมในช่วงเวลาที่เหมาะสม เพราะฤกษ์ในแต่ละวัน จะมีช่วงเวลาที่ไม่มีดี อันนี้ก็ขอให้ต้องเพิ่มเติมความรู้สึกกันอีกเล็กน้อย เพื่อความคล่องตัว และความรุ่งเรือง คำว่า ฤกษ์ปรากฏในบทพยปริตร (มหากาฐนิโก) ว่า สุนักขัตตัง สุมังคะลัง สุปะภาตัง สุขุภูตัง สุขะโณ สุมุหุตโต จะ สุขิภูตัง คือ เวลาที่ “สัตว์” (หมายถึงสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เช่น มนุษย์และสรรพสัตว์) ประพฤติชอบ ชื่อว่า ฤกษ์ดี มงคลดี โอกาสดี รุ่งดี และขณะดี ครุดี บูชาดีแล้ว คำที่ตรงกับปีใหม่ คือ สุปะภาตัง โอกาสที่มีเวลาใหม่จะมา

๒) ปฏิทิน/พุทธศักราช/คริสต์ศักราช

พุทธศักราช คือ ศักราชที่เริ่มนับตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ใช้อักษรย่อ “พ.ศ.” ซึ่งทางราชการกำหนดให้ใช้ พ.ศ. ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) ตามประกาศลงวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๓๑ โดยให้ใช้คำว่า “พระพุทธศักราช” กับหนังสือไทยทุกประเภท ส่วนคริสต์ศักราช เริ่มนับศักราชเมื่อพระเยซูคริสต์ประสูติ มีขึ้นหลังพุทธศักราช ๕๔๓ ปี ใช้อักษรย่อ “ค.ศ.” นิยมใช้กับภาษาต่างประเทศ เฉพาะอย่างยิ่งภาษาของโลกตะวันตก โดยประเทศไทยกำหนดวันขึ้นปีใหม่อย่างเป็นทางการตามสุริยคติในวันที่ ๑ มกราคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๖๕ เป็นเวลา ๘๑ ปี ส่วนจักรศดินันท์ไทยถือวันที่ ๑๓ เมษายน ซึ่งเป็นวันสงกรานต์เป็นเข้าปีใหม่ โดยถือตามราศีมีนกับราศีเมษโคจรมาติดกัน ใช้เวลา ๓ วัน วันที่ ๑๓ เรียกว่าวันสงกรานต์ (ตัด/ชน) วันที่ ๑๔ วันเนา (ราศี ๒ ราศีประกบกัน) วันที่ ๑๕ วันเถลิงศก คือ วันเฉลิมฉลองปีใหม่ด้วยการตีฆ้อง ร้องป่าว ยิงสลุง จุดพลุ ดอกไม้ไฟ เต็นรำพราเพลงอย่างสนุกสนาน

๓) สวัสดีปีใหม่/Happy New year

คำว่า Happy new year เป็นคำอวยพรกันทั้งทางเอกสาร สารสนเทศ ทั้งทางวาจา แปลตรง ๆ ว่า ปีใหม่ที่มีความสุขหรือขอให้มีความสุขในวันปีใหม่ ถือเป็น การทักทายกันและอวยพรเวลาเจอกัน เวลาจากกัน เวลาเริ่มต้นลงท้ายทำพิธีต่าง ๆ นิยมใช้ในวลีที่ว่า สวัสดี ราตรีสวัสดิ์ อรุณสวัสดิ์ สวัสดีครับ สวัสดีค่ะหรือขอสวัสดิ์ท่านผู้อ่านทุกท่าน ขอให้ท่านเดินทางโดยสวัสดิภาพ ขอความสุข ความเจริญจงมีแก่ท่าน ขออวยพรให้ท่านมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง

คำว่า สวัสดี คำนี้ตีเข้าได้หลายภาษา ถ้าเป็นภาษาบาลีแปลว่า มีอยู่หรือเป็นอยู่ที่ดี (สุ+อติ) ปรากฏออกเป็นคำว่า โสคติ จากบทให้พรของพระสงฆ์ที่ว่า ...พุทธานุภาเวนนะ อัมมานุภาเวนนะ สังฆานุภาเวนนะ สะทา โสคติ ะวันตุ เต แปลว่า ด้วยอนุภาพของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ขอความสวัสดิ์จงมีแก่ท่านในกาลทุกเมื่อ เทอญ ความหมายก็คือขอให้ท่านมีความปลอดภัย ไร้โรค ไร้อุบัติเหตุ อุบัติภัย อันเป็นเหตุให้สูญเสียอวัยวะ บาดเจ็บ เสียทรัพย์สิน โดยให้ทุกอย่างอยู่ในสภาพปกติ มีอยู่หรือเป็นอยู่ตามปกติ มีอวัยวะครบถ้วน ถ้าเป็นภาษาอังกฤษ ก็มาตรงกับคำว่า save - savior - safety - security - rescue ล้วนแต่แปลว่า รอด ปลอดภัย ไร้ปัญหา ดังคำอวยพรตามป้ายทางหลวงสุดเขตเก่าเข้าสู่เขตอำเภอหรือจังหวัดใหม่ที่ว่า ขอให้ท่านเดินทางโดยปลอดภัย = May your journey be safety ...ตรงกับคำว่า Happy New year/สวัสดีปีใหม่ นั่นแล

การที่ยกคำนี้ขึ้นมาเขียนก็เนื่องจากว่า เมื่อถึงเดือนมกราคมของทุกปี ถือว่าเป็นปีที่ทุกคนทำการเฉลิมฉลองปีใหม่ด้วยพิธีต้อนรับคือต้อนรับกาลใหม่ส่งท้ายกาลเก่าอันเป็นเวลาระยะยาวถึงสิบสองเดือน คิดเป็นวัน ๓๖๕ วัน เป็นธรรมดาอยู่เอง กาลอันยาวนานซึ่งเป็นช่วงอันสุดทสนุดกลั่นรอกอຍมานานถึงเพียงนี้ เมื่อวนรอบมาถึงก็ย่อมจะตืออกดีใจ เหมือนเพื่อนฝูง หรือญาติมิตรสนิทที่จากกันไปไกลหรือนาน ๆ ระหว่างนั้นก็คิดถึงกันเสมอ จะมากหรือน้อยสักปานใดก็ชนิดที่ว่าเหมือนขาดอะไร ในร่างกายสักอย่างหนึ่ง สมมติว่าขาของเราที่แล้วก็แล้วกัน ก็ลองคิดดูคนขาดขาข้างหนึ่งจะเดินในสภาพ

อย่างไร ดังนั้น พอได้พบเจอก็ยอมดีใจอย่างสุดซึ้ง บางคนถึงกับรำไห่ พร้อมกับพูดออกมาด้วยน้ำตาหลังรินว่า คิดว่าตายแล้ว

ปัญหาที่เกิดขึ้นว่า ทำไมจึงมีการฉลองปีใหม่กัน ทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่เทศกาลของไทยโดยแท้ ก็ทำกันใหญ่โตเหมือนเทศกาลสงกรานต์อย่างนั้น ก็เอาละแม้เป็นวัฒนธรรมชาติอื่น เป็นช่วงแห่งปีตามคริสตกาลเขาก็ไม่เป็นไร ก็ถือได้ว่าเป็นโลกาภิวัตน์ของชาวไทย เป็นการผสมผสานวัฒนธรรมของต่างชาติต่างศาสนา เมื่อเข้าสู่ศกใหม่แล้วพูดทักทายกันเบา ๆ ว่า สวัสดีปีใหม่ อย่างนั้นเอง บ้างก็ส่งบัตรอวยพรกันว่า ในวาระดีขึ้นปีใหม่ ขอให้ท่านประสบสุข สวัสดี มีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานตลอดปีนี้ เทอญ ที่นี้เราจะมีอะไรให้นำคิดละในเรื่องคำอวยพรละ ว่าแล้วก็ให้ตั้งจิตมาลงตรงปรัชญาธรรมที่ว่า การอวยพรนั้น เป็นการแสดงออกด้วยความปรารถนาดีจากจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่ไร้มายา จิตที่ไร้อกุศลธรรม เรียกได้ว่าเป็นจิตสะอาดที่แผ่ไปถึงผู้นั้น คนที่รับคำอวยพรจากจิตบริสุทธิ์นี้ คนนั้นจะเป็นคนโชคดี มีลาภ เป็นมงคล เป็นนิมิตที่ดีต้อนรับปีใหม่ ดังนั้นแล ควรเห็นคุณค่าในบัตรอวยพร คำอวยพร หรือของขวัญที่ได้รับในปีใหม่นั้น

เรื่องนี้สะท้อนธรรมให้ทราบว่า ปีใหม่ คือศักราชใหม่ มีการเฉลิมฉลองต้อนรับปีใหม่ ส่งท้ายปีใหม่ ทางรัฐบาลประกาศเป็นวันหยุดอาจจะก่อนและหลัง ๓ วันนั้น ชาวไทยจึงมีเวลาพัก เที่ยวใช้โอกาสทำทำบุญ ทำทาน จิตอาสาต่อสาธารณชน เกิดกายสามัคคี พ่อแม่มีโอกาสดูพบลูก ๆ หลานญาติพี่น้องได้พบเจอกัน ย่อมเป็นธรรม ถึงโดยธรรม ได้โดยธรรม เรียกว่า “พลีกรรม” การสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้ มี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒) อติพลี ต้อนรับแขก (๓) ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔) ราชพลี เสียภาษีอากร (๕) เทวตพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา”^{๘๖}

๗.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลออกพรรษา

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

การปวารณาออกพรรษา เป็นการยินยอมให้พระสงฆ์ตั้งตีกเตือนกันต่อหน้าสงฆ์ เป็นสังฆกรรมของพระสงฆ์ นับว่าเป็นแหล่งจริยธรรมที่ดีอย่างหนึ่งจากคำปวารณาที่ยอมให้พระสงฆ์รู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนกันได้ไม่ถือโทษโกรธกัน เอื้อต่อความสามัคคีเพื่อพัฒนาที่ก้าวหน้าต่อไป นี่เป็นวินัยสงฆ์ ไม่ใช่ธรรมเนียมธรรมดา ซึ่งชาวบ้านไม่มี โดยเฉพาะระบอบการปกครองต่างกันในขั้วอนาธิปไตยกับประชาธิปไตย เพื่อหาความสมดุลเรื่องนี้ มีธรรมที่สอดคล้องกัน คือ อธิปไตย ๓ อย่างคือ อัตตาทิปไตย โลกาทิปไตย และธรรมาทิปไตย โดยอัตตาทิปไตย คือ ถืออำนาจของตนเองเป็นใหญ่ เป็นลักษณะอนาธิปไตยที่ใคร ๆ จะไม่มีสิทธิ์ออกเสียง โต้แย้งหรือต่อรองใด ๆ ข้อดีคือรวดเร็ว เบ็ดเสร็จ ใช้งานได้งาน ข้อเสียคือจะไม่ค่อยได้บริวาร โลกาทิปไตยจะกลับกันจะล่าช้า ต้องผ่านขั้นตอนอีกมากมาย ไม่ค่อยเบ็ดเสร็จ ได้บริวาร ข้อเสียคือจะไม่ค่อยได้งาน ส่วนธรรมาทิปไตย ไม่มีข้อเสีย มีแต่ได้กับได้ ได้ทั้งงานทั้งบริวาร ยุติธรรม เป็นธรรม ชอบธรรม

^{๘๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓.

๒) นัยวันมหาปวารณาออกพรรษา

วันออกพรรษาของพระสงฆ์นั้น เรียกตามพระวินัยว่า วันมหาปวารณา ตรงกับวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นสังฆกรรมอย่างหนึ่งที่ต้องสวดด้วยญัตติกรรม มีนัยสำคัญว่า การยอมให้ตำหนิ ตีติง ยอมให้กล่าวสอนตนได้ เมื่อผิดพลาดของพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งที่ก้าวล่วงไปด้วยกาย วาจา ใจ ที่ได้ เห็น ได้ยิน ขอท่านจงโอหสิกรรมแก่ข้าพเจ้าด้วย ดังคำบาลี ว่า "สังฆัม ภันเต ปะวาเรมิ ทิฏฐะเน วา สุ เตนะ วาปะริสังกายะ วา ะทันทุ มัง आयัสมันโต อะนุกัมปัง อุปาทายะ ปัสสันโต ปฏิกกะริสสามิ" กล่าว ๓ รอบ แปลว่า ขอพระสงฆ์ผู้เจริญ กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นหรือได้ฟังก็ตาม ขอท่านทั้งหลายโปรดอนุเคราะห์ ว่ากล่าวตักเตือนกระผมด้วย เมื่อกระผมมองเห็นแล้ว จักประพฤติกลับ ตัวเสียใหม่และจะไม่ทำเช่นนั้นอีก

๓) กิจกรรมออกพรรษา

(๑) ตักบาตรเทโว

ว่าตามฮีตสิบสองของไทยอีสาน เดือน ๑๑ เป็นเดือนประเพณีทำบุญออกพรรษา จัดทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นระยะที่ชาวบ้านหมดภาระในการทำนาไร่ อากาศในช่วงนี้จึงเย็นสบายจึงถือโอกาสมาร่วมกันทำบุญ มีการตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ สามเณร มีการ กวนข้าวทิพย์ถวายพระสงฆ์ รับศีลสวดมนต์ฟังเทศน์ ตอนค่ำจะมีการจุดประทีปโคมไฟในบริเวณวัด และหน้าบ้าน บางท้องถิ่นอยู่ใกล้บริเวณแม่น้ำจะมีการไหลเรือไฟ (ล่องเฮือไฟ) เพื่อเป็นการบูชา การระแ่มคงคา บางแห่งมีการแข่งเรือยาวเพื่อความสนุกสนานและสามัคคีร่วมกันในงานอีกด้วย

วันออกพรรษาสำหรับชาวบ้านนั้น เป็นโอกาสที่จะได้ทำบุญตักบาตรวันเทโวโรหณะ วันเสด็จลงจากเทวโลกของพระพุทธเจ้าหลังจากเสด็จไปเทศนาอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์โปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วเสด็จลงสู่โลกมนุษย์ด้วยบันไดแก้ว ในวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑ การเสด็จแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาเป็นจริยธรรมมาถึงปัจจุบันนี้คือ การตั้งบำเพ็ญกุศลศพนั่นเป็นการจำลองตามแนวพระพุทธเจ้า โดยนิยมศพไว้ ๗ วันบ้าง ๓ วันบ้าง แล้วสวดอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์จากนั้นก็ดำเนินการ ฌาปนกิจ แต่ก่อนฌาปนกิจนั้นจะมีการเทศน์ ๓ ธรรมมาสน์หรือเทศน์แจจคือแจจเรื่องพระสูตรพระวินัย ซึ่งการเทศน์ ๓ ธรรมมาสน์นี้เป็นการจำลองสังคายนาโดยมีพระเถระ ๓ องค์ คือพระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระอานนท์ พระมหากัสสปะทำหน้าที่ปุจฉาเรื่องพระสูตรกับพระอานนท์ ปุจฉาเรื่องพระวินัยกับพระอุบาลี

(๒) ฟังเทศน์มหาชาติ

การเทศน์มหาชาติ นับว่าเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง ถือว่ามาคู่กับประเทศไทยก็ว่าได้ เพราะ พัฒนาการมาช้านานตั้งแต่มีคัมภีร์พระไตรปิฎก ว่า “เวสสันดรชาดก”^{๘๗} ซึ่งแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทางจิตใจ เกิดภูมิปัญญาทางศาสนา สมกับที่กล่าวไว้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงที่แสดงให้เห็น

^{๘๗} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๒๔๔๐/๔๔๗-๕๖๐.

ปฏิปทาของคนสมัยโบราณแห่งกรุงสุโขทัยซึ่งปรากฏในศิลาจารึกว่า ‘พ่อขุนรามคำแหงนั้น หาเป็น
ท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หากเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รับบุญรู้ธรรมแท้แก่คนอันมี
ในเมืองไทยด้วย’ นี้แสดงว่า วิชาที่สอนได้แก่ ธรรมะ ให้รู้บาปบุญ คุณโทษและปรากฏในศิลาจารึกที่
แสดงให้เห็นอาคารสถานที่ เห็นพระราชอัยยาศัยของพ่อขุนรามคำแหงและปฏิปทาของมหาเถระอีกว่า
“สุโขทัยนี้ มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันงาม มีปูชนียสัมมุต มีเถระ มีมหาเถระ พ่อขุนรามคำแหงที่
กระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก” ซึ่งหลักฐานที่พรรณนามานี้ล้วน
แล้วแต่เป็นแรงศรัทธาของพระเจ้าแผ่นดินต่อพระพุทธศาสนาถึงปัจจุบันนี้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า กิจฉัง อัมมัสสะวะณัง การที่จะได้ฟังธรรมนั้น เป็นของยาก กล่าวกัน
ว่า การได้ฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียว จะมีอานิสงส์มากมาย เป็นแรงจูงใจอย่างยอดเยี่ยม นั่น
คือ นักปราชญ์ได้กล่าวว่า อานิสงส์การฟังเทศน์มหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในวันเดียวนี้ เป็นธรรมดาที่
สำคัญคือ ไม่ตกนรก มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ตามอย่างพระโพธิสัตว์เวสสันดรที่ว่า “พระเจ้า
เวสสันดร ผู้เป็นกษัตริย์ ผู้มีปัญญาทรงบำเพ็ญทานแล้ว หลังจากสวรรคตแล้ว พระองค์ก็เสด็จเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ ฉะนี้แล”^{๘๘} โดยมหาชาติ ๑๓ กัณฑ์นั้น มีอานิสงส์ที่ได้ฟังแต่ละกัณฑ์ ดังนี้

กัณฑ์ที่ ๑ ทศพร ให้อานิสงส์ เกิดชาติหน้าได้รูปสมบัติอันสิริโฉมงดงามกว่าชนทั้งหลาย มี
น้ำเสียงไพเราะเสนาะโสต มีกลิ่นกายหอมฟุ้งไปไกล และส่งมรดกอานิสงส์รูปงามไปถึงบุตรธิดาด้วย

กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ ให้อานิสงส์ มีความสุขกายสบายใจทุกอิริยาบถ ครั้นตายแล้วจะได้
ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ มีนางเทพอัปสรแวดล้อมมากมาย เสวยสุขอยู่ในปราสาทแล้วด้วยแก้ว ๗
ประการ เสวยทิพย์สมบัติอันมโหฬาร มีบริวารแวดล้อมบำรุงบำเรออยู่เป็นนิตย์

กัณฑ์ที่ ๓ ทานกัณฑ์ ให้อานิสงส์ ได้ทรัพย์สมบัติตั้งปรารถนาบริบูรณ์ด้วยแก้วแหวนเงิน
ทองนานประการ

กัณฑ์ ที่ ๔ วนประเวสน์ ให้อานิสงส์ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมบัติ มีที่ดิน บ้านเรือนใหญ่โต มี
สวนไร่นามากมาย จะมีอุทยานอันดาดำด้วยต้นไม้ดอกไม้หอม และจะมีสระโบกขรณีกว้างใหญ่
มีน้ำใสสะอาดบริบูรณ์ อันเต็มไปด้วยปทุมชาติในทุกภพทุกชาติ

กัณฑ์ที่ ๕ ชูชก ให้อานิสงส์ มีอายุยืนนาน จะไปในที่ใด ๆ ก็จะมีแต่ความสุขทุกแห่งหน
ปราศจากโรคภัยทั้งหลาย ไม่เจ็บป่วยเป็นโรคภัยใด ๆ และรอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง เป็นผู้
มีพลังอำนาจมาก จะมีพลังต้านทานโรคหลายอย่าง และสิ่งใดที่หายไปก็จะได้กลับคืนดังเก่า

กัณฑ์ที่ ๖ จุลพน ให้อานิสงส์ ได้รับการคุ้มครองจากผู้หลักผู้ใหญ่ เกิดชาติไหน ๆ ก็จะได้
เป็นใหญ่เป็นโต เป็นหัวหน้าคนเป็นนายคน เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยเดชศักดิ์านุกภาพ เฟื่องฟูไปทั่ว

กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน ให้อานิสงส์ สมบูรณ์ด้วยสติปัญญา เป็นผู้ทรงปรีชา เฉลียวฉลาด จะ
เป็นผู้ที่ไม่โกงเขา เป็นคนมีปัญญา สามารถปราบอริศัตรูให้ย่อยยับไปได้

^{๘๘} ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๔๐/๕๖๐.

กัณฑ์ที่ ๘ กุมาร ให้อานิสงส์ ได้บรรลุเป็นพระอริยะบุคคล พร้อมด้วยคุณวิเศษทั้งปวง ตลอดจนนิพพานสมบัติ อันตัดเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง หลุดพ้นจากกองกิเลสและวิญญูสงสาร

กัณฑ์ที่ ๙ มัทรี ให้อานิสงส์ ได้คุ้มครองที่ใจปรารถนาและครอบครัวที่เป็นไปตามต้องการ ถ้าเป็นสตรี จะได้สามีเป็นที่ชอบเนื้อใจ ถ้าเป็นบุรุษจะได้ภริยาเป็นที่ต้องประสงค์ จะได้บุตรหญิงชายที่ประเสริฐ เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย มีความประพฤติเรียบร้อยดีทุกประการ

กัณฑ์ที่ ๑๐ มหาราช ให้อานิสงส์ เกิดชาติหน้าจะเกิดในตระกูลสูงศักดิ์เช่นตระกูลชัตติยมหาศาลในสมัยที่กษัตริย์สูงศักดิ์ หรือตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในยุคที่ตระกูลพราหมณ์สูงส่งยิ่งนัก เป็นที่นับหน้าถือตาแห่งคนทั้งปวง

กัณฑ์ที่ ๑๑ สักบรรพให้อานิสงส์ มีบริวารทาส ทาสี และสัตว์ สองเท้า สี่เท้า เช่น โค กระบือ ช้างม้า รถ ยานพาหนะนับประมาณมิได้

กัณฑ์ที่ ๑๒ ฉกษัตริย์ ให้อานิสงส์ บริบูรณ์ด้วยวงศาตมาญาติบุตร ธิดา สามี หรือภรรยา บิดา มารดา เป็นต้น อยู่พร้อมหน้ากันโดยความผาสุก จะได้อยู่พร้อมหน้ากันอย่างมีความสุข จะทำกิจกรรมการงานใดก็ประสบความสำเร็จ จะทำการใด ๆ ก็พร้อมเพรียงกันยังการงานนั้นให้สำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี

กัณฑ์ที่ ๑๓ นครกัณฑ์ ให้อานิสงส์ เกิดเป็นมนุษย์ทันยุคศาสนาพระศรีอาริยมุตไตรจะ ได้ถือปฏิสนธิในสมัยที่พระศรีอาริยมุตไตรจะมาอุบัติและจะได้พบพระองค์ ตลอดจนได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์

สะท้อนธรรมให้เห็นว่า วันออกพรรษา วันมหาปวารณา เป็นวันอโหสิกรรม เป็นการให้อภัยผิด และสิ่งที่จะคิดถึงความหลัง สามัคคีไม่ยาก ไม่ลำบากเลย คิดเสียว่า ความพลาดพลั้ง ย่อมมีทั่วทุกตัวตน นอกจากนี้มีกิจกรรมทำบุญอันสำคัญคือ ตักบาตรเทโวโรหณะ ได้ต้นแบบแห่งความกตัญญูกตเวที ได้กิจกรรมสวดอิทธิกรรม ๗ คัมภีร์ กิจกรรมฉมาปนกิจศพและกิจกรรมฟังเทศน์มหาชาติ จบในวันเดียวย่อมได้อานิสงส์ไปสู่สุคติ ข้ามพ้นนรก เป็นวัฒนธรรมไทย บุญประจำเดือนที่ ๑๑ ของฮีตสิบสอง (ตามด้วยคลองสิบสี่)

๗.๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาลบุญบั้งไฟ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

บั้งไฟ คือ เครื่องเล่นให้พญาแถน ว่าตามแนวพุทธคือ เครื่องสักการบูชาเทพพญาแถนนั่นเอง ด้วยความเชื่อของชาวไทย เวลาที่มีกิจกรรมงานใดก็จะเริ่มด้วยการบวงสรวงเทวดาด้วยหัวหมู ปลาแห้ง ไก่ ไข่ต้ม ผลไม้ แม่น้ำโสมม ข้อสำคัญ คือใช้สัตว์ที่ตายแล้ว ไม่ใช่สัตว์เป็น ๆ อย่างเช่น บูชายัญ เทศกาลบั้งไฟ เป็นทั้งความเชื่อ ทั้งปรัชญา ความบันเทิง การแข่งขัน โดยมีความเชื่อว่า พญาแถนท่านเป็นเทพแห่งฝนสามารถโปรดให้ฝนตกได้ เมื่อได้รับเครื่องเซ่นไหว้ คือ บั้งไฟ ชาวบ้านอยากให้ฝนตกเพื่อทำไร่นา ก็ทำพิธีบนบานต่อพญาแถนให้ประทานฝนลงมา ชาวอีสานมีความเชื่อว่าพญาแถนเป็นเทวดา เป็นคำเรียกรวมถึงเทวดาและแถนที่ใหญ่ที่สุดคือ "แถนหลวง" ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอินทร์

ว่าตามแนวปรัชญา การมีจริยธรรมต่อธรรมชาติ ผสมผสานกิจกรรมบันเทิง เกิดสามัคคีธรรม เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เป็นผลต่อการพัฒนาวิถีสังคมให้ก้าวหน้าต่อไป ต่างกับแนวทางขอฝน ที่แห่ไปสาดน้ำใส่แมวไป เช่น พิธีแห่ขบวนบ้านโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

๒) กิจกรรม/ความเชื่อบั้งไฟ

กิจกรรมบุญบั้งไฟ คือ กิจกรรมขอฝนกับพญาแถน โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่า มีเทพประทานฝนให้กับผู้ต้องการฝนที่ท้อใจ ซึ่งพญาแถนนี้ท่านโปรดบั้งไฟ ชาวบ้านจึงบูชาสักการะด้วยบั้งไฟขอฝน โดยปกติชาวบ้านทั่วไปก็มีความเชื่ออยู่ตามคติพระพุทธรูปศาสนาว่า เทพชั้นจตุมหาราชชั้นสถิตอยู่ตามธรรมชาติทุกชนิด ดังนั้น ฝนจึงมีพระพิรุณเทพ มีรุกขเทพ แม่คงคา สุริยเทพ เป็นต้น แสดงว่า มีเทพอยู่ทั่วโลกธาตุ ดังคำสวดบททำยัมมจักกัปปวัตตสูตรว่า

*ครั้งพระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว เหล่าภุมมเทวดาได้บังลือเสียวว่า
นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนะ
มฤคทายวัน เขตพระนครพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือ ใคร ๆ ในโลก
จะปฏิวัติไม่ได้.....ชั่วขณะการครู่หนึ่งนั้น เสียงกระฉ่อนขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ด้วยประการฉะนี้
แลทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ได้หวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างอันยิ่งใหญ่หาประมาณมิได้ ได้
ปรากฏแล้วในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย^{๘๙}*

อิทธิพลต่อกำเนิดประเพณีบุญบั้งไฟตามที่เบญจมาศ เกตุแก้ว กล่าวไว้ว่า “มีความเชื่อว่า มีโลกมนุษย์ โลกเทวดา มนุษย์อยู่ใต้อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าเป็นตัวอย่าง que แสดงออกด้านการนับถือเทวดาและเรียกเทวดาว่า “แถน” เมื่อถือว่ามีแถนก็ถือว่า มีฝน ฟ้า ลม เป็นอิทธิพลของแถน หากทำให้แถนโปรดปราน มนุษย์ก็จะมีความสุข”^{๙๐} ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดหลาย ๆ ท่านดังกล่าวมา ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๑ บั้งไฟบูชาขอฝนกับพญาแถน

^{๘๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗-๑๘/๑๗-๑๘.

^{๙๐} เบญจมาศ เกตุแก้ว, ประเพณีบุญบั้งไฟ, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์กรมศิลปกร, ๒๕๒๑), หน้าที่ ๓.

เรื่องนี้ อาจเป็นพญาแถนหรือพระพิรุณเทพตกลงกันว่า พญาแถนให้พิรุณตกลงมาพื้นโลก ตามคำขอร้องของคนด้วยบั้งไฟ จึงมีฝนมาเลี้ยงบุคคลผู้เกียจคร้านบ้างไม่เกียจคร้านบ้าง เหมือนมารดาเลี้ยงบุตร เหล่าสัตว์มีชีวิตที่อาศัยแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีวิตทุกอย่าง เครื่องอุปโภคและบริโภคต้องอาศัยฝนหรือน้ำ ถ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลแล้วจะทำให้พืชในไร่นาไม่ไ้ผล การเกษตรก็จะเสียหายไม่มีผลผลิตจึงเกิดเป็นตำนานบุญบั้งไฟ อีกทั้งนิทานพื้นบ้านของภาคอีสานเรื่องพญาคันคาก เรื่องผาแดงนางไอ่ ที่กล่าวว่า “การที่ชาวบ้านได้จัดงานบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพญาแถนหรือเทพวัสสกาลเทพบุตร ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่า พระยาแถนมีหน้าที่คอยดูแลให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลและมีความชื่นชอบบั้งไฟเป็นอย่างมาก หากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบุญบั้งไฟบูชา ฝนก็จะไม่ตกถูกต้องตามฤดูกาล อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติกับหมู่บ้านได้ช่วงเวลาของประเพณีบุญบั้งไฟคือเดือนหกของทุกปี”^{๙๑} ความเชื่อนี้จึงเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน

การขอฝนด้วยบั้งไฟ เป็นเหตุปัจจัยตามมาให้มีบุญบั้งไฟ ทำให้รู้ตำนานของพญาแถนมากขึ้นว่า การจุดบั้งไฟก็อาจเป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงความภักดีไปยังพญาแถน ชาวอีสานจำนวนมากเชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนจากพญาแถนต่างจากพิธีขอฝนด้วยการแห่ขบวน บุญบั้งไฟเป็นประเพณีพื้นบ้านที่สำคัญอีกประเพณีหนึ่งที่บางพื้นที่ของไทยจะมีชื่อเสียงด้านบุญบั้งไฟ เรียกได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดที่ว่าได้นั้นคือ จ.ยโสธร เช่นเดียวกับผลผลิตทางการเกษตร เช่น มะขามหวาน เป็นยี่ห่อของ จ. เพชรบูรณ์ เงาะ ทูเรียน เป็นยี่ห่อของ จ.จันทบุรี ประเพณีผีตาโชน เป็นยี่ห่อ จ.เลย เป็นต้น ซึ่งประเพณีเหล่านี้กลายเป็นวิถีประจำที่ปฏิบัติต่อกันมาผสมผสานกับความเชื่อกับเทวดา ผีสาง นางไม้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบรรก สวรรค์ตามคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังที่ จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้ให้ความหมายไว้ว่า “มูลเหตุการณัจฉังงานประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสานเกิดขึ้นจากว่า เชื่อเรื่องพญาแถน ซึ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติและมีหน้าที่ควบคุมให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล”^{๙๒} พญาแถนท่านโปรดบั้งไฟ จึงหาสิ่งของท่านโปรดไปบูชาสักการะ เช่นเดียวกับการบวงสรวงเทพเจ้า ย่อมต้องใช้สิ่งที่เทพเจ้านั้นโปรด หาไม่แล้วก็จะไม่ได้ตามที่ตนต้องการ เช่นเสียงไซค

๓) การมีส่วนร่วมของชุมชน

ความสามัคคีทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมจากงานบุญบั้งไฟ คนในบ้านเมืองหนึ่งที่แตกต่างกันมาอยู่ร่วมกัน ถ้ามีได้ทำกิจกรรมร่วมกันก็จะมีฐานะต่างคนต่างอยู่ เมื่อบ้านเมืองเกิดความยุ่งยากจะขาดกำลังคนแก้ไข ดังนั้น เมื่อทำบุญบั้งไฟก็จะเปิดโอกาสให้คนทั้งหลายได้มาร่วมแรงร่วมใจกันประกอบกิจกรรม เราเชื่อในพลังสามัคคีว่า “การเปิดโอกาสให้ทุกคนมาแสดงการละเล่น เมื่อได้เล่นได้กินร่วมกัน จะเกิดความรักใคร่ยึดต่อกัน และมี

^{๙๑} ยूर กลมเสริรัตน, บุญบั้งไฟยโสธร ประเพณีของฝนมียิ่งใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ ที เจ เจ จำกัด, ๒๕๒๑), หน้าที่ ๓๒.

^{๙๒} จารุวรรณ ธรรมวัตร, ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์ ๒๕๒๔), หน้าที่ ๒๑.

ความสุข”^{๙๓} ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความสามัคคีของหมู่คณะ เป็นเหตุนำสุขมาให้ (สุขา สังขัสสะ สามัคคี)”^{๙๔} แม้การเล่นบางอย่างจะสุภาพเรียบร้อย บางอย่างหยาบโลน แต่ก็ก่อให้เกิด

ประชาชนส่วนใหญ่เรียกหาประชาธิปไตย แม้เป็นประชาธิปไตยแล้วก็ยังเรียกหาที่เต็มใบ เพราะประชาธิปไตยที่เป็นอยู่เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้น จะเอาทั้งที่เป็นทั้งพฤติกรรมด้วย บางประเทศเป็นประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดี เป็นประชาธิปไตยที่เต็มใบเพราะประชาชนตัดสินผลการกระทำตนได้ รู้ว่าผิดหรือถูกทันทีไม่ต้องรอนักกฎหมาย แต่บางคนในบางประเทศคอยหาโอกาสเอาเปรียบคนอื่น แยกไม่ออกกว่าหน้าที่ใคร อำนาจของใคร มีโอกาสก็จะเอาทั้งนั้น วิธีแก้ปัญหาความไม่สามัคคีด้วยบทประพันธ์ที่ว่า หากไม่มีการอภัยผิด ไม่คิดจะลืมความหลัง จะหาความสามัคคีได้ยากลำบากจึงความพลาดพลั้งย่อมมีทั่วทุกตัวตน

การสะท้อนธรรมให้ทราบว่า ปธาน ๔ แปลว่า ความเพียรด้วยองค์ ๔ คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวัง (๒) ปหานปธาน เพียรละ (๓) ภาวนापธาน เพียรเจริญ (๔) อนุรักษนาปธาน^{๙๕} เพียรอนุรักษ หลักธรรมนี้ ถือเป็นหลักวิชาสำหรับการอนุรักษประเพณีบุญบั้งไฟ โดยความหมายแต่ละข้อคือ สังวรปธาน ระมัดระวังไม่ให้ประเพณีนี้สูญหายไป ปหานปธาน ตัดละสิ่งที่ไม่ดีเสีย หาก่อนสารมิได้ออกไป ภาวนापธาน ต้องพัฒนาเสริมสร้างสิ่งที่จะตอบสนองคนรุ่นใหม่ให้ได้รับความสนใจยิ่งขึ้น และ อนุรักษนาปธาน คือ การเพียรพยายามรักษาสิ่งเดิมที่ติดอยู่แล้วไว้ ทุกประเพณีถ้าไม่ตอบสนองความต้องการคนส่วนใหญ่ ประเพณีนั้นก็จะเป็นเลือนลางหายไปมากที่สุด และที่สำคัญคือ การอนุรักษมิใช่แต่จะคงของเดิมไว้เท่านั้น หากแต่ต้องเสริมของใหม่แล้วถ่ายทอดรุ่นสู่รุ่นต่อไป

ธรรมชื่อว่า อนุรักษนาปธานนี้ มีความสำคัญมากน้อยเพียง ต้องบอกว่ามีมาก เพราะเป็นภูมิปัญญาของสังคมไทยไปแล้ว แต่ในปัจจุบันนี้ วัฒนธรรมไทยเริ่มจะเลือนลางและมีเทคโนโลยีเข้ามาแทนที่ จึงทำให้ผู้คนไม่เห็นความสำคัญ แต่วิธีอนุรักษก็มีหลาย ๆ อย่างแตกต่างกันออกไป เช่น การค้นคว้าวิจัยควรศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาของท้องถิ่น จังหวัด ภูมิภาค และประเทศไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาของท้องถิ่น มุ่งศึกษาให้รู้ความเป็นมาในอดีตและสภาพการณ์ในปัจจุบัน การอนุรักษ โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าสาระและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมจัดกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ร่วมกัน รวมทั้งสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนขึ้น เพื่อแสดงสภาพชีวิตวิถีชุมชน อันจะสร้างความรู้และความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นด้วยการฟื้นฟู โดยการเลือกสรรภูมิปัญญาที่กำลังสูญหายหรือที่สูญหายไปแล้วมาทำให้มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในท้องถิ่น โดยเฉพาะพื้นฐานทางจริยธรรม คุณธรรม และค่านิยมการพัฒนา ควรริเริ่มสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาให้

^{๙๓} คุณธรรมและจริยธรรม, **ประเพณีบุญบั้งไฟบั้ง**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://mo๑๙๓๑๒๓๓.mo.blogspot.com/> [สืบค้นเมื่อ ๘ ตุลาคม ๒๕๖๔]

^{๙๔} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

^{๙๕} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓.

เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยใช้ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานในการรวมกลุ่ม การพัฒนาอาชีพควรนำความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีมาช่วยเพื่อต่อยอดใช้ในการผลิต การตลาด และการบริหาร ตลอดจนการป้องกันและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แนวการอนุรักษ์เรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักการอนุรักษ์ไว้ เรียกว่า ปธาน ๔ ซึ่งจะนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์บุญบั้งไฟนี้

จังหวัดยโสธร จังหวัดต้นแบบเป็นยี่ห่อบุญบั้งไฟ ปี ๒๕๖๕ มีขึ้นในวันที่ ๑๓ พฤษภาคม จัดงานด้วยการตกแต่งขบวนรถบั้งไฟสวยงาม บั้งไฟโบราณ การประกวดกองเชียร์ ประกวดธิดาบั้งไฟโก้ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๖๕ เปิดงานประเพณี โดยมีการประกวดขบวนแห่บั้งไฟ สวยงาม ขบวนรำเซิ้ง ขบวนแห่บั้งไฟโบราณ ที่บริเวณถนนแจ้งสนิท และภาคค่ำการแสดงศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยชมรมศิลปินชาวยโสธร ที่วิมานพญาแถน วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ชมการจุดบั้งไฟปฐมฤกษ์ บั้งไฟเสี่ยงทาย การแข่งขัน บั้งไฟดิตรึมแพนซี และบั้งไฟขึ้นสูง ที่ฐานจุดบั้งไฟสวนสาธารณะพญาแถน อำเภอเมืองยโสธร ในพิธีบุญบั้งไฟนี้ มีกิจกรรมที่สำคัญในแต่ละวัน เช่น ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๕ มีการแสดงศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น การประกวดกาพย์เซิ้งบั้งไฟ ซึ่งชนะเลิศอันดับ ๑ ได้แก่ อำเภอเลิงนกทา รองชนะเลิศ ได้แก่ อำเภอเมืองยโสธรและอำเภอไทยเจริญ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๒ พิธีแห่บั้งไฟเพื่อฉลองก่อนจุดขอฝนจากพญาแถน จ. ยโสธร

๔) แห่นางแมว

ประเพณีแห่นางแมว เป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของชาวบ้าน ซึ่งมีไม่มากนักในประเทศไทย จะมีบางพื้นที่ จะนิยมแห่กันในช่วงฤดูร้อนที่เห็นว่าอากาศร้อนจัดเดือนเมษายน หรือยามใดที่เห็นว่า

ฝนทิ้งชงนานมาก น้ำแห้ง พืชในไร่นาสวนล้มตาย ชาวบ้านก็จะหาวิธีขอฝนอีกแบบหนึ่งที่ต่างออกไป จากพิธีบุญบั้งไฟที่จุดไฟส่งไปบูชาขอฝนกับพญาแถนบนสวรรค์ แต่การแห่หางแมงนี้ไม่มีอย่างพิธีบั้งไฟ ไม่ทราบว่าไปขอฝนกับเทพองค์ใด ก็ในทำนองว่า ขอกับฟ้ากับดินละกัน คงจะส่งความหวังไปยังเทพให้เทวาทั้งหลายได้โปรดปรานสิ่งที่ทำนี้ให้โปรยฝนลงมา

วิธีทำพิธีแห่หางแมงคือ นำแมงไปใส่ตะกร้า ใช้คานหามโดยคน ๒ คนแล้วแห่ไปตามหมู่บ้านโดยชาวบ้านก็จะสาดน้ำใส่แมงนั้นให้แมงหนาวสั้น ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๓ แห่หางแมง บ้านโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก

คำร้องขอฝนในพิธีแห่นางแมวของชาวบ้านโคกผักหวาน เรียบเรียงโดยอ. จุฑากานต์ กิ่ง
เนตร แพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชินี (พอสว.) ว่า

โห้ฮี โห้เฮ้ว ๆ โห้ฮีโห้ฮิ้ว ๆ...

นางแมวนางหมา ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์ หดหัวแมวบ้าง

ขอค่าจ้าง ผู้ห้ามแมวมา ตกมาเต้อ ตกมาเต้อ

ลงมาแล้ว ท่วมข้าวท่วมปลา ท่วมหนองสองห้อง

ตีละครสองวัน หัวโล้นชนกัน ฝนก็เทลงมา

*เอ้า! เทลงมาๆ เอ้า! เทลงมาๆ โห้ฮี โห้เฮ้ว ๆ โห้ฮีโห้ฮิ้ว ๆ

น้ำตกห่าน้อย น้ำย่อยสายคา

น้ำตกท่าหลวง เป็นพวงมาลัย

ฝนตกท่าใหญ่ น้ำเต็มไหเต็มนา

เทลงมา (เอ้า!) เทลงมา (ฝน) เทลงมา เอ้า! เทลงมา

ให้น้ำรดทุ่ง กระจ่ายยอคอ ผีตาลอ หากินบ่อปลา

*เอ้า! เทลงมาๆ เอ้า! เทลงมาๆ

โห้ฮี โห้เฮ้ว ๆ โห้ฮี โห้ฮิ้ว ๆ

บทที่ ๘

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณี/พิธีกรรม

ฮีตสิบสอง คู่กับครองสิบสี่ ประเพณีที่เกิดขึ้นประจำเดือนของไทย นอกจากนี้ยังมี ประเพณีที่เนื่องด้วยโอกาสมาถึง การฉลองยศ ตำแหน่ง สมณศักดิ์ แม้วันเกิด มีสาระมีคุณค่าต่อตนเองและต่อสังคมเพราะสะท้อนมุกิตาพรหมวิหาร ความพลอยยินดีแก่กิเลสตัวอิจฉา ทุกพิธีกรรม ย่อมมีพิธีสงฆ์ เลี้ยงอาหารแก่แขก มีบันเทิงสังสรรค์ตามที่เหมาะสม มีความดังนี้

๘.๑ บทนำ

ประเทศไทยอีสาน มีประเพณีทำบุญประจำเดือน ๑๒ เดือน เรียกว่า ฮีตสิบสอง ฮีตที่ ๑ เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม ฮีตที่ ๒ เดือนยี่ บุญเก็บข้าวขึ้นลาน ฮีตที่ ๓ เดือนสาม บุญข้าวจี่ ฮีตที่ ๔ เดือนสี่ บุญพระเวศเทศน์มหาชาติ ฮีตที่ ๕ เดือนห้า บุญสงกรานต์ ฮีตที่ ๖ เดือนหก บุญบั้งไฟ ฮีตที่ ๗ เดือนเจ็ด บุญหมู่บ้าน ฮีตที่ ๘ เดือนแปด บุญเข้าพรรษา ฮีตที่ ๙ เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน (นำข้าวขนม ใส่กระตังยกลงไปวางตามริมรั้ว กำแพงวัด ลานวัด) ฮีตที่ ๑๐ เดือนสิบ บุญข้าวสลาภกัฏ ฮีตที่ ๑๑ เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา ฮีตที่ ๑๒ เดือนสิบสอง บุญกฐินและลอยกระทง

ทุกประเพณี มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตทุกระดับ บางสังคมอาศัยการเรียนรู้ธรรมเนียม ประเพณี บาบ บุญ คุณโทษ จากตำนานพื้นบ้าน เช่น ตำนานกล่องข้าวน้อยฆ่าแม่ สอดคล้องกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง”^{๑๖} (ขุขัตติย สุตตันตปิฎก มัชฌิมคัมภีร์ เล่ม ๑๖) ประเพณีย่อมมีการบันเทิง การฉลอง ย่อมมีการเลี้ยง อิทธิพลของการเลี้ยง สามารถพลิกปัญหาเป็นกัลยาณมิตรได้ ตามแนวจิตวิทยา คนที่ได้กินอิ่มปากอิ่มท้องแล้วย่อมระงับยับยั้งกิเลสปัญหา ความผูกอาฆาตต่อกัน จะเห็นว่า การแก้ปัญหา หลังกินอิ่มท้องจะสำเร็จ ถ้าแก้ปัญหาขณะหิว มักเกิดปัญหา เรื่องที่เกิดกับเรา ๆ ท่าน ๆ คือ เวลาหิวแล้วไม่คิดเสียตายเงิน ได้ของกินเท่าไรก็ยังว่าน้อย แต่เมื่อนำไปกินแล้วไม่หมด ก็มีถมไป ดังนั้น ในเมื่อได้อะไรมาก็ควรจัดพิธีอย่างใดอย่างหนึ่งให้สังคมรับรู้บ้าง ที่สำคัญคือได้กินได้รับของที่ระลึก เป็นการปฏิบัติคุณที่มีโอกาสได้มา

ประเพณี เป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ บ่งชี้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญา ความคิดของบรรพบุรุษ ส่วนคุณลักษณะศิลปะจะเป็นอย่างไรนั้นจะบอกถึงอุปนิสัยหรือจิตของคนที่นี่ได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นวัฒนธรรมรับช่วง เมื่อรับเข้ามาแล้วเห็นว่าดี มีคุณค่าก็อนุรักษ์เลือกเฟ้นเป็นวิถีชีวิตต่อคนรุ่นต่อมา แต่ก็เป็นการมุ่งเน้นศึกษาศิลปวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมนามธรรม เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของไทยโดยแท้

^{๑๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

ประเพณีทุกชนิดจะเสริมสร้างคุณภาพชีวิต ทำให้ชีวิตดีมีสุขทางจิตใจ ทางสังคม มีชีวิตที่ดีมีสุขกับการมีกินมีใช้ ความอึดปากอึดท้องเป็นความสุขในชีวิตที่สุดและจะมีผลไปถึงทุกชีวิตในสังคมด้วย แหล่งความสุขที่ยอดปรารถนาคือสันติสุข ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี”^{๙๗} (นัตถิ สันติประรัง สุขัง) สอดคล้องกับบทบาทของสหประชาชาติที่มุ่งสันติภาพ ตั้งเป็นองค์กรป้องกันประเทศระดับโลกเรียกว่า NATO (นาโต้) เป็นความสุขที่เกิดจากความสงบเรียบร้อยในถิ่นฐานบ้านเกิดของตน ปัจจุบันประเทศไทยเราไม่มีความสันติในสามจังหวัดชายแดนใต้ คือยะลา ปัตตานี และนราธิวาส ทำให้ผู้คนในสามจังหวัดนี้ยังไม่เป็นสุข กินไม่ได้ นอนไม่หลับ เพราะต้องคอยหลบหลีกอันตรายตลอดเวลา หลายคนต้องอพยพย้ายถิ่นฐานบ้านเกิดไปอยู่ที่สงบ เมื่อถิ่นฐานบ้านเกิดไม่มีความสุขแล้ว จะมีผลต่อการผลิตความคิด เกิดสติปัญญาที่ละเอียดอ่อน เพราะนักคิดนักปรัชญาจะเลือกเกิดที่สงบเย็น มีภูมิประเทศหรือภูมิอากาศที่เหมาะสมและอยู่ในปฏิรูปเทศ ที่ทำเกษตรกรรมมีสปีปายะ ฝนตกต้องตามฤดูกาล อยู่ใกล้แหล่งน้ำทำการเกษตร ตัวอย่างพระพุทธเจ้ามีปัญจมหาวิโลกนะเลือกเกิด คือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล และพุทธมารดา ที่เหมาะสม ภูมิปัญญาของนักปรัชญาชาวกรีก เช่น โสกราตีส เพลโต อริสโตเติล ก็ถือกำเนิดอันสงบตามลุ่มน้ำ จนเรียกขานกันว่าอารยธรรมลุ่มน้ำไนล์ (Nile Valley Civilization)

๘.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีงานฉลองวันเกิด

๑) พัฒนาการวันเกิด

การจัดงานวันเกิดเมื่อครบรอบอายุ นิยมเรียกว่า อายุวัฒนมงคล เป็นการเฉลิมฉลองอย่างหนึ่ง คือฉลองในการที่ตนมีอายุอยู่มาได้ถึงวันนี้ก็เพราะเรามีการบริหารจัดการตนเองมาดี เลี้ยงชีวิตให้เป็นสุขตามแนวคติสุข คือ “อติสุข สุขจากการมีทรัพย์ โภคสุข สุขจากการใช้ได้จ่ายทรัพย์ อนุวัชชสุข สุขจากการไม่ต้องโทษทางคดี และอนนสุข สุขจากการไม่มีหนี้สิน”^{๙๘} ในความสุข ๔ อย่างนี้ ถ้าเราประสบปัญหาในระหว่างนั้น เช่น ต้องคดีความ ถูกจองจำในตารางเสียก่อน เราจะเสียโอกาสพัฒนาชีวิตไปอีกนาน แม้การไม่มีหนี้สินก็เป็นความสุข ถ้ามีหนี้สินจะเป็นทุกข์ไม่ใช่ระดับธรรมดาแต่ระดับโลกด้วย ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การกู้หนี้ เราเรียกว่าเป็นทุกข์ในโลก”^{๙๙} (อินาทานัง ทุกขังโลก) ถ้าไม่มีหนี้สินแสดงว่า เรามีอิตตสัมมาปณิธิ คือตั้งตนไว้ชอบ ไม่ประมาทในชีวิต เงินไม่ขาดมือ ดังนั้น เมื่อมีอายุครบรอบจึงควรทำการเฉลิมฉลอง ยิ่งถ้าเป็นสิ่งที่ได้รับพระราชทานด้วยแล้ว ก็ยิ่งให้ความสำคัญ จัดพิธีฉลองพระปรมาภิไธยนั้น

^{๙๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

^{๙๘} อ.จ. จตุกก (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

^{๙๙} อ.จ.จก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๐๙.

๒) การสวดมนต์ฉลองวันเกิด

พิธีกรรมการฉลองแต่ละอย่างต่างกันบ้าง งานบุญที่จะขาดไม่ได้ คือ พิธีสงฆ์ โดยจะนิมนต์พระสงฆ์จำนวน ๙ รูป หรือมากกว่านั้น เพราะเป็นงานมงคล บทสวดที่พระสงฆ์สวดนั้นใช้เจ็ดตำนาน หรือสิบสองตำนาน หรือ บทใหญ่ธรรมนิยามก็ได้ ถ้าพระสงฆ์ที่อยู่วัดในเมืองก็มักจะใช้บทสวดที่ยาว เช่น บทธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาจเติมบทหรือครั้งบทก็ได้ ใช้บทในงานมงคล เช่น ทอดกฐิน ให้พรด้วยบท กาละทานะสุตตะคาถา ว่า กาละ ทะทันติ สะปัญญา นอกจากนี้ บทให้พรในงานฉลองที่นิยมใช้ คือบท ขยปริตร ว่า..... โส อตถะลัทโธ สุขิโต วิรุฬโห(สตรีใช้คำว่า สา อตถลัทธา สุขิตา วิรุฬหา) และบทขยปริตรนี้ สวดขณะพรมน้ำพุทธมนต์ด้วยว่า ชะยันโต โพธิยา มูเล.....ไม่ใช้บทที่ใช้กับงานอวมงคลเกี่ยวกับการตาย เช่นบท ติโรกฐปะกัณณะภาค (อะทาสี เม อะกาสี เม...) งานฉลองเช่นนี้ พระสงฆ์มีโอกาสจะให้คำสัมโมทนียกถา แสดงความยินดี (มุทิตา) คำสัมโมทนียกถานี้ ต้องเชื่อมโยงถึงธรรมคำใดคำหนึ่งให้ได้ ถ้าไม่โยงธรรมแล้ว ก็จะเป็นการกล่าวของชาวบ้านทั่วไป จากนั้นพระสงฆ์จะให้พร ยะถา รับ สัพพี พรมน้ำพุทธมนต์ก็เป็นเสร็จพิธี

๓) กิจกรรมฉลองวันเกิด

กิจกรรมในวันเกิด นิยมเฝ้าชีวิตด้วยการปล่อยสัตว์ต่าง ๆ ถ้าสัตว์ใหญ่ เช่น โค กระบือ นิยมเรียกว่า เฝ้าชีวิตโค กระบือ ถ้าสัตว์เล็ก ๆ นิยมเรียกว่า ปล่อย เช่น ปล่อยนก ปล่อยปลา เรื่องนี้เคยกล่าวมาแล้วในเทศกาลสงกรานต์ เพราะเป็นประเด็นหนึ่งในเทศกาลสงกรานต์ ณ ที่นี้กล่าวโดยย่อว่า มาณพสองพี่น้องจากบ้านไปทำงานต่างที่ต่างถิ่นมานาน แต่ด้วยความเชื่อในชะตาชีวิตว่าตนจะโชคร้ายถึงขั้นตาย จึงพากันกลับบ้านหาพ่อแม่ก่อน ระหว่างการเดินทางนั้นก็เห็นปลาในสระใกล้จะแห้ง ขอด จึงพากันนำไปปล่อยลงน้ำ ปลาเมื่อได้น้ำก็ดีใจ เพราะได้ชีวิตใหม่ เป็นการสะเดาะเคราะห์และต่อชะตาอายุให้ไปด้วย ผลสุดท้ายชีวิตแคล้วคลาดจากภัยทุกอย่าง ไม่เป็นอะไรถึงกับชีวิต

มีการสะท้อนธรรมให้เห็นว่า งานฉลองต่าง ๆ นั้นเบื้องต้น เจ้าของงานก็ปฏิบัติตามธรรมแล้ว นั่นคือ เปิดโอกาสให้ญาติ กัลยาณมิตรได้แสดงมุทิตา ความพลอยยินดี หนึ่งในพรหมวิหาร ๔ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มุทิตา จะแก้กิเลสได้อย่างหนึ่งคือ ความอิจฉา ความริษยาในฐานะกิเลสมลทินหรือมลละ หากมีกิเลสตัวนี้ สังคมจะขาดธรรม ไม่มีความสุข จะเกิดการบูลี่หรือพูดจาถากถาง ส่อเสียดให้คำหยาบ ผู้ประสบปัญหานี้จะอารมณ์เสีย ขาดสมาธิในการทำงาน กอดตัน เครียด ทำยสุตก็ทิ้งงานนั้นไป ติดตามด้วยทัศนคติลบ หมดศรัทธา ขาดความเชื่อมั่น บั่นทอนความตั้งใจต่องานนั้นดังนั้น การได้ยศ ตำแหน่งแล้วก็ทำการฉลอง เพื่อสะท้อนธรรมตามพุทธพจน์ที่ว่า

อุฏฐานะวะโต สะติมะโต

สัจญะตัสสะ จะ รัมมะชีวิน

สุจิกัมมัสะสะ นิสัมมะการิโน

อัปปะมัตตัสสะ ยะโสภิวัทตะติ

ยศ ย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีกิจการงานสะอาด
ใคร่ครวญก่อนทำ สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรมและไม่ประมาท^{๑๐๐}

คำว่า อุฏฐานะวะโต ความขยัน มีความเพียร ย่อมชนะอุปสรรคได้แล้วเกินครึ่ง นอกนั้น ก็
ละเว้นจากอบายมุขต่าง ๆ ทุกคนมีความทุกข์ แต่จะล่วงทุกข์ได้เพราะความขยัน (วิริเยนะ ทุกขะมัจเจ
ติ) มีฉันทะ ความพึงใจในการทำงาน (ฉันทะ) ทำงานให้สนุก ยอมรับสภาพที่เป็นที่มาเช่นนี้ มีวิริยะ มี
จิตตะ เอาใจใส่ ใส่ใจรับผิดชอบในเรื่องนั้น มีวิมังสา ความคิดไตร่ตรองก่อนทำ ก่อนพูด ไม่ให้ย้อนเป็น
ภัยแก่ตนเอง สติมะโต คือ มีสติ ยังคิด ยังทำนึ่งถึงผลเสียจะเกิดตามมา สุจิตัมมัสสะ มีการงานสะอาด
คือ ทำงานด้วยความโปร่งใส ตรวจสอบได้ ไม่คิดเอาเล็กเอาน้อย ฉ้อราษฎร์ บังหลวง มีความโลภ
อยากได้เกินพอดี เกินฐานะ หน้าที่ นิสัมมะการิโน มีโยนิโสมนสิการ คิดตรองด้วยปัญญาแล้วทำ ไม่ถือ
อำนาจโทสาคติ มีอารมณ์หุนหันพลันแล่น เสียวุฒิภาวะผู้ใหญ่ สัญญัตตัสสะ สำรวม ระวัง กำหนด
บทบาทหน้าที่ของตนให้งามอยู่ในฐานะที่เหมาะสม ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ ไม่ละทิ้งความรับผิดชอบ ธรรมะ
ชีวิโน มีธรรม ไม่คลาดธรรม มีคุณธรรมจริยธรรม มีศีลธรรม ยึดถือทศ ๖ ธรรมในการทำหน้าที่ทาง
สังคม ให้อำนาจตนอยู่ฐานะพ่อแม่ ก็ควรปฏิบัติหน้าที่ของพ่อแม่ ฐานะลูกก็ปฏิบัติตามหน้าที่ลูก เจ้านาย
บ่าวไพร่ ครู นักเรียน สมณพราหมณ์ ชาวบ้านก็ปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน เมื่อปฏิบัติตามพุทธพจน์ ยศ
ตำแหน่ง ฐานะย่อมเจริญแก่เป็นแน่แท้ แล้วทำการเฉลิมฉลองความสำเร็จที่ตนสามารถทำสำเร็จ นี้
เป็นการฉลองตรงนี้

สรุป การจัดงานฉลองทุกอย่าง แม้การฉลองสมณศักดิ์พัดยศของพระสงฆ์ เป็นการฉลอง
ด้วยการแสดงความยินดีที่ตนมี อุฏฐานะวะโต สะติมะโต (ความขยัน มีสติ) และเป็นการเปิด
โอกาสให้คนอื่นได้ปฏิบัติตามธรรมข้อมูทิตา ละลายกองกิเลสข้อ อิจฉา/ริชยา

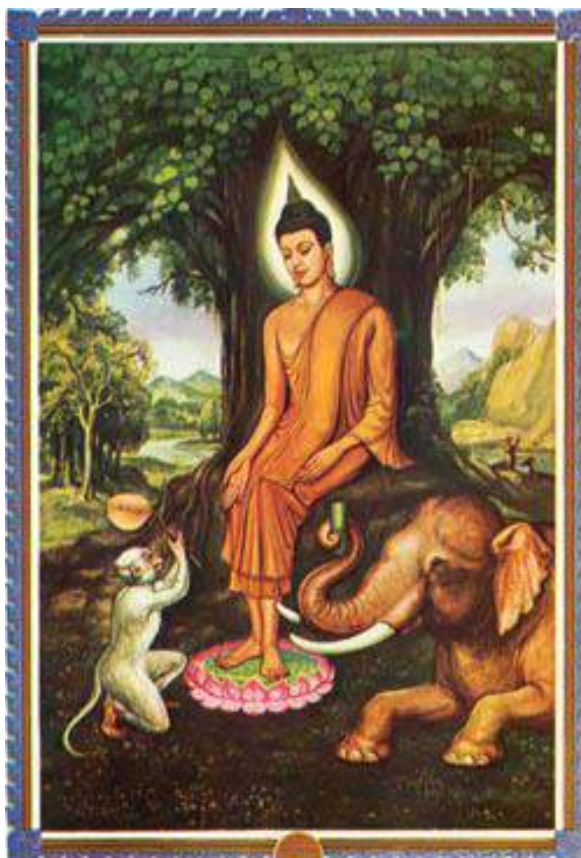
๘.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

ปราสาทผึ้ง เป็นต้นดอกไม้ประดิษฐ์ นับว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะต้องใช้เวลา ทำการ
สะสมขี้ผึ้งแรมปีและต้องเป็นขี้ผึ้งแท้เท่านั้น ขี้ผึ้งเทียมไม่ได้ จะไม่เป็นดอกไม้ผึ้ง พิธีนี้เกิดขึ้นปีละครั้ง
หลายพื้นที่เกิดไม่พร้อมกัน บางพื้นที่มีขึ้นในวันออกพรรษา วันลอยกระทง บางพื้นที่มีตลอดเวลา
เช่น ที่พระธาตุสี่สองรัก จะมีต้นดอกไม้ผึ้งไว้บริการแก่บวชหรือสักการะพระธาตุนั้นด้วย และต้นดอกไม้ผึ้งก็มี
รูปทรงต่างกันไป ที่สำคัญคือเป็นอนุสรณ์ถึงพญาวานรที่ถวายเป็นเครื่องบูชาแด่พระพุทธเจ้า และเป็น
เตือนสติผู้ที่จิตใจจนลุ่มสติดิ่งขึ้นตาย

^{๑๐๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

พระพุทธรูปปางปาลิไลยก์ มีกำเนิดมาจากเหตุการณ์ดังกล่าว โดยอิริยาบถประทับนั่งห้อยพระบาทบนพระแท่นศิลา พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระชานุซ้าย พระหัตถ์ขวาวางหงายบนพระชานุขวา แสดงมุทรารับของถวายรวงผึ้ง มีช้างหมอบที่พื้นข้างขวา ชูงยกกระบอกรน้ำขึ้นถวาย และลิงนั่งคุกเข่าถวายรวงผึ้งอยู่ข้างซ้าย ดังนี้ ปางนี้ จึงกำเนิดมาแต่การถวายรวงผึ้งของพญาวานรนี้ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๔ ปางปาลิไลยก์

ตามภาพข้างต้น จะเห็นว่าพญาช้างชื่อปาลิไลยก์มาปรนนิบัติพระองค์ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา คอยอารักขามิให้ใคร ๆ เข้าใกล้พระองค์ แม้แต่พระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก เมื่อพระองค์เห็นเช่นนั้น จึงตรัสห้ามพญาช้าง อนุญาตให้พระอานนท์เข้าเฝ้าได้ ขณะนั้น พญาวานรผ่านมาและสังเกตเห็นว่า พญาช้างปาลิไลยก์ทำวัตรปฏิบัติถวายพระองค์ด้วยความเคารพ จึงบังเกิดกุศลจิต นำรวงผึ้งไปถวายพระองค์ด้วย ครั้งที่ ๑ เมื่อพระองค์รับแล้วเห็นว่ายังมีตัวผึ้งเกาะรังอยู่ พระองค์ไม่เสวย พญาวานรเห็นว่า พระองค์ไม่เสวยจึงรู้แก่จิตว่า มีผึ้งตัวอ่อน กลับมานำตัวอ่อนออกให้หมดแล้วกลับไปถวายอีกครั้ง พระองค์ก็รับและเสวยรังผึ้งนั้น พญาวานรเห็นว่าพระองค์เสวย เกิดอหัตตมนา ปลื้มปิติยินดียิ่งนัก ขึ้นต้นไม้แล้วกระโดดจับกิ่งนั้นกิ่งนี้ บังเอิญไปจับกิ่งที่ตายแล้วจึงหักตกลงมาถูกต่อตำตาย พญาวานรเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ กรณีนี้เป็นกรณีใจจนตัวตาย

๒) สีสสามัญญาตา/ทัญญูสามัญญาตา

ตัวอย่างสามัญญาตาทั้ง ๒ ข้างต้นนี้ เป็นการตัดสินตามสภาพปัญหาของภิกษุ ๒ รูป พัฒนาต่อมาเป็นฝ่าย คือฝ่าย วินัยธร กับ ธรรมธร ผู้ถือวินัยกับถือธรรม แห่งเมืองโกสัมพีที่ทะเลาะกันเรื่องน้ำในท้องส้วม เกิดหลังพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๑๐ พรรษา พระองค์ประทับ ณ พระวิหารโฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี ในครั้งนั้น พระสงฆ์สาวกเกิดความแตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่ายด้วยสีสามัญญาตา พระภิกษุ ๒ ฝ่ายนี้อยู่ในวิหารเดียวกัน ฝ่ายวินัยธรที่ถือเคร่งครัดในวินัย ฝ่ายพระธรรมธรถือธรรมเป็นใหญ่ แต่ละฝ่ายก็มีบริวารมากมาย วันหนึ่งพระธรรมธรได้เข้าไปในห้องน้ำ ใช้น้ำแล้วเหลือน้ำไว้ในขันนิตหนึ่ง คือเทไม่หมดเมื่อพระวินัยธรเข้าไปเห็น จึงได้ตำหนิพระธรรมธร ว่าทำไมเหลือน้ำไว้ พระธรรมธรเองก็ได้ยอมรับผิดต่อพฤติกรรมนั้นแล้ว แต่พระวินัยธรมักนำเรื่องเพียงเล็กน้อยนี้พูดกับอันเตวาสิกของตนว่าพระธรรมธรขนาดทำผิดอย่างนั้นอย่างนี้ บรรดาศิษย์ของพระวินัยธรก็แซงแซ่กันดราม่ากัน (อุชฺฐิปัจจะกะนิกะวาทา) ฝ่ายลูกศิษย์พระธรรมธรรักดราม่าเป็นปากเสียงเป็นการใหญ่ พูดถากถางฝ่ายพระวินัยธรทำนองเดียวกัน ฝ่ายลูกศิษย์พระธรรมธรรักนำเรื่องนี้ไปปรึกษากับพระธรรมธร พระธรรมธรจึงพูดตำหนิว่าทำไมพระวินัยธรจึงพูดอย่างนี้ เราทำผิดก็ยอมรับผิดและแสดงอาบัติไปแล้ว ไม่มีความสงบระงับ พัฒนาการไปเป็นการทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรงเหตุเพราะเหลือน้ำในขันเท่านั้น

๓) จิตวิทยาประชาคม

ธรรมดาแล้วพระพุทธเจ้าจะไม่ยอมหนีปัญหาไปไหนง่าย ๆ ปัญหาที่พระองค์เอาชนะในครั้งบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้มีมากกว่านี้ แม้แต่ช่างนาฬาคีรี พญามาร ฤๅษีมาร ฤๅษีมาร เข้ามาให้เสียสมาธิให้ห้อยลอยในเป้าหมายตรัสรู้นั้นเสีย ก็ยังชนะมาได้ จะกล่าวไปใยถึงปัญหาของพระภิกษุโกสัมพี ๒ ฝ่ายนี้เล่า แต่ด้วยจิตวิทยาของพระองค์ที่ต้องยอมให้ปัญหาเพียงเล็กน้อยนี้ฟุ้งไปถึงญาติโยมชาวบ้าน และภิกษุสงฆ์อื่น ๆ ด้วยว่า ภิกษุสองฝ่ายนี้หัวดี (ถัมมะ) ว่ายาก เลี้ยวยาก (ไม่สุระใจ ไม่สุระโร) ต้องแก้ด้วยความยินยอมและพิจารณาเห็นโทษของความชั่วที่ไม่ยอมเชื่อฟัง พระองค์แสดงความเบื่อหน่ายต่อภิกษุเหล่านี้ จึงเสด็จไปอยู่ป่า ณ ที่นั้น ได้มีช้างปาลีไลยก์และพญาวานรคอยอุปฐาก มีความเกษมสำราญในการอยู่คนเดียว เมื่อชาวบ้านมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วไม่ได้พบ จึงสอบถามพระสงฆ์ในวิหารนี้ มาทราบปัญหาแล้วก็ตำหนิพระสงฆ์ ๒ ฝ่ายนี้ พยายามให้กลับมาสามัคคีกันแต่ไม่เป็นผล จึงลงโทษด้วยการคว่ำบาตร เป็นที่มาของการคว่ำบาตรของชาวบ้านต่อพระสงฆ์และเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางปาลีไลยก์ โดยมีช้างอารักขาและพญาวานรถวายรวงผึ้ง เป็นที่มาของปราสาทผึ้งอย่างนี้

๔) คว่ำบาตร/หงายบาตร

จากปัญหานี้ พัฒนาการมาเป็นการคว่ำบาตร ซึ่งพระสงฆ์คว่ำบาตรชาวบ้านด้วยการไม่รับบาตร เมื่อชาวบ้านยอมรับผิดแก้ไขตนเองแล้วพระสงฆ์ก็หงายบาตรด้วยการรับบาตร ลักษณะเดียวกันนี้ ชาวบ้านก็คว่ำบาตรพระสงฆ์ด้วยการไม่ตักบาตร ไม่อุปัชฌาย์บารุงใด ๆ ทำให้พระสงฆ์ ๒ ฝ่ายนี้อยู่ยาก พระสงฆ์ ๒ ฝ่ายนี้จึงคิดถอนอธิมมานะของตนด้วยความสามัคคีกัน เลิกทะเลาะกัน ชาวบ้านจึง

กราบทูลพระพุทธเจ้าว่าภิกษุ ๒ ฝ่ายนั้นกลับมาสามัคคีกันแล้วพระองค์จึงเสด็จมายังพระวิหารโฆสิตาราม เมืองโกสัมพิตามเดิม

พระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องเหตุแห่งการคว่ำบาตรเจ้าวัชฌณลิจฉวีไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงคว่ำบาตรเจ้าวัชฌณลิจฉวี คือ ห้ามสมโภคกับสงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คว่ำบาตรอุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ

๑. ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย
๒. ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย
๓. ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้แห่งภิกษุทั้งหลาย
๔. ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย
๕. ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน
๖. กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า
๗. กล่าวติเตียนพระธรรม
๘. กล่าวติเตียนพระสงฆ์^{๑๐๑}

ณ เหตุการณ์ปัจจุบันนี้ มีปัญหาสังคมมากมายทั้งชาวบ้านและพระสงฆ์ ภัยยาเสพติด การลักปล้นจี้มีอยู่ทั่วไปเหตุเพราะยามข้าวยากหมากแพง ทำมาหาเงินมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องลำบาก จึงคิดเอาง่ายด้วยการปล้น โจรกรรม ฉ้อราษฎร์บังหลวง แม้มีกฎหมายดี เจ้าหน้าที่บ้านเมืองดี เข้มแข็งสักปานใดก็ยังเอาไม่อยู่ สิ่งที่จะช่วยทุเลาเบาบางได้ เป็นการช่วยฝ่ายบ้านเมืองพัฒนาสังคมให้ทำอาชีพโดยสุจริตคือฝ่ายพระสงฆ์ จะมีกระบวนการแก้ปัญหาดังต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ โดยใช้คุณธรรมจริยธรรม ศีลธรรมอบรมจิตใจ ถ้าใคร ๆ ร้ายแรงชนิดที่ปรอดไม่ได้ก็ต้องคว่ำบาตรกันไป

๕) แห่งปราสาทผึ้ง

ปราสาทผึ้ง ตามที่กล่าวมาว่า พัฒนาการมาจากการถวายนรวงผึ้งที่พญาวานรนำรวงผึ้งไปถวายพระพุทธเจ้าเพื่อให้พระองค์เสวยและพระองค์ก็เสวยตามประสงค์ของพญาวานร ขณะนั้นพญาวานรดีใจเกินพอดี ได้อานิสงส์ถวายนรวงผึ้งนั้น เกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ มีบริบทของรวงผึ้งมากมาย นอกจากน้ำผึ้งที่ดื่มได้แล้ว ยังมีขี้ผึ้งทำประโยชน์ได้อีกอย่างที่รู้ ๆ คือ นำไปหล่อเทียนจุดบูชาพระรัตนตรัยโดยเฉพาะเทียนน้ำมันต์ ถ้าเป็นเทียนขี้ผึ้งจะศักดิ์สิทธิ์มาก คนโบราณนิยมใช้เทียนขี้ผึ้งทำเทียนน้ำมันต์ทั้งนั้น แต่เทียนอื่น ๆ ก็ได้โดยอนุโลม อีกประการหนึ่ง ขี้ผึ้งนั้นนำมาหล่อเป็นดอกไม้แล้วเสียบบนต้นดอกไม้ที่สร้างขึ้นคล้ายปราสาท แล้วแห่กันอย่างสนุกสนานในพิธีประเพณีประจำปีของหมู่บ้าน โดยมีวัดในชุมชนนั้นนำพาปฏิบัติ เป็นการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม สะท้อนถึงการศึกษาเรียนรู้ธรรมคำสอนอีกแนวทางหนึ่งโดยสร้างเป็นพุทธศิลป์ด้วยปราสาทผึ้งนี้

^{๑๐๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๖/๔๖.

ประเทศไทยบางพื้นที่ มีงานบุญแห่ปราสาทผึ้งประจำปี มีตัวอย่างที่หนึ่งคือ วัดบ้านท่ากกแก อ. หล่มสัก จ. เพชรบูรณ์ ได้นำพาชาวบ้านสร้างปราสาทผึ้งตามแบบที่ปรากฏในคัมภีร์ ต่างแต่แปรสภาพรวงผึ้งที่พญาวานรยกถวายพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นต้นผึ้งเท่านั้น เพราะหากจะจำลองภาพอย่างพญาวานรนั้น ก็คงทำได้อย่างจำกัดและคิดว่าคงมีปราษฎ์โบราณทดลองทำกันมาหลายรุ่นแล้ว คงไม่เป็นที่ประทับใจ ไม่สนุกสนานที่แห่ได้ตั้งปราสาทผึ้งนี้เป็นแน่ จึงทำเป็นปราสาทผึ้ง ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๕ ต้นปราสาทผึ้ง วัดท่ากกแก หล่มสัก เพชรบูรณ์ วันสงกรานต์ ปี ๒๕๖๐

ภาพที่ ๑๐๖ ต้นปราสาทผึ้ง วัดท่ากกแก หล่มสัก เพชรบูรณ์ วันสงกรานต์ ปี ๒๕๖๕

อีกชุมชนต้นแบบหนึ่งในเขต อ.ชาติตระการ จ. พิษณุโลก คือ วัดบ่อภาค วัดนี้จัดพิธีสงกรานต์อย่างหนึ่ง คือ สร้างต้นดอกผึ้งแล้วแห่รอบบ้านและรอบองค์ประธานในวัดพากันมาแห่แหนอย่างครึกครื้นโดยอุปนิสัย ที่สำคัญคือ ต้นดอกผึ้งนี้ไม่ใช่ดอกไม้ธรรมดา แต่เป็นขี้ผึ้งที่หล่อเป็นดอกแล้วเสียบปักบนต้นดอกผึ้งที่ทำเป็นโครงปราสาท พาบด้วยใบกล้วยสำหรับเสียบดอกผึ้งที่หล่อเป็นดอกแล้ว ดังภาพตัวอย่างนี้

ภาพที่ ๑๐๗ ต้นปราสาทผึ้ง อนุสติพญาวานรภูทอกตำต่าย

เรื่องนี้ สะท้อนธรรมให้เห็นว่า ปราสาทผึ้ง/ต้นผึ้ง ที่พัฒนาการมาจากการถวายรวงผึ้งแด่ พระพุทธเจ้าของพญาวานร ขณะประทับอยู่ป่า ไกลกรุงโกสัมพี เป็นตัวอย่างแก้ปัญหาสี่สามัญญาติ และ ทิฏฐิสามัญญาติของภิกษุในพระวิหารโฆสิตาราม ๒ ฝ่าย แม้แต่พระพุทธรองค์ห้ามปรามก็ไม่รับฟัง พระองค์จึงแก้ปัญหาด้วยมวลชน ฟ้องสังคมที่ภิกษุ ๒ ฝ่ายนี้อาศัยอยู่ด้วยการหนีไปอยู่ป่า เมื่อชาวบ้าน มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ไม่พบ จึงเสียใจ ปัญหาจึงสะท้อนไปหาภิกษุ ๒ ฝ่ายนี้ ซึ่งมีทิฏฐิมานะมากกว่า ปัญญา ไม่เห็นแก่ใคร ๆ แม้แต่พระพุทธรองค์ แสดงถึงความไม่เคารพด้วยความไม่เชื่อฟัง ชาวบ้านจึง ลงโทษด้วยการคว่ำบาตร จึงหวนมาทบทวนว่า เราจะมีชีวิตไว้หรือจะเอาทิฏฐิมานะ ที่สุดก็มาพบว่า ทิฏฐิมานะเป็นโมหะ ความหลง คือ หลงชอบ หลงเกลียด ทำนองว่า บ้าดี เรื่องนี้ตามแนวกรรมฐานแก่ คนที่มีพุทธิจิตด้วยมรณานุสติ นึกถึงความตายที่ยาตราหับเข้ามา แล้วจะเสียโอกาสทำดีต่อไป

๘.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณีปาณกิจศพ

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

การฌาปนกิจศพ ในส่วนที่ ๑ เป็นการชำระซากศพให้เรียบร้อย จะให้มีเศษซากเหลืออยู่ ไม่นิยมในประเทศไทย และถือว่า เป็นพิธีพิเศษกว่าศพสัตว์อื่น ๆ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่ ฝึกฝนตนเองได้สมบูรณ์แล้วบรรลุนิพพานได้ เป็นอภัตริย์แรงสำหรับภิกษุสงฆ์ที่ข้ามมนุษย์ ต่างจาก สัตว์ที่ฝึกไม่ร้ายแรง การฌาปนศพของไทยที่มีอยู่ เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ถือว่าเหมาะสมกว่าบาง ประเทศโดยที่สับหรือทุบให้ละเอียดให้หนักแน่น เพราะไม่ขาดเชื้อเพลิงเผา บางประเทศนำไปลอย น้ำหวังว่าจะให้จมน้ำหายไป หรือเป็นอาหารสัตว์น้ำบางชนิด แต่กลับลอยอืดขึ้นมาอย่างน่าสยดสยอง ซากการสาธารณสุข เป็นมลพิษแก่แม่น้ำลำคลอง เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคอันตรายแก่มนุษย์ภายหลัง ส่วนที่ ๒ เป็นพิธีทางศาสนาโดยสวดพระอภิธรรม ๓ วันบ้าง ๕ วันบ้าง ส่วนใหญ่จะ ๗ วันตามจำนวน อภิธรรม ๗ คัมภีร์ เป็นการดำเนินตามพระพุทธเจ้าที่ปฏิบัติต่อพระมารดาเทศนาอภิธรรมบนสวรรค์ ตลอด ๓ เดือน พัฒนาการมาถึงปัจจุบันมีการเทศน์แจง ๓ ธรรมมาสน์ที่จำลองการทำสังคายนาด้วยการปลุกฉา วิสัชนาตามแนวของพระอรหันตมหาเถระ ๓ องค์ พระมหากัปัสสะ พระอุบาลี พระอานนท์

๒) การฌาปนกิจศพ

กิจกรรมการเผาศพ ถือเป็นวาระสำคัญของชาติ โดยป้องกันปัญหาเชื้อโรคระบาดที่จะ เกิดจากซากศพนั้นและที่สำคัญคือ เป็นการให้เกียรติแสดงคุณค่าประโยชน์แก่ผู้ตายในฐานะเป็น มนุษย์ประเสริฐ เกิดมาก็ยาก (กิจโณ มะนุสสัสปะภุลาโณ) ดังนั้น เรื่องตายก็ต้องมีแผนการ การจัดการ งานศพนี้มีระดับชั้น ถ้าชั้นสามัญชนธรรมดาที่ใช้เวลาน้อย ไม่มีพิธีกรรมมากมาย แต่ถ้าเป็นบรมศพของ พระราชา มหากษัตริย์แล้ว ก็ต้องทำพิธียิ่งใหญ่ ทุกอย่างต้องพิเศษ แม้แต่เชื้อเพลิงก็ต้องใช้ไม้จันทน์ที่ ตายยืนต้น ไม่ใช่ใช้ดอกไม้จันทน์จำลองอย่างสามัญชนและต้องสร้างเขาพระเมรุจำลองที่ห้องพระเมรุ (ทุ่งสนามหลวง) ซึ่งสนามนี้เป็นสนามกลางของประเทศที่ทุกประเทศจะมีไว้เพื่อประกอบพระราชพิธี ถวายพระเพลิงศพแด่พระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมศานุวงศ์ ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๘ พระเมรุมาศ รัชกาลที่ ๙ ณ พุ่มพระเมรุ กรุงเทพฯ

๓) พวงหรีดงานศพ

พวงหรีด ตามธรรมเนียมไทย ใช้พวงหรีดในพิธีไว้อาลัยหน้าศพ ต่างจากพิธีอื่น ๆ เรียกว่า พวงมาลาวางตามอนุสาวรีย์ ถ้านำมาคล้องคอเพื่อแสดงความยินดีแก่บุคคลผู้แข่งขันได้ชัยชนะ เรียกว่า พวงมาลัย ดังนั้น คำว่า พวงหรีด จึงนิยมใช้กับงานศพเท่านั้น ซึ่งพวงหรีดนี้ เป็นการนำดอกไม้ที่จัดแต่งขึ้นตามโครงรูปต่าง ๆ เช่น วงกลม ที่เป็นเครือเถาวัลย์ เป็นการแสดงความเสียใจที่เป็นรูปธรรมโชว์หน้าโลงศพนั้น มิตรสหายก็ได้พบเห็น โดยจุดประสงค์แล้วก็เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของบุคคลผู้ล่วงลับไป

เรื่องพวงหรีดที่มีลักษณะคล้ายวงกลมหรือบ่วงนี้ มีเป้าหมายให้รู้ถึงการผูกมัดมวลมนุษยชาติหลงติดอยู่ในโลก เป็นวัฏสงสารในโลกแห่งความเป็นจริงนี้ ก็เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ต่างก็ช่วยหนุนเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกันไป เหมือนกับพวงหรีดที่มีรูปทรงกลมหัวชนท้ายเป็นวงจร ชีวิตของสัตว์ที่เกิดมาบนโลกนี้ก็เช่นกันก็ต้องมีเหตุมีปัจจัยเกื้อหนุนทำให้เกิดขึ้นมาเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ปฏิจจนุปบาท” กระบวนการของชีวิตตั้งแต่เกิดถึงตาย ว่า

เพราะอริชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึง

มี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับ
แค้นใจ จึงมีพร้อม ความเกิดขึ้นทั้งปวงนี้จึงมีด้วยประการ ฉะนี้^{๑๐๖}

ในพวงหรีดนั้น จะใช้ดอกไม้ ๕ ชนิด หมายถึงกามคุณ ๕ เป็นเครื่องประดับตกแต่งให้
สวยงาม เป็นเครื่องประโลมใจให้มวลมนุษยชาติหลงติดอยู่กามคุณ ๕ มีดังนี้ ๑. รูป รูปลักษณะที่น่า
ปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ ๒. เสียง เสียงที่ไพเราะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ ๓. กลิ่น
กลิ่นที่หอมอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ ๔. รส รสอร่อย ๆ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ
๕. โภภุชัพพะ การสัมผัสที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพึงพอใจ^{๑๐๗}

๔) การล้างหน้าศพ / รดน้ำศพ

การล้างหน้าศพ เป็นการปฏิบัติตามความเชื่อของคนโบราณ เวล่านำศพขึ้นกองฟอนแล้ว
ก่อนเผาศพนั้น ก็จะใช้น้ำมะพร้าวรดหน้าศพ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นน้ำที่บริสุทธิ์สะอาดสุภาพใหม่
ดังนั้น น้ำจึงเป็นสื่อชำระล้างกายให้สะอาด เรื่องนี้ทางนามธรรม เป็นปริศนาธรรม ถือกัณว่าน้ำ
มะพร้าวเป็นน้ำบริสุทธิ์ ดั่งน้ำทิพย์ เป็นลักษณะการชำระล้างมลทินทางกายภาพ ส่วนธรรมคติการ
ชำระกาย วาจา รวมถึงใจต้องชำระด้วยศีล ดังคำกล่าวอานิสงส์ของศีลว่า สีเลนะ สุคะติง ยันติ สีเล
นะ โภคะสัมปะทา สีเลนะนิพพุติง ยันติ ตัสสะมา สีลัง วิโสธะเย แปลว่า บุคคลทั้งหลายจะเข้าถึงสุคติ
ด้วยศีล เข้าถึงนิพพาน ด้วยศีล ฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ เช่นเดียวกับน้ำมะพร้าวที่บริสุทธิ์

๕) ดอกไม้จันทน์

ดอกไม้จันทน์ เป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ใช้เป็นเชื้อเพลิงจำลองร่วมกันเผาศพนั้น สมัย
โบราณผู้มาร่วมพิธีเผาศพก็จะถือพินติดมือมาด้วย นิยมนำแก่นไม้จันทน์ เพราะกลิ่นหอมจะได้กลบ
กลิ่นศพได้อีกด้วย แต่ปัจจุบันนี้ เนื่องจากไม้จันทน์หายาก จึงใช้ดอกไม้จันทน์จำลอง เรื่องนี้มี
ประวัติสืบมาจากประเทศอินเดีย คือว่า แรกทีเดียวจะใช้ไม้จันทน์จริง ๆ เท่านั้นเป็นพินเผาพระศพ
ของพระราชาหรือเจ้าเมือง ปรากฏว่าตกทอดมาถึงเมืองไทย จะเห็นว่าพระศพของพระเจ้าแผ่นดิน
พระราชวงศ์ชั้นสูงจะใช้ไม้จันทน์เป็นพินเผาทั้งนั้น ดังที่ครั้งถวายเพลิงพระศพของรัชกาลที่ ๙ จะนำไม้
จันทน์ที่มีอายุโตเต็มทีมาจากภาคกลางของไทย

ปัจจุบัน ที่เมรุเผาศพตามวัดทั่วไป บนเชิงตะกอนจะเห็นท่อนไม้จันทน์จำลองผูกกริบบับตรง
หัว-ท้าย พาดกันเป็นสี่เหลี่ยมข้างละประมาณ ๔ ท่อนอยู่ใต้โลงศพหน้าเตาของเมรุนั้น สำหรับการเผา
ศพของสามัญชน จะใช้ไม้จันทน์จำลองเป็นพิน เป็นเพียงหุ่นจำลองเท่านั้น หากใช้ไม้จันทน์ที่เห็นอยู่
ใต้โลงศพนั้นไม่ ส่วนที่ใช้จริง ๆ คือ ดอกไม้จันทน์กระดาศ ที่ทำแจกแก่ญาติมิตรที่มาร่วมเผาศพนั้น
ดังนั้น ดอกไม้จันทน์จึงเป็นสิ่งจำลองเท่านั้นสำหรับสามัญชน

^{๑๐๖} ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

^{๑๐๗} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑/๑.

การสะท้อนธรรมให้เห็นว่า ดอกไม้จันทน์มีคุณสมบัติตรงที่กลิ่นหอมหมายถึงความดี มีชื่อเสียงด้วยคุณธรรมที่จะระงับดับพฤติกรรมที่เสีย ๆ ออกไป ทำหน้าที่เป็นเครื่องควบคุมกายและวาจาให้ประพฤติดี ธรรมดากลิ่น ถ้าเป็นกลิ่นดอกไม้ จะหอมไปได้เฉพาะตามลมเท่านั้น แต่กลิ่นแห่งความดี จะหอมไปได้ทั้งตามลมและทวนลม ดังกลิ่นหอมที่มาในธรรมบทคาถาว่า “กลิ่นกฤษณาหรือกลิ่นจันทน์นี้หอมเพียงเล็กน้อย (ตามลม) แต่กลิ่นของท่านผู้มีศีลหอมมากที่สุดหอมฟุ้งไปทั่วทั้งเทวโลกและมนุษย์โลก หอมได้ไกล หอมได้ทั้งหอมตามลมและทวนลม”^{๑๐๔}

๖) ด้ายสายโยง

สายโยง เป็นสายที่ทำด้วยด้ายดิบหรือสายริบบิ้นก็ได้ ใช้โยงจากร่างศพพาดหน้าพระสงฆ์ เพื่อพระสงฆ์จะจับแล้วพิจารณาบังสุกุลว่า อะนิจจา วัตตะ สังขารา อุปปาทวะยะธัมมิโน อุปปัชชิตฺวา นิรุชฌันติ เตสัง วูปะสะโม สุโข ฯ สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาเกิดแล้วย่อมดับไป การเข้าสงบแห่งสังขารเหล่านั้น เป็นสุข หรือว่าสายโยงนี้ ใช้โยงจากร่างศพใช้ผ้าบังสุกุลพาดบนสายโยงนี้ แล้วพระสงฆ์จับผ้านั้นพิจารณาบังสุกุล

๗) ที่มาบทพิจารณาบังสุกุล

ที่มาของบทพิจารณาบังสุกุล ตำนานกล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ใต้ต้นสาละคู่ ในเขตเมืองกุสินารา แคว้นมัลละ คำคือนั้นพระพุทธองค์ทรงแวดล้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ กับเหล่ามัลลกะษัตริย์และราชวงศ์อีกจำนวนหนึ่ง แต่ที่มากคือเหล่าเทวดาและพระพรหมจากหมื่นจักรวาลที่มากันเต็มท้องนภาต่างมาเฝ้าเพื่อจะได้แลเห็นพระศาสดาเป็นครั้งสุดท้าย ครั้งนั้นพระอุปัฏฐากได้ยื่นถวายงานพัดอยู่เบื้องพระพักตร์ยังถูกพระศาสดารับสั่งให้หลีกไปไม่ให้ยื่นบังเพราะเหล่าเทวดามาเพราะอยากเห็นพระองค์เป็นครั้งสุดท้าย ในครั้งนั้น พระอินทร์ ก็ได้เสด็จมาด้วย เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระอินทร์ผู้ซึ่งเป็นพระโสดาบันแล้วได้กล่าวคาถา ๔ บท (อะนิจจา วัตตะ สังขารา, อุปปาทวะยะธัมมิโน, อุปปัชชิตฺวา นิรุชฌันติ, เตสัง วูปะสะโม สุโข) นี้ ซึ่งต่อมาได้มีการนำคาถาบทนี้มาใช้สวดในงานศพ

๘) สายโยง - สายสิญจน์

สายโยงต่างจากสายสิญจน์ที่จำนวนเส้นด้าย พิธีงาน และจุดประสงค์ สายโยงมักทำด้วยด้ายดิบเส้นคู่ ใช้สำหรับพิธีอวมงคล เกี่ยวกับงานศพ งานทำบุญอัฐิ ๔๐ วัน ๑๐๐ วัน วิธีใช้ จะโยงสายโยงนี้จากอัฐิ หรือรูปถ่ายให้พระสงฆ์พิจารณาบังสุกุล ส่วนสายสิญจน์ ทำด้วยด้ายดิบเส้นคี่ ใช้สำหรับพิธีมงคล ดังนั้น สายสิญจน์จะเกี่ยวโยงจากพระพุทธรูปองค์ประธาน เวียนขวาชั้นน้ามนต์ (ห้ามเวียนซ้าย) เกี่ยวไปตามอาคารบ้านเรือนแล้วมาหาพระสงฆ์ที่เจริญพุทธมนต์

^{๑๐๔} พ.พ. (ไทย)๒๕/๕๖/๔๔.

อนึ่ง สายสัญญาณ มีคติโบราณว่า ต้องด้ายดิบเท่านั้น ไม่นิยมด้ายเทศ แต่ปัจจุบันด้ายดิบหายากก็อนุโลมใช้ได้ และมีปริศนาธรรมตามจำนวนของเส้นด้าย ดังนี้

- สายสัญญาณ ๓ เส้น หมายถึง สามัญลักษณะ ๓ อย่าง ได้แก่ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงทนถาวร ทุกขัง ความเจ็บปวดกาย การเจ็บใจ แค้นใจ อนัตตา ความไม่อยู่ในอำนาจ ผืนความปรารถนา^{๑๐๕}

- สายสัญญาณ ๗ เส้น หมายถึง อนุสัย ๗ คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ไม่ปรากฏอาการ แต่เมื่อมีอารมณ์ยั่วจะปะทุขึ้นได้ทันที เป็นกิเลสที่ต้องระวัง ได้แก่ ๑. กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกาม ๒. ปฏิฆะ ความขัดเคือง ความขัดใจ ความหงุดหงิด ๓. ทิฏฐิ ความเห็นผิดจากความจริง ๔. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ในพระรัตนตรัย ๕. มานะ ความถือตัว ๖. ภวราคะ ความอยากในภพ หรือความอยากเป็น ๗. อวิชชา ความไม่รู้จริง ความโง่เขลา^{๑๐๖}

- สายสัญญาณ ๙ เส้น มักใช้ในงานมงคล หมายถึง โลกุตตรธรรม ๙ คือ ธรรมที่พ้นโลกหรือธรรมที่เหนือโลก ได้แก่ อริยมรรค ๔ อริยผล ๔ และนิพพาน ๑ ^{๑๐๗} ส่วนสายโยงนั้นอาจจะเป็นเส้นคู่ เช่น ๘ เส้น ๑๒ เส้น

๙) ลอยอังคาร

สืบเนื่องจากพิธีฌาปนกิจศพ การลอยอังคาร คือการนำกระดูกที่เหลือจากการเผาไหม้ไปลอยน้ำ ก่อนลอยน้ำก็ทำพิธีสงฆ์ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมาติกา บังสุกุลเรียบร้อย มิใช่ทิ้งลอยน้ำไปเปล่า ๆ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์พิเศษกว่าสัตว์อื่น ๆ ว่าตามหลักสาธารณสุขนั้น ก็คือการทำลายกระดูกคนให้เป็นธาตุดิน น้ำ ลม ไฟไปในที่สุด เรียกว่า “คืนสู่ธรรมชาติ”

เรื่องนี้ สะท้อนธรรมให้เห็น ธรรมสังเวช ความสังเวชใจในธรรมดาสามัญที่ตกอยู่ในอนิจจัง ชีวิตที่ดำเนินการมาด้วยดีในเวลาที่ยังไม่พร้อมที่จะตาย แต่เมื่อบางคนมีภาระชีวิตที่หมดหวังแล้วก็ถือเป็นเรื่องปกติ หรือว่า บางคนชราภาพเต็มทีครั้นอยู่ไปก็หายใจไม่ไหวแล้วอันนี้ก็ถือว่าคืนสู่แผ่นดิน ในส่วนกิจกรรมการเผาศพนั้นมีหลายอย่างให้เราได้คิด เช่นว่า ธรรมที่เกิดจากการสวดศพ ธรรมที่เกิดจากดอกไม้จันทน์ ธรรมที่เกิดจากการช่วยเหลือกันจากญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ยิ่งไปกว่านั้นกระดูกที่ลอยอังคาร ว่าตามศาสนาแล้ว ย่อมต้องมีความเชื่อเข้ามาด้วย คือเชื่อว่า ถ้านำกระดูกผู้ตายลอยอังคารแล้ว จะทำให้ผู้นั้นได้รับการชำระล้างบาปอกุศลทั้งปวงแลเย็น เป็นสุข ไม่เดือดร้อน ดังตกนรก และไปสู่ภพใหม่ที่ดีกว่า ดังคำอานิสงส์ของศีลที่ว่า มนุษย์ทั้งหลายจะไปสู่สุคติได้ ก็เพราะศีล จะมีโภคทรัพย์ได้ก็เพราะศีล จะไปนิพพานได้ก็เพราะศีล ดั่งน้ำชำระของปฏิภูล

^{๑๐๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๗.

^{๑๐๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

^{๑๐๗} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๓๔/๖๒๖.

๘.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านงานประจำปี/สมโภช

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

การสมโภช (celebration) คือ การเฉลิมฉลององค์เคารพที่สำคัญ ที่นับถือร่วมกันของคนในชุมชนหรือทั่วประเทศ เมื่อครบรอบปี จะมีเกือบทุกที่ทุกจังหวัดก็ว่าได้ จะเห็นงานประจำปีวัดนั้นวัดนี้ ที่นั่นที่นี้ อย่างเช่นงานสมโภชหลวงพ่อบุญรอดพระพุทธรชินราชเป็นการเปิดโอกาสให้สาธุชนได้อุสดีและกราบไหว้ในโอกาสครบรอบอายุ ซึ่งถือเอาฤกษ์เอายามในวันขึ้น ๖ ค่ำ ถึง ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๓ รวม ๗ วัน ๗ คืน เนื่องในโอกาสครบรอบมาถึง ๖๖๖ ปี ใน ปี ๒๕๖๖ นี้ จึงต้องฉลองอย่างยิ่งใหญ่ กิจกรรมสำคัญของงานนี้ คือ พิธีเปิดเริ่มจากพิธีทางศาสนา มีกิจกรรมในงาน เจริญจิตภาวนา เทศนา ๓ ธรรมาสน์ ประพรมน้ำพุทธมนต์แก่ศาสนิกชนในพระวิหาร มีสิ่งบันเทิงภาพยนตร์ ดนตรี พร้อม ๆ กับสินค้าของกินของใช้ที่วางขายตามแผงลอย ด้วยประการเหล่านี้ ทำให้ผู้คนหลั่งไหลกันมาชม มาเที่ยวเพื่อเฉลิมฉลององค์สำคัญที่เคารพของตนนั้น การสมโภชที่มีได้เกี่ยวกับพระรัตนตรัยก็มี เช่น ศาลหลักเมือง เทพให้ประจำศาลให้เลขให้หวยสังเกตได้จากจุดประตัดแก้บนบ่อย ร่วมกันเฉลิมฉลองความสำเร็จ ส่งเสริมกายสามัคคีในชุมชนสักครั้งหนึ่งและพิธีฉลองเช่นนี้มีต้นตำหรับมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๐๙ งานสมโภชพระพุทธรชินราชประจำปี

๒) กรุงราชคฤห์ : กำเนิดมรดกธรรม, ศูนย์กลางเผยแผ่ธรรม

สมัยพุทธกาล มีงานประจำปีในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นแคว้นที่พระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ เป็นพระเจ้าแผ่นดินพุทธมามกะ สถานที่ถือเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า เป็นต้นกำเนิดปรากฏการณ์หลายอย่าง ที่สำคัญคือ กำเนิดวัดแห่งแรก คือวัดเวฬุวัน กำเนิดวันมาฆบูชา ที่ประชุมสงฆ์ครั้งแรกเรียกว่า จาตุรงคสันติบาตรเพื่อแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ถิ่น

กำเนิดพระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ถิ่นกำเนิดของหมอ ชีวกโกมารภัฏหมอสมุนไพรหรือหมอยาไทยและตั้งโรงพยาบาลแห่งแรก แม้แต่หลังพุทธปรินิพพาน แล้ว กรุงราชคฤห์แห่งนี้ก็ยังเป็นกำเนิดหลายอย่าง เช่น เป็นสถานที่ทำสังคายนาครั้งแรก ณ ถ้ำ สัตตบรรณคูหา ใกล้ภูเขาเวภารบรรพต และครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔ ที่โอศุทธาราม กรุงปาฏลีบุตร แคว้นมคธ สถานที่ให้กำเนิดมหาวิทยาลัยพระพุทธานุศาสตร์แห่งแรก คือมหาวิทยาลัยนาลันทา ที่สำคัญ กว่านั้น ว่าโดยเขตปกครองระดับแคว้นแล้ว แคว้นนี้ เป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งอยู่ ต. พุทธคยา อ. คยา จ. วิหาร ซึ่งปัจจุบันถือเป็นสังเวชนียสถานหนึ่ง ๑ ใน ๔ ตำบล

สรุปว่า กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นเมืองแห่งงานสมโภชประจำปี เป็นถิ่นกำเนิดพระอัครสาวกขวา-ซ้าย ศูนย์กลางเผยแผ่ศาสนา เป็นเมืองที่พระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธทรงธรรม เมืองที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เมืองที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ และ ๓ เมืองที่ให้กำเนิด พระอรหันต์ผู้ได้อิถุญา ๖ จำนวน ๑,๐๐๐ องค์ นับว่า เป็นแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง

๓) อุทาน : สองสหาย/คนเหล่านี้อายุไม่ถึงร้อยปีก็จักตาย

คำว่า งานประจำปี ใช้กับงานของชาวบ้านทั่วไป แต่งานสมโภชเป็นพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับ พระพุทธานุศาสตร์ โดยยึดเอาเหตุการณ์เป็นต้นแบบแห่งการเข้าถึงธรรมได้ นั่นคือ งานประจำปีทำให้เกิดความคิดทางศาสนาขึ้นแก่สองสหายในวันหนึ่งของงานประจำปีแห่งกรุงราชคฤห์ มาณพน้อยสอง สหาย ๒ คน ชื่ออุปติสสะ กับ โกลิตะ พากันไปเที่ยวงานประจำปีเดินวนรอบผ่านกลุ่มคน ตลาดร้านค้า ผ่านทรสพแล้วมากมาย จากนั้นพากันไปนั่งคุยกันอยู่มุมหนึ่งค่อนข้างสูง มองลงไปเห็นผู้คนเข้ามาชม งานนั้นมากมาย ชนิดที่เดินไม่ได้ ต้องไหลไปเป็นคลื่น สองสหายนี้ต่างก็มองไป คุยกันไป เวลานั้น ก็ เกิดความคิดธรรมสังเวชขึ้นมาว่า “คนเหล่านี้ มีอายุไม่ถึงร้อยปีก็จักตาย” เวลาอายุของเรา นี้ เหลือน้อย เดียวก็ชราแล้วจะตายไปในที่สุด จะไม่มีวันหวนกลับคืนมาเป็นแน่แท้ ดังคำกล่าวในเทมีย ชาตก ว่า

ห้วงน้ำที่เต็มฝั่ง เมื่อไหลไปย่อมไม่ไหลกลับ ฉันทใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อผ่านไปก็ย่อม ไม่หวนกลับคืน ฉันทนั้น ห้วงน้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไป ฉันทใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกขรและมรณะพัดพาไป ฉันทนั้น^{๑๐๘}

สองสหายอุปติสสะกับโกลิตะ มองว่า เมื่อชีวิตเราตกอยู่ในสภาพการณ์เช่นนี้ มีแต่ สนุกสนานกับการบันเทิงไปวัน ๆ น่าจะมีอะไรดี ๆ เป็นกำไรชีวิตมากกว่านี้แน่ ๆ ในช่วงชีวิตของเรา ภายในร้อยปีนี้ เราน่าจะแสวงหาสัจธรรมให้ชีวิตกันดีกว่าไหม ว่าแล้วก็ได้ข้อตกลงว่า เราควรเข้าป่า เพื่อแสวงหาโมกขธรรมกัน สัญญากันไว้ว่า ถ้าใครได้โมกขธรรมก่อนควรบอกกัน ผลปรากฏว่า โกลิตะ ได้โมกขธรรมก่อน ก็มาแจ้งอุปติสสะ ส่วนอุปติสสะได้โมกขธรรมช้ากว่า ๑๕ วัน จากนั้น สองสหายนี้ ได้เข้าเฝ้าฟังธรรมกับพระพุทธเจ้าขออุปสมบท เป็นพระอรหันต์องค์สำคัญโดยได้รับแต่งตั้งให้เป็นอัคร

^{๑๐๘} พุ.ช.(ไทย)๒๘/๑๐๗-๑๐๘/๒๐๐.

สาวกชาย-ขวา โดย พระอุปติสสะเปลี่ยนนามใหม่ พระสารีบุตร เป็นอัครสาวกฝ่ายขวาได้รับการยกย่องให้เป็นผู้เลิศในทางมีปัญญา ส่วนโกณฑิยะเปลี่ยนนามใหม่ว่า พระโมคคัลลานะ เป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้เลิศในทางมีฤทธิ์ จะเห็นว่าพระพุทธรูปองค์ประธานในวิหารจะมีพระอัครสาวก ๒ นี้นั้น ๒ ข้างนั้น ภิกษุสองสหายนี้มีบริวารเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อิถุญญามากมายถึง ๒๕๐ องค์ แล้วเข้าร่วมฟังโอวาทปาฏิโมกข์ในวันมาฆปุณณมี

เรื่องนี้ สะท้อนธรรมให้เห็นว่า งานประจำปีทำให้เกิดความคิดสังเวชในธรรม การที่สองสหาย จากลูกชาวบ้านธรรมดา ๆ หาความสนุกสนานไปวัน ๆ จนภายหลังได้ได้อุปสมบทบรรลุธรรม และรับแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวกขวา-ซ้ายในพระพุทธรูปศาสนานี้ ก็เริ่มต้นมาจากงานสมโภชประจำปี ซึ่งทำให้สองฆราวาสที่มีความคิดทางศาสนา เรียกว่า “ธรรมสังเวช” เกิดขึ้น ถ้าเป็นบุคคลทั่วไปซึ่งไม่ได้เป็นอย่างสองฆราวาสน้อยนี้ก็จะได้อุบัติ ในการระลึกนึกถึงคุณความดี เป็นการเคารพบูชาคุณความดีของคนดี เป็นการเทิดทูนบูชาปณิธานของผู้มีบุญพาวีและเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ แสดงความยินดีแห่งอายุกาลที่มาถึงวันนี้ ถือเป็นการปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธรูปศาสนานั่นเอง

๔) บุญครบรอบ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดการทำบุญครบรอบโอกาสของบุคคลหรือองค์กร เนื่องในวันมรณภาพของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) พระองค์ท่านถึงแก่มรณภาพวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๓๒ จึงถือเป็นวันมรณานุสติเพื่อรำลึกถึงคุณูปการที่ท่านเป็นผลก่อกำเนิดให้เปิดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ ในส่วนมหาวิทยาลัยสงฆ์ฝ่ายมหานิกายนั้น ทุกปีขวามหาจุฬาฯ ก็จัดงานครบรอบประจำปี ซึ่งวันที่ ๑๒-๑๓ กันยายน ๒๕๖๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นปีที่ครบรอบ ๑๓๕ ปี แห่งการสถาปนามหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย โดยรัชกาลที่ ๕ ที่พระองค์มีปณิธานให้สถานที่แห่งนี้เป็นที่ “ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์” คำว่า วิชาชั้นสูง หมายถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษา มีระดับปริญญาตรี บัณฑิตศึกษา ดุษฎีบัณฑิต ดังภาพนี้

บทที่ ๙

พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านสังฆกรรมสงฆ์

สังฆกรรม เป็นกรรมพิเศษ ต้องทำให้ถูกต้องตามพระวินัยสงฆ์ เป็นลักษณะการเดินไม้พาดข้ามน้ำ ถ้ามันคงก็ดำรงอยู่ได้ ถ้าทำพลาดก็ล่วง เป็นหนึ่ง ไม่มีสอง เรื่องสังฆกรรมนี้จะสะท้อนการทำเป็นหมู่คณะ เป็นคณะกรรมการ ตามหลักอภิธานิยธรรม ๗ ประการ เป็นการถ่วงดุลงานอย่างมีโยนิโสมนสิการ มีมติเป็นสังฆะ มีการตัดสินอธิกรณ์เป็นสัมมุขา เป็นเยภยยสภา ไม่ใช่เผด็จการ สังฆกรรมนี้จะสะท้อนธรรมต้นแบบแก่สังคมเกิดประโยชน์มากมาย ดังนี้

๙.๑ บทนำ

สังฆกรรม กิจสงฆ์ที่ต้องร่วมกันทำคือทำเป็นคณะกรรมการ เป็นสังฆามติตามพระวินัยสังฆกรรมบางอย่าง ต้องเป็นสงฆ์จตุรกรค ๔ รูปขึ้นไปร่วมกันทำภายในสีมา เช่น การทำอุโบสถ การสวดพระปาติโมกข์ สงฆ์ปัญจจตุรกรค ๕ รูป ใช้ทำสังฆกรรมปวารณา รับผ้ากฐิน และการอุปสมบทในปัจจุบัน จันตชนบท สงฆ์ทศจตุรกรค ๑๐ รูป ใช้ทำสังฆกรรมอุปสมบทในมัธยมประเทศ สงฆ์วิสติวรค ๒๐ รูป ใช้ทำสังฆกรรมอัพภานในการอยู่กรรม (ปริวาสกรรม) เป็นกรรมพิเศษที่ชาวบ้านเข้าร่วมไม่ได้ ส่วนพระสงฆ์ต้องนั่งให้มีระยะห่างหัตถบาส ๒ ศอก ๑ คืบ อยู่ในระยะได้ยินเมื่อสวดหรือกล่าวคำ

สังฆกรรมตามพระวินัยมี ๔ แบบ คือ (๑) อปโลกนกรรม คือการปรึกษาหารือ (๒) ญัตติสวดเผด็จสงฆ์ เช่นสวดปาฏิโมกข์ (๓) ญัตติพิตุยกรรม สวดตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดกรรมอนุสาวนา ๑ ครั้ง เช่น สวดกฐิน (๔) ญัตติจตุตถกรรม สวดตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดกรรมวาจา ๓ ครั้ง เช่น สวดให้การอุปสมบทของพระสงฆ์สาวก ซึ่งต่างจากพิธีกรรม เช่นสวดมาติกาบังสุกุล รับผ้าป่า เจริญพุทธมนต์ จะนิมนต์ตามที่สะดวก ส่วนมากถ้าเป็นพิธีมงคล นิยมพระสงฆ์ ๙ รูป

สังฆกรรม การเข้าฟังหรือทำกิจกรรมด้วยการมีญัตติของพระสงฆ์ ถ้าร่วมสังฆกรรมที่เป็นฉันทามติ ก็จะใช้วิธีนี้ ถ้าไม่เห็นชอบด้วยก็จะคัดค้านขึ้นในท่ามกลางระหว่างสงฆ์ มติไม่เป็นเอกฉันท์เป็นที่น่าแปลกใจอย่างไร แต่ถ้ามีใคร ๆ ในที่ประชุมคัดค้านขึ้นมาเพียงคนเดียวในร้อยคน สังฆกรรมก็โหมชะ ไม่มีการนับคะแนนหรือไม่ใช้คำว่าคะแนนมากชนะ คะแนนน้อยจะแพ้ นับว่าบอบบางมากว่าโดยเนื้อหาแล้วสังฆกรรมสงฆ์เป็นลักษณะเช่นเดียวกับคำว่า ประชาธิปไตย โดยประชาชนเป็นผู้ลงคะแนนเลือกผู้แทนราษฎรเข้าสภาผู้แทนประชาชน เพื่อมีสิทธิใช้เสียงออกกฎหมายบังคับใช้ในการปกครองของประเทศ หรือการคัดเลือกผู้บริหารในองค์กรโดยวิธีกาบัตรหย่อนในหีบหรือวิธียกมือหรือออกเสียง ถ้าได้คะแนนเสียงมากกว่ากันก็ถือว่าประชาธิปไตยในองค์กรนั้น ในทางสังคมมักกล่าวกันแบบชาวบ้านว่า ไม่รวมสังฆกรรมด้วยคือไม่คบค้าด้วย การทำงานในรูปแบบกรรมการถ้ามีการประชุมแผนกของตน ถ้าคนใดคนหนึ่งบอกว่า จะสังฆกรรมด้วยก็แสดงว่าเข้าร่วมประชุม

มีอีกคำหนึ่งที่ใช้ลักษณะสังฆามติ คือคำว่า สังฆทาน แปลว่า การถวายแด่พระสงฆ์ที่เป็นองค์คณะ ๔ รูปขึ้นไป หมายถึงว่า ไม่รับสังฆทานเพียงรูปเดียว มิฉะนั้นจะไม่เป็นสังฆทาน ข้อนี้ มีเส้นแบ่งอยู่ว่า ถ้าพระสงฆ์รับสังฆทานเพียงรูปเดียวก็ไม่เป็นไร ย่อมทำได้เพราะสังฆทาน ไม่ใช่สังฆกรรม และพระสงฆ์รูปเดียวที่รับสังฆทานนั้นก็รับแทนพระสงฆ์อื่น ๆ เพราะรับไปแล้วต้องนำไปไว้เป็นของส่วนกลางสงฆ์ เมื่อมีพระรูปใดประสงค์จะใช้ก็ไปแจ้งกับพระสงฆ์ที่ได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ภัณฑาคาริก (เจ้าหน้าที่พัสดุ) เป็นลักษณะคอมมูน โดยรวมสิ่งของนั้นไว้เป็นของกลางแล้วแจกจ่ายเมื่อต้องการใช้ ปัจจุบันนี้ มีวัดหนึ่งที่ปฏิบัติในลักษณะนี้ ลักษณะอย่างนี้เป็นเหตุเป็นผลสอดคล้องกับพระวินัยสงฆ์ที่พระสงฆ์ไม่มีทรัพย์สินเป็นของตนเองด้วย

ความข้างต้น ทำให้ทราบวาทะ คำว่า สงฆ์ คือหมู่คณะเป็นสังฆาธิปไตยทำนองเดียวกับประชาธิปไตย สอดคล้องกับคำว่า สังฆกรรม คือกรรมที่ต้องทำเป็นหมู่คณะแบบมีสวดญัตติเป็นสังฆามติเท่านั้น เป็นการทำตามพระวินัยสงฆ์กำหนดจะพึงทำร่วมกัน เป็นสังฆสามัคคีตามหลักอภิธานิยธรรม พระสงฆ์จะต้องพร้อมเพรียงกันทำสังฆกรรมนี้ในเขตสีมาในโบสถ์ที่ผูกพัทธสีมาแล้ว พระสงฆ์ที่ร่วมสังฆกรรมในฐานะพยานต้องนั่งให้ได้หัตถบาสน เวลาเริ่มทำอะไรต้องเป็นเอกฉันท์ ถูกต้อง เป็นธรรม ไม่มีอคติ เช่นนี้จึงจะเป็นสังฆกรรมแท้ ถ้ามีใครคัดค้านขึ้นเพียงรูปเดียวก็ถือว่าโมฆะ ถ้าเห็นชอบระบบสงฆ์ใช้วิธีนี้ (ตุณฺหิ) หรือรับว่าสาธุ ถ้าไม่มีใครแสดงอาการคัดค้านก็ถือว่าสำเร็จผล

ปัจจุบันนี้ กำหนดให้พระสงฆ์มีทรัพย์สินใช้ส่วนตัวได้ เช่น ปัจจัย (เงิน) ไทยทานที่ทายกทายิกาถวายมา แต่เมื่อปัจจัยที่ได้มาระหว่างเป็นพระสงฆ์นี้จะตกเป็นของกลางสงฆ์หรือของวัดนั้นทันทีเมื่อพระสงฆ์รูปนั้นมรณภาพไป ญาติพี่น้องของพระสงฆ์รูปนั้นจะนำไปครองไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นทางการไม่ให้พระสงฆ์มีทรัพย์สินอสังหาริมทรัพย์ส่วนตัวโดยชื่อว่าเป็นของพระ....ได้ พระสงฆ์เป็นเจ้าของที่ดินไม่ได้ เป็นเจ้าของบ้านเรือนไม่ได้ ส่วนรถยนต์หรือกองทุนประกันชีวิตหรือธุรกรรมอื่น ๆ ทำได้ แต่ต้องไม่ใช่ระบบไฟแนนซ์ (Finance) ให้ซื้อด้วยเงินสด หรือจะใช้ระบบไฟแนนซ์ก็ได้แต่ให้ใช้ชื่อของไวยาวัจกรของวัดนั้นทำหน้าที่แทน

คำสอนของพระพุทธเจ้ามีความเป็นสังฆาธิปไตย เปิดกว้างสำหรับคนทุกเพศทุกวัยไร้ชนชั้นวรรณะดำเนินตามมรรคมงคล ๘ ครบถ้วนแล้วบรรลุถึงอริยบุคคลขั้นสูงสุดทุกคน เป็นลักษณะให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ดังคำว่า ธัมโม จ วิชะโย จะโส โว มะมัจจะเยนะ สัตถา และคำสอนนั้นเป็นลักษณะฉันทสามัคคี มัคคสมังคี พร้อมเพรียงกันทำกิจสงฆ์ ร่วมเป็นองค์คณะ ตัดสินอธิกรณ์สงฆ์ แก้ปัญหาบริหารคณะสงฆ์ แม้แต่พระพุทธองค์เองก็ให้ปฏิบัติตามด้วยการพิสูจน์ก่อน (เอหิภิกขุสตฺถิโก เชิญมาดู) น้อมใจเข้าหา (โอปะนะยิโก) วิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน (ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ) เข้าถึงนิพพานได้จากการปฏิบัติด้วยตนเอง (อัตตา หิ อัตตะโน นาโถ) เรื่องนี้มีปรากฏในเกสปุตติสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนกษัตริย์กาลามะเรื่องหลักการแห่งความเชื่อ ๑๐ ประการ เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในคำ “กาลามสูตร” ว่า

(๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา (๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา (๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ (๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง) (๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান (๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล (๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา^{๑๐๙}

จะเห็นว่า หลักความเชื่อ ๑๐ ประการนี้แต่ละข้อจะแสดงควมมีประชาธิปไตย ไม่ใช่บังคับหรือไม่ใช่ผูกขาดความเชื่อว่าจะต้องเชื่อเท่านั้น ดังนั้น มรรคมีองค์ ๘ ประการแนวทางปฏิบัติไปสู่นิพพานจึงขึ้นต้นด้วย สัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องตามธรรมานุธรรมก่อนใด ๆ หาไม่แล้วจะกลายเป็นลัทธิสิทธิ (dogma) ความเชื่อในกฎเกณฑ์ที่ไร้ข้อพิสูจน์ ตัวอย่างทางสุดโต่ง ๒ สายที่เจ้าชายสิทธัตถ์ถดถอยหลังยึดติดปฏิบัติอย่างอูฐอยู่ถึง ๖ ปี คือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมณานุโยค (extreme ways) ซึ่งถือเป็นลักษณะวัตถุนิยมกับจิตนิยม แต่คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นลักษณะ มนุษยนิยม สัจนิยม ปฏิบัตินิยม

๙.๒ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านการอุปสมบท

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

การอุปสมบทหรือการบวชพระ คือการปฏิญาณตนต่อพระสงฆ์ในสังฆกรรม เปลี่ยนสภาพกายใจจากคฤหัสถ์เป็นพระสงฆ์โดยข้อบังคับ กฎเกณฑ์ที่ยินยอมจะถือปฏิบัติในฐานะบรรพชิต ผู้ออกจากบ้าน สู่ความไม่มีบ้าน (อาคารัสะมา อะนะคาริยัง ปัพพะชิตา) ปลีกวิเวกหลีกเลี่ยงปฏิบัติธรรมตามลำพัง เป็นชีวิตเอกราช การบวชพระเป็นประเพณีหนึ่งของไทยที่มีได้ทุกเมื่อ โดยผู้บวชนั้นมีคุณสมบัติครบถ้วนตามวินัยสงฆ์ คนไทยโบราณถือและเชื่อกันว่า มีลูกชายให้บวชพระก่อนแต่งงาน เพราะบวชแล้วเชื่อว่าจะเป็นคนสุก ไม่เป็นคนดิบ และจะนำพาพ่อแม่เกาะชายผ้าเหลืองไปสู่สวรรค์ ในความเป็นจริงแล้ว ผู้บวชนั้นมีเป้าหมายโดยธรรมชาติ คือ จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ปลีกตัวจากการใช้ชีวิตแบบชาวบ้านที่หาเลี้ยงชีพด้วยการฆ่าสัตว์ เบียดสัตว์อื่นเลี้ยงชีพ เมื่อรักษาศีลดีแล้ว จิตใจย่อมสงบ เป็นกุศลจิต เป็นทักษิโนยบุคคล ควรแก่การรับทักษิณาทานของชาวบ้าน เป็นเนื่อนาบุญที่ดี ชาวบ้านผู้หว่านพืชลงนาเนื้อดินดี น้ำดี ก็ย่อมงอกงามได้ผล แต่ถ้าผู้นั้นไม่รักษาศีล ไม่มีธรรมในจิต จิตใจวุ่นสั่นสั่นว่าบวช บวชแต่เพียงกาย ใจไม่บวชตาม ก็เป็นดังนาแล้ง จะหว่านพืชอะไรลงไป ก็ไร้ผล ปัจจุบัน ชาวไทยยังนิยมทำบุญกับพระผู้ปฏิบัติดี อยู่ในป่า ในถ้ำ หรือกำลังออกจากฌาน เพราะถือว่าเป็นพระสุปฏิปันโนจะได้บุญมาก

^{๑๐๙} อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

๒) รูปแบบอุปสมบท

การอุปสมบทนั้นมีวิธีแบบต่าง ๆ คือ (๑) โอวาทปฏิบัติคหณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับโอวาท เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปะ (๒) ปัญหาพยากรณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการตอบปัญหาของพระพุทธรองค์ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร (๓) ครุธรรมปฏิบัติคหณุปสัมปทา หรืออัญญครุธรรมปฏิบัติคหณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี (๔) ทูเตนะ อุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่อ อัทธมาสี (๕) อัญญาจิกากอุปสัมปทา การอุปสมบทมิวาจา ๘ เป็นการบวชภิกษุณีโดยให้รับญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาจากภิกษุณีสงฆ์ก่อนครั้งหนึ่ง และจึงรับญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาจากภิกษุสงฆ์อีกครั้ง (๖) ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา วิธีที่อุปสมบทในปัจจุบัน

การอุปสมบท ๖ รูปแบบข้างต้น ย่อเป็นหลักมี ๓ อย่าง คือ (๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง (๒) ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์บวชกันเองได้ ในเมื่อคณะสงฆ์หมู่ใหญ่มีความพร้อมแล้ว เป็นวิธีใช้สืบมาจนทุกวันนี้ (๓) ติสรมคณุปสัมปทา หรือสรณคณุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการถึงไตรสรณะ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกทำในยุคต้นพุทธกาล เมื่อคณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก ต่อมาทรงอนุญาตวิธีนี้สำหรับบรรพชาสามเณร ซึ่งพระองค์โปรดให้พระสารีบุตรบวชให้แก่ราหุลกุมารผู้มีเอตทัคคะทางการศึกษา

๓) รูปแบบอุปสมบทในปัจจุบัน

การอุปสมบทด้วย “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ที่พระพุทธเจ้าให้การอุปสมบทเอง เป็นที่ทราบดีว่า ไม่มีแล้ว ที่ใช้อุปสมบทอยู่ในปัจจุบันนี้ คือ อุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกัมมวาจา เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำและใช้สืบมาจนปัจจุบัน โดยมีพระอุปัชฌาย์ ๑ รูป พระคู่สวดที่เป็นกรรมวาจา ๑ รูป และพระอนุสาวนาจารย์ ๑ รูป ขาดรูปหนึ่งรูปใดไม่ได้และต้องมีพระอันดับ ๕ รูปขึ้นไปในปัจจุบัน ขนบถ ถ้ามีขณิกชนบถหรือนครจะมากกว่า ๕ รูป โดยมาตรฐานจะมี ๑๐ รูป หรือ ๒๐ รูปก็ได้ การอุปสมบทเป็นสังฆกรรมชนิดญัตติจตุตถกรรมวาจาโดยผู้สวดตั้งญัตติ ๑ ครั้งและสวดกรรมวาจา ๓ ครั้ง เมื่อสวดจบแล้ว ก็ถือว่า อนุมติ ยกผู้บวชนั้นเข้าสู่หมู่สงฆ์ ด้วยคำว่า สาธุ โดยไม่มีเสียงคัดค้าน ดังคำสุดท้ายที่สวดว่า คือ ขมะเตติ สังขัสสะ, ตัสสะมา ตูณะหิ เอวะเมตัง ธาระยามิ

การอุปสมบทแบบ โดยภิกษุสงฆ์ประชุมครบองค์กำหนดในเขตสีมา กล่าววาจาประกาศเรื่องความที่จะรับคนนั้นเข้าหมู่และได้รับความยินยอมของภิกษุทั้งปวงผู้เข้าประชุมนั้นและภิกษุที่เป็นพระอันดับนาคนั้นก็กล่าวยอมรับว่า สาธุ การอุปสมบทแบบนี้ พระราธะ เป็นบุคคลแรกที่ได้รับ ซึ่งพระราธะ ท่านบวชเมื่อชรา เดินทางไปขอบวชสำนักไหนกับใคร ๆ ก็ไม่ยอมรับบวชให้ แต่พระสารีบุตรยอมบวชให้เพราะเห็นคุณความดีที่พระราธะทำไว้เมื่อพระสารีบุตรออกบิณฑบาต ท่านราธะนี้ได้ใส่บาตรพระสารีบุตร

อนึ่ง การอุปสมบทด้วย เอหิ ภิกขุอุปสัมปทา แบบที่พระพุทธเจ้าให้การอุปสมบทเอง โดยสมัยต้น ๆ พระพุทธเจ้าทรงทำหน้าที่รับผู้เข้ามาบวชด้วยพระองค์เอง เพียงตรัสสั้น ๆ ว่า “เอหิ ภิกขุ

ปะสัมปะทา” พราหมณ์โกณฑัญญะ พระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน (เข้าถึงกระแสธรรม) รูปแรกที่อุปสมบทด้วย เอหิภิกขุอุปสัมปทา ภายหลังได้ฟังปฐมเทศนาแล้วได้ซึ่งถึงกระแสธรรมด้วยคำว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปธรรมดา (ยังกิญจิ สมุทปะยะธัมมัง สัพพันตัง นิโรธะธัมมันติ) คำนี้ลักษณะเดียวกับคำว่า เย ธัมมา.....โกณฑัญญะ เป็นพระอริยบุคคลชั้นแรก องค์แรกนับแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มา ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนอาสาฬหมาส ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองสาธนาถ แคว้นกาสิ

๔) แบบอย่างผู้อุปสมบท

การอุปสมบทสมัยพุทธกาลนั้น มีเรื่องที่น่าศึกษาว่า กรณีผู้เป็นพระอรหันต์แล้ว พระพุทธเจ้าจะตรัสให้อุปสมบทว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา จงมาเป็นภิกษุเถิด ตัวอย่างพระพุทธเจ้าอุปสมบทให้แก่ชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ คนด้วย เอหิ ภิกขุอุปสัมปทา เรื่องนี้ปรากฏเมื่อครั้งแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ณ เวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ ในวันจาตุรงคสันนิบาต การประชุมสงฆ์พร้อมด้วยองค์ ๔ ว่า (๑) วันนั้น พระจันทร์เต็มดวง สวยามาฆฤกษ์แห่งมาฆมาส (๒) พระสงฆ์ ๑,๒๕๐ รูปมาประชุมกัน โดยมีได้นัดหมาย (๓) พระสงฆ์เหล่านั้นทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ มีทิพยโสตะเป็นต้น (๔) พระสงฆ์เหล่านั้นทั้งหมดล้วนบวชด้วย “เอหิ ภิกขุอุปสัมปทา” ซึ่งองค์ที่ ๔ นั้นจะเห็นว่า มีปรากฏผู้บวชด้วยคำว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ด้วย

ในการนี้ พระสารีบุตร (อุปลิสสะ) พระโมคคัลลานะ (โกลิตะ) พร้อมด้วยบริวาร ๒๕๐ คน ก็บวชด้วย “เอหิ ภิกขุอุปสัมปทา” ซึ่งจำนวนบริวารของพระสารีบุตรนี้ ได้มาร่วมฟังโอวาทปาฏิโมกข์ในวันเพ็ญเดือนมาฆมาสด้วย ก่อนที่จะมาเป็นพระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะนี้ เกิดความสังเวชใจในงานประจำปี ในกรุงราชคฤห์บ้านเกิดท่านเอง ทั้งสองคนไปเที่ยวดูมหรสพประจำปี เกิดความสลดใจ คิดออกแสวงหาโมกขธรรม และต่อมาได้บวชอยู่ในสำนักของสัจจชัยปริพาชก แต่ก็ไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย จนวันหนึ่ง พระสารีบุตรพบพระอัสสชิเถระขณะท่านบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใสติดตามไปสนทนาขอลาถามคำสอน ได้ฟังความย่อเพียงคาถาเดียว คือ เย ธัมมา.....ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม กลับไปบอกข่าวแก่พระโมคคัลลานะแล้วพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า มีปริพาชกที่เป็นศิษย์ตามไปด้วยถึง ๒๕๐ คน ได้รับบวชด้วย “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” ทั้งหมดที่เวฬุวันมหาวิหาร ดังกล่าว

เรื่องนี้ สะท้อนธรรมให้เห็นว่า สังฆามติ เป็นสังฆกรรมที่กำหนดขึ้นตามพระธรรมวินัยสงฆ์ ซึ่งใช้แต่สมัยพุทธกาลแม้หลังพุทธกาลแล้วยังต้องใช้ยิ่ง สังฆามติ เป็นรูปแบบที่พระสงฆ์ใช้ปกครองสงฆ์ การตัดสินใจอธิกรณ์อยู่ทุกวันนี้ เป็นรูปแบบการตัดสินใจอธิกรณ์ของพระพุทธเจ้า เมื่อมีอธิกรณ์เกิดขึ้น จะเรียกทั้งสองฝ่ายมาอยู่ต่อหน้า (สัมมุขา) ว่าจริงไหม อย่างนั้น อย่างนี้ เป็นไปตามที่มีคนมาฟ้องร้องไหม เมื่อผู้นั้นยอมรับแล้วจึงตัดสิน ย่อมเป็นธรรม เทียงตรง เป็นตราซึ่งไม่ให้ใครได้เปรียบเสียเปรียบ จึงเป็นที่มาที่พระพุทธรูปมีนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ และนิ้วพระบาทเสมอกันและพระพุทธรูปนั้นจะมีพระกรรมที่ยาว หย่อน เป็นสัญญาณว่า รับฟังปัญหาอย่างหนักแน่น ไม่หุเบา ต่วนตัดสิน จะขาดความยุติธรรม เปรียบเทียบการปกครองระบอบประชาธิปไตย (เยภยยสิกา) ที่สังคมโลกยอมรับ หากไม่แล้วก็เป็นแบบเผด็จการ หมดโอกาสที่จะใช้สิทธิ์เสรีภาพไป

การได้สังฆสามัคคี เป็นสังฆามติ ลักษณะเดียวกับประชาธิปไตย เป็นการแบ่งอำนาจหน้าที่ให้แก่พระสงฆ์ร่วมกันพิจารณาตัดสินปัญหา สะสางพระธรรมวินัย ถือพระธรรมวินัยแทนพระองค์เมื่อพระองค์ปรินิพพานไป สอดคล้องกับปัจฉิมโอวาทที่ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงกลับไป ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว จะเป็นศาสดาของเรา

๙.๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านการกรานกฐิน

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

กฐิน แปลว่าไม่สะดุ้งซึ่งเย็บจีวรเป็นชั้น ๆ เพื่อถวายเป็นภิกษุสงฆ์ นับเป็นเทศกาลอย่างหนึ่ง เพราะเกิดขึ้นปีละครั้งและชาวไทยทั่วไปเป็นพุทธมามกะ ปฏิบัติตามธรรมเนียมไทยด้วยการร่วมทอดกฐินอยู่เนืองนิตย์ มีประวัติมาว่า ภิกษุสงฆ์ชาวเมืองปาฐา จำนวน ๓๐ รูป กรุงสาวัตถี ออกพรรษาแล้วก็อยากเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี แต่ระหว่างเดินทางฝนตกหนัก ทำให้เดินทางลำบากประกอบกับผ้าชุ่มน้ำเปียก เปื้อนโคลนตมไปหมด จึงมีพุทธานุญาตให้มีกฐินเพื่อจัดถวายผ้าไตรจีวรทดแทนไตรจีวรเดิม แสดงว่า การบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้านั้น บัญญัติขึ้นตามเหตุปัจจัย หรือเรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อพัฒนาการดำรงอยู่ที่ผาสุกในทุกด้าน จะเห็นว่าไม่มีการบัญญัติวินัยสงฆ์ไว้ล่วงหน้า จะเห็นว่าการบัญญัติอาบัติหนักแต่ละข้อนั้นล้วนแต่มีที่มาทั้งนั้น

๒) อุปโลกน์กฐิน/การสรรหา

คำว่า อุปโลกน์ คือ การกล่าวมอบให้หรือการสรรหาภิกษุสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งที่คุณสมบัติเหมาะสมด้วยสี่ลาจารวัตร มีความรู้เข้าใจบุพกิจ บุพกรรมของกฐินดี เป็นผู้ครองผ้ากฐินนั้นเพียง ๑ รูป ในอวาสนั้น แม้จะมีพระสงฆ์เป็นร้อยก็รับครองผ้ากฐินได้เพียงรูปเดียว ส่วนใหญ่เราเห็นว่า เวลารับกฐินก็เห็นพระสงฆ์มารับกฐินทั้งวัด ดูเต็มศาลาไปหมด นั่นคือพระสงฆ์มารับบริวารกฐิน ไม่ใช่มาครองผ้ากฐินทั้งหมด ดังนั้น จะเห็นว่า คำอุปโลกน์กฐินในปัจจุบันนี้ จะมีพระสงฆ์รูปหนึ่งตั้งผู้ดี อีกรูปหนึ่งเป็นผู้กล่าวถามความเห็นชอบว่าสมควรแก่รูปใด ก็จะระบุงลงไว้ว่า สมควรแก่รูปนั้น ชื่อนั้น ตามที่สังฆามติได้สรรหาไว้แล้วตามคุณสมบัติที่กำหนดไว้ในพระธรรมวินัย ดังคำอุปโลกน์ของผู้แทนพระสงฆ์ในอวาสนั้น ดังนี้

พระรูปที่ ๑ กล่าวว่า ผ้ากฐินทานกับผ้าอาสนิสงฆปริวารทั้งปวงนี้ เป็นของเจ้าภาพนามว่าพร้อมด้วย.....ผู้ประกอบด้วยศรัทธา อุตสาหะพร้อมเพรียงกันนำมาถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้อยู่จำพรรษาถ้วนไตรมาสในอวาสนี้ ก็แล ผ้ากฐินทานนี้เป็นของบริสุทธ์ ดุจเลื่อนลอยมาโดยนภากาศแล้วตกลงในที่ประชุมสงฆ์ จะได้เจาะลงลงไปว่าเป็นของพระภิกษุรูปหนึ่งรูปใดก็หาไม่ได้ มีพระบรมพุทธานุญาตไว้ว่า ให้พระสงฆ์ทั้งหมดยอมอนุญาตให้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง เพื่อกระทำซึ่งกฐินนิตถารกิจตามพระบรมพุทธานุญาตและมีคำพระอรธรถถาจารย์ ผู้รู้พระบรมพุทธานุญาตอธิบายสังวรณนาไว้ว่า ภิกษุรูปหนึ่งรูปใดประกอบด้วยศีลสุตาธิคุณ มีสติปัญญาสามารถ รู้ธรรม ๘ ประการ มีบุพกรรมเป็นต้น ภิกษุรูปนั้นจึงสมควรได้รับผ้ากฐินเพื่อจะกระทำกฐินนิตถารกิจตามพระบรมพุทธานุญาตนั้น บัดนี้พระสงฆ์ทั้งปวง จะเห็นสมควรแก่ภิกษุรูปใด จงพร้อมกันยอมอนุญาตให้แก่ภิกษุรูปนั้น เทอญ

พระรูปที่ ๒ กล่าวว่า ผ่ากฐินทานกับทั้งผ้าอันสังสบริวารทั้งปวงนี้ ข้าพเจ้าพิจารณา เห็นสมควรแก่พระ.....เป็นผู้มีสติปัญญาสามารถ เพื่อกระทำกฐินนิตถารกิจให้ถูกต้องตามพระ บรมพุทธานุญาตได้ ถ้าพระภิกษุรูปใดเห็นไม่สมควร จงทักท้วงขึ้นในท่ามกลางระหว่างสงฆ์ (หยุดนิด หนึ่ง) ถ้าเห็นสมควรแล้วไซ้ จงให้สัตตสัจญสาธการขึ้นให้พร้อมกัน เทอญ พระสงฆ์ทั้งมวลกล่าวคำ ว่า สาธุ เป็นอันเสร็จพิธีอุปโลกน์ จากนั้นก็ไปสวดญัตติทุติยกรรมในเขตสีมาต่อไป

๓) อานิสงส์กฐิน

ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาครบไตรมาสแล้ว ย่อมได้อานิสงส์กฐิน ตามความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กรานกฐินแล้วจะได้อานิสงส์ ๕ อย่าง คือ

๑. เทียวไปไม่ต้องบอกลา
๒. ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบ
๓. ฉันทคณะโภชนะได้
๔. มือดีเรกจีวรได้ตามต้องการ
๕. มีสิทธิ์จะได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่นี้^{๑๑๐}

สะท้อนธรรมให้เห็นว่า สังฆกรรมกฐิน คือ สังฆามติหรือสังฆาธิปไตยลักษณะเดียวกับ ประชาธิปไตย เป็นลักษณะสรรหาผู้ครองกฐิน แล้วมีมติร่วมกันยอมให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่มี คุณสมบัติคือ ผู้สามารถ มีศีลสุตาธิคุณ รั้งบุพกิจบุพกรณ์ ฐัธรรมวินัยเป็นอันดี ได้เป็นผู้ครองผ้าไตรกฐิน นี้ เป็นเกณฑ์การสรรหาผู้ครองกฐินที่ยุติธรรม แต่ส่วนใหญ่แล้วจะอุปโลกน์ให้เจ้าอาวาสของวัดนั้น เว้นแต่ว่ามีมติร่วมกันว่าจะสับเปลี่ยนกันครองผ้ากฐินทุกปี

๙.๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านปวารณาออกพรรษา

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

คำว่า ปวารณา คือการบอกกล่าวเพื่อยินยอมให้ภิกษุรูปอื่นตักเตือนตนได้ มีหลักเกณฑ์ ตามพระวินัยสงฆ์อยู่ว่า การที่พระสงฆ์ยินยอมให้บอกกล่าว เตือนตน หรือตำหนิตนในความไม่ ถูกต้องได้ระหว่งการอยู่จำพรรษากัน เพราะการร่วมกันหม่อมมีพระภิกษุที่เป็น กัณฑ์ ทั้งอาวโส ทำงานที่ก้าวกายพรรษามาก พรรษาน้อย เป็นลักษณะให้รู้จักฐานะหน้าที่ของตนว่า เป็น กัณฑ์ หรือ อาวโส กรณีพรรษาขาด คือพระสงฆ์ที่พรรษาขาดเพราะราตรีขาดก็ถือว่า โมฆะไป ไม่เป็นพรรษามีผล ถึงไม่ได้อานิสงส์กฐิน สังคมจะได้ประโยชน์จากการคำปวารณานี้

การจำพรรษา คือการอยู่ประจำที่ของพระสงฆ์อาจจะเป็นสถานที่ป่า ถ้า หรืออาคารก็ได้ สมัยก่อนนี้ พระสงฆ์อาศัยอยู่ตามโคนไม้ ลักษณะโคนไม้ จะมีความร่มเย็น มีที่กำบัง ปักกลดอยู่ได้โดย อนุโลมกันนี้อาจจะเป็นถ้ำหรือกระท่อมหรืออาจเป็นป่า สมัยพุทธกาล ผู้ที่บวชเป็นบรรพชิต เมื่อถึง

^{๑๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๖/๓๐๖/๑๔๖.

บ้านเรือนมาออกบวชก็มักจะอาศัยอยู่ในป่า แม้แต่พระพุทธองค์ก็ได้ยกเว้น ดังคำบาลีว่า อาคารัสสะมา อะนะคาริยัง ปัพพะชิตา แปลว่า นักบวชคือผู้ออกจากบ้านสู่ความไม่มีบ้าน ต่อมาก็มีผู้ศรัทธาสร้างกุฏิถวายอยู่อาศัยในวัด เมื่อมาถึงสมัยสุวรรณภูมิ สมัยสุโขทัย จึงมีพระสงฆ์ฝ่ายอรัญญวาสี พระสงฆ์ที่นิยมอยู่ในป่ากับคามวาสีอยู่ในเมือง เรียกกันตามภาษาชาวบ้านว่า พระป่ากับพระบ้าน

เหตุผลของการจำพรรษา คือการให้พระสงฆ์ประจำอยู่กับที่ในที่ดินอธิษฐานจำพรรษาเท่านั้น ไม่ประสงค์ให้ออกเดินทาง รอนแรมไปที่ไหน อีกประการหนึ่ง คือช่วงนี้เป็นฤดูฝน ที่ดินชื้นแฉะ มีโคลนตมกระทั้งน้ำท่วม ประกอบกับฤดูทำไร่ทำนาของชาวบ้าน ไม่ประสงค์ให้ใคร ๆ เดินทางตามท้องไร่ท้องนาเพราะข้าวกล้าจะเสียหาย ชาวบ้านย่อมมติเตียนว่า พวกสมณะไม่ยอมหยุดพักสัญจรแม้ในฤดูฝน ในขณะที่นักบวชในศาสนาอื่น พวกกันหยุดเดินทาง อาจเหยียบย่ำกล้าข้าวของชาวบ้านได้รับความเสียหายหรืออาจไปเหยียบย่ำถูกสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่ออกหากินจนถึงแก่ความตาย เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่อง จึงได้วางระเบียบให้ภิกษุประจำอยู่ที่วัดเป็นเวลา ๓ เดือนฤดูฝน พระสงฆ์ที่เข้าจำพรรษาแล้วจะไปค้างแรมที่อื่นไม่ได้ ถ้าหากเดินทางแล้ว ไม่สามารถกลับมาในเวลาที่กำหนดก่อนสว่าง ก็จะต้องว่าพระภิกษุรูปนั้น "ขาดพรรษา" ย่อมไม่ได้อันสงฆ์สงฆ์

๒) ผลดีในการจำพรรษา

การอยู่จำพรรษามีผลดีต่อตนเองและสังคมด้วย ที่ว่าดีต่อตนเองนั้น ในระยะ ๓ เดือนนับว่ามากสมควร ผู้อยู่จำพรรษาย่อมได้ศึกษาธรรมวินัยหรือไม่ก็ท่องจำหนังสือ บางรูปก็ท่องปาฏิโมกข์ ท่องเจ็ดตำนาน ท่องนวโกวาท อาจจะมีเขียนการสักเสกเลขยันต์เพื่ออนุเคราะห์ชาวบ้าน นี่เป็นการจำพรรษาเพื่อพัฒนาตนเอง ในส่วนสังคมนั้น ชาวบ้านมีโอกาสได้ทำบุญกับพระสงฆ์ ได้ฟังเทศน์ฟังธรรม บางคนถือโอกาสงดเหล้า สิ่งเสพติดทั้งหมด

เรื่องนี้สะท้อนธรรมให้ทราบว่า ปวารณา หรือ มหาปวารณา เป็นเรื่องทำได้ยาก แต่ถ้าทำได้แล้วนับว่าทรงคุณยิ่งใหญ่ เพราะการยอมให้ตักเตือนตนได้แสดงว่ายอมรับความจริง แก่กิเลสข้อมานะ ถือตัว เป็นผู้นิวาตะ มีลมออกแล้ว คือ ไม่เย่อหยิ่งจองหองดั่งลมพอง การอยู่ร่วมกันย่อมมีปัญหบ้าง ต่างจิตต่างใจ มีอะไรค้างคอตึงคูกัน ไม่สรรเสริญการประพฤติดนดั่งคนใบ้ (มุควินัย) ดังนั้น ระยะเวลา ๓ เดือนที่เราจำพรรษามานี้ หากมีข้อผิดพลาดด้วยกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ขอให้อดโทษให้ด้วย ดังปวารณาออกพรรษาว่า

สังฆัมภันเต ปะวาเรมิทิกฺกุญฺเฐนะ วา สุเตนะ วา ปะริสังกายะ วา วะทันทุ มัง आयัสมันโต อะนุกัมปัง อุปาทายะ ปัสสันโต ปะฎิกกะริสสามิฯ ทุตติยัมปิ ภันเต สังฆัง ปะวาเรมิทิกฺกุญฺเฐนะ.....ตะติยัมปิ ภันเต สังฆัง ปะวาเรมิทิกฺกุญฺเฐนะ...แปลว่า ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ด้วยได้เห็นหรือได้ฟังก็ตาม ขอท่านทั้งหลายโปรดอนุเคราะห์ ว่ากล่าวตักเตือนกระผมด้วย เมื่อกระผมมองเห็นแล้ว จักประพฤติดัวเสีย ๓ รอบ

คำปวารณาออกพรรษาในมุมมองหนึ่ง คือ คำขอโทษย้อนหลัง แทนที่จะทำก่อน เหมือนคำขมา เถรปะมาเทนะ ทะวาระเยนะ กะดัง สัพพัง อะปะราธัง ชะมะตุโน ภันเต ขอท่านจงอดโทษต่อข้าพเจ้าที่ได้ก้าวล่วงไปด้วยกาย วาจา มโนทวาร ด้วยความประมาทในพระเถระ การปวารณา นี้ เป็น

การปลดปล่อยจากความเมตตาต่อกันอย่างหนึ่ง ผู้ทำต้องใจแข็ง ยอมเสียเปรียบบ้าง ลดทิวมนานะลงบ้าง เพื่อประโยชน์ข้างหน้าและชีวิตที่ต้องอยู่อาศัยกันไปอีกนาน ดังคำประพันธ์ของพระราชธรรมวาที (ชัยวัฒน์) ที่ว่า

หากไม่มีการให้อภัยผิด
และไม่คิดจะลืมนซึ่งความหลัง
จะหาความสามัคคีได้ยากลำบากจัง
ความพลาดพลั้งย่อมมีทั่วทุกตัวตน

๓) ตักบาตรเทโว

สืบเนื่องจากการปรารณาออกพรรษา หลังจากนั้นวันรุ่งขึ้น ก็เป็นวันตักบาตรเทโว ตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ เรียกเต็มชื่อว่า ตักบาตรเทโวโรหณะ แปลว่า การตักบาตรเนื่องในวันเสด็จลงจากเทวโลก หลังจากพระพุทธองค์เทศนาอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์โปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ ทำการเฉลิมฉลองด้วยการตักบาตรเทโว ที่เมืองสังกัสสะนคร ใกล้กรุงสาวตถิ แคว้นโกศล โดยมีพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ปกครองแคว้นโกศล พระองค์เสด็จลงพร้อมมหาพรหมและเทวดา ซึ่งพระองค์ใช้บันไดกลางเป็นบันไดแก้ว มหาพรหมอยู่ข้างขวา บันไดทอง ท้าวสักกเทวราชอยู่ข้างซ้าย บันไดเงิน ดังภาพนี้

ภาพที่ ๑๑๒ วันเทโวโรหณะ/บันไดแก้ว (กลาง) บันไดทอง (ซ้าย) บันไดเงิน (ขวา)

๙.๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านปาฏิโมกข์

๑) ประวัติ/พัฒนาการ

ปาฏิโมกข์ กฎเกณฑ์ที่เป็นหลักด้วยพระวินัยสงฆ์ คัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏอยู่ในส่วนพระวินัย มหาวิภังค์ ทั้งเล่ม ๑ และ ๒ กล่าวคือที่รวมวินัยของสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ เป็นส่วนที่ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา มีพุทธานุญาติ ให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เป็นสังฆกรรมอุโบสถ เป็นการทบทวนศีลหรือข้อห้ามของพระภิกษุสงฆ์เถรวาทตามพระวินัยบัญญัติ จัดอยู่ในส่วน

อาทิพรหมจารียการศึกษา ที่พระพุทธรเจ้าทรงวางข้อกำหนดไม่พึงละเมิดไว้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของคณะสงฆ์ และเพื่อเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานอันเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ มีโทษในการล่วงละเมิดร้ายแรงที่สุดถึงปาราชิก หรือขาดจากความเป็นพระสงฆ์ และปาฏิโมกข์เป็นข้อหนึ่งของโอวาทปาฏิโมกข์ ข้อที่ว่า ปาฏิโมกข์ จะ สังวะโร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ เป็นศีลประเภทปาฏิโมกข์สังวรศีลในปาริสุทธิศีล ๔

๒) เหตุเกิดปาฏิโมกข์

เหตุผลที่พระพุทธรเจ้าบัญญัติให้สวดปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือนแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นไปตามหลักจิตวิทยาแห่งการปกครองสงฆ์หรือเหตุผลทางสังคมวิทยาอื่น ๆ อีกมากที่จะได้จะจากสังฆกรรมปาฏิโมกข์เป็นลักษณะร่วมกันเป็นสังฆาธิปไตยนี้ คือ

๑. เพื่อเป็นการตรวจสอบศีลของตน ก่อนฟังปาฏิโมกข์พระสงฆ์ต้องแสดงอาบัติให้เรียบร้อย เป็นการชำระกายใจ ให้สะอาด บริสุทธิ์ แล้วก็ฟังด้วยการทบทวนศีลของตน
๒. เพื่อพระภิกษุสงฆ์จะได้พบปะกัน ไม่ประพฤติมุควัตร (ตั้งคนไข้)
๓. เพื่อกายสามัคคี ตามหลักปริหานิยธรรม มีการประชุมกันเนื่องนิตย์
๔. เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ในอาวาสนี้ไม่แยกอุโบสถ
๕. เพื่อให้เกิดอานิสงส์ ความดี คุณค่าจากการปฏิบัติตามพระวินัยสงฆ์
๖. เพื่อความเอื้อเฟื้อในพระธรรมวินัย เห็นแก่ธรรมวินัย ไม่ละเลย
๗. เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้มนุษย์และเทวดาทั้งหลายให้อยู่ผาสุก

การสะท้อนธรรมให้เห็นว่า การสวดปาฏิโมกข์นั้นเป็นการสะท้อนธรรมทั้ง ๗ ข้อ เป็นการปฏิบัติกิจสงฆ์ที่สำคัญถือเป็นหน้าที่สงฆ์ต้องทำ มีความบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยเป็นสังฆกรรมที่เป็นสมบัติไม่เป็นสังฆกรรมวิบัติ ที่สำคัญคือเป็นการปฏิบัติตามโอวาทปาฏิโมกข์ (Fundamental Teaching) เป็นโอวาทที่พระพุทธรเจ้าแสดงแก่พระอรหันต์จำนวน ๑,๒๕๐ องค์ เวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ เป็นที่มาของวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธถวาย ซึ่งปาฏิโมกข์นี้หมายถึงสำรวมในศีล ปฏิบัติตามคำสอน ระวังศีลไม่ให้เป็นศีลวิบัติ หากศีลวิบัติจะเป็นดั่งฝ่ามือมีแผล ย่อมแสบร้อนแม้ถูกน้ำเปล่า ๆ ไม่ใช่ น้ำเกลือ หากปฏิบัติตามถูกแล้ว ย่อมสงบระงับโทษภัย อยู่ในสภาพปกติ เพราะการปฏิบัติในศีล ย่อมทำให้ตนเป็นปกติสุขตามคำว่า สีละ แผลตามภาษาว่า ปกติ ต่างจากคำแปลโดยอรรถว่า วิชาควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจาให้สุจริต เป็นลักษณะเดียวกับคำว่า ชำระศีล ตามคำสรุบท้ายศีลว่า สีเลนะ สุคะติง ยันติ สีเลนะ โภคะสัมปะทา สีเลนะ นิพพุติง ยันติ ตัสมา สีลัง วิโสธเย บุคคลจะไปสุคติได้เพราะศีล จะมีโคสมบัติได้เพราะศีล จะไปนิพพานได้เพราะศีล เพราะฉะนั้น ฟังชำระศีลให้บริสุทธิ์ ดังนี้

๓) โอวาทปาฏิโมกข์

โอวาทปาฏิโมกข์ ((Fundamental Teaching) คำสอนหลักตามพระวินัยสงฆ์ เป็นทั้งส่วนที่อุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นหลักการและแนวการทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ เป็นชื่อของศีลและจัดเป็น ๑ ใน ๔ ของศีล คือ ปาฏิโมกข์สังวรศีล การสำรวมในพระปาฏิ

โมกข์ (ปาฏิโมกข์ จะ สังวะโร) เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต การประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ย่อมมีประโยชน์ต่อพระสงฆ์เองและต่อสังคมด้วย เพราะพระสงฆ์ต้องตรวจสอบตนเองโดยการทบทวนฟังสวดปาฏิโมกข์ ชาวบ้านจะได้รับผลานิสงส์จากความบริสุทธิ์ สมควรแก่การรับทักษิณาทานของชาวบ้าน ทั้งนี้เหตุผลการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้ามีประการหนึ่งคือ มุ่งเน้นความผาสุกแห่งหมู่คณะและการยอมรับของสังคม

พระพุทธเจ้าได้แสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ จำนวน ๑,๒๕๐ องค์ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธนั้น โอวาทฯ มี ๓ ตอน โดยตอนที่ ๑ เป็นเรื่องอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ตอนที่ ๒ เป็นหลักการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธทั่วไป ตอนที่ ๓ ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรม แต่ละตอนมีความว่า

ตอนที่ ๑ อุดมการณ์ของศาสนา

ขันติ ประระมัง ตะโป ตีติกขา

นิพพานัง ประระมัง วัชันทิ พุทธา

นะ หิ ปัพพะชิตโต ปะรุปะฆาตี

สะมะโณ โหติ ปะรัง วิหะระยันโต ฯ

ความอดทน อดกลั้น เป็นตปะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวว่านิพพานเป็นยอด

ผู้ที่ทำร้ายคนอื่น ไม่ชื่อว่าบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ

ตอนที่ ๒ หลักการปฏิบัติของชาวพุทธ

สัพพะปาปัสสะ อะกะระณัง กุสะลัสสุปะสัมปะทา

สะจิตตะปะริโยทะปะนัง เอตัง พุทธานะ สาสะนัง ฯ

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม

การชำระจิตของตนให้ขาวรอบ

นี่คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ตอนที่ ๓ วิธีการปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนา

อะนุปะวาโท อะนุปะฆาโต ปาติโมกเข จะ สังวะโร

มัตตัลลภุตา จะ ภัตตัสสะมิง ปันตัลลจะ สะยะนาสะนัง

อะธิจิตเต จะ อาโยโค เอตัง พุทธานะ สาสะนัง

ไม่กล่าวร้าย ไม่ทำร้าย สำรวมในพระปาฏิโมกข์

รู้จักประมาณในการบริโภค อยู่ที่นอนที่นิ่งอันสงัด

มีความเพียรในอธิจิต นี่คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

อนึ่ง ตอนที่ ๓ นี้ เป็นข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่นักเผยแผ่ธรรม ที่ต้องชำระสะสางภารกิจของตนเอง ไม่ให้มีพหุภริยา แต่ต้องให้มี อุปกิจะ คือ มีกินน้อย ความหมายคือไม่เรื่องมาก ชนิดที่บ้าหอบฟาง หรือเป็นคนเจ้ากี้เจ้าการไปทุกเรื่อง

๔) ปฏิปทาพระผู้เผยแผ่ธรรม

ประการแรก พระสงฆ์ต้องดำรงชีวิตด้วยปลีแข้งและเรียบง่ายสมถะ พระสงฆ์นักเผยแผ่ต้องสำรวมในการฉันอาหารบิณฑบาต โดยฉันข้าววันละ ๒ มื้อ ตามพระวินัย คือ มื้อเช้ากับมื้อเพลไม่มีมื้อที่ ๓ คืออาหารเย็นเหมือนชาวบ้าน เหตุผลคือ ไม่ต้องการให้เป็นภาระแก่พระสงฆ์เองและชาวบ้าน ถ้าให้พระสงฆ์ฉันมื้อเย็นได้ ก็จะต้องบิณฑบาตอีกรอบหนึ่ง หรือปรุงอาหารฉันเอง ถ้าพระสงฆ์มีภาระมากในเรื่องนี้ก็จะทำให้มีเวลาปฏิบัติธรรมน้อยและยุ่งยากแก่ชาวบ้านที่ต้องใส่บาตรวันละ ๒ ครั้ง

ประการที่สอง ต้องโกนผม ปลงหนวด เครา การที่พระพุทธรูปเจ้าบัญญัติให้พระสงฆ์โกนผมประจำเดือน ที่มีขนาดยาวได้ ๑ นิ้ว หรือ ๒ เดือนก็จะยาว ๒ นิ้ว ก็เพื่อไม่ให้เป็นการดูเลอะสะสาง หรืออาจจะติดหลงในผมว่า สวยงามตกแต่งให้เสียเวลาปฏิบัติธรรมก็ได้ ยิ่งเคราก็ต้องโกนทุกวัน เพื่อไม่ได้ไว้เคราเหมือนศาสนิกอื่น ๆ ที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อพันทุกข์

ประการที่สาม สำรวมในการนุ่งห่ม คือใช้ผ้านุ่งห่มตามที่บัญญัติให้ใช้เรียบง่าย ไม่กาวาวหรือตา ๆ แต่ให้ใช้ผ้านุ่ง สีเดียวกันทั้งหมด ส่วนผ้าอธิกรัจจะจะเป็นสีอื่นก็ได้เพราะมีน้อย ใช้ภายในไม่อย่างนั้นจะเป็นดังสาวกของศาสนาอื่นที่นุ่งผ้ารุงรัง ผมยว หนวดเครารุงรัง (ชฎิล/รุงรัง) ที่ตรงข้ามกับแนวพุทธ

ประการที่สี่ ต้องสำรวมในการรับหรือเก็บอาหารบิณฑบาต ต้องสร้างศรัทธาไทยให้เกิดขึ้นต่อเนื่อง ไม่ใช่ยังศรัทธาไทยให้ตกไป โดยสำรวมในเรื่องอาหารบิณฑบาต เวลาค้น ตามพระวินัย มิฉะนั้นจะเป็นเหตุยังศรัทธาไทยให้ตกไป ดังนั้น ต้องตระหนักในมื้ออาหารตามพระวินัยสงฆ์เป็นที่ทราบ ว่า มื้ออาหารเช้าและเพลของพระสงฆ์นั้น ระยะเวลาห่างกัน ๓-๔ ชั่วโมง น่าจะระยะห่าง ๖ ชั่วโมง น่าจะไปฉันเพลบ่าย ๒ โมง เหตุผลคือ ถ้าบิณฑบาตเช้าและฉันเช้าแล้วจะเก็บอาหารจากบิณฑบาตนั้นไว้ฉันเพลต่อ ระยะห่างก็จะไม่มากนัก อาหารที่เก็บไว้ก็จะไม่ทันบูด แต่ถ้ากำหนดให้พระสงฆ์ฉันเพลห่างระยะอาหารเข้าไป ๖-๗ ชั่วโมง อาหารก็อาจบูดได้ เป็นผลเสียต่อสุขภาพ ด้วยเหตุนี้จึงกำหนดกาลิก (ระยะเวลาเก็บของรับประเคนไว้) เป็นข้อที่ควรรู้และปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมไว้ว่า

๑. ยาวกาลิก คือเวลาเก็บอาหารไว้ฉันได้ชั่วคราว ถึงเที่ยงวัน ได้แก่ ข้าวปลาอาหาร

๒. ยามกาลิก คือเวลาเก็บน้ำดื่มผสมไว้ได้เพียง ๑ วัน กับ ๑ คืน ได้แก่ น้ำอ้อย น้ำมะพร้าว น้ำส้ม เป็นต้น

๓. สัตตาทกาลิก คือเวลาเก็บสิ่งของไว้ฉันได้เพียง ๗ วัน ได้แก่ เกษขี้ทั้ง ๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

๔. ยาวชีวิก คือเวลาที่เก็บของไว้ฉันได้ตลอด ไม่จำกัดกาล เช่น สมุนไพร ยารักษาโรค

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ เทปิฎก**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กวีวงศ์. **ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔.

ขรรค์ชัย บุนปานและสุจิตต์ วงษ์เทศ. **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. **ของดีอีสาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๐.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์ ๒๕๒๔.

จำรัส สิรินุกุลวัฒน์. **เอกสารประกอบการสอน วิชาสุนทรียศาสตร์**. พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๓.

ทศพล จังพานิชย์กุล. **พระพุทธรูป**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอมมา, ๒๕๔๖.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานเทศน์มหาชาติ**. พระนคร :โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑.

ธนาภิต เรียบเรียง. **วันสำคัญของไทย**. กรุงเทพฯ : ปิรามิด, ๒๕๔๑.

ประสพ ลีเหมือดภัย. **ศิลปะนิยม**. กรุงเทพฯ: โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๓.

ประพันธ์ กุลวินิจชัย. **เทศกาลประเพณีไทย ๑๒ เดือน**. กรุงเทพฯ : ,มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . (ป.อ.ปยุตโต). **จาริกบุญ จาริกธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๙.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

- พระราชวรมณี ((ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **อนุทินธรรมะ ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน**. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙.
- พระเมธีธรรมากรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ปรัชญากรีกโบราณ**. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญฺโญ). **พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม**. กรุงเทพฯ : อาทรการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม). **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒
- พระครูสิริรัตนานันต์ (ทวี ฐานวโร). **รวมบทความ. พิชญ์โลก : โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕.**
_____ . **ศาสตร์ร่วมสังคม. พิชญ์โลก : โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕.**
- พระมหาทวี ฐานวโร. **พุทธปรัชญาเถรวาท ๒**. เชียงใหม่, หนส. ทริพย์การพิมพ์, ๒๕๔๗.
_____ . **คู่มือ ธรรมนิเทศ. พิชญ์โลก : โม่เดินการพิมพ์, ๒๕๔๙.**
- พระมหาปพน กตสโร. **สุนทรียศาสตร์. เอกสารประกอบการสอน, วิทยาลัยเขตขอนแก่น, ๒๕๖๒.**
- พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณฺโณ. **ศิลป์พุทธชินราช, พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.**
- พระมหานิรุตต์ ฐิตสวโร. **คู่มือสมณศักดิ์พัตยศ ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่๑, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ อังธรรม, ๒๕๕๐.
- พวง มีนอก. **สุนทรียศาสตร์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เรื่อง “**พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา**”, พิมพ์ในคราวถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชวันที่ ๑๙ พฤษภาคมพ.ศ.๒๕๔๕, กรุงเทพฯ : บ.๒๑เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๔๕.
- ยูร กลมเสริรัตน์. **บุญบังไฟโยธธร ประเพณีของแผ่นดินยิ่งใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ที เจ เจ จำกัด, ๒๕๒๑.
- สถาบันราชภัฏสวนดุสิต. **สุนทรียศาสตร์ของชีวิต**. กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒.
- สงวน รอดบุญ. **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.
- สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ. **ตำนานพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. **เทศกาลและประเพณีไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.
- สุภักดิ์ อนุกุล. **วันสำคัญของไทย**. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๑.
- อำนาจ เย็นสบาย. **ศิลปะวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : แสงศิลปะการพิมพ์, ๒๕๓๒.

(๒) รายงานวิจัย/วิทยานิพนธ์

ปยุตตดา สายยศ. บทความเรื่อง “การใช้สัญลักษณ์ภาพแทนร่างกายในงานศิลปกรรมของพินรี สันต์ พิทักษ์ และวัชรภาพร อยู่ดี”. วารสารวิชาการ Veridian E-Journal, (ฉบับมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ) ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (เดือนกันยายน – ธันวาคม ๒๕๕๗).

พระมหาประภาส ปรีชาโน (แก้วเกตุพงษ์)พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน (ด้วงวงศ์). บทความเรื่อง “วิวัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศอินเดีย”. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๒).

พระมหาสากล สุภรเมธี (เดินชาบัน) และพระราชปริยัติวิมล (ศรีสุระ), บทความเรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการพุทธศิลป์วัตถุสมัยต่างๆ ในประเทศไทย” วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๒).

(๓) สื่อออนไลน์

เชษฐ ติงสัญชสี. บทความเรื่อง “พุทธศิลป์ในศิลปะอินเดีย ตอนที่ ๒”. [ออนไลน์] ที่มา <https://welovemuseum.files.wordpress.com>.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. บทความ เรื่อง “กำเนิดและพัฒนาการพระพุทธรูป”. [ออนไลน์] ที่มา <https://www.mcu.ac.th/article/detail/๕๐๒>.

พระพุทธรูปในศิลปะไทยสมัยต่างๆ. (สารานุกรมไทยเล่มที่ ๒๙ เรื่องที่ ๒ พระพุทธรูป). [ออนไลน์] ที่มา <https://www.saranukromthai.or.th> .

พระเจดีย์บุโรพุทโธ. [ออนไลน์] แหล่งที่มา <<http://www.tripdeedee.com/>>.

สารธรรม/พระศาสดาและสงฆ์สาวก/item/มหากัจจายนะ-พระมหากัจจายนะเถระ. [ออนไลน์] ที่มา <https://www.pariyat>.

๒. ภาษาอังกฤษ

Janjira Takakusu. *The Essentials of Buddhist Philosophy*. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, edition 2, 1975.

พุทธศิลป์ พุทธธรรม < ๒๔๓ > พระครูสิริรัตนานันต์

แผนการสอน

ลำดับที่	รายการ	สื่อการสอน
๑	ชี้แจงแผนการสอน บทที่ ๑ ประวัติและพัฒนาการงานศิลปกรรม	ppt บรรยาย
๒	บทที่ ๑ (ต่อ) ประวัติและพัฒนาการงานศิลปกรรม	ppt ศิลปกรรม บรรยาย
๓	บทที่ ๒ ทศนสัญลักษณ์ในงานพุทธศิลป์ทั้งในแบบโบราณและร่วมสมัย	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๔	บทที่ ๒ (ต่อ) ทศนสัญลักษณ์ในงานพุทธศิลป์ทั้งในแบบโบราณและร่วมสมัย	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๕	บทที่ ๓ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านพุทธศิลป์	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๖	บทที่ ๓ (ต่อ) พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านพุทธศิลป์	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๗	บทที่ ๔ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมด้านอภิปรัชญา	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๘	บทที่ ๔ (ต่อ) พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมด้านอภิปรัชญา	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๙	ประเมินผลกลางภาค	บรรยาย
	บทที่ ๕ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมด้านจริยศาสตร์	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๑๐	บทที่ ๕ (ต่อ) พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านศิลปกรรมด้านจริยศาสตร์	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๑๑	บทที่ ๖ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านด้านสุนทรียศาสตร์	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๑๒	บทที่ ๖ (ต่อ) พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านด้านสุนทรียศาสตร์	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๑๓	บทที่ ๗ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านเทศกาล	Media ศิลปกรรม บรรยาย
๑๔	บทที่ ๘ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านประเพณี/พิธีกรรม	ppt ศิลปกรรม บรรยาย
๑๕	บทที่ ๙ พุทธธรรมที่สะท้อนผ่านสังฆกรรมสงฆ์	บรรยาย สรุป/ทบทวนแผนการ สอน
๑๖	สอบวัดผลปลายภาค	

เกี่ยวกับผู้เขียน

- รองศาสตราจารย์ สาขาปรัชญา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
การศึกษา : ป.ธ. ๕, พธ.บ. (อังกฤษ), พธ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Philosophy)
รายงานวิจัย : ได้รับทุนสนับสนุนวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
งานเขียน :

- ธรรมะภาคภาษาอังกฤษ (ตำรา)
- ธรรมนิเทศ : พุทธวิธีเทศนาแบบต่าง ๆ (ตำรา)
- ตรรกศาสตร์เบื้องต้น (ตำรา)
- พุทธปรัชญาเถรวาท : ปรัชญาประยุกต์ สังคม การเมือง การปกครอง (ตำรา)
- คู่มือทำวัตรสวดมนต์ ใน ๔ ภาษา
- บทสนทนาธรรม ๔ ภาษา
- คำอุปมาธรรมในพระไตรปิฎก
- คติธรรม ภาษาไทย+อังกฤษ
- หนังสือ รวมบทความ
- อภิปรัชญา (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ (แปลไทยเป็นอังกฤษ)
- พุทธจริยศาสตร์ (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- ศาสตร์ร่วมสังคม
- จริยศาสตร์ (ตำรา)
- สัมมนาปัญหาปรัชญา (ตำรา)
- คำสำคัญทางปรัชญา (เรียบเรียง)
- ระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- แก่นปรัชญา

บทความระดับชาติ :

- บทความ และเสนอรายงานประชุมวิชาการ ดัชนีระดับชาติ

บทความระดับนานาชาติ :

- บทความและเสนอบทความในการประชุมสัมมนาวิชาการ ระดับนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- บทความและเสนอบทความในการประชุมสัมมนาวิชาการ ระดับนานาชาติ วิทยาลัยบัณฑิตเอเชีย

จังหวัดขอนแก่น

บทความตีพิมพ์ TCI กลุ่ม ๑ :

- บทความวิจัย-วิชาการ วารสาร TCI กลุ่ม ๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย